

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ	5
Բաժին I. Հայաստանում բոլշևիկյան կազմակերպությունների ստեղծումն ու կայացումը, դրանց գործունեության բուն նպատակները: Աշուն, 1919թ. – մայիս, 1920թ.	9
Բաժին II. Հայ բոլշևիկների կողմից բարձրացրած զինված հակակառավարական ապստամբությունը: Մայիս, 1920թ.	97
Բաժին III. Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարության ձեռնարկած քայլերը՝ երկրի ներքին կյանքի հնարավոր բարելավման և արտաքին աշխարհի հետ նորմալ հարաբերությունների հաստատման ուղղությամբ: Ռուսաստանից Հայաստանին եկող ուղղակի վտանգը և հայ բոլշևիկների հակապետական դիրքորոշումը հնարավոր բոլոր առյաններում և անցքերում: Մայիս–սեպտեմբեր, 1920թ.	227
Բաժին IV. Հայ-թուրքական պատերազմ. Հայաստանի առաջին Հանրապետության կործանումը և այդ գործում հայ բոլշևիկների իրականացրած քայլերը. Սեպտեմբեր, 1920թ. – մայիս, 1921թ.	317
ՎԵՐՋԱԲԱՆ	421

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն Ի Փ Ո Խ Ա Բ Ե Ն

Ոչ մեկի համար գաղտնիք չէ, որ այսօրվա մեր հայկական պետությունն ու պետականությունը ապրում են, մեղմ ասած, իրենց ամենևին ոչ լավագույն ժամանակները: Հայաստանի Հանրապետությունում մսխվում-սպառվում են պետական ինքնիշխանության գոյության ապահովման համար հիմք հանդիսացող քաղաքական, տնտեսական, հասարակական, հոգևոր, բարոյական, դեմոգրաֆիկ և այլ բնույթի անհրաժեշտ բոլոր ռեսուրսները: Երկիրն ու պետությունը, ըստ էության, գրկվում են իրենց հետագա գոյության հեռանկարից: Անկախության Հռչակագրի ընդունումից ընդամենը քառորդ դար անց երկրի գլխին կրկին կախվել է պետականության կորստի վտանգը՝ հայերիս համար քաջածանոթ բոլոր հետևանքներով: Ընդ որում, մեր հանդեպ հենց այսօր էլ հերթական անգամ պատրաստվում է գործել *«պատմությունը կրկնվում է»* չարագուշակ բանաձևը՝ իր ամբողջ անբարենպաստ բովանդակությամբ:

...1991-ի սեպտեմբերի 21-ին կայացած անկախության հանրաքվեից ու նախագահական ընտրություններից հետո զրուցում էինք սփյուռքի ազդեցիկ թերթերից մեկի խմբագրի հետ: Մեր զրուցակիցը, անդրադառնալով հայաստանյան այրօրվա իշխանությանը, մի բավականին ոչ լավատեսական գնահատում-կանխատեսում արեց. *«Այսրեղ ոչ մի նոր բան չկա: Նույն բոլշևիզմն է: Ներբոլշևիզմ՝ հիմնված հակակոմունիզմի վրա: Մրանք միայն վայելելու են: Իսկ պետության ու պերականության պահպանման ամբողջ հոգան ու ծանրությունը թողնելու են ժողովրդի վրա: Դե մեր ժողովուրդն էլ...»*: Հայաստանյան կառավարիչների ու հասարակության քառորդդարյա գործունեության նախնական արդյունքն այսօր, համենայնդեպս, այն է, որ բացարձակ անմրցունակ տնտեսությամբ, բնակչության կեսից գրկված երկիրն արդեն գրկված է, ըստ էության, նաև իրական միջազգային իրավասություններից և, ինչպես և մեկ դար առաջ, հայտնվել է Ռուսաստան-Թուրքիա-Ադրբեջան եռանկյունու կոշտ շրջանակների մեջ՝ իր այսօրն ու վաղը որոշելու և տնօրինելու հարցը հանձնած Ռուսաստանի կառավարիչների քնահաճույքին ու կայսերական ողորմությանը:

Եթե մի կողմ թողնենք և առհասարակ չանդրադառնանք այդ հարցի վերաբերյալ տարբեր կողմերից հնչող դեմագոգիային, զանազան ու տարբերույթ քաղաքական սպեկուլյացիաներին և ակնհայտորեն շահագրգռված դրանց հեղինակներին, ապա մի բանն հաստատ անհերքելի է. այս վիճակին հասնելու հիմնական, եթե ոչ վճռորոշ պատճառներից մեկը իրոք որ թե՛ Հայաստանի կառավարիչների, թե՛ նրա բնակչության զգալի մասի մոտ խորհրդային-բոլշևիկյան մտածելակերպից ու պատկերացումներից ազատված-ձերբազատված չլինելն է:

Քաղաքական և հոգևոր այդ փխտահարումից ազատվելու ամենակարճ, ամենահեշտ և ամենաարդյունավետ ճանապարհը կլիներ, ինչ խոսք, խորհրդային ՊԱԿ-ի հայաստանյան արխիվների գաղտնագրծու-

մը: Սակայն դա չարվեց: Առաջին նախագահը մերժեց այդ առաջարկը, պատճառաբանելով, թե «արխիվները բացելու դեպքում կակամի վիուկն-րի որս»: Վիուկների որսը ջանադրաբար կանխվեց, փոխարենը ստացանք վիուկների խրախճանք: Չիրականացվեց նաև բացահայտորեն անօրինական եղանակով դիզած հարստության պետականացումը, կամ ինչպես առաջին վարչապետի շուրթերով այդօրվա իշխանությունները ձևակերպեցին՝ «կոլակաթափությունը»: Փոխարենը թալանը ստացավ ավելի լկտի և անթաքույց ձևեր, իսկ երկիրն էլ ենթարկվեց զանգվածային հայաթափության: Դժվարանում են ասել միտումնավոր է ասված եղել, թե՛ իրոք անկեղծ, բայց մի անգամ, երբ այդ լյուստրացիա կոչվածի մասին զրուցում էինք գործից տեղյակ անձի հետ, նա ծիծաղելով պատասխանեց, թե Հայաստանում այդ քայլը իրականացնելու դեպքում ավելի հեշտ կլինե՞ր հրապարակել ոչ թե ՊԱԿ-ի հետ համագործակցողների ցուցակը, այլ նրանց անունները, ովքեր նման կապի մեջ չեն եղել: Ինչևիցե, անհերքելի ճշմարտությունն այն է, որ հետխորհրդային այն երկրները, որոնց ղեկավարությունը կամք ցուցաբերեց և իրականացրեց լյուստրացիան, թե՛ ներքին կյանքում, թե՛ միջազգային ասպարեզում, անհամեմատ շատ ավելի առաջ են, քան նրանք, որոնցում դա տեղի չունեցավ:

Հայաստանում, նախագահների մակարդակով, առաջին նախագահի վերաբերյալ մամուլում հրապարակվեց այն փաստաթղթի պատճենը, որում նա հրամանագրվում էր որպես ԽՍՀՄ ՊԱԿ-ի պահեստազորի սպա:¹ Խորհրդային կարգերի օրոք դրանում որևէ զարմանալի բան չկար: Հայտնի փաստ էր, որ ԵՊՀ օտար լեզուների և արևելագիտության ֆակուլտետների ուսանողները ռազմագիտության ամբիոնում ուսանում էին ռազմական թարգմանության ցիկլում և ավարտելուց հետո հանդիսանում էին ՊԱԿ-ի պահեստազորի սպա՝ օգտագործվելով դրա կողմից «ըստ նշանակության»: Բայց արդյո՞ք կայսերական պատժիչ այդ համակարգի միավոր հանդիսացող անձը պետք է իրավունք ունենար ղեկավարելու այդ նույն կայսերական համակարգի լծից դուրս եկած նորանկախ երկիրը: Հաջորդ երկու նախագահների մասին մամուլում եղան մի շարք կիսասկանարկող, կիսացուցանող հրապարակումներ,² որոնք ՊԱԿ-ի հետ նրանց կապը հաստատելու համար հիմք ընդունելը համարում ենք ոչ կոռեկտ: Բայց մյուս կողմից. ո՞ւմ համար է գաղտնիք, և մի՞թե դրա համար ինչ-ինչ փաստաթղթային ապացույցներ են պետք, որ ԽՍՀՄ-ում ցանկացած կուսակցական և կոմերիտական փոքրիշատե նշանակալի ղեկավար ուղղակիորեն՝ ի պաշտոնե կապված է եղել կուսակցության «մարտական ջոկատի», այն է՝ ՊԱԿ-ի հետ, այն էլ Ադրբ. ԽՍՀ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում: Եվ նրանց կառավարման տարիները ավելի քան պերճախոս ձևով ցույց տվեցին, որ կկորկոկյան կուսպրոցն անցած այդ ընկերները ցանկացած հարցում՝ թե՛ ներպետական խնդիրներում, թե՛ հատկապես

¹ Էդվարդ Հովհաննիսյան, Ազատամարտ, թիվ 28, Յուլիս, 1992թ.

² Երջանիկ Աբգարյան, Հայկական ժամանակ, Մարտ 14, 2009թ.

արտաքին քաղաքականության բնագավառում, իրենց աշխարհընկալմամբ ու պատկերացումներով ռուսաստանյան-ծայրամասային ենթակայության բոլշևիկյան մտածելակերպի ու մոտեցումների շրջանակներից ու դավանանքից այն կողմ և ոչ մի բանի ընդունակ չեն: Եվ հենց դրա առավել աղետաբեր հետևանքներից մեկն էլ այն է, որ նոր, արդեն անկախության օրոք հասունացած սերնդի մի զգալի հատված այսօր նույնպես բռնել է կոմսոմոլացման-բոլշևիկացման ուղին: Պարզապես գլխավերևում Լենինի պատկերի փոխարեն կախելով Գարեգին Նժդեհի պատկերը:

Այնպես որ, Հայաստանը անկախ հռչակելով՝ բոլշևիկյան կառավարման էությունն ու բնույթը ամենևին էլ չվերացվեց, այլ ընդամենը փոխակերպվեց՝ առաջին քարտուղարին վերանվանելով երկրի նախագահ, և անցած տարիների «էվոլյուցիայի» արդյունքում այսօր կրկին եկանք մի վիճակի, երբ երկրի նախագահը կրկին վերածվեց առաջին քարտուղարի: Եվ երկրի ներքաղաքական դաշտում պայքարն արդեն ընթանում է ոչ թե երկրի նախագահ ընտրվելու, այլ, ըստ էության, առաջին քարտուղար նշանակվելու համար:

Հետադարձ հայացք գցելով խորհրդային կայսրության փլուզումից հետո Հայաստանում և Արցախում ծավալված դեպքերին, միարժեքորեն կարելի է արձանագրել, որ այդ ժամանակահատվածում իրական ազգային ուժերն ունեցան դրսի որևիցե ուժի թելադրանքից ու ցանկությունից ազատ ընդամենը մեկ քաղաքական հաջողություն. դա Արցախի առաջին ղեկավարի պաշտոնում Արթուր Մկրտչյանի ընտրվելն էր: Բայց նա, ինչպես նման դեպքերում սովորաբար լինում է, շատ շտապ և արագ ասպարեզից հանվեց, և Հայաստանն ու Արցախը ներսից հայտնվեցին, փաստորեն, բոլշևիկյան ավանդույթը միասին տանող և խիստ անմաքուր կապերով միմյանց շրթայված երեք նախագահների յուրատեսակ «բերմուղյան եռանկյունու» մեջ, և հենց այդ պատճառով էլ, դրսից, ինչպես արդեն վերը նշվեց՝ Ռուսաստանի թամադույթամբ ստեղծած մեկ այլ թակարդ-եռանկյունում:

Եվ այս ամենի ականատեսը լինելով՝ մենք որոշեցինք թարմացնել նախ մեր և հետո էլ՝ այլոց հիշողությունը, մեկ անգամ ևս վեր հանելով հայ բոլշևիկների անուրանալի ներդրումն ու վաստակած դերակատարումը մեր նախորդ պետականության՝ Հայաստանի առաջին Հանրապետության կործանման գործում: Զուգահեռներն ու նմանակումները մեր օրերի հետ թողնում ենք ընթերցողի եզրակացությանը:

Ստորև ներկայացվում են Հայաստանում գտնվող մի շարք արխիվային փաստաթղթեր, որոնք առնչվում են Խորհրդային Ռուսաստանի կողմից, հայ բոլշևիկների գործուն աջակցությամբ, Հայաստանի առաջին Հանրապետության ոչնչացմանը միտված որոշակի քայլերին: Սույն նյութերի հրապարակման փաստն ամենևին չի նշանակում, որ հեղինակը, լինելով ոչ պրոֆեսիոնալ պատմաբան, որևիցե մտադրություն կամ հավակնություն ունի ներթափանցելու և մի ինչ-որ տարածք զբաղեցնելու պատմական գիտության դաշտում: Պարզապես, որպես Հայաստանի Հանրապետություն

կոչվող պետության քաղաքացի ինձ հետաքրքրել և հուզել են մեր նախորդ պետականության կորստյան հետ առնչվող հարցերը: Մենք հայցում ենք այն ընթերցողների ներողամտությունը, ովքեր կհամարեն, որ շարադրանքում անհարկի տեղ են գտել քաջածանոթ կամ հանրահայտ փաստեր: Նախ, առանց դրանց կխախտվեր նյութի շարադրանքի ժամանակագրական և պատճառահետևանքային տրամաբանական ամբողջականությունը, իսկ մյուս կողմից, սերունդ է փոխվել և շատ բան, ինչը որ քաջածանոթ ու հանրահայտ էր նախորդի համար, շատ հաճախ այդպիսին չի կարող համարվել այսօրվա սերնդի համար: Առավել ևս, շեշտենք մեկ անգամ էլ, որ տվյալ աշխատությունը բացարձակապես չի հավակնում գիտական հետազոտության դասիներին:

Երկու խոսք նյութի շարադրանքի վերաբերյալ:

Ամբողջ նյութը բաղկացած է չորս բաժնից:

Բաժն I-ում ընդգրկված են նյութեր, որոնք առնչվում են 1919թ. աշնանից մինչև 1920թ. մայիսն ընկած ժամանակահատվածին և վերաբերում են Հայաստանում բոլշևիկյան կազմակերպությունների ստեղծման ու կայացման գործընթացներին, դրանց գործունեության բուն նպատակներին:

Բաժն II-ում ընդգրկված են 1920թ. մայիսին հայ բոլշևիկների կողմից բարձրացրած զինված հակակառավարական ապստամբությանը վերաբերող փաստաթղթեր:

Բաժն III-ի փաստաթղթերն ընդգրկում են 1920թ. մայիսից մինչև սեպտեմբերի վերջն ընկած ժամանակահատվածը և արտացոլում են մի կողմից Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարության ձեռնարկած քայլերը՝ երկրի ներքին կյանքի հնարավոր բարելավման և արտաքին աշխարհի հետ նորմալ հարաբերությունների հաստատման ուղղությամբ, մյուս կողմից՝ Խորհրդային Ռուսաստանից Հայաստանին եկող ուղղակի վտանգը, և հայ բոլշևիկների հակապետական դիրքորոշումը հնարավոր բոլոր առյաններում և անցքերում:

Բաժն IV-ի փաստաթղթերը վերաբերում են հայ-թուրքական պատերազմի ժամանակահատվածին, Հայաստանի առաջին Հանրապետության կործանմանը և այդ դեպքերի ժամանակ հայ բոլշևիկների իրականացրած քայլերին:

Նյութերը, որոնք նշված ժամանակահատվածներից դուրս են, կամ էլ ուղղակիորեն չեն առնչվում հայ բոլշևիկների գործունեությանը, ցույց են տալիս, թե ինչպիսի քաղաքական ու տնտեսական ֆոնի վրա են ծավալվել իրադարձությունները և բովանդակային առումով պարզապես լրացնում ու ամբողջականացնում են հիմնական փաստաթղթային բազան:

Հրապարակված փաստաթղթերում, ինչպես որ դա պահանջվում է արխիվային նյութերի պարագայում, պահպանված է փաստաթղթի բնագրում առկա ուղղագրությունը:

ԲԱԺԻՆ I

Հայաստանում բոլշևիկյան կազմակերպությունների ստեղծումն ու կայացումը, դրանց գործունեության բուն նպատակները

Աշուն, 1919թ. – մայիս, 1920թ.

ՈՐՈ՛ՆՔ ԷՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԲՈԼՇԵՎԻԿՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Ռուսաստանցի պատմաբան Վալենտին Դյակինի գրքերից մեկում բերված են 1906-1911թթ. ցարական Ռուսաստանի վարչապետ և ներքին գործերի մինիստր Պյոտր Ստոլիպինի կողմից հայերին բնութագրող հետևյալ տողերը. «Այդ սեմիպրական ցեղը մշտապես իր մեջ քաղաքական անարխիստիկ սաղմեր է կրել: Կործանելով սեմիական պետականությունը՝ այդ ցեղերը, ցրված լինելով աշխարհի երեսին, ճակատագրորեն հիվանդածին մանրէի դեր են խաղում իրենց սպասարան տրված ամեն մի առողջ ցեղի մարմնի վրա»:³

Ասվածի համատեքստում հայերի սեմիտական ցեղախմբին պատկանելի-չպատկանելու հարցը, բնականաբար, հետաքրքրություն չի ներկայացնում և բացարձակապես էական չէ: Էականն ու հետաքրքրականը տվյալ պարագայում այն է, թե ինչ իրադարձությունների հիման վրա էր հայտնի «փողկապների» հեղինակի մոտ ձևավորվել ու հիմնավորվել հայերի վերաբերյալ նման կարծիքը: Ճիշտն ասած, առանց հեղինակի պարզաբանման դժվար է պատասխանել: Սակայն անհերքելի փաստ է, և այդ կարծիքը հայտնողն էլ քաջատեղյակ է եղել, որ հայերի մի շոշափելի զանգված մեծ ոգևորությամբ ու համոզվածությամբ զինվորագրված է եղել բոլշևիկյան կուսակցությանը՝ դրա հիմնադրման առաջին իսկ օրերից և հավատարմորեն մարտնչել է դրա շարքերում՝ հանուն այդ կուսակցության նպատակների իրականացման: Այն կուսակցության, որն իր «ծրագրամինիստումը» իրականացրեց 1917-ի աշնանը, այսպես կոչված, Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Հեղափոխության միջոցով, ինչին էլ հաջորդեցին իրական քաղաքական անարխիստի ժամանակները, երբ, այդ օրերից մնացած թևավոր խոսքի համաձայն՝ «սոխի գրուին ու մարդու գլուխը մեկ էր»: Եվ այդ ամենի մեջ, համառուսաստանյան մասշտաբով հայազգի բոլշևիկները, ինչ խոսք, անկասկած ունեցան իրենց ծանրակշիռ ներդրումը:

Բայց, «նեղ ազգային» մասշտաբով, հայ բոլշևիկները բացարձակապես անհաղորդ եղան և որևիցե մասնակցություն չբերեցին այդ նույն ժամանակաշրջանում ծավալված հայ ազգային-ազատագրական պայքարին՝ անկախ նրանից, թե այդ պայքարի ընտրված ձևը

³ В.С. Дякин, Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX - начало XX в.в.), Санкт-Петербург, изд-во “ЛИСС”, 1998, с. 745

որքանով էր ճիշտ կամ սխալ: Նույնիսկ հենց ցարական Ռուսաստանում նրանց գործունեությունը ծավալվել ու ընթացել է հիմնականում Ռուսահայաստանից դուրս: Մասնավորապես Կովկասում՝ գլխավորապես Թիֆլիսում և Բաքվում:

Նախահոկոտեմբերյան Ռուսաստանի բնակչության 57% կազմում էին այլազգիները և միայն 43%՝ վելիկոռուսները: Հասկանալի է, որ նման հարաբերակցության պարագայում, ռուսաստանյան ցանկացած քաղաքական կուսակցություն, բոլշևիկյանը նույնպես, անհրաժեշտաբար պետք է իր ծրագրային դրույթներում առաջնայիններից մեկը համարեր ազգային հարցի վերաբերյալ իր հայեցակարգի ձևակերպումը:

Մեզ, բնականաբար, հետաքրքրում և հուզում է այդ հայեցակարգի հենց հայկական բաղադրիչը: 1917-ի հոկտեմբերի նախօրյակին այդ հարցի վերաբերյալ բոլշևիկյան կուսակցության դիրքորոշումը, ճիշտ է՝ հայտարարությունների մակարդակով, եղել է հետևյալը. բոլշևիկների կողմից իշխանությունը վերցնելու դեպքում ամբողջ Հայաստանի, այն է՝ Թուրքահայաստանի-Արևմտյան Հայաստանի և Ռուսահայաստանի-Արևելյան Հայաստանի ամբողջ միասնական տարածքում պետք է ստեղծվի մեկ անկախ հայկական պետություն:⁴

Բոլշևիկների կողմից իշխանությունը վերցնելուց հետո առաջին պաշտոնական անդրադարձը Հայաստանին վերաբերող հարցին (20.XI.1917թ.), հետևյալն էր. «*Հենց որ դադարեն ռազմական գործողությունները, հայերին կտրվի իրենց քաղաքական բախարը ազատորեն փնտրիներու իրավունք*»:⁵ Բաց թողնելով միջանկյալ իրադարձությունները, միանգամից ասենք, որ բոլշևիկյան ղեկավարության կողմից հնչեցրած մի շարք բովանդակությամբ հայանպաստ երևացող, սակայն ռազմաքաղաքական առումով ոչնչով չհամարգրված ղեկլարացիաներն ու հայտարարություններն ի վերջո ծնունդ տվեցին հայությանը վերաբերող «զագաթնակետային» մի փաստաթղթի: Իսուպը 1917-ի դեկտեմբերի 29-ին ՌՍՖՍՀ Ժողկոմխորհի կողմից ընդունած «Թուրքահայաստանի մասին» ղեկրետ կոչվող փաստաթղթի մասին է, որը հաստատագրված էր Վ.Ույանով-Լենինի (Ժողկոմխորհի նախագահ) և Ի.Ջուղաշվիլի-Ստալինի (Ազգությունների գծով Ժողկոմատի ղեկավար) ստորագրություններով:

Բայց նախկին հայտարարություններում «ամբողջ Հայաստանի» համար նախատեսված անկախությունն այդ փաստաթղթում փոխակերպվեց, նեղացվեց ու խցկվեց ընդամենը Արևմտյան Հայաստանի – Թուրքահայաստանի շրջանակի մեջ: Այդ փաստաթղթի նախագծի պատրաստմանը մասնակցել են հայության տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ, իսկ վերջնական՝ խմբագրման ու ներկայացման փուլում փաստաթղթի կնքահայ-

⁴ Լ.Ա. Խորշոռյան, Սովետական Ռուսաստանը և Հայկական հարցը, Երևան, 1977թ., էջ 13

⁵ Լ.Ա. Խորշոռյան, նույն աշխատությունը, էջ 16

րերն էին կոմկուսի կողմից Վառլամ Ավանեսովն ու Վահան Տերյանը, ձախ էստոններից՝ Պոռոշ Պոռոշյանը, Դաշնակցության կողմից՝ Ստեփան Զորյանը՝ Ռոստոմը:

Իրավիճակային տեսակետից հասկանալի է, որ չնայած լայն ներկայացուցչականության ապահովմանը, այդ պահին հենց հայ բոլշևիկներն են եղել ամեն առումներով «երաժշտություն պատվիրողները»: Եվ հենց նրանց մոտեցումն է եղել այնպիսին, որ հայկական շրջանակների կողմից մշակվեց և բոլշևիկյան կառավարությանը առաջարկվեց մի նախագիծ, ըստ որի Արևմտյան Հայաստանը պետք է դառնար անկախ պետություն, իսկ Արևելյան Հայաստանը պետք է մնար Խորհրդային Ռուսաստանի կազմում՝ ունենալով որոշակի ինքնավարություն:⁶ Կուսակցական «բնակարանների» ապահովության ու հարմարավետության տեսակետից այդ ամենը միանգամայն հասկանալի է: Հայկական ոչ կոմունիստական ուղղվածությամբ հիմնական քաղաքական ուժի՝ Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության համար ավելի հարազատ էր Արևմտյան Հայաստանը: Ճիշտ թե սխալ, արդյունավետ թե անարդյունք, այնտեղ էր նա մոտ 2 տասնամյակ ծավալել իր հիմնական գործունեությունը, այնտեղ էր մասնակից եղել երիտթուրքական հեղափոխությանը, մի ինչ-որ ժամանակահատվածում էլ այնտեղ անգամ իշխանության մաս էր կազմել: Իսկ Արևելյան Հայաստանը հիմա, 1917-ի վերջին, էլի Ռուսաստանի մի մասն է, և ինչ հավակնություններ կարող էր ունենալ դրա հանդեպ Դաշնակցությունը, երբ իշխանությունն այդ նույն Ռուսաստանում գտնվում էր հեղաշրջումն իրականացրած բոլշևիկների ձեռքում:

Իսկ հայ բոլշևիկների համար ավելի հարազատ էր Ռուսահայաստանը: Ու թեև այնտեղ մինչ հեղափոխությունը բոլշևիկների ներկայությունն ու ազդեցությունը գործնականորեն եղել են գրոյական, միևնույն է, դա Ռուսաստանի մի մասն է եղել, այդպիսին էլ հանդիսանում էր այն օրերին՝ հեղափոխությունից հետո: Իսկ *էրզրի* հարցերին, ինչպես նշվեց, հայ բոլշևիկները երբևիցե խորամուխ չէին էլ եղել, ուստիև Թուրքահայաստանը այն պահին նրանց ոչնչով չէր էլ հրապուրում՝ ավելորդ բռն ու գլխացավանք: Այնպես որ, ամեն մի կողմը ձգտեց իր համար իրոք առավել հարմար տարբերակին տեր կանգնել, հետևաբար դեկրետն այդ տեսքով ու բովանդակությամբ ընդունելի եղավ հայկական երկու հիմնական քաղաքական կողմերի համար էլ:

Այսինքն, երկու կայսրություն կործանած հեղափոխություններին ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերած հայկական երկու քաղաքական խմբավորումների կողմից էլ այդ պահին ըստ էության բացակայում էր ազգային-պետական մոտեցումը հարցի նկատմամբ: Փոխարենը վկա

⁶ Լ.Ա. Խորշուրյան, նույն աշխատությունը, էջ 30

ենք, թե դրան ինչպես է փոխարինում «թաղային հեղինակության» կատեգորիային հարիր մտածելակերպն ու մոտեցումը:

Խորհրդային Ռուսաստանի բոլշևիկյան ղեկավարության կողմից ընդունած այդ որոշման իրագործումը հանձնարարվում է 1917-ի դեկտեմբերի 16-ին Կովկասի գործերի արտակարգ կոմիսար նշանակված հայտնի բոլշևիկ Ստեփան Շահումյանին:

Հասկանալի է, որ այդ պարագայում պարտադիր պետք է ստեղծվեր նաև Արևմտյան Հայաստանում գործող կոմունիստական կուսակցություն: Եվ 1917-ի վերջերին - 1918-ի սկզբներին, ռուսաստանյան կոմկուսի ուղղակի հրահանգով ու աջակցությամբ, այդ կուսակցությունը ստեղծվեց: Այն կոչվեց Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն, համարված էր հիմնականում արևմտահայերով, և Արևմտյան Հայաստանի տարածքում հայկական պետականություն ստեղծելու հարցում փաստորեն հանդես էր գալիս որպես Դաշնակցության քաղաքական մրցակից:⁷ Կազմակերպությանն առավել սոլիդություն տալու համար ղեկավար կազմի մեջ ընդգրկվեցին նաև Վառլամ Ավանեսովը, Վահան Տերյանը, Հայկ Բժշկյանցը և այլ հայտնի դեմքեր:

Բայց շատ արագ դեպքերի ընթացքը զանազան ժողովներից, որոշումներից, դեկրետներից ու մանիֆեստներից տեղափոխվեց հողդեհն իրականության, և պետք է ասել՝ չափազանց դաժան իրականության ոլորտ: Ստեփան Շահումյանն այդպես էլ չհասցրեց խորհրդայնացնել Կովկասը, այդ թվում նաև Ռուսահայաստանը: Երկրամասում պարզապես բացակայում էին նման քայլի իրագործման համար անհրաժեշտ գոնե նվազագույն ռեսուրսները: Անդրկովկասը հայտարարեց Ռուսաստանում խորհրդային իշխանությունը չճանաչելու և դրա կազմից դուրս գալու մասին: Կովկասյան ռազմաճակատը կազմալուծվեց ու քանդվեց, և հայերը հայտնվեցին դեմ առ դեմ ցեղասպանությունն իր ուզած ավարտին չհասցրած Թուրքիայի հետ: Վրա հասավ Բրեստ-Լիտովսկը, որտեղ, ի թիվս մի շարք այլ գիջումների, բոլշևիկյան վերնախավի կողմից սեփական իշխանությունը պահպանելու համար թուրք-գերմանական բլոկին հսկայական գիջումներ արվեցին նաև հենց հայերի հաշվին: Գնդակահարվեց Շահումյանը, և դրա հետևանքով տապալվեց նաև բոլշևիկ-դաշնակցություն համագործակցությունը, որը լավ, թե վատ, համենայնդեպս ի վնաս հայ ժողովրդի չէր: Քանզի, քանի դեռ առկա էր Շահումյան-դաշնակցություն երկխոսությունը, Խորհրդային Ռուսաստանը թեկուզ ձևականորեն, առիթ չուներ նորանկախ Հայաստանի հանդեպ ընդգծված թշնամական քաղաքականություն վարելու: Բայց, հատկապես Բաքվի

⁷ Գ. Ամիրխանյան, Մայիսյան ամստամբությունը Հայաստանում (1920թ.), Մոսկվա, 1926թ., էջ 21; Բ. Борьян, Армения, Международная дипломатия и СССР. В 2-х частях. М.-Л. Гонимиздат. 1928-1929г., ч.2, с. 94

կոմունայի անկումից հետո, իրավիճակը կտրականապես փոխվեց. Ռաշ- նակցությունը Խորհրդային Ռուսաստանում հայտարարվեց օրենքից դուրս՝ նորանկախ հայկական պետականության համար այդտեղից բխող բոլոր հետևանքներով: Իսկ ինքը՝ բոլշևիկյան Ռուսաստանը, հայտնվեց Սպիտակ Շարժման և երեկվա՝ թե թշնամիների, թե բարեկամների բանակների օղակում: Մի վիճակ, որն ամենից պատկերավոր հենց ռուսն է բնութագրում. «*He do журы – быть бы живу*»:

1918-ի մայիսին իր անկախության մասին հայտարարած Հայաստանն էլ այդ դժնդակ օրերին ինչքան որ կարողանում, մի կերպ իր գլուխը պահում էր: Կովկասում Ռուսաստանի փոխարեն այժմ ներկա էին ԱՄՆ- ն ու Եվրոպան, որոնց կողմից Հայաստանի նկատմամբ դրսևորվում էր, կարելի է ասել, չափավոր դաշնակցի մոտեցում: Այդօրվա բառացիորեն թշվառ Հայաստանն իրենից բացարձակապես չկախված իրադարձու- թյունների բերումով, տարրական գոյատևելու առումով խիստ կախված էր Անտանտից: Նույն այդ պարագաների բերումով, Հայաստանը ներկայացուցչություններ էր հիմնել Կոլչակի, Դենիկինի, հետո նաև՝ Վրանգելի մոտ, և առկա էին այդ ուժերի հետ նաև որոշակի քաղաքա- կան ու ռազմատնտեսական հարաբերություններ: Բայց, միաժամանակ, Հայաստանը, իր պառլամենտի մակարդակով, որոշում էր կայացրել, որ պահպանելու է բացարձակ չեզոքություն, ասենք, օրինակ, Դենիկին- բոլշևիկներ հակամարտության դեպքում:⁸

Վերջապես ավարտվեց առաջին աշխարհամարտը: Պատերազմի արդյունքներն ամրագրող նախնական փաստաթղթերի համաձայն՝ թուրքական զորքերը 1918-ին ոչ միայն դուրս բերվեցին Հայաստանի սահմաններից, այլ 1919-ին Հայաստանի Հանրապետությանն իրավունք ու հնարավորություն տրվեց իր ռազմական ու վարչական հսկողությունը հաստատել նաև Կարսի նահանգի տարածքի նկատմամբ: Փորձեր էին արվում նաև կարգուկանոն հաստատել պետության ներքին կյանքում:

1919-ը բեկումնային եղավ նաև բոլշևիկյան Ռուսաստանի համար: Կովկասյան ուղղությամբ իրավիճակը սկսեց բավականին արագ փո- փոխվել սկսած 1919-ի երկրորդ կեսից, երբ խորհրդային ուժերը սկզբից կարողացան ետ մղել Դենիկինի հարձակումը Մոսկվայի ուղղությամբ, իսկ հոկտեմբեր-նոյեմբերից սկսած արդեն իրենց ձեռքը վերցրեցին ռազմաստրատեգիական նախաձեռնությունը՝ գործողությունների հարա- վային թատերաբեմում: Օրակարգի առաջնահերթը հարցն էր արդեն կովկասյան տարածաշրջանի երկրների, այդ թվում նաև Հայաստանի խորհրդայնացումը: Խորհրդայնացման ցուցանակի տակ իրականացվող բացահայտ ռազմական այդ անեքսիան՝ բռնակցումը, իրագործվում էր

⁸ Ю.Г. Барсегов, Геноцид армян. Ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. В 3-х томах. Т.2, ч.1, Москва, 2003, с. 43-44

հետևյալ սխեմայով. երկրի ներսում մի ինչ-որ խումբ կազմակերպում է խռովություն, ի հայտ է գալիս հեղափոխական կոմիտե (հեղկոմ) անվանումով մի մարմին, որն իրեն հայտարարում է որպես տվյալ երկրի նոր իշխանություն և օգնություն է խնդրում Խորհրդային Ռուսաստանից: Օգնությունը, բնականաբար, չի մերժվում և չի ուշանում: Մնացյալն արդեն հայտնի է... Կեցցե՛ Խորհրդային ը (ծնաթերթի վրա լրացնել համապատասխան երկրի անունը): Բայց այդ բաղձալի պահին հասնելու համար երկրի ներսում անհրաժեշտ էր ունենալ այդ ապստամբող խումբը: Այսինքն այն, ինչն էլ հայտնի է որպես «հինգերորդ շարասյուն»:

Միանգամայն հասկանալի է, որ Ռուսաստանի բոլշևիկյան ղեկավարությունը, իր առջև նպատակ դնելով խորհրդայնացման միջոցով վերանվաճել Կովկասը, օրվա քաղաքական իրավիճակի թելադրանքով պետք է սկսեր գործնական քայլեր ձեռնարկել տեղի՝ այդ թվում և Հայաստանի բոլշևիկյան կազմակերպությունների ամրապնդման և նրանց գործունեության աշխուժացման և այդ եղանակով՝ խորհրդայնացման համար անհրաժեշտ պահի հասունացման ուղղությամբ:

Ինչպիսի՞ն էր այդ առումով իրավիճակն այդ օրերին Հայաստանի առաջին Հանրապետությունում: Որպես քաղաքական ուժի՝ բոլշևիկների ազդեցության ու ժողովրդի մոտ ունեցած հեղինակության վերաբերյալ ամենասպառիչ գնահատականը ժամանակին տվել է, թերևս, Կովկասի խորհրդայնացումը իրականացնողներից մեկը՝ բոլշևիկ Սերգեյ Կիրովը. «...У власти армянские кадеты и дашнаки. Умеренные эсеры и меньшевики считаются самыми левыми, большевиков и духа нет»:⁹ Ընդ որում անդրկովկասյան 3 պետություններից Հայաստանը միակն էր, որտեղ օրենքով, ասենք այսպես. արգելված չէր բոլշևիկների ներկայությունն ու գոյությունը:¹⁰

Հայաստանում հայ կադրային բոլշևիկներ հայտնվեցին 1918-ի վերջերին, երբ հարևան Վրաստանում և Ադրբեջանում, կոմունիստների հանդեպ տարվող հալածանքներից փրկվելու համար, նրանք հիշեցին իրենց հայրենիքը և տեղափոխվեցին Հայաստան:¹¹ Նրանցից շատերին նույնիսկ հնարավորություն տրվեց աշխատանքի անցնել պետական հաստատություններում: Նրանց առջև դրված միակ սահմանափակումն այն էր, որ նրանք չպետք է զբաղվեին քաղաքական գործունեությամբ: Այն է՝ հակապետական գործունեությամբ ընդդեմ Հայաստանի Հանրապետության: Եվ, քանի դեռ քաղաքացիական կոիվները Ռուսաստանում ընթանում էին ոչ հօգուտ բոլշևիկների, Հայաստանում բոլշևիկներն այդ պայմանը, ընդհանուր առմամբ, ոնց որ թե չէին խախտում:

⁹ ՀԱԱ. ֆ.-Պ. 1022, գ.3, գ. 268, թ.1

¹⁰ Ս. Վրացման, Հայաստանը բոլշևիկյան մտրճի և թրքական սալի միջև, Պեյրուս, 1953թ., էջ 46

¹¹ ՀԱԱ. ֆ.-Պ. 201, գ.1, գ.62, թ.թ.

Մինչև 1919-ի կեսերը Հայաստանում, ըստ էության, գոյություն չի ունեցել տեղի բուլժևիկների գործունեությունը համակարգող և ուղղորդող մեկ ընդհանուր ղեկավար կուսակցական մարմին: Առավել ևս, որ Վրաստանից ու Ադրբեջանից մազապուրժ եղած հայ բուլժևիկներին թե՛ նյութապես, թե՛ գաղափարապես սնուցող Խորհրդային Ռուսաստանի հետ կապող պորտալարը, այնտեղ ընթացող թեժ քաղաքացիական կոիվների ժամանակահատվածում, կարծես թե գրեթե չորացել էր:

Ո՞րն էր հայ բուլժևիկների տեղն ու դերը հայ իրականության մեջ այդ նոր իրավիճակում, երբ հայության հանդեպ հնչեցրած և ստորագրած բոլոր լավագույն ցանկությունները, այդ թվում և «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետը հայտնվել էին Լեթայի ամենակոլ ջրերում, բայց լավ թե վատ, պատմական Հայաստանի ընդամենը մի փոքր մասի վրա ստեղծվել էր անկախ հայկական պետություն: Այդ հարցին ավելի քան սպառիչ պատասխան է տալիս Անաստաս Միկոյանի կողմից 1919-ի դեկտեմբերին ներկայացված տեսակետների համակարգը, որը կարելի է համարել հայ բուլժևիկների քաղաքական մանիֆեստ՝ սեփական ազգի և ազգային պետականության վերաբերյալ:¹²

Կարմիր Բանակի՝ Կովկասի սահմաններին մոտենալու պահից, բուլժևիկները Հայաստանում սկսում են ծավալել անլեգալ ընդհատակյա գործունեություն: 1919-ի սեպտեմբերին Ռուսաստանի Կոմունիստական (բուլժևիկների) Կուսակցության (ՌԿ(բ)Կ) Կովկասյան Երկրամասային Կոմիտեի (ԿԵԿ) նախաձեռնությամբ ու ղեկավարությամբ տեղի է ունենում Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունների անլեգալ խորհրդակցություն, որի նախապատրաստման և անցկացման համար դեռևս ամռանը ԿԵԿ-ն Հայաստան էր ուղարկել մի քանի «փորձված ընկերների»: Խորհրդակցության վերջում ընտրվում է ՌԿ(բ)Կ Հայաստանի Կոմիտեի՝ Արմենկոմի առաջին կազմը: 1920-ի հունվարին զումարվեց առաջին՝ նույնպես անլեգալ կուսակցական կոնֆերանսը: Հայաստանում իրենց բուլժևիկ համարող բոլոր անձինք (ըստ նույն բուլժևիկյան աղբյուրների այդ թիվը չի գերազանցել 400-600-ը¹³) այդ կոնֆերանսին ներկայացված էին 22 պատվիրակներով: Կազմակերպական առումով որոշում ընդունվեց, որ Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպությունը հանդիսանում է Խորհրդային Ռուսաստանի իշխող կուսակցության՝ ՌԿ(բ)Կ-ի անբաժանելի մասը և օգտվելու է այդ կուսակցության մարզային կոմիտեի իրավունքներից: Հունվարյան այդ կոնֆերանսում ընտրվեց Արմենկոմի նոր կազմ: Բայց կոնֆերանսի ամենակարևոր որոշումն այն էր, որ կուսակցությունը պետք է զինված ապստամբության միջոցով

¹² Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 36; (տե՛ս նաև սույն աշխատության Doc. I-26 փաստաթուղթը)

¹³ Շ. Ամիրխանյան, նշված աշխատությունը, էջ 85; Б. Борьян, նշված աշխատությունը, էջ 95; Ս. Վրագյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 409

Հայաստանում իրականացնի իշխանավիճակություն, և Ռուսաստանի օրինակով երկրում հաստատի Խորհրդային կարգեր: Իսկ թե Խորհրդայնացումից հետո այդ երկիրն ինչ կարգավիճակ կունենար, ինքնին հասկանալի է: Ինչ կարգավիճակ կարող է ունենալ մի երկիր, որի իշխող կուսակցությունը հանդիսանում է մեկ այլ երկրի իշխող կուսակցության անբաժանելի մաս և օժտված է դրա մարզային կառույցի իրավունքներով:

Չմոռանանք նշել, որ կազմակերպական այդ եռուն շրջանում աչքաթող չարվեց նաև Արևմտահայաստանի տարածքում գործելու համար ստեղծված Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը: 1919-1920-ին Արևմտյան Հայաստանում անկախ ազգային պետականության ստեղծման մասին խոսող կոմունիստական կազմակերպությունը «իսկական» հայ բուլշևիկների համար դառնում էր արդեն ոչ թե անախրոնիզմ, ավելորդություն, այլ նույնիսկ խիստ խանգարիչ ու վնասաբեր մի հանգամանք: Առավել ևս, որ նրա կողմից շոշափվում էր կազմակերպչորեն որպես առանձին միավոր ուղղակի ենթակայությանը Կոմինտերնի կազմում ընդգրկվելու հարցը: Այդ կուսակցությունը գլխավոր ջախջախվեց ու լիկվիդացվեց 1919-ի աշնանը Աստրախանում կայացած հայ կոմունիստների մի Խորհրդակցության ժամանակ՝ բոցաշունչ բոլշևիկներ Անաստաս Միկոյանի և Իսահակ Դովլաթյանի կողմից:

Այսինքն կազմակերպական-կուսակցաշինական, այն է՝ Հայաստանում «հինգերորդ շարայան» կայացման առումով, իրավիճակը գնալով դառնում էր ավելի ու ավելի պարզորոշ ու հստակ: Հայ կոմունիստներից արագորեն կազմակերպվում ու ձևավորվում էր մի շերտ, որը պետք է գտնվեր ռուսաստանյան բոլշևիկների ուղղակի ենթակայության տակ և հանդիսանար մի գործիք, որի միջոցով իրենց երկիրը պետք է նետվեր բոլշևիկյան տարածաշրջանային ծրագրերի իրականացման հոսանքի մեջ. թեկուզև դրա արդյունքում խարխվելու ու վերանար սեփական անկախ պետականությունը:

Ի վերջո, մի բան է սեփական պետության մեջ պայքարել սեփական իշխանության դեմ և հասնել դրա տապալմանը՝ անգամ զինված դիմակայության միջոցով. սա, թեև ցանկալի չէ, բայց համենայնդեպ ստեղավորվում է ինչ-ինչ շրջանակների մեջ, բայց միանգամայն այլ բան է՝ կործանել սեփական պետականությունը հանուն օտար շահերի՝ փոխարենը ստանալով դրա ավերակների վրա տիրելու գավառական մի սատրապի իրավասություն: Դա արդեն ուղղակի պետական դավաճանություն է:

ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
ВОЕННОГО ВЪДОМСТВА
АРМЕНИИ
ПРИДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ
МИССИИ ВЪ ГРУЗИИ

Секретно
Г. Министру
Внутрѣнныхъ, Дель

24 июля 1919г
№ 101
Гор. Тифлисъ

Имѣю честь увѣдомить Васъ на продлить завѣсыщихся раскоряженій, что въ самомъ непродолжительномъ времени въ предѣлы Арменіи придутъ указанныя в представляемомъ присемь списокѣ лица, выеланныя этапнымъ нарядкомъ изъ Тифлиса. Списокъ этотъ мною полученъ негласнымъ путемъ изъ Особаго Отряда, являющагося въ настоящее время политической полиціей Грузіи, вродѣ Корпуса жандармовъ, во время хлопотъ при освобожденіи бывшаго Адъютанта Военнаго Министра Поручика Овакимовича Михаила, по недоразуменію попавшаго въупомянутой списокъ подъ № 13.

ПРИЛОЖЕНИЕ: списокъ
Генераль-Маіоръ Кишмишев
И. д. Офицера для порученій,
Поручикъ *ицпршарпцѣрпнѣ*

ицпршарпцѣрпнѣ

Унѣшарп, рѣорпнѣшлѣ

СПИСОКЪ

Освобожденныхъ изъ тюрьмы болшевииковъ.

1. Венцывскій Игнатій Здня
2. Романенко Наталія
3. Кохянь Асатуръ
4. Арутюнянь Арамъ
5. Микиртумянь Енокъ
6. Ерканянь Ваганъ
7. Акоповъ Арутюнь
8. Петросянь Мартиросъ
9. Мирзоянь Леонъ 3 дня
10. Мелконянь Микиртичь
11. Берберовъ Ананій 3 дня
12. Агаянь Мумекъ
13. Авакимовъ Михаил

Все вышеозначенныя лица за исключениемъ Романенко изъявили желаніе ѣхать въ Арменію, а Романенко въ Баку.

Doc.1-3

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԶԵԿՈՒԹՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Գերմանիայից և Ավստրիայից վերադարձող հայ ռազմագերիներին
ռուսական տարբեր հոսանքների զինված միավորումների կողմից
Հայաստան հասնելուն խոչընդոտելու և ստիպողաբար իրենց մոտ
ծառայության գորակոչելու մասին
(23 ապրիլի, 1919թ.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Մ. ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՍՍԻԱ

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԹԻՖԼԻՍ

23 Ապրիլի 1919թ.

Նո. 820

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ Պ.

ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

8-րդ գնդի գնդապետ Արղության Յերկայնաբազուկը, մոտ որերս
ժամանելով Նովորեսսիյսկից հաղորդեց ինձ հետեվյալը.

Գերմանիայից յեվ Ավստրիայից վերադարձող հայ գերիներին
Նովորեսսիյսկից թույլ չեն տալիս գալ Անդրկովկաս, այլ ստիպում են
մնալ յեվ մտնել կամավորական բանակի մեջ, վորի շարքերում,
Արղությանի ասելով ծառայում են մոտ 12000 հայ գերի զինվորներ:

Վոմանց հաջողվում է փախչել Նովորոսսիյսկից, բայց գալով Սոչի,
վորտեղ գայալմյան ունի «կանաչ բանակ» անունով մի ավազակախումբ,
վերջինիս կողմից, ենթարկվում են անողոք հալածանքի յեվ թալանի,
վորից ազատ են մնում միայն նրանք, ովքեր համաձայնվում են մտնել
այդ բանակը:

Հայ գերի զինվորները, ցանկանալով ազատ լինել այդ թալանից,
մտնում են ավազակների շարքերը: Այդպիսիների թիվը հասնում է 1½
հազարի:

Հայտնելով Ձեզ այս մասին թե հիշյալ գնդապետը յեվ թե յես
անհրաժեշտ ենք գտնում հրավիրել Ձեր ուշադրությունը այդ
յերեվույթների վրա յեվ խնդրել Ձեր կարգադրությունը հիշյալ
արգելքների վերացման համար:

Հետեվանքին խնդրում ենք ինձ իրազեկ անել

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԻՉ՝ (ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ ԱՐՇ. Տ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Հանված Ե յերեք պատճեն յեվ Մինիստրի համապատասխան
կարգադրության հետ ուղարկված են Բաթում Պ. Յեդեգարյանին, Ա.
Կատերինատար Պ. Սաղաթեյանին յեվ Ռոստով Պ. Չալխուշյանին
(ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)
24 մայիսի 1919թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.44, թ.4; անքննագիր

Doc. I-4

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆԸ ԿԻՑ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԳԵՐԱՏԵՍՉՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ

Ռուսաստանի հարավի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարի կողմից
այս զինվորականներին կամավորական բանակի շարքերը թողնելու և
Հայաստան մեկնելու թույլտվության ու կամավորական բանակից զենք,
զինամթերք և հեծելազորի համար ձիեր ձեռք բերելու հնարավորության
մասին

(20 նոյեմբերի, 1919թ.)

В. М.

ПРЕДСТАВИТЕЛЬ ВОЕННОГО
ВЕДОМСТВА АРМЕНИИ

при

Дипломатической Миссии

в Грузии

20 Ноября 1919г.

№ 300

г. Тифлис.

Секретно.

ВОЕННОМУ МИНИСТРУ
АРМЕНИИ

/Копия Министру

Иностранных дел/

РАПОРТ.

Главкомандующий вооруженными силами Юга Россия разрешил
военнослужащим армянам покинуть ряды добровольческой армии и
отправить на родину для дальнейшего несения службы. Из разговоров
с прибывающими оттуда единичными офицерами выяснилось, что
число солдат, желающих поступить на службу в войска Армении,
достигает несколько тысяч человек, но, за отсутствием организации на
месте по отправке их в Армению и каких бы то не было средств, они
лишены возможности осуществить свое желание и право.

Независимо сего, наш Дипломатический Представитель в Грузии г.
ЕВАНГУЛОВ, основываясь на письмо нашего Представителя при
Кубанском Правительстве, г. Сагателяна, сообщил мне, что генерал
Деникин согласен снарядить их оружием и снабдить потребным
количеством трехлинейных патронов, причем есть основание думать, что
Правительство Грузии не встретит препятствий к пропуску их через свою
территорию: Людей под видом беженцев и груза - в качестве транзитного.

Не подлежит никакому сомнению, что увеличение нашей Армии
сразу на несколько тысяч опытных, дисциплинированных бойцов с
оружием в руках и с надлежащим запасом патронов - в настоящее

тревожное и критическое время является крайне желательным и к тому же весьма легко осуществимым.

Таким образом, назревает настоятельная необходимость командирования в пределы Добрармии, надежного, сведующего и тактического офицера в высших чинах, не ниже Полковника или Генерала, для урегулирования этого вопроса и организации совместно с нашим Представителем Г. Сагателяном отправки офицеров, солдат и оружия через Новороссийск и Потю, или Батум, что будет удобнее, в Армению.

/План перевозки при сем представляется/.

Попутно этот офицер может информировать представителей Добрармии и местную прессу о существующем положении вещей и в свою очередь привезти оттуда весьма ценная сведения, в которых, в виду слабого информации мы весьма нуждаемся.

Независимо сего, названный офицер сможет заручиться принципиальным согласием Генерала Деникина на вывоз /?/?/ Дона потребного для нас количества лошадей, т.к. наша страна совершенно обезлошадилась, а все местные доставщики- ингуши и Кабардинцы, предлагающие нам лошадей, не могут добиться разрешения Правительства Грузии на прогон /?/ их через границу Грузии.

После переговоров с Генералом Деникином и разрешения последнего можно будет закупить у армян - коноводчиков например Черновых, лошадей, которых морем нетрудно переправить до Потю. Оттуда, на основании недавно заключенного с Грузией транзитного договора очень легко и свободно доставить в пределы Армении, причем, если удастся можно приобрести не только для Военного Ведомства, но и для населения, можно продать всех кобыл.

Лошадей примет Комиссия на месте из специалиста, как это уже имело место в Тифлисе при покупке у англичан 400 мулов в два приема, а отправлять их можно вместе с войсковыми эшелонами, причем для наблюдения, корма и уборки их во время пути следования, необходимо, использовать тех же солдат, служивших раньше в конных частях.

Совмещением этих двух операций значительно удешевится транспортирование лошадей и кроме того, явится гарантия, что животные дорогой будут находиться в надежных руках ответственных лиц.

/Инструкция по приему и перевозке лошадей представляется/.

Принимая во внимание, что согласно сношения Начальника Военного Штаба от 4-го сего Ноября за № 842/с, в настоящее время в Армении не имеется надлежащей валюты для уплаты на лошадей, возникает вопрос об обмене чеков Правительства Армении на “Донские деньги”, каковую миссию также можно будет поручить названному офицеру, причем имею честь доложить, что по сему предмету я уже имел беседу с Главным Представителем Главнокомандующего вооруженными силами Юга

России при Союзном Командовании в Закавказье, который в этом отношении выразил готовность пойти нам на встречу.

Еще лучшим средством для выполнения всей этой операции является товарообмен, именно вывоз из пределов Армении транзитом через Грузию спирта, либо шерсти, или хлопка, по реализации коего, можно не только приобрести лошадей, но и осуществить предпринимаемый план перевозки. По исчислению такого сведующего и известного в промышленном и финансовом мире лица, как г. Маилов, за 200.000 градусов спирта можно выручить до 15 мил. рублей. Если нам удастся закупить до 1 т. голов лошадей, что обойдется с перевозкой и доставкой в Эривань до 10 мил. рублей, то останется еще до 5-ти мил. рублей на издержки по перевозке военнослужащих, и оружия – 2 мил. 400 т. рублей, и стало быть, экспортируя свой спирт, мы получим за него лошадей, перевезем наших солдат и еще выручим свыш. 2 мил. 600 т. руб., которым можно дать любое назначение.

В заключение доложу, что отправление в Добрармию офицера с указанием выше полномочными может состояться, по моему мнению, лишь в случае отсылки, согласно нашего обязательства, 6 мил. Лебелевских патронов в Батум в веденье Представителя Добрармии, Генерала Порхонского, причем должен поставить Вас в известность, что заместитель Полковника Гаскеля Полковник РЕ на мою вторичную, настоятельную, убедительную просьбу в провозе этого груза в пределах территории Грузии под Американским флагом ответил уклончиво, обещав подумать.

По всей вероятности, он откажет нам, как раньше заявил и теперь повторяет, не желая портить отношений с грузинами, с которыми основание думать, что в случае безуспешности содействия американцев можно будет добиться разрешения, минуя их, самого Грузинск. п-ства.

К началу переговоров надлежащих будет приступленно по утверждению сего проекта и по переводе денег или разрешения по экспорт спирт.

К сему имею честь присовокупить, что во всем выше изложенном вполне и во всех отношениях солидарен Г. Евангулов.

Приложение: План перевозки, инструкции: копия не имелось

Г. Сагателяна и сношение за № 1074 в рапорт
Воен.-Министр.

Генерал Майор Кишмишев.

Офицер для поручений, поручик (Подпись)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.44, թ.10-12; ւնթիւսիդիթ

Doc.1-5

ՎԿԱՅԱԿԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության որոշմամբ՝ Գրիգորի Ազամունիս
ադմիրալ Կոլչակի մոտ հատուկ հանձնարարությանը ուղարկելու
վերաբերյալ
(1 հունիսի, 1919թ.)

1 июня 1919г.

№ 2499. 78

Оканчевший Курс юридических наук Григорий Сергеевич Азамоев согласно постановлению Правительства Республики Армении посылается с особым поручением, которое он имеет сообщить лично Верховному Правителю Российского государства Адмиралу Колчаку и особому совещанию при нем.

Министр представитель՝
Министр иностранных дел՝

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.44, թ.5; ձեռագիր

Doc.I-6
ՕՐԵՆՔ

Սիբիրի կառավարության կից դիանագիտական ներկայացուցչություն
սահմանելու եւ այդ նպատակով 59000ր. վարկ բանալու մասին
(30 հունիսի, 1919թ.)

Պատճեն

ՕՐԵՆՔ

Սիբիրի կառավարության կից դիանագիտական ներկայացուցչություն
սահմանելու եւ այդ նպատակով 152000ր. վարկ բանալու մասին:

« ա. սահմանել Սիբիրի կառավարության կից Հայաստանի
Հանրապետության դիանագիտական ներկայացուցչություն եւ
նշանակել դիանագիտական ներկայացուցիչ Գ. Զամոյեանին եւ

բ. բանալ արտաքին գործերի Մինիստրությանը վերոյիշեալ
դիանագիտական ներկայացուցչական 4 ամսայ ծախսերի համար
հարիւր յիսուն երկու հազար 152000 թուրքլու վարկ»:

Մինիստրների Խորհրդի Գործերի Կառավարիչ՝ Գ. Խօջամիրեան

Սոյն օրէնքը հաստատուած է Մինիստրների Խորհրդի 1919 թի
յունիսի 30ի նիստում, համաձայն Հայաստանի Խորհրդի 1919 թի
յունիսի 5ին ընդունած օրէնքի:

Մինիստրների Խորհրդի Գործերի Կառավարիչ՝ Գ. Խօջամիրեան.

Իսկականի հետ ճիշտ է

Քարտուղար՝ /սփորագրություն/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.57, թ.1; անքննագիր

Doc.1-7

ԲՅՈՒԼԵՏԵՆ №3

Ռուսաստանի Հարավի զինված ուժերի ներկայացուցիչների և
Բուսիլայի սենատորի Հայաստանի պրեմյեր մինիստրի հետ
հանդիպումների վերաբերյալ
(14 մարտի 1920թ.)

Стр. 8-10

Копия.

Секретно.

БЮЛЛЕТЕНЬ №3.

СОБЫТИЯ ПОСЛЕДНЕЙ НЕДЕЛИ (14-го Марта (1920)).

1. Приезд делегации Верховного круга.

7-го марта в Эривань приехала делегация Верховного круга. 8-го марта состоялось совещание делегации с правительством Армении. В совещании принимали участие со стороны делегации г.г. Ковалев (представитель Дона), Зазуля (представитель Кубани) и Бигаев (представитель Терека).

Вопросы, интересовавшие делегацию, были следующие:

- I) В какой форме Армения может принять участие в борьбе с большевиками.
- II) Возможность формирования добровольческих частей в Армении и каково может быть отношения к этому Армянского Правительства, а также возможность участия в этом самого правительства.
- III) В случае отступления добровольческих частей, могут ли они найти приют в Армении.
- IV) Каково положение русских в Армении.
- V) Каковы политические течения в Азербайджане.
- VI) Какую помощь может оказать Правительство Юга России Армении в экономическом, военном и политическом отношениях.

Правительство в лице премьера Министра Хатисова дало следующие ответы на поставленные вопросы:

- I) Правительство полагает, что участие Армении в борьбе с большевиками могло бы выразиться в четырех формах:
 - а) активная борьба против большевиков на общерусском фронте;
 - б) борьба против турок, как союзников большевиков;
 - в) борьба с большевизмом внутри страны;
 - г) обмен военным снаряжением;
- а) Правительство Армении не имеет возможности посылать своих сил для активной борьбы с большевиками. Армения окружена сплошным кольцом врагов, турко-азербайджанцев, против которых направлены все ее силы .

б) Правительство считает турко-большевистский фронт общим фронтом, как для Армении, так и для Юга России, ибо если большевики соединятся с турками через Армению, то этим создастся угроза тылу юга России со стороны Дагестана. Борясь с турками, Армения борется и за общее дело. Помощь Армении может выразиться лишь в этой форме.

в) Внутри Армении правительство ведет и будет вести борьбу с большевизмом и его представителями. Не так давно были, по постановлению Правительства арестованы и высланы из пределов Армении многие большевики. Парламент, имевший ввиду запросы фракции эс-эров, суждение по этому вопросу, одобрил меры, принятые Правительством против большевиков;

г) Правительство Армении готово обменяться взаимно снаряжением.

II) По второму вопросу,- о возможности формирования добровольческих частей в Армении и пр., Правительство полагает, что в Армении нет такого контингента, из которого можно бы было формировать добровольческие части. Единственный элемент- это молокане, которые сами заражены большевизмом. Официальное объявление о формировании добровольческих частей и бесполезно и вредно, и не отвечает политическим интересам Армении. Но правительство ничего не будет иметь против, если найдутся лица, которые в качестве частных лиц пожелают уехать в Добровольческую Армию; таким лицам будет оказано всяческое содействие.

III) В случае отступления добровольческих частей, они найдут в Армении полнейший приют. Ввиду продовольственного кризиса в Армении, необходимо, чтобы прибывшие части имели собственное продовольствие; в крайнем случае, конечно, можно поделиться с ними последним крохом хлеба.

IV) Положение русских в Армении хорошее, даже привилегированное- они не несут воинской повинности, у них не бывает постоев; никого из русских из Армении не выслали, наоборот высланные из пределов других республик, находили в Армении приют и службу. В армии много русских офицеров, чиновников, ликвидируемые, вследствие национализации, получают ликвидационные и даровой проезд и провоз имущества.

V) Юг России может оказать Армении помощь в трех отношениях: а) экономическом, б) военном и в) политическом. Помощь необходимо во всех трех видах.

а) экономическая помощь может выразиться в посылке Армении хлеба, жиров, посевного материала и пр. Армения в обмен может дать вино, спирт, хлопок, соль и пр.

б) военная помощь может выразиться в обмене военным снаряжением.

в) политическая помощь выражается в юридическом признании об'единенной Армении.

В заключении Министр Председатель выразил желание, чтобы делегация предприняла шаги к тому, чтобы между Арменией и Югом России была установлена почтово-телеграфная связь, отсутствие каковой чрезвычайно тяжело отзывается на Армению.

2. Приезд Итальянской делегации.

В то же время в Эривань приехали Итальянская делегация во главе с сенатором Конти. Цель делегации - чисто торговая. Конти заявил, что Армения представляется в глазах Италии единственной республикой, с которой, как жизнеспособной политической единицей, можно завязать крепкие торгово-промышленные связи.

С самого же первого дня приезда делегации стала на практическую почву. Она заключила договор о продаже правительству 6 автомобилей, выработала предварительные условия по доставке в Армению разных станков, вагонов, паравозов и пр. Железнодорожного имущества. Товары будут привозимы не только в обмен на товары же (хлопок и пр.) будет открыт в Италии кредит на 50 миллионов итальянских лир.

По от'езде Конти приехал инженер Пицорно для выяснения в деталях количество, качество и иных свойств железнодорожного имущества, которым в первую голову Италия может снабдить Армению.

О сенаторе Конти необходимо сказать, что он человек очень состоятельный, владелец многих фабрик и заводов и директор до 10 крупных банков, человек дела и практики.

3. Батум.

По вопросу о Батуме были получены следующие сообщения: 1) Уордроп телеграфировал в Эривань, что Верховный совет решил, что в настоящее время нужно вернуть в Батум союзный гарнизон, состоящий из английских, французских и итальянских войск. 2) Пуадebar сообщил, что Верховный Совет постановил занять Батум союзными войсками в составе по одному батальону английскому, французскому и итальянскому и что время прибытия войск пока неизвестно. Пуадebar добавляет, что это решение есть результат тех обращений, которые получены французской миссией и что Шардини сыграл в Париже большую роль при разрешении этого вопроса. 14-го марта была получена от военного представителя Италии полковника Габба телеграмма следующего содержания: "Имею честь сообщить, что Лондонская конференция постановила создать порто-франко Батума с маленькой территориальной зоной, которая будет под покровительством Лиги Народов и гарантией Франции, Италии и Англии, которые пошлют каждая по батальону пехоты."

Арх фонд № 66, дело № 844- 1918 (?)года.

ПРИМЕЧАНИЕ: Настоящие копии сняты с материалов ЕГАФ, хранящихся в центральном архиве ССР Армении (фонд № 66, дело № 844- 1918 года Дашнакского Правительства, Министерства Иностранных Дел”

Գաղտնի յեվ այլ գրութիւններ “) и выдаются Армистпарту.

ЗАВГОСЦЕНТРАРХИВОМ /подпись/ / Х. САМУЭЛЬЯН/
АРХИВАРУС /подпись/ /М. МЕЛИК/
ДЕЛОВОД /подпись/ /А. МУРАДЯН/

№ 22
“27” января 1930 года.
г. Эривань

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.46, թ.1-5; սերննազիր

Doc.1-8

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐԻ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԻՆԱՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆԸ

Հայաստանի որոշ պետական հաստատությունների կողմից
զինապարտության մասին երկրի գործող օրենքը խախտելու և
գորակոչից խուսափողներին աշխատանքի ընդունելու մասին
(31 մարտի, 1920թ.)

Р.А.

Министръ Внутреннихъ Дѣлъ
Главному Управленію по
дѣламъ воинской повинности.
№ 1451
31 Марта 1920 года.
Гор. Эривань.

В. Нужное.
Въ Министерство Внутреннихъ

Несмотря на изданный и находящийся въ силѣ временный Законъ по борьбѣ съ дезертипствомъ, опубликованный 5 Юня 1919г, во многихъ учрежденіяхъ нѣкоторыхъ Министерствъ, вопреки пункта 1-го означеннаго Закона, на службѣ состоятъ лица призывнаго возраста отъ 20 до 32 лѣтъ включительно, принятыя на таковую безъ установленныхъ удостовѣреній отъ подлежащихъ Уѣздныхъ Воинскихъ Присутствій, или хотя и съ таковыми, но выданными послѣдними до перваго Января прошлаго 1919г, т.е. съ удостовѣреніями, не имѣющими, на основаніи 5 Закона о призывѣ въ ряды войскъ 9 Сентября прошлаго года, никакого значенія. Во избѣжаніе наложенія мною взысканій на Начальниковъ принявшихъ таковыхъ лицъ на службу, прошу Министерство Внѣ Дѣлъ безотлагательно произвести строжайшую провѣрку документовъ всѣхъ служащихъ во всѣхъ подвѣдомственныхъ ему учрежденіяхъ, по коимъ они были приняты на службу. Независимо сего на основаніи моихъ приказовъ отъ 30 Сентября 1919г. и 23 Марта с.г. прошу обязать всѣхъ служащихъ во всѣхъ подвѣдомственныхъ Вамъ учрежденіяхъ, возрастъ отъ 16 до 43 лѣтъ включительно имѣть при себѣ удостовѣренія подлежащихъ Уѣздныхъ Воинскихъ Присутствій съ указаніемъ въ нихъ возраста и отношеній ихъ къ отбыванію воинской повинности, выданныя послѣдними съ 1-го Января прошлаго 1919 года и позже, дабы не быть задержанными при облавахъ. О послѣдующемъ

прошу срочно мнѣ сообщить по Главному Управленію по дѣламъ
воинской повинности.

Подписаль: Товминвнутр. дѣль Манасянъ.

Вѣрно: Дѣлопроизводитель *подпись*

СШ, Ф-П. 201, г. 1, к. 29, л. 13; илрѣишдир

Doc.I-9

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԲՈԼՈՐ ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻՆ,
ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ, ԵՐԿԱԹՈՒՂԱՅԻՆ ՄԻԼԻՑԱՊԵՏԵՐԻՆ ԵՎ ՂԱՐՄԻ
ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԻՆ

գորամասերից փախած զինվորներին ձերբակալելու և նրանց կողմից տարած զենքն ու հանդերձանքը ետ բերելու անհրաժեշտության մասին
(ապրիլ, 1920թ.)

Ն. Գ. Մ.

...վարչ եւ Միլից.

ՏԵՍՈՒՉ

ՆՕ 4013

... Ապրիլի 1920թ.

Երեւան.

Շտապ. Գաղտնի

Շրջաբերական.

Բոլոր գաւառական կոմիսարներին քաղաքային Երկաթուղագծային Միլիցիապետներին եւ Ղարսի նահանգապետին

Վերջին ժամանակներս Վարչական ներկայացուցիչներից ոմանք անհետեանք վերադարձնում են զինւորական մասերից ստացած այն գրութիւններ որոնցով խնդրում է միջոցներ ձեռքտառնել ձերբակալելու զինւորամասերից փախած զինւորներին նոյնպէս եւ գտնել նրանց հետ տարած զինւորական համազգեստը զէնքերը եւ այլն. բացի այդ դասալիք զինւորները փախցրած իրերը ազատ կերպով ծախում են որպիսի երեւոյթը չափազանց լայն ծաւալ է ստացել ոչ մի միջոց ձեռք չի առնում կանխելու այդ չարիքը ի բնէ:

Յայտնելով Վարչական ներկայացուցիչթեան լուրը ուշադրութիւն նման ցաւալի իրականութեան վրայ Ներքին Գործոց Մինիստրի կարգադրութեամբ առաջարկում եմ վերացնել նման երեւոյթները ճշտօրէն կատարել զինւորական մասերից ստաձած պահանջները եւ դասալիքներին իրենց մասերը ներկայացնելիս աշխատել գտնել եւ ինչ կերպ էլ լինի նրանց փախցրած հագուստը ոտնամանը զէնքը եւ այլն եւ հարկատր դէպքում պատասխանատութեան ենթարկել նրանց ազգականներին ու ունեցած համաձայն մի շարք այդ առթիւ օրէնքների:

ՏԵՍՈՒՉ /Ստորագրություն/

Գործավար /Ստորագրություն/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.26, թ.150; մեքենագիր

Doc.I-10
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Բոլշևիկ Հովհաննես Սարուխանյանին աշխատանքի
նշանակելու վերաբերյալ
(2 օգոստոսի, 1919թ.)

Հ.Կ.Ն. Մին Մ
Կարսի շրջանի
Ժող.
.....
No. 46
2» օգոստոսի 1919թ
Կարս

Կարսի Բարձր տարրական դպրոցի նախկին տիսուչ Յովհաննէս
Սարուխանյանին

Յայտնում իմ Ձեզ ի՛գիտութիւն, որ Դուք՝ համաձայն Հանրային
կրթութիւն մինիստրութիւն N1448 գրութիւն, սոյն թի յովիս ամսի
մէկից հաստատում եք Կարսի տարրական դպրոցների շրջանային
տիսուչի օգնականի պաշտոնում:

Տեսուչ Ժող. Դպր.՝ ստորագրություն
Գործավար՝ ստորագրություն

02.08.1919թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 418, թ.1: ձեռագիր, պատճեն

Doc.I-11
ՀՐԱՄԱՆ

Բոլշևիկ Հովհաննես Սարուխանյանին՝ Կարսից Դարալագյազ
աշխատանքի տեղափոխելու վերաբերյալ
(29 սեպտեմբերի, 1919թ.)

Հրաման No 80
29 սիպտեմբերի 1919թ.

Հանրային Կրթության և Արվեստի Մինիստրի Ղարսի շրջանի տարրա-
կան դպրոցների Տիսչի Օգնական Յովհաննիս սարուխանյանը ս.թ.
հոկտեմբերի 1-ից նշանակում է Դարալագիազի շրջանի տարրական
դպրոցների տիսուչ:

Հանրային Կրթության և Արվեստի Մինիստր՝ Ն. Աղբալյան

Իսկականի հետ ճիշտ է
Ի.Տ. Գործավարի՝ ստորագրություն

29.09.1919թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 419, թ.1; ձեռագիր, պատճեն

Doc.I-12

ԿԱՐՄԻՑ ՈՒՂԱՐԿՎԱԾ ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐ ՓԻՐՈՒՄՈՎԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ
զինձառայող Մանուկյանի՝ բանակում ծավալած բոլշևիկյան
գործունեության վերաբերյալ
(21-24 նոյեմբերի, 1919թ.)

Копія шифрованной телеграммы Генмаіора ПИРУМОВА изъ Карса отъ 21/XI Военмину.

14272 точка По имѣющимся свѣдѣнімъ Манукянъ большевикъ что подтверждаетъ даже его сослуживецъ точка Изъ донесенія Подполковника ШАГУБАТОВА видно что Манукянъ открыто говорилъ что онъ перевернетъ вверхъ дномъ Кагзманскій Отрядъ точка Кромѣ того онъ состоялъ изъ службѣ Совѣтской Россіи точка Въ виду обострившихся отношеній между большевикомъ Манукяномъ и подполковникомъ Шагубатовымъ могущимъ кончиться плачевно прошу распоряженіе мое о выселеніи его за предѣлы Карсской области оставить въ силѣ точка Дознаніе производится точка № 034, 21 Ноября.

Генераль-Маіоръ ПИРУМОВЪ.

Расшифровалъ

Штабсь- Капитанъ Азизянцъ

Вѣрно: Начальникъ Отдѣленія

Ч.В.В. /

Въ Административную Комиссію Парламента.

По приказанію Военнаго Министра, препровожается для свѣдѣнія.

И. Д. Начальника Воен. Штаба

ПОДПОЛКОВНИКЪ /подпись/

Начальникъ Отдѣленія

Ч. В. В. /подпись/

24 Ноября 1919г.

№ 14520

Гор. Эривань.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.123, թ.1; վերնազիքը

Doc.I-13

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐԻ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԿՐԻ ԽՈՐՀՐԳԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ
Ալեքսանդրապոլյան զորախմբի պետ գեներալ-մայոր Փիրումովի
գրության առնչությամբ՝ զինծառայող Մանուկյանի կողմից բանակում
բուլշևիկյան կուսակցական գործունեություն ծավալելու վերաբերյալ
(10 դեկտեմբերի, 1919թ.)

Копія съ отношенія
Военнаго Министра Респу
Блики Арменіи По воен.
Штабу 10 декабря 1919г.
№ 1005.

Секретно
Предсѣдателю Парламента.

По дѣлу Манукянца 20 ноября с/г. Начальнику Александропольской группы войскъ предписано произвести дознание.
По телеграфному сообщенію Начальника группы- генерала-маіора Пирумова,- есть основаніе предполагать, что Манукянъ Большевикъ.
Одновременно съ симъ о положеніи дѣла Манукяна Начальникъ Александропольской группы телеграфно запрашивается.
О послѣдующемъ по полученіи дознанія и выясненіи всѣхъ обстоятельствъ дѣла, я не замедлю поставить Васъ въ извѣстность.

Генераль-Маіоръ Араратовъ.

И. Д. Начальникъ Штаба Подполковникъ /подпись/.
Начальникъ Отдѣла Полковникъ /подпись/.

С подлиннымъ вѣрно: Дѣлопроизводитель /подпись/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.123, թ.2; սերիազիր

Doc.I-14

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԱՐԵՏԻ ԿՈՂՄԻՑ ԻՆՏԵՆՆԵՐԱԿԱՆ ԳՈՒՄԱՐՏԱԿԻ
ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ ՀՂԱԾ ԳԵՆԵՐԱԼ ՆԱԶԱՐԲԵԿՈՎԻ ՀՐԱՄԱՆԻ
ՊԱՏՃԵՆԸ

Սարիղամիշի կայազորում զինվորականների կողմից բռնկված
քարոզչություն իրականացնելու և քանակում նման քայլերի
դրսևորումները վճռականորեն կանխելու անհրաժեշտության վերաբերյալ
(30 ապրիլի – 6 մայիսի, 1920թ.)

Копия.

С.Секретно.

КОМАНДИРУ ИНЖЕНЕРНОГО БАТАЛИОНА.

При сем объ являю копию спешного секретного циркулярного распоряжения командующего Войсками Армении от 30-го апреля с/г. за No. 654.

“Начальнику Эриванского Гарнизона. В двадцатых числах апреля в Сарыкамыше имел место следующий случай.

В 4-м полку сначала апреля шли тайные собрания представителей всех рот и команд, расположенных в Сарыкамыше. Образовалась большевистская организация пропаганды в полку.

Командир полка, выяснив фамилии главарей, арестовал их 23-го апреля и намеревался отправить в Карс, но солдаты 1, 2 и 5 рот, узнав об этом, заняли с винтовками позиции у вокзала и собрались отбить арестованных.

Офицерам удалось уговорить солдат возвратиться в порядке по казармам, но лишь после того, как арестованные были освобождены. Генерал ОСЕПЯНЦ выехал 23-го апреля в Сарыкамыш для разбора дела и ареста главарей.

Описанный случай указывает, что в связи с приближением советских войск к границам Кавказа усиливается большевистская пропаганда. Советское Правительство отпускает на эту пропаганду значительные суммы денег.

Предписываю всем Командирам частей, Начальникам групп, отрядов, бригад, гарнизонов и управлений принять самые энергичные меры в борьбе с возможным распространением пропаганды в Армии.

Приказываю всем офицерам быть в тесном и постоянном общении с подчиненными. Установить тщательный надзор за малоустойчивыми элементами в частях и, в случае беспокойствия, немедленно телеграфировать мне, приняв одновременно меры к аресту разновременно и под благовидными предложениями главарей и удаления их из частей.

ГЕНЕРАЛ – ОТ ИНФАНТЕРИИ Назарбеков.

И.д. Начальника штаба Генерального Штаба ПОЛКОВНИК Векилов.
КОМЕНДАНТ ГОРОДА ЭРИВАНИ
КАПИТАН /ШАХАТУНИ/.
Комендантский Адъютант
ПОРУЧИК /АГАНДЖАНОВ/

6 мая 1920г.

№. 010

Гор. Эривань.

Пропись от руки

С.Секретно, хранить секретными делами

Полк Келлер

7/IV/Келлер/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 148, թ. 1; սկրիպտ

Doc.I-15

ՔՈՂԱԳԵՐԱՆԻ (ԱՅԺՄ՝ ՁՈՐԱԳԵՏ) ՄԱՔՍԱՏԱՆ ՊԵՏԻ ԶԵՎՈՒՑԱԳԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ
մաքսատան աշխատակից Բաննայանի կողմից մաքսատանը և շրջակա
գյուղերում բոլշևիկյան գործունեություն ծավալելու մասին
(2 փետրվարի, 1920թ.)

Ֆ. Ն. ՔՈՂԱԳԵՐԱՆԻ
ՄԱՔՍԱՏՈՒՆ
КОЛАГЕРАНСКАЯ
ТАМОЖНЯ
2 ФЕВРАЛЯ 1920
№1

ГОСПОДИНУ МИНИСТРУ
ФИНАНСОВЪ.

Конфиденциально.

9 февраля 1920
№ ՄՏԻՅ 1489

Քոլագերան

Назначенный исправляющим должность Секретаря Таможни Иванъ Гоергевичъ Баннаянъ по политическимъ своимъ убѣждениямъ оказался принадлежащимъ къ партіи “Большевиковъ-Комунистовъ”.

Со дня своего пріѣзда въ Калагеранъ он занялся исключительно дѣлами своей партіи. Черезъ два дня по пріѣзда ему изъ Тифлиса была доставлена нѣсколько десятковъ экземпляровъ газеты “ПАЙАКЪ”. Сейчас же начали пріезжать поѣздами къ нему разныя лица и вели какія то переговоры и совѣты. Самъ Баннаянъ началъ вести пропанду не только среди прибывающихъ на станцію крестьянства, но и среди служащихъ желѣзной дороги и таможни. Газеты даромъ разсылаетъ по деревнямъ. Съ ближайшихъ сель бываютъ у него сельскіе учителя. Пропаганда среди служащихъ таможни вноситъ дезорганизацию. Совѣты мои на недопустимость со стороны государственнаго служащаго занятья подобными дѣлами, тѣмъ болѣе, что идѣя большевизма можетъ нанести послѣдній ударъ нашему народу и Родинѣ, ибо существующій среди нашихъ сосѣдей антогонизмъ при большевизмѣ вылится въ самой худшей формѣ враждою къ армянамъ и можемъ пастъ вновь жертвой,- вызываетъ со стороны г. Баннаяна лишь горячіе протесты и стрѣмленіе доказать совершенно противное.

Насколько удалось выяснитъ, со словъ самого г. Баннаяна, он работаль въ комунистическихъ организацияхъ въ Россіи, считается

членомъ партіи большевиковъ комунистовъ въ Тифлисъ, где его хотели арестовать, но ему удалось убежать въ Арменію.

Не имѣя чести знать взгляда нашего Правительства на допустимость подобной пропоганды, я заявилъ г. Баннаяну, что въ нашей Родинѣ для всѣхъ есть мѣсто, какъ въ свободной странѣ, въ томъ числѣ и большевикамъ, ко съ условіемъ не проповѣдовать и не заниматься пропагандой противъ существующаго Правительства и строя, объ этомъ считаю своимъ долгомъ и обязанностью преданнѣйше донести до Вашего свѣдѣнія.

Управляющій Таможнею /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.26, թ.22; սկրիպտ

Doc.I-16

ՎԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ՌՈՒՄԱՎԱՆ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԲՆԱԿԻԶՆԵՐԻ
ԿՈՂՄԻՑ ՍՏՈՐԱԳՐՎԱԾ ՏԵՂԵՎԱՆՔԸ
Եֆիմ Վոյկինի կողմից Կարսի մարզում հեղափոխական շարժմանը
մասնակցելու վերաբերյալ
(ոչ շուտ, քան 1921թ.)

С П Р А В К А

Мы нижеподписавшиеся жители сел. нижепоименованных Донской области переселившиеся из сел.Владикарса, Благодарного и Михайлово Карской области, настоящим подтверждаем, что тов. ВОЙКИН Ефим Васильевич будучи в середине 1919 году в гор.Карсе принимал активное участие и руководство в следующих революционных событиях:

1. В 1919г. во главе Русского Национального Совета Карсской области стояли ставленники Доброармии Деникина Полковник Яновский и др., т. Войкин с группой революционеров Богданова, Родионова, Косинского и др., а также приехавших с Тифлиса представителей Русского Нац. Совета Закавказья Самсонова и Горбачева, вели усиленную борьбу в результате которой этот черносотенный Совет в начале 1920 года был переизбран и организован новый Совет из указанных выше т.т.Родионова Самсонова Войкина и др.
2. При их же активном участии в 1919 году в селах Карсской области почти единогласно было отвергнуто предложение/лично разрезавшего по селам Представителя ГенШтаба армии Деникина Полковника ЗИНКЕВИЧА, который агитировал население в пользу Добровольческой Армии/, в пожертвовании по ДЕСЯТИ тысяч руб. на молитвенные дома и т.д.
3. За перевыборы Руссовета т.т. Войкин и др. были подвергнуты репрессиям со стороны Дашнакского Правительства которое сперва распорядилось их выселить, а затем отменило.
4. Будучи учителем с Июля 1919г, а затем Смотрителем Владикарского училища т. Войкин создал вокруг себя группу крестьян сочувствующих Соввласти и в мае 1920 года параллельно с демонстрацией устроенной в г. Карсе тов. Войкин из школьников и крестьян сел. Михайловки и Владикарса провел демонстрацию с красными знаменами и лозунгами о Советизации Востока и т.д.
5. В Майские события т.т. Войкин, Родионов, Богданов и др. были от съездом трудящихся Карсской области избраны в Ревком Карсской области и в дни событий т. Войкин, становится руководителем организации вооруженных отрядов из сел. Владикарс, Михайловки и Александровки организует в сел.

- Владикарсе Ревком и направлял вооруженные отряды на помощь Ревкому Карса который находился под давлением дашнаков на фортах Крепости Карс.
6. 14 мая после разгрома маузеристами революционных частей ликвидации восстания, а затем террора над Родионовым, Грогирьяном и другими которые были захвачены маузеристами, а затем дашнакским судом разстреляны. Т.т. Войкин, Косинский, Самарин и др. скрывались по подвалам села Владикарса, а затем в начале Июля т.т. Войкин, Семилетов Максим и др. пешком через Агбабу, Ахалкалаки-Манглис отправились в Тифлис.
 7. В июле 1920г. т. Войкин и Семилетов скрыто возвращаются в село информируют население о тех мероприятиях которые приняты ими через т. Кирова в отношении спасения оставшихся в тюрьмах революционеров, а также ограждения от маузеристского насилия сел трудового населения области.
 8. 12 августа того же 1920г. к.т. Войкину на квартиру в село Владикарс прибыли из Баку нелегально т.т. Кикнадзе Владимир и Давтян с предложением организовать поездку в Баку. Тов. Войкин по селу Владикарса провел ряд собраний сочувствующих Советской власти и 15 августа с группой т.т. Семилетовым, Косинским и др. выехал в Баку.
 9. С съезда Народов Востока в Баку т. Войкин нелегально прибыл в Карс откуда братьями Жуковыми жит.сел. Карса ночью переодетым был приведен в сел. Владикарс и спрятан в приготовленное ему убежище от маузеристов в подвале крестьянина Жукова. За время отсутствия т. Войкин на съезде народов Востока в Баку семья его состоящая из матери, жены учительницы нашего села и сына подвергалась ряду обыскам и репрессиям, а также подверглись такому же насилию все старонники т. Войкина и даже те в селе кто не принимал никакого участия в революционной работе.
 10. Прибыв как указано в п.8 из съезда Народов Востока 20 сентября т. Войкин с подвала продолжал информировать население о съезде Народов Востока о положении Советской власти и т.д. В подвале он просидел до занятия Турками села Владикарс т.е. до 20 ноября. В результате терроризирования его семьи, ночные обыски, насилия над женой, выгон ее из квартиры ночью раздетой и т.д. она пролежав несколько дней и УМЕРЛА.
 11. Заняв село Турецкие передовые части под предлогом, что т.Войкин армянин вывели его за село к яме для разстрела и только энергичное вмешательство крестьян Жукова Василия Васильевича и Василия Андреевича и др. спасло жизнь т.Войкина.

12. Когда Турками был занят Карс и их банды стали устраивать поголовную резню армян т. Войкин с т. Семилетовым пешком с риском собственной жизни отправились в Карс к Коменданту с просьбой о прекращении резни но почти невыслушав их Губернатор предложил им по добру и здоровью отправляться домой и некуда не выходить.
13. Несмотря на все это т. Войкин снова продолжает создавать группы из села Владикарса, а когда приехал в Карс проездом в Ангору т.Б.Мдивани т. Войкин организует в селе большой митинг на который приезжает т. Мдивани и где делает доклад и Положении Советского союза. На этом митинге были крестьяне соседних сел, а также турецкие воинские части. После этого митинга утром т. Войкин арестовывается и уже в Карсе освобождает егот русское правительство.
14. Несмотря на то, что он пал окончательно под подозрение Турецких властей как коммунист т. Войкин вторично устраивает митинг на котором также участвуют русские Военпредставители Рюганов, Дыгун и др.
15. Сейчас же после вторично митинга Войкин с группой крестьян Семилетовым Щетининым арестовывается и сажается в тюрьму. Просидев с начала марта до Мая они отпускаются с предложением т. Войкину выехать, а как только ему с Александрополя ныне Ленинакана был подан вагон и уже перед отходом поезда он снова арестовывается, несмотря на все протесты русского представительства и сажается опять в тюрьму в ОДИНОЧНУЮ КАМЕРУ в которой он пробыл до середине июля мес., и уже был освобожден после того как многие из нас выехали в Совроссию.

Перед нашими глазами проходили дни нахождения т.Войкина в тюрьме репрессии в отношении его, насилия/заставляли чистить по городу отхожая возить воду, дрова по городу и т.д.

Действительность всего вышенаписанного и кратко описанного мы подписуемся:

ЖИТЕЛИ села ДОНСКОЙ
ОБЛАСТИ
Бывшие сел. Владикарса
Карс.обл.

ЖИТЕЛИ села...
Донской области, бывшие села
Михайловки Карс. области

ԿՆԻՔ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 174, թ. 1; և՛րքիւնսզիր

ՎԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ՆԱԽԿԻՆ ԲՆԱԿԻՉ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ
ԶԵՎՈՒՑԱԳԻՐԸ

Չարսի մարզում հեղափոխական շարժման ընթացքի վերաբերյալ
(10 նոյեմբերի, 1928թ.)

БОРЬБА ЗА СОВВЛАСТ В КАРС ОБЛ

1919-1920г

Самое сильное Революционные настроения населения Карсской области главным образом крестьянского, нужно отнести к периоду, когда Карсская область с помощью англичан была занята маузеристскими-дашнакским Правительством и когда так насываемая Турецко-Юговосточная Республика была англичанами снизвергнута, а члены Правительства согнаны, нужно сказать это правительство носило в себе зародыши национального движения. Занятая англичанами Карсская область и передача ее дашнакам как надежному правительству и диктовалось тем соображением, что во первых в Турции к тому времени началось национальное движение, возглавляемое Кемаль Пашей, которое как известно имело своей целью освободиться от гнета европейского а главным образом английского империализма, а во вторых Анатолийское Правительство развивало свое национальное освобождение при поддержке только одной Советской власти, которая к тому времени перешла в решительное наступление против Деникина и победаносна шла на Восток-Баку т.е. этим самым сильно влияло на положительные стороны молодой Турецкой Республики. Англичане отлично все это учитывали и естественно должны были создать буфер который противостоял-бы всей создавшейся, крайне невыходной для них обстановке. Вот почему они быстрым натиском огнем и мечем занимают Карсскую область, предоставив все население в области, в особенности Турецкое полному безумному дикому разгулу одичавшим ордам-маузерристам. Не в меньшей степени пострадали и другие национальности русские, греческие, курдские, не исключая и армянского населения т.к. увлекшись своей “победой” над мирным населением с помощью всесильного английского вассала-дашнаки не пренебрегали никакими средствами “войны”. Грабежи насилия репрессии, реквизиции были излюбленными их средствами в осуществление победы.

В области царил жесточайший террор и полный разбор над населением. Несмотря на наличие национальных Советов: тюркского, греческого и русского межнациональная вражда была доведена до полного апогея. И не удивительно почему, Так как русский национальный Совет был сконструирован рукою Полномочного Главком Деникина в Армении-генералом Зинкевичем, политика которого была направлена к созданию “единой неделимой” и при благоприятных условиях для “главкомандующего” с большевиками в России, немедленно уничтожить “Независимую

Армению” и водрузить над твердынями Карсской Крепости трехцветное знамя, эту же политику проводили и поддерживали англичане в Карсе, а дашнакское правительство для них пока было терпимо, а до поры до времени выгодное.

В целях проявления того, что добровольческая Армия и Правительство заботиться о русских ген.Зинкевич организует помощь Карсobl не только хлебом с Кубани, но как не странно предлагал по 10000 руб. на восстановление молитвенных домов в Карсской области а сам вместе с своим монархическим руссоветом разъезжал по селам Карсской области.

Турецкий национальный Совет был организован рукою англичан из “верных людей сынов ислама и помощников его” и политика его была направлена против подавления национального движения как Турции так и в области.

Что же касается греческого, то он был на поводу англичан, т.к. англичане обезпечивали им возможность и помощь свободного переселения в Грецию.

Всю эту комбинационную политику англичане вели в контакте с Американским Комитетом помощи на ближнем Востоке.

Кучка политиканов и рабoйничая дашнакская армия, при таких условиях не могла между молотом и наковальной держать почти 400000 населения области. И тут началось брожение масс, вылившееся как увидим ниже во всенародное возстание.

Весной 1919г. как в связи с возвращением из Севкавказа так и других мест Кавказа беженцев Карсской области, а также в связи с занятием Севкавказа добровольческой армией-в Карсскую область бежали также несколько человек местных жителей Карсской области-коммунистов, а также участников Красной гвардии: Родионов, Войкин, Косинский, Богданов и др. которые и создали ядро, вокруг которого и стали группироваться лица разделяющие идею коммунистической партии и Советской власти.

Большинство из этих товарищей являясь учителями в деревнях среди крестьянства, пропoгандировали сущность Советской власти и разоблачали гнусную политику-как дашнакского Правительства так и во всех их опекунов, англичан, американцев, добровольч. армии и т.д. Результатом этой пропаганды скоро стали на лицо. Благодаря тому, что местное население, курдское, тюрское и отчасти русское-Бордуско-Ольтинском-фронте, под командой Полковника Нестеровского не только не оказывало никакой поддержке в смысле гражданской повинности, но были организованы возстания и все виды препятствия-и при полной враждебности тыла Бард-Ольтин. Фронт был полностью разграблен и деорганизован.

Аналогичные случаи мы имели в Агбабинском, Шурагельском и Гельском фронтах, но стой лишь разницей, что эти районы до тех пор подвергались со стороны дашнаков ужасающему погрому, пока это население не восстало организованным путем против насильников. В особенности вар-

варской расправы подверглись население области в период когда дашнакское правительство было признано "...” февраль 1920г когда в честь этого признания дашнакам было предоставлено-вооруженная помощь.

К осени 1919 года наше ядро было оформлено как подпольная большевистская организация и мы стали намечать линию нашей открытой борьбы против дашнаков. Большая часть населения-чувствовалось, что была на нашей стороне и это вселяло в нас уверенность в решительных действиях. Но отсутствия революционного организаторского навыка, также отсутствия связи с внешним партийным миром, а с третьей стороны отсутствия в наших рядах рабочей массы, приостанавливало в нас уверенность в положительном и верном исходе активного действия. Поэтому на одном из совещаний в начале 1920г мы решили взять курс на углубление антиправительственной агитации и взять в свои руки национальные советы и в первую очередь русского как игравшего доминирующую роль среди всего населения области, через которое мы имели-бы большие легальных прав и возможностей активных и верных действий. Но поскольку национальные советы, как указывалось выше находились под покровительством дашнаков, добармии и иностранцев, то эту борьба была нелегкая. К тому же мы третий и последний раз были предупреждены Губернатором области Коргановым о том, что в случае повторения какой либо агитации с нашей стороны мы будем высланы из пределов Армении или преданы Суду.

Воспользовавшись тем, что "вожди" русского национального Совета в связи с разгромом деникинской армии растерялись, повели агитацию среди населения области об оказании добровольческой армии как живой людской помощи так и пожертвовании. Мы в противовес этому повели агитацию разоблачая сущность призыва Генерального Совета и Представ.Добр.Армии и требовали что бы был созван съезд, где бы были обсуждены все текущие вопросы, когда же наше требование как членов нацменьшинств было отвергнуто,мы в конце февраля представили РуснацСовету письменное требование за подписью двух третей всего населения области с предложением созвать к 8 марта Областной съезд в противном случае съезд будет все равно открыт 8 марта. Когда мы обратились к Губернатору области за разрешением созыва съезда, то нам было предложено добровольно покинуть область в противном случае будет применена административная сила ареста и высылки.

8 марта когда разрешение Губернатора все же не было съезд был созван и делегаты со всех сел явились-партийная часть была предупреждена о том, что если кто либо явиться на съезд то будут арестованы а вообще Губернатор сделал распоряжение об аресте коммунистов. На съезд прибыл с Тифлиса от Рус.Нац.Зак Совета т.Самсонов, левый эссер. Съездом был послан Губернатору протест, во первых против того, что он не давал формального разрешения на открытие съезда, а во вторых против угрозы аресты партийной части съезда /Родионов, Войкин, Богданов/ и т.д. Не

получив ответа съезд все же 9 марта открылся. Вышеуказанные партийцы тоже присутствовали и были проведены в президиум съезда 9/го вечером со стороны полиции была попытка их ареста, но благодаря своевременному предупреждению товарищи скрылись и вынуждены были выехать в села. Съезд закончился полным поражением и дискредитации старого состава Совета и в корне была осуждена вся его работа. Съездом было принято целый ряд предложений по представленным резолюции ком-фракции, /по текущему моменту/, осуждалась политика дашнакской власти и предъявлялись политические и экономические требования для обеспечения национального меньшинства области. Аналогичные требования были предъявлены и другими национальными советами, которые также были обновлены и после этого был создан блок по целому ряду вопросов текущего момента.

Из членов партии четверо вышеназванных товарищей вошли в новые во вновь избранный областной совет, но в президиум по соображениям момента никто не входил, но тем не менее в президиум вошли лица в большинстве своем вполне разделяющие нашу точку зрения, а тов. Самсонов-Зампредсовета /только номинально числился эссером, а фактически был вдохновителем осуществления Соввласти.

Руководящая партийная часть в силу указанных обстоятельств, окончательно ушла в подполье и разсосалась среди населения области, не приостанавливая вести активную антиправительственную агитацию.

В конце Апреля был создан пленум совета, где был сконструирован новый президиум куда и вошли 3 члена партии Богданов, Радионов и Войкин. 1-го мая в Карсе была организована грандиозная демонстрация с явным политическим уклоном в противовес дашнакской демонстрации. При виде такого по Карсу грандиозного шествия по улицам и с явными политическими лозунгами, песнями и митингом городская и военная власть форменно была растеряна и только на другой день начались аресты и репрессии. Но 1/е мая послужил как бы сигналом к движущимся внутренним событиям области. 1-е мая измерил готовность и сплоченность трудовых масс населения а нас партийную часть сблизил между собой и мы установили контакт с существовавшим другой партийно/городской организацией.

5 или 6 мая нам стало известно, что на 10-е мая предстоит вооруженное восстание против существующей власти и восстановление Советской власти. Мы с своей стороны разработали следующий план. Во первых проинструктировали места, через своих товарищей, об организации боевых дружин из надежных крестьян, которые по первому нашему требованию должны быть готовы на восстание и во вторых подчинение о разоружение местной власти в третьих на 9-е мая созывался областной съезд /пленум/ от имени которого мы с большей авторитетностью должны были действовать и в четвертых на этот съезд приглашались члены Турецкого и

Греческого национальных советов, которые также будучи в контакте с нами будут принимать те или иные меры через свое население, а самое важное организацию и снабжение оружием в первую очередь патронами. К съезду была разработана резолюция, которая была утверждена на общенациональном межнародном совещании о том, что бы была сменена единоличная власть в области и передано в Народное Управление, смена, руководящего административного аппарата и третье прекращение междоусобной войны как с внутри области так и с Турецким народом.

Внутренняя и внешняя обстановка для дашнакского Правительства в целом так и для Карсского гражданского и военного командования сложилась в этот период так, что они очутились в положении зверя запертого в клетку. Восстание в Александрополе, Зангезуре, Ново-Боязете, напряженное настроение войск и населения в Карсской области, диктовали им суровый приговор грядущих событий и событие опережали как темп жизнь и ее планомерность. Издерганный, измученный организм народных масс не вынес больше безмерного и безпредельного издевательства, обманщиков своих и полоумных политиканов, принесших за короткий период своей независимости столько человеческих жертв, столько невинно пролитой человеческой крови и этот чудовишный организм не выдержал этой мерзкой, отвратительной тяжести и в ночь на 10/е мая, вооруженные войска руководимые коммунистами и с помощью всего трудового населения сбросили с своих плеч вчерашних паразитов. В ту же ночь в Карсе была восстановлена Соввласть и ее Революционный комитет. В тот же вечер Русский Национальный съезд совместно с представителями Греческого и Мусульм.нац.совета приняли горячее участие во всенародном торжестве, а на другой день 10/го мая съезд в целом приветствовал ревком и выделил для работы в нем 3/х товарищей Войкина, Богданов и Родионова.

Но вслед затем как началась новая жизнь и намечались новые пути вчерашние враги трудового народа общединившись в один стяг повели бешенную провакацию против осуществившейся власти. Пользуясь тем, что Ревком не только не принимал репрессивных мер никаких против вчерашних вершителей судеб народа, но он-что одна из его ошибок начал с ними вести парламентарские-компромиссные переговоры, они воспользовались этим образовали единый фронт не только между собою, но самое важное их общединяла и руководила всемогущая опытная рука Антанты, используя лакеев маузеристов из 5-го полка и 2-й батареи. Антанта общединяла о том, что она прекращает выдачу хлеба не только населению но и детям, маузеристы приступили к грабежу и террору-разбою, а дашнакские вожди вели провакацию о том, что Советская власть осуществляется за 11 миллионов турецких денег, которая в конечном деле направлена к резне армянского населения, а вожди Советской власти являются шпионами турецкого командования и Советской власти. Под напором этой опасности и хитро сплетенной провакации неосознательная масса

быстро пошла на эту контр-революционную удочку и стала отступать от завоеванных позиции. Факт неполучения хлеба населением и детьми, особенно находившихся на иждивении Америком способствовало упадочному настроению. Ревком же еще не окрепшился организационно, а также в силу целого ряда объективных причин /под давлением восстания в Александрополе, несвоевременное получения броневика и помощи/ и т.д./ безсилен был противостоять быстро изменяющимся обстоятельствам и под напором всех этих причин ревком, а с ним и верные сыны революции вынуждены на 3-й день существования Советской власти сдать город провокаторам изменникам народа дашнакам, а самим отступить, что бы перестроить ряды для будущих сражений и верных побед.

Как указано выше темп обстановки так быстро изменялся, что подготовленные на местах дружины не сумели быть своевременно использованы в тяжелой обстановки для помощи городу.

В результате подавления восстания, часть членов Ревкома была поймана и через некоторое время Трибуналом по Спасению Родины приговорена к разстрелу и разстреляны в первую очередь т.т. Родионов, Тер-Григорян и др., другая часть была настигнута в дороге по направлению Александрополь и у села Аргина при перестрелке были все перестреляны и третья часть объективная также вне закона рассеялась по селам и аулам области, часть из которых прибыла в Тифлис.

Окрыленная своей победой и озверев от счастья, что народное пламя удалось временно залить, освирипелая контр/ революция, начала свое дело. В течении одной недели население области было полностью предоставлено в распоряжение дикаго произвола маузеристов. Конtribusiции, грабежи и насилия, аресты и все виды, гнусности, варварства и издевательства стали проявляться над всем трудовым населением области и только вмешательство Советской власти через наркоминдел т.Чечерина и Полпреда Ляграна смягчила это безумие.

Урок Карсских событий не прошел безследно для всего трудового народа этой области, которое в последствии приняло активное безповородное участие в деле организации Советской власти в Армении.

Участники Карсских событий и перечисленных выше моментов.

Е.Войкин член партии с 1918г билет No.

В.Богданов член партии с 1919г билет No.

Подпись

г.Тифлис Управление ЗКВ ж.д.

10/XI- 28

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 171, թ. 1-4; անթիվազիր

Doc.I-18

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ՆԱՄԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ

մայիսյան ապստամբությանը մասնակցելու պատճառով Սարիղամիշում
ձերբակալված և բանտարկված կապիտան Չմշկյանի վիճակի մասին
(22 սեպտեմբերի, 1920թ.)

22 Սեպտեմբերի 1920թ

Tiflis

No 4266

Շտապ

Հ. Հ.

ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

30 սեպտ. 1920թ

ՄՏԻՑ՝ 12111

Երեւան

Ներքին Գործերի պ. Մինիստրին

Մայիսեան բռնադատման շարժման ժամանակ Սարիղամիշում բանտարկուած է եղել կապիտան Չմշկեան եւ դատապարտուած 10 տարի բանտարկութեան: Վերջերս Չմշկեանը գտնուած էր Երեւանի բանտում եւ պէտք է այնտեղից տեղափոխուէր Նոր-Բայազէտի բանտը: Նրա ծնողների ջանքերը իմանալու թե որտեղ է նա ներկայումս գտնուած ապարդիւն են անցել եւ որովհետեւ լուր կար որ նա գնդակահարուել է, ծնողները խնդրում են հաղորդել իր վիճակի մասին:

Տեղեկացնելով Ձեզ դորա մասին, պատիվ ունեն խնդրելու հաղորդել, եթէ հնարավոր է, յիշեալ կապ. Չմշկեանի վիճակը:

Դիւանագիտական Ներկայացուցիչ՝ *սպորագրություն*

Ի.տ. Գործերի Կառավարչի՝ *սպորագրություն*

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 31, թ.28; մեքենագիր

Doc.I-19

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ՆՊԱՏԱԿՈՎ
ՄՏԵՂԾՎԱԾ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՊԱՏՐԱՍՏԱԾ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ-
ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ԼԵՆԻՆԻՆ

Անդրկովկասում և Հայաստանում տիրող քաղաքական իրավիճակի,
կուսակցության կողմից մեկ տարվա ընթացքում իրականացրած
աշխատանքների և նոր թերթ հրատարակելու մտադրության վերաբերյալ
(4 փետրվարի, 1919թ.)

Российская Социалистическая
Федеративная Советская Республика.
Всероссийский Центральный
Исполнительный Комитет Советов
Раб., Кр., Кав. и Красноарм. Деп.
“4” П 1919г.
№ 01762.

Товарищу ЛЕНИНУ

При сем препровождается для сведения доклад Члена Центрального Комитета Коммунистической Партии Армении о положении Закавказья или Армении после Великой Октябрьской Революции.

Заведующий Общей Каицелярией
В.Ц.И.К. А. Се.....

Управления Дела
.....
Февр. 4 1919г.
за № 2241

ПОСЛЕ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ ПОЛОЖЕНИЕ
ЗАКАВКАЗЬЯ ИЛИ АРМЕНИИ.

До великой Октябрьской революции народы Закавказья и Армении увлеченные обещаниями правительства Керенского “Национализация земли”, “Самоопределение народов” и т.д. Надеялись получить от предательского правительства последнего очень многое. Массы главным образом рабочие и беднейшие крестьяне находились в полном неведении, относительно все развивающейся великой пролетарской революции в России. Сознание этих масс систематически отравлялось многочисленными

изданиями Закавказских меньшевиков- армян дашнаков, тюрко-мусаво- тистов и других буржуазных и мелко-буржуазных /эс-эровских/ партий.

Трудовые элементы народов Закавказья и Армении имели весьма пре- вратное представление о той жестокой борьбе, которая велась в России между партиями на все смотрели под тесным углом зрения Закавказья, где против немногочисленной группы большевиков стояли вышеупомянутые крупные буржуазные и мелко-буржуазные партии. Мы большевики, поль- зуясь тогда “Свободой печати и слова” вели устно и печатно ожесточен- ную борьбу против последних, стараясь срывать с них бесстыдные маски, увеличивая тем самым свои ряды.

Пришла Октябрьская Великая революция и рабочие бесстрашные бор- цы красных Петербурга и Москвы одним ударом опрокинули предательс- кое правительство Керенского, заменив его правительством рабочих и беднейшим крестьяно-диктатурного пролетариата. Это было полной нео- жиданностью для народов Закавказья и Армении. Когда был опубликован список Народных Комиссаров в лице Ленина, Троцкого и других, никто кроме сознательных большевиков не хотел верить “чуду”, как говорили некоторые товарищи и многие утешали себя мыслью, что новое Прави- тельство Народных Комиссаров, если оно действительно совершившийся факт, будет существовать самое большое месяц-другой.

Между тем после октября день за днем, час за часом в сознании масс совершался заметный перелом. Авторитет Керенского тускнел. Получая один за другим декреты Совнаркома трудовые массы мало по мало стали менять свое мнение о большевиках и с подозрением смотрели на меньше- виков эс-эровские партии: большевизм стал сильным темпом завоевывать все новые и новые позиции как среди рабочих так и среди беднейших крестьян и солдат. Начались репрессии против растущего большевизма со стороны эс-эро-меньшевики-дашнаковского правительства: запрещались открытые митинги, закрывались большевистские органы, арестовывались наши товарищи, подвергались расстрелу. Живым примером может послу- жить расстрел митинга в Александровском саду в день открытия Закав- казского Сейма, где погибло около двадцати пяти наших товарищей.

Подчеркнем, что опубликование Советским Правительством тайных договоров Империалистических Держав произвело сильное впечатление на массы, в частности на армянские массы, когда они узнали какие козни строили Империалистические “Великие Державы” в вопросе об Армении. С этих пор Арманские трудовые массы обратили свой взор на Север, на революционную Россию. Настроение их сильно изменилось в пользу Со- ветской России особенно с тех пор, как был издан Декрет о Самоопреде- лении Армении. Характерно, что некоторые дашнаки (впоследствии ле- вые дашнаки) до тех пор скептически относившиеся к учению большеви- ков теперь в своем органе “трудящийся” стали бурно защищать русскую

а... и упорно проводили ту мысль, что спасение Армении в конечной победе пролетарской революции в России.

Момент для нас, большевиков, был весьма благоприятный, и если бы нам удалось тогда совершить крупный революционный шаг, мы бы потянули за собою огромное большинство трудового элемента Закавказья, но к сожалению мы не сумели использовать момента и дерзкий шаг- дашнаков- отнятие у нас арсенала не встретил с нашей стороны должного отпора. Это обстоятельство на некоторое время отняло у нас то обаяние, которое питали массы к нам.

ОРГАНИЗАЦИЯ “КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ АРМЕНИИ”.

Вот в этих условиях среди нескольких товарищей из армян-большевиков возникла мысль организовать “Социал-демократическую [большевицкую] партию Армении”, которая была бы крепко связана с партией в России и через нее с интернационалом. При организации партии имелись в виду следующие данные:

- 1) Около 25 лет существует в Армении армянская “революционная” партия дашнакцютюн”, против которой нужно бороться и стараться вырвать из ее лап армянскую трудовую массу.
- 2) Необходимо вести сильную борьбу против меньшевиков-эс-эровской и дашнако-мусафетской коалиционной Закавказской власти, политика которой абсолютно вредна как для крестьянства грузинского, армянского, мусульманского и для рабочего класса, как и для обливющихся кровью народов Армении [армян, турок, курдов, айсоры и эзади] и ее трудовых элементов.
- 3) Самую энергичную борьбу вести против всевозможных империалистических авантюров, устной пропагандой и печатной агитацией, а также практическим актами революционизировать народные массы в Армении, распространяя среди них идеи и направления Российской Советской Власти и стараться учредить в будущей республике Армении рабоче-крестьянскую Советскую власть, связанную федеративно с Социалистической Федеративною Республикой Великой России.

Воодушевленные приблизительно этими идеями, мы тотчас же учредили в ноябре 1917 года Комитет из 9 лиц исключительно большевиков-армян, из коих 7 из турецких армян и принялись за дело, но имея в виду, что необходимо было получить согласие и санкцию Коммунистической Партии, немедленно отправили в Петербург тов. Г. Айкуни и одновременно вели переговоры с тов. С.Шаумян, у которого получили полное одобрение и обещание помощи. Тов. Г. Айкуни в январе 1918 года вернулся в Тифлис и привез нам не только согласие Центрального Комитета Партии, но также 30.000 рублей для непосредственного начала дела. Мы немедленно приступили к делу и начали действовать уже не как “Социал-демо-

кратическая партия Армении”, а под именем “Коммунистической Партии Армении”.

3. Деятельность “Коммунистической Партии Армении”.

Одно из первых наших дел было создание собственного органа и мы начали выпускать новую газету под названием “Кармир Опер” [Красные Дни] которая с самого начала встретила хороший прием со стороны трудящихся масс как турецких, так и русских армян. Вначале газета выходила в количестве 15.000(?) экземпляров, а впоследствии 2.000(?) и больше экз. Одновременно шла также организаторская работа. В течение почти одного месяца партия наша приобрела 500 человек, а скоро больше 1.000. Наши агитаторы организовали отделы в Александрополе, Карсе, Батуме и Сухуме. Начали было работать в Ване [до отступления наших войск] и в Эривани. Издали на армянском языке в количестве 1.500 экз. “Коммунистический манифест”.

Эта наша кипучая деятельность бросилась в глаза местному правительству и оно закрыло наши “Красные Дни”, запретив всем типографиям печатать что-либо для “Коммунистической Партии Армян.” Немедленно после этого, не указывая ни адреса, и партии, мы начали выпускать газету “Кармир-Дрошак” [Красное знамя] по объему “Красных Дней”, но с более боевым характером. В апреле и мае 1918 года. Эта газета продавалась на улицах Тифлисса с мая. Подписки мы не открывали. Каждая статья как “Красных дней” так и “Красного знамени” являлась стрелой против господствующей коалиции и красноречивым доказательством необходимости Советской Власти. И вот взбешенный Рамишвилли [министр внутренних дел] приказывает закрыть “Красное Знамя” и арестовать редактора и сотрудников. Газета была закрыта, однако изменнику Рамишвили не удалось арестовать наших товарищей.

Необходимость считает подчеркнуть следующий существенный штрих:

Центральный Комитет “Коммунистической Партии Армении” работает с одобрения и помощью Российской Коммунистической Партии, не мог игнорировать Закавказскую Коммунистическую Организацию в лице руководящего ею органа “Областного Комитета” поэтому с первых же дней своего существования мы вошли в сношения с ними официально, чтобы создать тесные связи для контактной работы. К сожалению, должны отметить, что некоторые члены “Областного Комитета” ошибочно объясняя появление нашей партии, до конца упрямо отказывались иметь с нами связь и, хотя публично не выступали против нас, но и внутри, вопреки всем нашим обращениям не хотели близко сойтись с нами. Это обстоятельство действовало на нашу деятельность крайне отрицательно. Должны подчеркнуть, что на наше первое же обращение нам был задан вопрос: “Зачем мы объявили свою партию коммунистической, когда “Областной Комитет” этого еще не сделал”, какова территория Армении и наша прог-

рамма. Несмотря на то, что вопросы не должны были быть заданными нам, однако, желая создать необходимые связи, мы направили тов. Г. Айкуни и В. Еремяна в “Областной Комитет” для устных объяснений и просить выработать план взаимных сношений. “Областной Комитет” к сожалению, колебался до конца и не выяснил своей позиции. Приводим примеры: из Одессы, Севастополя, Феодосии прибыли в Тифлисс около 2.500 добровольцев-армян, вооруженных местными большевистскими властями, 7/8 коих состояло из турецких армян. Мы немедленно взяли их под наше влияние и не позволяли ни “Дашнакцутюну” и другим национальным организациям иметь к ним касательство. Посылали в их казармы товарищей офицеров- агитаторов и пропагандистов; вождей их приглашали к себе. Устраивали митинги около арсенала и подготавливая для определенной цели, т.е. для падения местной власти и Сейма. Несмотря на то, что все эти добровольцы должны были направляться в Армению, они все же согласились остаться в Тифлисе и способствовать большевистскому движению. В конце апреля многие кадеты, меньшевики и дашнакцаканы были весьма возбуждены против Сейма, где господствовали мусафетисты и каждый день ожидали с Севера и из Баку большевистские Красные Армии или какой-либо смелый шаг местных товарищей. Позволяем себе заметить, что если бы эти дни большевики сделали подобающий шаг- безусловно вся Тифлисская беднота перешла бы на нашу сторону и Сейм непременно пал бы. Великолепно, сознавая важность момента, Центральный Комитет “Коммунистической Партии Армении” шел прямым путем к цели и, в конце апреля живущие вблизи лежащих к арсеналу вышеупомянутые 2000 добровольцы-армяне в течение одной ночи до рассвета вполне готовы ждать сигнала большевиков для нападения на арсенал и угрозы Сейму. Обо всем этом мы периодически сообщали “Областному Комитету” и просили воспользоваться моментом и стать во главе движения, но не только не произошло этого, наоборот, в весьма резкой ультимативной форме нам было запрещено всякое движение. Таким образом против нашего горячего желания и требования момента - во исполнение партийной дисциплины мы отказались от исполнения нашего решения. Был пропущен этот момент, как и многие другие для захвата власти в Закавказьи.

В эти дни наступающая турецкая армия после взятия Карса, входила в Александрополь и двигалась вперед в Каракилисс, а турко-немецкая армия после взятия Батума, предложенного ей Чхенкели, двигалась в Грузию.

И мы как русские, так и турецкие коммунисты, в половине мая находились с одной стороны перед опасностью 2-х наступающих империалистических армий и с другой стороны будучи преследуемы меньшевистско-мусаватским правительством, принуждены были взять путь к Владикавказу. Часть наших товарищей не покинули Тифлисс и остались работать нелегально.

4. Нужно продолжать работать.

Перезжая в Владикавказ, Центральный Комитет “Коммунистической Партии Армении” решил продолжать свою работу, однако был лишен совершенно материальных средств. Необходимо принять к сведению, что в самый разгар нашей деятельности наши ресурсы были истощены и мы делали в это время долги. В свое время мы отправили своего секретаря тов. Осепяна в Москву с пространым докладом и с экземплярами наших газет и ждали с нетерпением помощи, однако наш курьер застрял в Москве и больше не вернулся к нам. Тов. Г. Айкуни был назначен в это время уполномоченным представителем “Всероссийского Союза беженцев” и помощи беженцам Закавказья, не имел ни одной копейки хотя бы для работы в этом направлении. По решению Комитета я поехал в Баку, чтобы получить от тов. Манукяна и перевести денежную помощь в Владикавказ. В конце июня был в Баку: тов. Шаумян, насколько мне известно, перевел с тов. Кавтарадзе 1.000.000 руб. на Северный Кавказ, назначив его своим представителем в деле помощи беженцам, а меня и тов. Айкуни членами коллегии. Тов. Шаумян дал мне письмо на имя тов. Сталина, который в это время находился в Царичине, с просьбой оказать нам содействие. Такое же письмо было и для Владикавказской власти, с той же просьбой по отношению к нашей партии. В распоряжении тов. Шаумяна в это время не было свободных денег. Я поехал в Астрахань, где дороги были закрыты, вследствие чего я принужден был остаться там и организовать дело помощи беженцам. Изменчивое политическое состояние на Сев. Кавказе лишило меня возможности вернуться туда. В настоящее время я решил вернуться на Сев. Кавказ и оттуда с товарищами переехать в Закавказье и в Армению, ввиду чего счел своим долгом побывать в Москве и представить Вам настоящий доклад и просить широкое содействие для возобновления деятельности “Коммунистической Партии Армении”, политическая деятельность которой необходима в особенности в настоящее время, когда лапа английского империализма давит эту территорию, а дашнакцаканские бандиты душат трудовое крестьянство Армении.

Настоящий момент, по моему, весьма знаменательным: необходимо втиснуться в народную гущу и всеми легальными и нелегальными средствами стремиться к нашей цели, - водворению Советской власти в Закавказье и Армении. -

Товарищи, ждем вашей поддержки как моральной, так и материальной. Мы должны быть готовыми ко всяким неожиданностям и ожидаемым событиям.

Сейчас же необходимо иметь в Пятигорске или Владикавказе ежедневную газету для агитации среди беженцев- армян. Есть подготовленные и активные работники, - отсутствует только материальная помощь.

Представляю при сем также приблизительную смету для издания газеты на первое полугодие.

СМЕТА.

“Кармир Банвор” /Красный рабочий/
10 номеров в месяц.

В месяц: в 6 месяцев:

1. Типографские расходы		
Набор и печать..... 4000 экз.....	10000р.	
2. Бумага	2000.	
3. Редакция:		
Секретарь.....	1000.	
Переводчик.....	750.	
Конторщик	600.	
Экспедитор.....	550.	
Прислуга.....	500.	
4. Конторские расходы: почта и проч.....	500.	
5. Гонорар (считая 25к. за строку).....	1000.	
<hr/>		
Итого:	16900р.	101400
6. Покупка нового шрифта.....	5000.	
7. Единовремен. Организац. расх.....	1000.	
<hr/>		
	6000р.	107400р.

Член Центрального Комитета “КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
АРМЕНИИ”.

Варганян.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.44, թ.1-10; սկրիպիտ

ԱՐԵՎՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՍՏԵՂԾՎԱԾ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ
կոսսակցության մեկամյա գործունեության վերաբերյալ
(1919թ. օգոստոս կամ սեպտեմբեր)

Копия

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ РОССИЙСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ПАРТИИ.
ТОВАРИЩИ.

Президиум Центрального Комитета Комунистической Партии Армени в составе т.т. Г. Айкуни, Г. Вартањян, В. Еремиана и, Г. Осепян после почти 8-ми месячного перерыва организационной деятельности Ц.К., перерыва, вынужденного и от Ц.К. независовшаго, съехавшись из различных местностей Северного Кавказа и Советской России в конце марта с/г в Москве, решил начать работу по восстановлению нарушенной деятельности Ц.К. Партии.

В виду большой ответственности, лежавший на руководящем органе Партии, мы решили привлечь в Ц.К. в качестве ответственных работников т.т., работавших в различных Советских учреждениях- членов Р.К.П., чтобы усилить партийную работу и, в виду полного отсутствия коммунистической литературы на армянском языке, поставить также, возможно шире, издательское дело.

Подготовка технического аппарата и другие предварительные работы отняли и нас целый месяц, так что деятельность Ц.К. нужно считать с первого мая когда вышел первый номер возобновленного Ц.О. партии “Кармир дрошак” (Красное знамя).

Возобновляя свою работу временно в Москве Бюро Ц.К. ставил себе следующие задачи:

1. Собрать и объ единить в партийных группах коммунистов Армени.
2. Подготавливать к посылке и посылать в Армению членов Партии для ведения коммунистической пропаганды и восстановления разрушенных партийных организаций.
3. Издание литературы и газеты в возможно широких размерах для распространения среди беженских масс и посылки в Армению и остальные области Закавказья.

За май, июнь, июль месяцы работы Ц.К. выразилось в следующем:

В ОБЛАСТИ ПРОПАГАНДЫ И АГИТАЦИИ И ОРГАНИЗАЦИИ.

Были командированы в провинцию для организаций партийных групп, выступали с докладами, устраивали собрания и митинги следующие товарищи:

Чл. Ц.К.- Г. ОСЕПЯН (май, июнь) в Саратов. Астрахань.

Чл. Ц.К.- В. ЕРЕМИАН (май, июнь, июль, по 22-е) в гор. Украины- Харьков, Киев, Одессу.

Уполн. Ц.К.- А. КАРИНИАН (апрель, май)- Харьков, Киев, Одессу).

Чл. Ц.К.- Г. АЙКУНИ (конец мая)- Петроград.

В качестве агитаторов в города Украины для работы среди беженских масс были командированы т.т.:

1. И. Мартиросян (ныне комиссар армянского отряда на Юго-Западном фронте Винница).
2. Г. Тер-Саркисян (Харьков Донецкий район).
3. К. Тер-Карапетын (Харьков, Донецкий район).
4. Г. Констандиан- (Крым).
5. Г. Абовьян- (Крым).

Партийные группы созданы: в Саратове, Астрахани, Царицине, Петрограде, Харькове, Киеве, Одесса, Севастополе, Симферополе, Ялте и Москве.

Число членов групп не поддается точному учету в виду того, что подавляющее большинство их состоят одновременно членами Р.К.П. разбросано по советским учреждениям и по фронтам, в виду чего регистрация делалась технически невозможной. Но следует заметить что члены К.П.А. составившие одновременно членами Р.К.П. были подвергнуты регистрации и мобилизации местным организациями Р.К.П.

В ОБЛАСТИ ИЗДАТЕЛЬСТВА (на армянском языке)

Вышел в свет:

1. Программа Р.К.П. (большевиков)
2. Платформа III-го Интернационала
3. Ленин- “Тезисы о буржуазной и пролетарской демократии”.-
4. Доклад представителя Комм. П. Армении на съезде III-го Интернационала.

.....

№10. 1. “Трудящимся армянам” - Передовая. 2. “Малые-нации и империализм”. 3. “Социал-патриоты в кавказской армянской действительности” - А. Кариниан. 4. “Великая Росс. Рев. И зап.-европ. Пролет” –Яг-Лала. 5. “Армянские колчаковцы” - Линч. 6. “Пролетарская революция и К.П.А.” - Г. Айкуни 7. “Революционное движение на Востоке” 8. “Военное положение Сов. России” Нил. 9.” Перевыборы Петрогр. Совета Раб. и Кр. Деп.-” Лусинян. 10. “Заграница” 11.” Закавказье” 12. “Турция”.

В качестве ответственного редактора изданий и газеты и Заведующего партийным издательством приглашен завед. изд. отд. Комиссариата по делам Армении т. А. КАРИНИАН, член Р.К.П.

В ОБЛАСТИ НЕЛЕГАЛЬНОЙ.

Через Ц.К.Р.К.П. (большевиков) на нелегальную работу в Армении, Закавказье, на Северный Кавказ и Турции отправлены 12 товарищей.

ТОВАРИЩИ ВО ФРОНТОВОЙ И ПРИФРОНТОВОЙ ПОЛОСЕ.

1. И. МАРТИРОСЯН...на юго-западном Украинском фр. (Винница) во главе армянского отр.-член нашей партии.
 2. Г. БЖШКИАН командующий 1-ой армией (Восточн. Фронта.)
 3. Д. БЖШКИАН...на Восточном фронте.
 4. С. ЛУКАШИН.....на Южном фронте
 5. В. ТЕР-ВАГАНЯН...в распор. Ц.К.Р.К.П. (Липецк)
 6. Р. АБГАРЯН...на Западном фр.
 7. Такавалян...красный офицер в Астрахани.
 8. ГЮЛИКЕХВЯН...мобил. АСТРАХАНСК Комит. РКП.
 9. ДЖАРАЯН..... -” -” -” -” -
 10. А. ХУМАРЯН..... -” -” -” -
 11. МИНАСЯН..... работают в Киеве в Военном Комиссариате.
 12. Тер-ГРИГОРЯН -” -” -” -
 13. АГАБЕКЯН...мобил. Петрогр, Комит. РКП и наход. На Петр. Фр.
 14. АРУНЯН.... -” -” -” -
 15. АЛЕКСАНИЯН..... -” -” -” -
 16. АДОНЦ..... секретарь Петрогр. Правды и состоит на военной сл. В Астрахане, Саратове, Одессе, Крыму в виду военных обстоятельств была преведена мобилизация всех комунистов и разумеется членов Комп П.А. за исключением быть-может некоторых турецко-поданных армян-беженцев членов Комм. Партии Армении не записанных в РКП в виду не знания русского языка.
- То-же необходимо сказать и о Царицине и Харькове.

ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ

На лицо в Советской Республике из 7-ми членов четверо: товарищей, АЙКУНИ В. ЕРЕМЯН, Г. ОСЕПЯН, Г. ВАРТАНЯН., Члены Ц.К. были заняты не только партийной работой, но и служили в Советских Учреждениях кроме тов. ВАРТАНЯНА- управляющего делами П.К. член Ц.К. Г. АЙКУНИ- заместитель комиссара по Дел. Арм. Член Ц.К. Г. ОСЕПЯН- секретарь Ком. по делам армян, а затем Зав. Армянским подстделом, Отдела прескущения национальных меньшинств и Комиссара Армянского Института Чл. Ц.К. В. ЕРЕМЯН- Уполномоченный Комиссариата по делам армян на Украине. Тов. КАРИНИАН- Ответственный редактор “Красное заняя” и зав. Изд. П.К. и Комис. По делам армян.

Дела Ц.К.-та управляются одним из членов Ц.К. которому в помещ. Был дан делопроизводитель. Только с 1-го июля был приглашен счетовод для правильного ведения прихода - расходней книги. Вот картина того, что 4 члена Ц.К. составляющие президиум могли сделать.

Разумеется мы никоим образом не можем примириться со своей вынужденной оторванностью от той страны, в пределах которой должна протекать работа Коммунистической партии Армении и ее руководящего Центра, И Центральный Комитет своим постановление решил: отправить-

ся как можно скорее в Армению. Постановлено отправить в Армению т.т. ВАРТАНИАНА, В. ЕРЕМИАНА, Г. ОСЕПИАНА. В первую очередь отправляются немедленно т. ВАРТАНЯН, и В. ЕРЕМИАН т. ОСЕПЯН временно задерживается для ликвидации дел Ц.К. и проведении в жизнь важнейших постановлений Ц.К. в провинциальных партийных организациях в связи с дальнейшим учетом, мобилизации и распределением сил. В качестве представителя Партии временно остается т. Г. АЙКУНИ, которому поручено организовать заграничное бюро Партии руководство и постановка нелегальной работы, а также представительство перед Ц.К.Р.К.П. и III Коммунистической Интернационалом. Для дальнейшей подготовки партийной литературы и издательства редактирования органа заграничного бюро "Красное Знамя" и для ответственной работы при заграничном бюро оставлен т. А. Кариниан. В качестве необходимых и технически незаменимых работников остаются: 1) Багдасар Аствацатуров (турецкий армянин не владеющей русским языком (корректор) 2. Акопян, специально выписан из провинции) наборщик и перевозчик.

В партийную школу через Ц.К.Р.К.П. командированы т.т. Мамиконянц, Карапетян. Зарегистрированных в Москве членов Партии 32 человека, из коих за вычетом упремянутых выше товарищей остаются: А. Атабеков, В. Териан, (ныне тяжело болен туберкулезом) Шаварш Каракаш (командируется, в распоряжение Ц.К.Р.К.П.) А. Селевьян (командируется в распоряжение ЦК РКП) Шаходжанова (секретарь Издательского Отдела Партии) Нехратян, Надежда Арзуманева, Зарун Г. Констанциан (вернувшийся из Одессы больной туберкулезом.)

В заключении считаем долгом своим сообщить, что по имеющим у нас сведениям в Москве есть не малое количество коммунистов армян, состоящих на Советской службе, кои будучи членами Р.К.П. считают излишним регистрироваться в К.П.А. Некоторые из названных товарищей никакой партийной работой не заняты, как в К.П.А. так и Р.К.П.

При сем прилагается кароткий финансовый отчет подробно представлен будет в ближайшем времени.

Члены президиума Ц.К.К.П.А. Гривар

В. Еремян

Г. Осепян

Г. Айкуни

С подленным верно:

Управляющий делами Ц.К. Коммунистической Партии Армении Г. Осепян.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.82, թ.1,2,3,8,9,11,12,13; ւնդրիւնազիր

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՍՏԵՂԾՎԱԾ
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ» ՂԵԿԱՎԱՐ
Գ.ՀԱՅԿՈՒՆՈՒ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ

Շարադրված են այդ կուսակցության գործունեությանը վերաբերող
ժամանակավոր հրահանգները
(24 հոկտեմբերի, 1919թ.)

32356

Копия

г. В.И.Ленину

ВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУКЦИИ.

1. В пределах существующей республики Армении работает коммунистическая партия Армении, как территориальная организация.
2. В пределах существующих республик Азербайджана и Грузии члены К.П.А. входят в местные организации Р.К.П. и Азербайджанской коммунистической партии “Гуммет”.

Примечание: В Азербайджане и Грузии при Р.К.П. и “Гуммет” организируются армянские отделы (секции).

3. Обще-закавказским революционным пролетарским движением руководит Краевой Комитет Р.К.П.

Примечание: Решения Краевого Комитета Р.К.П. по вопросам Краевой политики одинаково обязательны для “Гуммет” для коммунистических организации в Грузии и для Коммунистической Партии Армении.

4. Для создания общего, единого Краевого центра Р.К.П. (Азербайджана, Грузии и Армении), представитель коммунистической партии Армении входит в состав Краевого Комитета Р.К.П.

5. В пределах Турецкой Армении К.П.А. имеет свои организации.

6. Центральный Комитет Коммунистической Партии Армении избирается на съезде К.П.А.

Примечание: В случае несозыва съезда или конференции К.П.А. и т.д. члены Ц.К.К.П.А. назначаются Ц.К.Р.К.П.

7. Средства коммунистическая партия Армении получает непосредственно от Ц.К.Р.К.П., которому и представляет отчетность.

Примечание: Копия отчетности на месте передается представителю Ц.К.Р.К.П. в Краевой Комитет.

Центральный Комитет Российской Коммунистической партии (большевиков)

Представляю на утверждение Оргбюро Ц.К.Р.К.П. (подпись) Айкуни.

24/X 19г.

Москва.

С подлинным верно: М. Шавер.

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 46, թ. 8; ւերիւսագիր

Doc.I-22
(1919թ.)

ԼԻԱԶՈՐԱԳԻՐ

Տրված Վաղյան Ավանեսովին, որ նա լիազորված է ներկայացնել Հայաստանի կոմունիստական կուսակցությունը տարբեր ատյաններում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԷ

Коммунистич. Партия Армении

Центральный Комитет

МАНДАТ

19

No. _____

Предъявитель сего тов. В.А. АВАНЕСОВ

Представитель Центрального Комитета Коммунистической Партии Армении, уполномочивается представлять Коммунистическую Партию Армении на международных съездах Коммунистических Партий, Российской Коммунистической Партии /Большевиков/ и на Всероссийских съездах Советов.

ПРЕЗИДИУМ Ц.К. КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ АРМЕНИИ.

/подпись/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 83, թ. 1; լրիւսացում

ԼԵՆԻՆԻՆ ՈՒՂԱՐԿՎԱԾ՝ ԱՍՏՐԱԽԱՆՈՒՄ ԿԱՅԱՑԱԾ ՀԱՅ
ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
Կովկասյան Երկրամասային Կոմիտեի կողմից խիստ քննադատության է
ենթարկվում Արևմտյան Հայաստանում գործելու համար ստեղծված
«Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցություն» կազմակերպության
գործունեությունը, և Միկոյանի առաջարկությամբ որոշում է կայացվում
այն լիկվիդացնելու մասին
(21-22 հոկտեմբերի, 1919թ.)

32356

т. Ленину.

Копия

ПРОТОКОЛ ОБЩЕГО СОБРАНИЯ АРМЯН КОММУНИСТОВ,
СОСТОЯВШЕГОСЯ 21 и 22 ОКТЯБРЯ с.г. ПОД ПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВОМ
т. ОСЕПЯНА И ПРИ СЕКРЕТАРЕ т. ЛАЛАЕВОЙ.

Порядок дня:

1. Доклад т. Айкуни (председателя Ц.К.К.П.А.) о коммунистической партии Армении.

Доклад т. Айкуни.

В своем докладе т. Айкуни говорит о возникновении коммунистической партии Армении и о ее работе в прошлом, о целях и задачах ее в настоящем и будущем. Он говорит, что коммунистическая партия Армении создается главным образом для борьбы против отечественной армянской буржуазии и для того, чтобы эта борьба была более успешна, необходимо, чтобы она называлась коммунистическая партия Армении.

Тов. Айкуни указывает на коммунистические партии Литвы, Латвии, Белоруссии, Польши и Украины, как на аналогичные. Он находит, что К.П.А. сумеет провести за собой /а он сумеет говорит докладчик и об этом говорит работа среди этой партии в прошлом/ армянские трудящиеся массы и создать из них революционные кадры которые поведут борьбу за советскую власть.

К.П.А. по словам докладчика, будет иметь лишь территориальное значение и будет работать среди этих трудящихся, живущих на территории Армении без различия национальностей, будь это татары, курды, айсоры или греки.

К.П.А. есть временное явление, говорит т. Айкуни, и когда она исполнит свою работу, она будет ликвидирована в будущем.

К.П.А. возникла в 1918 году. Члены ее работали среди трудящихся армянских масс. В Тифлисе издавали свою газету, которая успешно распространялась среди войск Тифлисского гарнизона и трудящихся армян и среди населения провинции.

Тов. Айкуни, заканчивая свой доклад, говорит, что существование К.П.А. необходимо для окончательного торжества идеи коммунизма и призывает записываться в ряды К.П.А. и поддерживать ее.

2. С контр-докладом выступает т. Микоян, представитель Кавказского Краевого Комитета Р.К.П. В своем докладе он указывал на то, что существование К.П.А. лишнее, при теперешнем экономическом и политическом положении Армении и разнородности разноплеменности национальностей Кавказа.

Тов. Микоян говорит о практической и принципиальной необоснованности К.П.А. (работу, которую нужно вести в трудящихся массах армян, можно вести и состоя в Р.К.П.) и добавляет, что К.П.А. на Кавказе так мало работала, что можно сказать смело, что она ничего не сделала и теперь там даже следа и воспоминания этой партии нет.

Характерно, говорит т. Микоян, что большинство членов К.П.А. за редким исключением, люди сомнительные, в смысле революционной стойкости, без теоретической подготовки и партийного стажа. В большинстве все те члены К.П.А., которые прибывают из центра на Кавказ, наделены бывает националистическим багажом.

Заканчивая свой доклад, т. Микоян вновь подчеркивает, что К.П.А. имеет национальные тенденции и ее существование вредно и излишне.

Открываются прения по двум докладом. Выступают т.т. Оганесян, К. Казарян и Осепян.

Заключительное слово предоставляется т. Айкуни. В виду позднего времени и того, что т. Айкуни ответил на главные основные вопросы контр-доклада т. Микояну и использовал на это полчаса, вносится предложение перейти к практическим предложениям и резолюциям.

Большинство голосов это предложение принимается. В знак протеста, покидает зал собрания.

Предлагают резолюции т.т. Микояна и Айкуни. Вторую резолюцию предлагает т. Соловьян.

Оглашаются обе резолюции. Первая резолюция т. Микояна гласит: “Заслушав обстоятельный доклад представителя Ц.К.К.П.А. т. Айкуни о принципиальном и практическом обосновании прошлой деятельности и ближайших перспектив К.П.А. в Армении, и также доклад т. Микояна по тому же вопросу, собрание коммунистов г. Астрахани находит осуществление организации К.П.А. лишней и вредной и просит Ц.К.Р.К.П. перерешить вопрос о К.П.А. в духе постановления К.К.К. ”.

Вторая резолюция (т. Соловьяна) гласит: “Признавая, что лозунг самоопределения национальностей, как то подчеркивает т. Ленин и 8 съезд Р.К.П., еще не утратил своей жизненности, что трудящиеся массы Армении еще не утратили желаний жить в автономной Армении, что самостоятельность Армении признана не только Р.С.Ф.С.Р. и 3 Интернационалом, но и Ц.К.Р.К.П., логически вытекает, равно как и из ряда международных

условий, известно всякому коммунисту, необходимость коммунистической партии Армении, признавая все это, настоящее собрание приветствует политику Совнаркома, Ц.К.Р.К.П. и 3 Интернационала.

Однако, настоящее собрание признает, что существования К.П.А. не сумела выполнить возложенную на нее историей задачу, требующей еще разрешения. Собрание находит также поведение Кавказского Краевого Комитета Р.К.П. не только ничего не сделавшего для выполнения соответствующих решений высших коммунистических органов, но и неоднократно препятствовала их осуществлению достойным осуждения.”

В порядке поступления первой голосуется резолюция т. Микояна и большинством голосов, при одном против и двух восдержавшихся, двадцатью пятью голосами проходит.

Вторая резолюция отпадает. Собрание закрывается в 11 часов ночи

Председатель собрания /подпись/ Осепян.

Секретарь /подпись/ Лалаева.

С подлинным верно: М. Шавер

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.46, ր.5-7; ւնթիւսիդր

Doc.I-24

ՆԱՆԵՅՇՎԻԼԻԻ, ՍՏՈՒՐՈՒԱՅԻ, ՄԻԿՈՅԱՆԻ ԵՎ ԴՈՎԼԱԹՈՎԻ
ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԼԵՆԻՆԻՆ
Արևմտյան Հայաստանի տարածքում գործելու նպատակով ստեղծված
«Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցություն» անվամբ
կազմակերպության կողմից թույլ տված լուրջ բացթողումների, և
Կովկասյան երկրային կոմիտեի տեսակետից՝ դրա հետագա գոյության
աննպատակահարմարության վերաբերյալ
(նշ շուտ, քան 21-22 հոկտեմբերի 1919թ.)

Архив

Копия

№ 32356

Т. В. И. Ленину
В Центральный Комитет Российской
Комунистической партии.

О коммунистической партии Армении.

1. В январе 1918 года группа армян интеллигентов во главе с Айкуни объявила себя коммунистической партией Армении и поставила недостаточно ясно формулированную и определенную задачу организовать рабочих и крестьян турецкой Армении.
2. Эта организация за 5 месяцев своего существования в Закавказье не сумела создать ни одной широкой партийной организации среди рабочих, крестьян или солдат армян и состоя из группы интеллигентов в 25-20 человек фактически представляет собой вплоть до ликвидации лишь нечто вроде группы для организации партии.
3. Как в Закавказье, так и в Северном Кавказе подавляющее большинство 99% армян товарищей отнеслись отрицательно к группе интеллигентов, назвавшихся партией и нашли ее существование крайне вредным явлением в условиях Кавказской действительности и предлагает им выехать на места в Турецкую Армению и создавать партию снизу в пределах турецкой Армении, а не на Кавказе. Где партийная работа ведется общекавказской организацией Р.К.П. Это отрицательное отношение усилилось и оправдалось последующей практикой названной группы вносившей дезорганизацию в ряды нашей партии.
4. Именовавшая себя Ц.К. Ком. Партии Армении, названная группа не затруднилась даже выработать программу и устав партии и в издаваемом ею органе “Кармирорер” (Красные дни), обнаружила безграничную путаницу в программных и тактических вопросах нашей партии.
5. На требование К.К. Комитета представить программу и устав партии, несоизволил дать ответа.
6. Не имея твердой идейной почвы местных организаций, оторванная от масс, названная группа находилась вне какого либо контроля и занималась только тем, что вводя в заблуждение армян членов нашей пар-

тии, переманивала их к себе, разрушая таким образом работу общекавказской организации. Такая работа велась этой группой в Тифлисе, Александрополе, Карсе и Сухумском округе. Правда, безуспешно, благодаря сознательности лиц, к коим обращалась группа.

7. В марте 1918 года ответственный организатор названной партии в Александрополе объявил местным большевикам, что по постановлению Ц.К.Р.К.П. отныне в пределах и русской Армении должна работать исключительно названная партия Армении, а общекавказская организация Р.К.П. должна распускаться. Вот образчик примера коммунистической работы г.г. Айкуни.
8. Во время вторжения турок в пределы Кавказа, названная группа ликвидировав организацию, переехала на Северный Кавказ, где на заседании Армавирского Комитета Р.К.П. в присутствии члена Кавказского Краевого Комитета т. Гранта, г. Айкуни заявил о ликвидации коммунистической партии Армении.
9. Работа ответственных членов названной группы на Северном Кавказе г. Айкуни и К-о, носила определенно авантюристический характер и резко осуждалась работниками Северного Кавказа и Кавказским Краевым Комитетом и только оторванность мест и события помешали преданию их партийному суду по обвинению членов этой группы за растрату партийных сумм. Так Айкуни не представил никакой отчетности в израсходовании беженских сумм, отпущенных центром. Отчеты не представлены и другими членами названной группы: Еремяном, Варпетом, Таквером и др. Все они, пользуясь создавшейся политической обстановкой, уклонились от отчетности и направились в центр, где благодаря нашей оторванности, отсутствует осведомленность о лицах и их делах.
10. Представленный г. Айкуни конгрессу коммунистического Интернационала отчет о деятельности так называемой коммунистической партии Армении по отзыву нашего делегата на 8 партийном съезде, т. Павла, (на съезд он опоздал и доклад передал т. Сталину). Отчет Айкуни является сплошным беззастенчивым вымыслом и наглым искажением фактов всем известных. Кавказский Краевой Комитет находит, что такие действия г. Айкуни и характеризуют его, как политического авантюриста, сумевшего ввести в заблуждение не только Ц.К. нашей партии но и дорогой всем нам 3 Коммунистический Интернационал. Кавказский Краевой Комитет полагает, что Ц.К/ партии достаточным образом оградил себя и Интернационал от лиц, компрометирующих революционное учреждение и найдет кару и положит предел гнусной работе маленьких себялюбцев.
11. Тенденция развития названной группы шла к цели организованного обособления трудящихся армян Закавказья в отдельную от Р.К.П. национальную партию. Это напоминает печальную память Арм.-соц.-

дем. партии после вымершей под ударом интернационального движения в среде рабочих Закавказья возможность такой работы абсолютно отвергается и теперь, когда стремления к интернациональному объединению всех рабочих Кавказа особенно сильны и крепки, благодаря коммунистической политике и пропаганде закавказских правительств и национальных партий. Поэтому Кавказский Краевой Комитет отвергая шовинистический специфизм и борясь с таковым, не санкционировал домогательства горских коммунистов Северного Кавказа и организацию “Гуммет”.

12. Широкие рабочие массы Кавказа проникнуты советской ориентацией и идеей объединения с российским пролетариатом так сильна, что всякие попытки к возбуждению рабочих авантюристической группы Айкуни встретили недовольство и порицание от элементов, через которые и полагал начать работу Айкуни прислав им средства. Эти средства сданы бывшими членами этой группы Кавказскому Краевому Комитету на хранение до распоряжения Ц.К.Р.К.П. о дальнейшей судьбе этих средств. Сами же они находятся в общей организации и распоряжении Кавказского Краевого Комитета.
13. Кавказский Краевой Комитет находит, что излишнее доверие и поощрение со стороны Исполкома Интернационала, а также Ц.К. нашей партии к группе интеллигентов, незаконно именующей себя партией, дает ей смелость и материальную возможность делать шаги, дезорганизующие нашу общую работу на Кавказе в такое тяжелое время.
14. Объясняя это тем, что слишком слаба наша связь и информация К.К.К. предупреждает Ц.К. нашей партии в дальнейшем относиться весьма осторожно к лицам, прибывающим отсюда в центр без особого от нас мандата, так как в большинстве случаев это авантюристы, дезертиры и уклонившиеся от денежных отчетов лиц.

Кавказский Краевой Комитет просит Ц.К. нашей партии не субсидировать средствами ни одну организацию, обращающуюся помимо К. Кр. Комитета, так как все организации, действительно существующие здесь, а не изображенные в сметах и на бумаге, поддерживаются материально и идейно Краевым Комитетом.

Мы к сожалению вынуждены констатировать, что подобные попытки получения средств из нескольких источников безконтрольного их расходования имели место и могут повториться, если не положить этому предел.

Кавказский Краевой Комитет Р.К.П. В. Нанейшвили.

Г. Стура.

А. Микоян

И. Довлатов

С подлинным верно М. Шавер

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.46, թ.1-4; ւերկրային

Doc.I-25

ՀԱՅԿ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ԼԵՆԻՆԻՆ

Իր անդամակցությունը «Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցություն»
անվանմամբ կազմակերպությանը դադարեցնելու մասին
(3 նոյեմբերի, 1919թ.)

КОПИЯ

т. Ленину
В ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ РОССИЙСКОЙ
КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
(большевиков).
Члена Р.К.П. (большевиков)
ГАЙКА ОСЕПЯНА.

З А Я В Л Е Н И Е .

Настоящим довожу до Вашего сведения, что в виду обвинений, предъявленных группе лиц из Центрального Комитета Коммунистической партии Армении Кавказским Краевым Комитетом Российской Коммунистической партии (большевиков), я с 17 октября этого года сложил с себя обязанности члена и секретаря Ц.К.Коммунистической партии Армении и вышел из состава названной партии, о чем мною сделано соответствующее заявление т. Айкуни в городе Астрахани.
В виду изложенных соображений, командировки от Ц.К.Коммунистической партии Армении выполнить не могу и передаю себя в распоряжение Ц.К.Р.К.П. (большевиков).

Бывший член и секретарь Коммунистической партии Армении
Член Р.К.П. (большевиков)
(Подпись) Г. Осепян

3 ноября 1919 года.
Москва.

С подлинным верно: М.Шавер.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 46, թ. 9; սերիալի

Doc.I-26

ԼԵՆԻՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ
ՌԱԶՄՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ
Բարուն գրավելու հույժ անհրաժեշտության վերաբերյալ
(17 մարտի, 1920թ.)

Российская Социалистическая Федеративная Советская Республика Совет Народных Комиссаров Москва, Кремль 17. III. 1920г.	x)17/III 20 No 90/ III “дезертир” x)	<u>Шифром</u> <u>Передана</u> x)17. III. 15 ч. 40 м. А. Серэф...
--	--	---

Революционному военному совету Кавкфронта

СМИЛГЕ и ОРДЖОНИКИДЗЕ

Взять Баку нам крайне необходимо все усилия направьте на это причем обязательно в заявлениях быть сугубо дипломатичным и удостовериться максимально в подготовке твердой местной советской власти тоже относится к Грузии хотя к ней относиться советую еще более осторожно.точка. о перебросках условьтесь с Главкомом.

Ленин.

Примечание: Текст и дата (синим карандаш.), кроме слов, отмеченных
зачком

- x) написаны рукой В.И.Ленина черными чернилами.
- x) пометка черными чернилами.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 48, թ. 1, սերիալային

ԶԵԿՈՒՅՑ 11-ԲԴ ԲԱՆԱԿԻ ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄԻՒՆ, ՌԿԿ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ
ԿՈՄԻՏԵԻՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ
Անդրկովկասի քաղաքական իրավիճակի մասին, որտեղ
մասնավորապես շեշտվում է, որ Ղարաբաղը երբևիցե Ադրբեջանի
կազմում չի եղել և դրան չի ենթարկվել, սակայն իր ապագան պետք է
կապվի Ադրբեջանի, այլ ոչ թե՛ Հայաստանի հետ
(1919թ. օգոստոս)

РЕВВОЕНСОВЕТУ 11-й АРМИИ, ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ
РКП и СОВЕТУ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ.-

ДОРОГИЕ ТОВАРИЩИ.

Из полученного на днях письме от тов. КИРОВА я узнал, что мои доклады от начала июня месяца о политическом положении в Закавказьи были доставлены по назначению. Это в достаточной степени облегчает мою задачу сейчас.

В настоящем докладе я коснусь обще-политической жизни Закавказья за последние два месяца, отмечу наиболее важные моменты нашей партийной жизни и те ближайшие перспективы, которые возможны в Закавказье. Кроме того передам имеющиеся у меня свежие сведения военного характера.

ДЕНИКИНСКАЯ ОПАСНОСТЬ И ЗАКАВКАЗСКИЯ РЕСПУБЛИКИ.

В последние два месяца самым животрепещущим и злободневным вопросом, стоящим все время в порядке дня является вопрос о деникинской опасности и отношении к нему правительства Закавказских Республик и политических партий.

Правительства всех Республик- Азербайджана, Грузии и Армении- хотя и во главе их стоят с виду разные партии- Азербайджанские мусаватисты, грузинские меньшевики и армянские дашнаки-по своей классовой сущности и своей реальной политике и стремлениям все они одинаковы. Разница только в тех взаимоотношениях в которых они находятся с одной стороны друг с дру с другом и с влиятельными здесь империалистическими группами и Добровольческой армией, с другой стороны. Из этих положений и вытекает разница в их поведении по разным вопросам.

АРМЯНСКОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО И ДЕНИКИН.

Армянское правительство и дашнаки ставят своей главной и единственной важной задачей создание Великой Армении с границами от Черного до Средиземного моря (где почти армян нет и не осталось), и с расширением своей территории на Кавказе в счет других республик, конкретно стремясь отнять от Азербайджана Карабах (3 уезда) и от Грузии Борчалинский уезд. Осуществление этих реакционно империалистических поползновений армянской буржуазии возможно только при полном торжестве и неизбежности основ империалистической системы Антанты, с ея Лигой Народов и гра-

бительским миром с Германией и Турцией. Поэтому понятно, что Армянские руководящие круги судьбу своей нации и страны связывают с упрочением победы союзников и с усилением деникинско-колчаковских банд, а Деникин и империалисты смотрят на них, как на своих наилучших и надежных агентов, и всеми способами усиливают и укрепляют их.

И было неудивительно, что когда на конференции представителей Закавказских республик Азербайджанцы и Грузины запросили армян: желают они и будут ли они вместе с соседними республиками принять участие в обороне Закавказья от неступления деникинских полчищ, то армянские представители открыто заявили, что в случае вторжения Деникина в пределы Закавказья они будут держаться “нейтралитета”. Это логически вытекало из активного участия нескольких тысяч армян добровольцев в войсках Деникина и из установленного факта существования тайного военно-политического договора между Деникиным и Армянским п-ством, которое в случае продвижения Деникина в глубь Закавказья вместо объявленного “..тралитета” могло бы нанести удар Грузии и Азербайджану с тылу нападая и захватывая Карабах и Борчалинский уезд.

АЗЕРБАЙДЖАН И ДЕНИКИН.

В совершенно другом положении очутились Правительства Грузии и Азербайджана. Эти последние не с меньшим удовольствием примирились бы с Деникиным, если бы он хоть кое-какия сделал бы им. Но Деникинцы неумолимы к ним, особенно к грузинским меньшевикам. Азербайджанское правительство и парламент торжественно заявило, что будет бороться против Деникина за свою независимость, и даже объявило мобилизацию. Наша партия и Бакинская Рабочая Конференция обещали поддержку в борьбе с Деникиным, с чьей стороны бы она не исходила. Мы старались всеми мерами спровоцировать войну между Деникиным и Закавказским Республиками, с целью открыть фронт в тылу Деникина, отвлечь с советского фронта кое-какия силы, а если это не удастся, то своей “поддержкой в борьбе” усилить и разжечь ненависть против Деникина во всех слоях населения, после чего всякое соглашение с Деникиным со стороны этих правительств носило бы явно предательский характер и этим путем оторвать от правительства, взять под свое влияние широкия народные массы Азербайджана и Грузии.

Наша пораженческая политика в вопросе о борьбе против Деникинской реакции кроме лишения указанных практических задач,...

... требовала от Грузии отодвинуть свои войска за реку Бызбы и “кооперировать” с Деникиным, снабжая его продуктами, не обещая грузинским меньшевикам ничего, но всетаки эти последние под диктовку англичан пошли с Деникиным против нас, начав сильные репрессии против нас, выражавшиеся в закрытии наших тифлисских газет “Волна” (вышла только No 17) и “Рабочий (вышло No 2), в аресте всех кого попало профессиональных и партийных деятелей, рабочих коммунистов в Тифлисе, Кутаисе, Хони, Самтреды, Поти, Сухуме и разных уголков Грузии. Среди арестованных 3

члена Краевого Комитета т.т. Миха Цхакая, Миша Окуджава и Мамия Оралашвили. Остальные члены Краевого Комитета давно нелегалы в Грузии, мы же бакинские делегаты, несмотря на преследования полиции и попыток к аресту успели в Тифлисе устроить несколько собраний и митингов протеста среди кожевников, рабочих жел.дор. мастерских Тифлиса, пращеников, металлистов, фармацевтов и др.

В результате этой кампании за съезд, срыва его меньшевиками, явного и предательского перехода правительства на сторону Деникина, полная свобода для деникинцев и сильные репрессии против коммунистов отъявленных врагов Деникина. Сильно пошатнулся авторитет “социалистического” правительства Грузии в глазах рабоче-крестьянских масс не исключая и народо-гвардейцев, полное сочувствие после этих событий на нашей стороне, и общее недовольство масс политикой правительства.

АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ОСЛОЖНЕНИЯ.

В последние недели кроме деникинской опасности общественное мнение приковано обострением взаимоотношений армян и татар, как в пределах Азербайджана, так и Армении. Карабах (половина Елисаветпольской губернии), где большинство население армянское, никогда еще не подчинялся Азербайджану и не является частью его. Хотя развитие производительных сил округа и экономические жизненные интересы населения Карабаха требуют быть в составе Азербайджана, ибо Карабахцы без Баку не могут жить, а с Эриванью почти никакой-ни экономической, ни культурной-бытовой связи не имеют, всетаки агентам армянского правительства до сих пор удается не дать карабахцам призывать (*признавать*-?) Азербайджан и требовать присоединения Карабаха к Армении. Азербайджанское же правительство недавно назначило генерал губернатора для Карабаха и добивалось присоединения его к Азербайджану (с этой целью заставило мусульман объявить экономический бойкот армянам), но только в конце июня решилось во чтобы то ни стали подчинить себе Карабах, вследствие чего в центре Карабаха, в гор. Шуше произошла форменная резня между населением армянской и татарской части города, причем правительственные войска играли двуличную роль и только косвенное содействие оказывали мусульманам. В результате три армянских села было совершенно разрушено и часть населения уничтожена. Людских жертв со стороны армян было 500 человек, а мусульман-сравнительно меньше. Кровавые столкновения были вызваны также в Зангезурском уезде Карабаха, где застрельщиками являлись банды, организованные на средства правительства Армении, здесь пострадало мусульманское население.

Во всех этих событиях английское командование было причастно и проводило принцип “разделяй и властвуй”.

На почве Карабахских событий по инициативе и под руководством всех армянских организаций- культурных и политических-в Тифлисе, Александрополе и Эривани были организованы грандиозные митинги всех граждан

армян с протестом против “армяно-уничтожающей” политики “наследника турецких пашей” - Азербайджанского правительства, где руководители разжигали дикую ненависть против мусульман, с одной стороны, почти открыто призывая к мести, к погромам и резне мусульман в Армении, а с другой стороны обращались к союзникам с просьбой вмешаться в события, защищать армян в Азербайджане и расправиться круто с “турецкими агентами”. Сейчас же после этого дашнаки-погромщики перешли от слов к делу: правительственные регулярные войска окружили мусульманские села с целью покорить их, вернее смести с лица земли, но нашли сильный и организованный отпор со стороны крестьян, и только по подходу резервов удалось расправиться с мусульманами. Такие столкновения происходили во многих пунктах Армении. По поводу этих событий дипломаты Азербайджана и Армении обменялись протестами, и нотами, полными угроз и чреватými более крупными осложнениями, может быть уже государственного характера.

Как протест против резни мусульман в эриванской губернии Азербайджанцы 18-го июля предполагали (но потом парламент в большинстве отказался) в Баку, а затем в Елисаветполе устроили такие митинги-протесты. Очень возможно, что все это как с той, так и с другой стороны, не что иное как “психологические” приготовления и зарядения атмосферы, затемнение сознания народов дикой ненависти друг к другу с целью начать войну. От всего этого пахнет войной, по всему видно, что агрессивнее Армения и что в этом безучастны Деникин и англичане.

Но может быть так, что кое какие изменения в ходе событий дадут возможность избежать войны ...

... а индусов 1.600 человек. Эти цифры нужно считать приблизительными. В складах до 40 орудий. На Баилове поставлено два крепостных орудия. У азербайджанцев в городе одна батарея две сотни каваллерий и до 4-х тысяч войск обученных и вносью мобилизованных, а в полиции насчитывается не меньше 3 тысяч человек. Отправлено на границу против добровольцев несколько отрядов пехоты, каваллерии и артиллерии. На границе на первом берегу Самура вырыты окопы, возводятся укрепления. Все эти сведения о бакинском районе не ценны. Но я постараюсь подтяну свех наших агентов и в ближайшее время сообщите все точно.

Отп. 2 экз .ЕГ-5-го Апреля 1937г.

Дело No 151-партдокументы, выдержка

Из доклада в центр. доклад Бак.К-ту о Зав.районе, письмо

Тов.Кирову, Доклад Реввоенсовету, ЦК РКП, письмо Центральному К-ту и Раскольникову.

Верно: Зав.Единым Партархивом

/ЯГНЕТИНСКАЯ/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 362, թ.1-3, 7-9, 20; և՛րհիւսիւղիր

Doc.I-28

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՄԻ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԵՐԿՐԱՄԱՍԱՅԻՆ
ԿՈՄԻՏԵԻ ԱՆԴԱՄ Ա. ՄԻԿՈՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑՄԱՆ ԹԵԶԻՄՆԵՐԸ
«ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԸ»

Բոլշևիկ Միկոյանը մասնավորապես նշում է, որ տվյալ պահին, երբ
Արևմտյան Հայաստանում հայությունը բնաջնջված է,
Թուրքահայաստանի մասին հարց բարձրացնելը ոչ միայն սխալ է, այլև
վնասակար է միջազգային հեղափոխության շահերի տեսակետից
(ղեկունեբեր, 1919թ.)

К КАВКАЗСКОМУ ВОПРОСУ

Тезисы доклада члена Кавказского
Краевого Комитета Р.К.П. тов.
МИКОЯНА.

II. ВОПРОС О ВОССТАНИИ В ГРУЗИИ

4. В Армении: в условиях кулацкой анархии, при системе национальной резни и травли, полного отсутствия индустрии, промышленного пролетариата, или достаточного количества сельских батраков, при общем обнищании, при непрекращающихся эпидемий и голоде в городах и при накоплении в них голодных и бесприютных беженцев- отсутствуют благоприятные условия для всякой организованной политической борьбы, тем более, для создания крепких партийных организаций, способных собственными силами подготовить и совершить захват власти. В широких народных массах недовольных всем существующим положением и уже вкусивших, “помощь” союзников, очень сильна тяга к России вообще. Тогда сочувствие их скорее было на стороне все усиливающегося Деникина, более соответствующего шовинистическим и кулацко-буржуазным тенденциям большинства армян в Армении (за исключением немногочисленных рабочих и слабой деревенской бедноты). В случае нашей победы над Деникиным, трудовое население Армении в своем большинстве- как армяне, так и мусульмане- будут поддерживать Советскую власть. Ныне же восстание в Грузии, хотя может быть не будет подвергнуто нападению со стороны Армении, но и ждать поддержки ее или немедленного революционирования ее нельзя. Хотя нужно заметить, что вообще Армения как самая слабая и маленькая из Закавказских республик в силу своей географической и политической изолированности и своего внутреннего состояния, не имеет особенно важного политического значения и не может играть решающей роли в событиях на Кавказе, всецело находясь в продовольственном и торговом отношении в зависимости от Грузии, как транзитной страны.

IV. ПО АРМЯНСКОМУ ВОПРОСУ

1. Центральные учреждения нашей партии до сих пор имели особое отношение к армянскому вопросу чем например к грузинскому или вопросу другой национальности Кавказа. В определении этого отношения они исходили из довоенного положения армян и вопроса о Турецкой Армении. В создавшейся после войны обстановки такая политика по армянскому вопросу обесценена, ошибочна и даже очень вредна, поскольку идет в разрез с интересами международной революции и борьбы против империализма.

2. Если до войны армяне на территории Турецкой Армении составляли солидный процент населения, во многих местах даже большинство, а их борьба за национальное освобождение - поскольку она была направлена против феодально-деспотического режима Турции, могла бы быть (хотя и не совсем справедливо) истолкована как объективно революционный фактор,- то совершенно обратное мы наблюдаем во время и после войны.

3. С целью кардинального “разрешения” - скорее устранение армянского вопроса - так тревожившего турецкое правительство,- пользуясь создавшейся во время войны безответственной, безконтрольной “благоприятной” обстановкой, турецкое правительство неуклонно проводило политику языческого уничтожения наипоголовного истребления армян на территории Турецкой Армении предавая огню и мечу больше миллиона людей. А связанные с наступлениями и отступлениями русской армии в Турции, эвакуации и реэвакуации турецко-армянского населения, четырехлетнее пребывание немногих сотен тысяч спасшихся армян в положении “беженцев” в котлах эпидемии, холода и нищеты-доделали опустошения турецких погромщиков, в результате чего Турецкая Армения оказалась без армян в прямом смысле этого слова. Только в немногих городах Турции (наприм. в Киликии и Константинополе) уцелело две трети сотни тысяч армян, и то в тех частях Турции, которые находятся в-не территории Турецкой Армении. А турецко-армянских беженцев осталось в Закавказья сейчас не больше двухсот тысяч человек. Мусульманское же население (турки и курды) хотя тоже пострадали от войны, но их погибло мало, они скоро водворены на место жительства, и сейчас в так называемой Турецкой Армении живут почти исключительно только мусульмане.

4. Армянские шовинисты опираясь на поддержку союзнического империализма и черносотенного генерала Деникина еще делают химерную, ставшую преступной, идею создания “Великой Армении”, в исторических ее пределах, от Черного моря почти до Средиземного в составе семи вилайетов. Отсутствие армян и наличие исключительно мусульманского населения на этой территории не смущает их: “Великая Армения” может опираться не на волю большинства населения, а будет навязано ему силой империалистического оружия, будет насаждаться кровью и железом на грудах развалин и невинных трупов “иностранцев”, путем “очистки” Армении от “преступных элементов”, от мусульман. Программа создания такого ада и кошмара наси-

лия усиленно поддерживается союзническим империализмом, надеющимся в лице армян найти наилучших наиболее способных и преданных своих агентов через которых он хочет грабить Турцию, превратить ее в колонию, в область применения финансового капитала союзников.

5. Может ли коммунистическая партия поддерживать эту программу эту идею “Великой и независимой Армении”. Шовинисты нам говорят что: “Считаться с создавшимся реальным положением и отрицать независимость Турецкой Армении, значит стать на сторону Турецких деспотов и палачей оправдать планы и надежды тех кто истреблял армян, чтоб лишить их права на самоопределение. Справедливость требует исходить из довоенного положения Турецкой Армении, т.е. дать право на автономию и мертвецам.

Наша же партия искренно сожалея о невинных жертвах турецких зверств, не может стать на точку зрения армянских националистов и союзнических империалистов и не может стать палачем новых тысяч невинных жертв, не менее поработенной мусульманской бедноты Турции во имя преступных вожделий армянских шовинистов. Наша партия не может стоять ни за “Великую” ни за “Малую” Турецкую Армению. Ведь право на самоопределение наций является для нас не историческим, а реальным правом, существующего на деле народа.

6. Держаться старой позиции по армянскому вопросу, поддерживать идею независимой Турецкой Армении значит быть с шовинистическим реакционным правительством, “освободившееся” Кавказской Армении и с ее покровительницей- “Лигой Наций” против всколыхнувшегося моря мусульманского населения Анатолии и многомиллионного мусульманского Востока, уже поднимающихся знамя восстания против грабительских планов Антанты ее агентов - армянских шовинистов: значит тормозить не только дело восстания мусульман Востока против империализма, но и задержать процесс внутреннего социального политического развития и классового расслоения среди мусульманских народов Турции, затемняя их самосознание моментом опасности их национальному правильнее физическому существованию.

7. В этом смысле крупной ошибкой является декрет Советской России о самостоятельности Турецкой Армении (1917 года) не имевших никаких положительных результатов, но восставивший против себя мусульманское население не только Турции но и Кавказа. Ибо Советская власть узаконяя все вожделия армянского населения и умалчивая о таковых мусульман, в глазах последних как бы становилась на сторону армянских шовинистов врагов мусульман- против последних, и этим самым еще более оттолкнуло от себя мусульманские массы, бросая их в объятия панисламизма и германо-турецкого империализма (и с маленькой группой армян товарищей с первых же дней объ явления декрет держался этого мнения на Кавказе) исправить эту ошибку поздно но необходимо немедленно же взять новый более правильный курс по армянскому вопросу. Нужно признать а) что

армянское национальное движение в результате своего диалектического развития из освободительного превратилось в свою противоположность-реакционной, как не смешно, завоевательное (“империалистическое” движение), б) что идея о Турецкой Армении и вообще “Великой единой и независимой Армении” является вредной, преступной и реакционной химерой, против которой должна бороться наша партия в) что армянский вопрос больше не имеет былого исторического значения: он лишившись самой главной части- вопроса о Турецкой Армении- перестает быть вопросом европейским международным, а ограничиваясь вопросом компактной массой армян Кавказской Армении специфическим российским вопросом также как вопросы грузинские, Азербайджанские и пр.

8. По отношению же остающимся на Кавказе турецко-армянским беженцам мы можем сделать только одно. Их возвращают на родину после того как установившаяся будущая Советская власть в нынешней (Кавказской) Армении не только на словах, но и на деле откажется от идей Великой Армении, перестанет точить зубы на Турцию и раз навсегда положит конец политике травли мусульман в Армении, и завоевав доверие мусульманских масс сможет установить доброжелательное отношение с турецким народом и армянами и вернет этих последних в Турцию на их места жительства, что является вполне осуществимым единственно возможным выходом из создавшегося положения.

Что же касается коммунистической работы среди турецких армян, то ее должны вести не так называемые национал-коммунистическая партия Армении, стоящая за единую (Кавказскую и Турецкую) Армению и этим самым преподносящая под соусом коммунизма прикрытый армянским шовинизмом и под борьбой Советскую власть против контрреволюции резню мусульман. Исходя из фактов существующих государственных форм и границ, Ц.К. нашей партии должен предложить всем честным армянам коммунистам, желающим работать среди армян Турции организовать вместе с турецкими коммунистическими группами в одну коммунистическую партию Турции, а если будет необходимо и составить особую армянскую секцию ее. Ц.К. должен поставить им на вид, что центром и основным вопросом цементирующим началом коммунистической работы должно быть не установление тех или других государственных границ, создание тех или других национальных государств, а развитие революционного движения, классовая солидарность трудящихся масс всех национальностей и их совместная борьба против угнетателей за установление рабочей крестьянской власти. Только этим путем срастания и тесного объединения революционного движения армян рабочих и крестьян с мусульманами в Турции может быть ускорят политическое развитие этой несчастной страны и обеспечено торжество действительно- интернациональной советской, рабоче крестьянской власти в Турции.

В противном случае даже успешная коммунистическая среди одних только армян при отсутствии таковой среди мусульман данной территории неизбежно примет армянский шовинистический характер и может привести к провокационным по своим объективным результатам контр-революционным явлениям.

Един. Партархив ЦК АКП (б)
Дело № 39, св. 12.
Стр. 8-9 и 18-23.

Верно: */подпись/*

Ֆ-Պ.1022, ց.5, գ.306,թ.18-24; սկրիպտ

Doc.I-29
ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Զանգեզուրում՝ իրեն երկրամասի կոմունիստական կազմակերպության կենտրոնական կոմիտե հայտարարած խմբակի կազմի վերաբերյալ (1919թ. առաջին ամիսներ)

19թ. ԱՌԱՋԻՆ ԱՄԻՍՆԵՐԻՆ ՄԻ ԻՆԻՑԻԱՏԻՎ ԽՄԲԱԿ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒՄ Ե ԻՐԵՆ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ: ՁԵՌՔ Ե ԲԵՐՈՒՄ ԵՎ ԻՐ ՀԱՏՈՒԿ ՇՏԱՄՊԸ.

ԿԱԶՄԸ.

Բակունց Յերեմյա...
Մկրտչյան Խրիստափոր.
Մաշուրյան Մկրտիչ.
Մելիք Դադայան. Ա.

ԱՅՍ ԽՄԲԱԿԻ ՄԵՋ ՉԵՆ ՄՏՆՈՒՄ ՍԻՍՅԱՆԻ ՅԵՎ ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԸ ԱՆԿԱԽ ԿԵՆՏՐՈՆԻՑ ՏԵՂԵՐՈՒՄ ՆՈՒՅՆՊԵՍ ԱՍԵՂԾՎՈՒՄ Ե ԻՆԻՑԻԱՏԻՎ ԽՄԲԱԿՆԵՐ.

ԽՆՁՈՐԵՍԿ.

1. Սիլանյան Հայկ.
2. Թաթարյան Հարություն (բանվոր)
3. Ղավայան Աբել.
4. Եզրաշյան Ղուկաս. (բանվոր)
5. Բրդանունց Իվան (աշխատեց ակտիվ կերպով մինչյեվ մայիս-մայիսին դավաճանեց):
6. Մայսուրյան Արսեն.
7. Բարաթյան Մարտիրոս. (Նկարիչ-ապստամբության առաջին դրոշակը նկարող).
8. Եկտիբարյան Իսկանդար (ծախ եսեր բանվոր)

ԽՆՁՈՐԵՍԿՈՒՄ ԿԱՐ ՆԱՅԵՎ ՀԱՄԱԿՐՈՂՆԵՐԻ ԽՄԲԱԿ 60-80-հոգի.

ՍԻՍՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ 19թ. ՂԵԿԱԿԱՐՈՒՄ Ե ՆՈՒՅՆՊԵՍ ՄԻ ԻՆԻՑԻԱՏԻՎ ԽՄԲԱԿ կազմը.

1. Արզումանյան Նիկալայ.
2. Տանին Հակոբ. (Գէորգիան-իսկական ազգանուն)
3. Ադոնց Թավմաս.

4. Ղազարյան Պատվական.
5. Գրիգորյան Միքայել.

ԲԱՑԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐԻՑ ՇՐՋԱԿԱ ԳՅՈՒՂԵՐՈՒՄ ԱԼԻԴՈՒԼԻ, ԽԱՆԱԾԱԽ, ԳՅՈՐՈՒ, ՄԱՂԱՆՋՈՒՂ, ԿՈՌՆԻՉՈՐ, ՅԵՎ ՏԵՂ ԳՅՈՒՂԵՐՈՒՄ ԿԱՅԻՆ ԱԿՏԻՎԻ ԽՄԲԱԿՆԵՐ-ԸՆԿԵՐՆԵՐԻՑ՝

1. Մելիք Բարխուդարյան Հայկ.
2. Ափունց Լեվոն.
3. Բալադունց Արամ. (Գնդակահարված Տեղ գյուղում).
4. Արմեն Դավթյան (Ալիդուլի շեն)
5. Լալայան Բոգի (Խանաձախ)
6. Ոհանջանյան Հարություն (մաղանջուղ)
7. Բաբաջանյան Նիկոլայ. (Կոռնիձ)
8. Սահակյան Հասրաթ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 19; մեքենագիր

Doc.I-30
ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Կարսի բոլշևիկյան կազմակերպության բյուրոյի, կոմիտեի և
ռազմհեղկոմի կազմերի վերաբերյալ
(1919թ. երկրորդ կես, 1920թ. հունվար և 1920թ. մայիս)

1919թ. Յերկրորդ կիսին ՂԱՐՍՈՒՄ ԿՈՒՍ-ԱՆԴԱՄՆԵՐ 7 ՀՈԳԻ ԸՆՏՐ-
ՎՈՒՄ Է ԿՈՒՍ-ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ՝

1. Բայրուրցյան Վարշամ.
2. Բոգեմսկի Սամվել.
3. Ղազանջյան Վոսամ.

ՀԵՏԱԳԱՅՈՒՄ 20թ. ՀՈՒՆՎԱՐ ԱՄՍԻՆ ԲԶԻՋՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԺՈՂՈՎՈՒՄ (20 ՀՈԳԻ ՔԱՂԱՔԻ ԲԶԻՋ-1 ԳՈՐԱԺ-1, ՅԵՐԿԱԹԳԻԾ-
3, ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-2, ԸՆՏՐՎԱԾ Է ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՒՍԿՈՄԻՏԵ
ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

1. Թոմասյան Արշակ.
2. Ղազանջյան Վոսամ.
3. Մելիքյան Միտյա.
4. Գավրազով Պետյա.
5. Փոքսուղյան Անուշ.

20թ. ՄԱՅԻՍԻ 7 ԻՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱԿՏԻՍԻ ՍԵՂՄ ԽՈՐՀՐԴԱԿ-
ՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՈՒԿԱՍ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՆՇԱ-
ՆԱԿՎՈՒՄ Է ՌԱԶՄՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

1. Թովմասյան Արշակ.
2. Ղազանջյան Վրամ.
3. Ղուկասյան Ղուկաս. (նախազահ)
4. Մելիքյան Դեմիտրի (Միտյա)
5. Պայթունի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.11; մեքենագիր

Doc.I-31

1920-ի ՀՈՒՆՎԱՐԻՆ ԿԱՅԱՑԱԾ ԱՆԼԵԳԱԼ ԿՈՒՍԿՈՆՖԵՐԱՆՍԻՆ
ԸՆՏՐՎԱԾ ԱՐՄԵՆԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ
(հունվար, 1920թ.)

1920թ. Հունվար ամսին Յերեվանում տեղի ունեցած անլեգալ
կուսկոնֆերանսում ընտրված ԱՐՄԵՆԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ.

Անդամներ.

1. Շահվերդյան Ստյոպա
2. Կասյան Սարգիս
3. Ղուկասյան Ղուկաս
4. Մռավյան Ասքանազ
5. Նուրիջանյան Ավիս
6. Շավերդյան Դանուշ
7. Պողոսյան Հովսեփ
8. Հուսիկյան Սերգո /թեկնածու/

Հետագայում կազմի մեջ կոպտացիոն կարգով մտնում են ընկ.
Կոստանյան Հայկազը յեվ Տ. Սիմոնյան Դրաստամատը:

ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ 20թ. ՀՈՒՆՎԱՐԻ ԱՆԼԵԳԱԼ ԿՈՒՍԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ
ՄԱՍՆԱԿՑԵԼ ԵՆ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ՝

1. Շահվերդյան Ստյոպա
2. Թադիկյան Թադիկ
3. Գրիգորյան Սաշա
4.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.1; մեքենագիր

Doc.I-32

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Երևանի կոմունիստական կազմակերպության ընդհատակյա կոմիտեի և
«Սպարտակ» կազմակերպության ղեկավար կազմերի
(1919-20թթ.)

2. ՅԵՐԵՎԱՆԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ

“ՍՊԱՐՏԱԿ” ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐՈՂ ԿԱԶՄԸ
ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

1. Ղուկասյան Ղուկաս
2. Մելիքյան Արշավիր (ղեկավար)
3. Խանջյան Աղասի
4. Բուդաղյան Արմենակ
5. Գուբար Յեղիա
6. Յենգիբարյան Միշա
7. Ղազարյան Սահակ

1. Ղուկասյան Ղուկաս (նախագահ)
2. Մելիքյան Դմիտրի (Կարմիր զորամ. հրամանատար)
3. Ղազանջյան Վոսան
4. Թումասյան Արշակ
5. Բայթունի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.5; մեքենագիր

Doc.I-33

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Կոմունիստական կուսակցական կոմիտեի և «Սպարտակ»
կազմակերպության ղեկավար կազմերի
(1919-20թթ.)

ՀԵՏԱԳԱՅՈՒՄ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ԼՐԱՑՎԵԼ Ե ՀԵՏԵՎՅԱԼ
ՇՆԿԵՐՆԵՐՈՎ.

1. Ավագյան Առաքել.	Ձեռագիր փոփոխված ցուցակ
2. Աստվածատրյան Սամսոն.	1. Խանջիան Աղասի
3. Ղուկասյան Ղուկաս.	2. Դանիլիան Գևորգ
4. Մարտիկյան Սերգո.	3. Հարութիունիան Գարիգին
5. Մանուչարյան Արամ.	4. Մարտիկիան Սերգո
6. Շախկելյան Վահան.	5. Մանուչարյան արամ
7. Թավաքայան Մնացական:	6. Թավաքայիան Մնացական
- Կոմիտեյի քարտուղար միշտ յեղել ե Աղասի Խանջյանը.

19-20թ. ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ “ՍՊԱՐՏԱԿ” ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ՂԵԿԱՎԱՐՈՂ ԿԱԶՄԸ

1. Հասրաթյան Հարություն.	Ձեռագիր փոփոխված ցուցակ
2. Վարդանյան Համո.	1. Ղուկաս Ղուկասիան
3. Բուդաղյան Արմինակ.	2. Բուդաղիան Արմինակ
4. Ենգիբարյան Միշա.	3. Ենգիբարիան Միշա
5. Ղազարյան Սահակ.	4. Ղազարիան սահակ
6. Խանջյան Աղասի.	5. Խանջիան Աղասի
7. Մելիքյան Արշավիր.	6. Մելիքյան Արշավիր
8. Չուբար Յեղյա.	7. Չուբար Եղիա

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 13; մեքենագիր

Doc.I-34

ՑՈՒՑԱԿ

Արմենկոմի, երեվանյան ընդհատակյա կոմիտեի եվ «Սպարտակ»
կազմակերպության ղեկավարության կազմերի
(1919-20թթ.)

1. ԱՐՄԵՆԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ (խոշոր)

1. Կասյան Սարգիս
2. Մռավյան Ասքանազ
3. Ալլահվերդյան Ստյոպա
4. Նուրիջանյան Ավիս (փոքր)
5. Կոստանյան Հայկազ
6. Տեր-Սիմոնյան Դրաստամատ
7. Ղուկասյան Ղուկաս (սպարտակից)
8. Շահվերդյան Դանուշ

2. ՅԵՐԵՎԱՆԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ

1. ԽԱՆՋՅԱՆ Աղասի (խոշոր)
2. Դանելյան Գեվորգ
3. Հարությունյան Գարեգին
4. Մարտիրոսյան Սերգո
5. Մանուչարյան Արամ
6. Ղազարյան Հայկ

3. “ՍՊԱՐՏԱԿ” ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐՈՂ
ԿԱԶՄԸ ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

1. Ղուկասյան Ղուկաս (խոշոր)
2. Խանջյան Աղասի (խոշոր)
3. Բուդաղյան Արմենակ (խոշոր)
4. Ղազարյան Սահակ
5. Վարդանյան Համո
6. Պետրոսյան

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.7; մեքենագիր

Doc.I-35

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Երևանի երկաթգծի կայարանի և փոստատան բուլշևիկյան բջիջների
կազմերի
(ոչ ուշ, քան 1920թ. մայիսի սկիզբ)

Առաքել Ավագյանը յերբեմն փոխարինում եր Դանելյան Գյորգին:
20 ԹՎԻ ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՅԵՐԿԱԹԳԾԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԲՋԻՋԻ

ԿԱԶՄԸ.

1. Արհամյան Վարդան.
2. Աբաջյան Կորին.
3. Բելուջեվ Խրիստաֆոր.
4. Գեվորգյան Վարդան. (Գնդակահարված).
5. Գեվորգ.
6. Գյուրջյան Խարայել:
7. Դորա.
8. Կորխմազյան Մամիկոն.
9. Հարությունյան.
10. Մանուչարյան Արամ.
11. Մարգո.
12. Սայգանով Գյորգի.
13. Ստեփանյան Ստեյոպա.

(բջիջը ուներ մոտ 20 անդամ մնացածը հայտնի չեն) :

20.թ. ՓՈՍՏ ՀԵՌԱԳՐԱՏԱՆ ԲՋԻՋԸ ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ.

1. Գասպարյան Լեվոն.
2. Լեվոն Հովհանիսյան.
3. Մելիք Խաչատրյան Հայկ.
4. Սարոյան.
5. Սիմոնյան Յաշա.
6. Ոհանջանյան Մամիկոն (մահացավ բանտում ավանտյուրայի ժամանակ):

Ղուկաս Ղուկասյան Արմենկոմի անդամ եր, Յերեվանի կոմիտեյի
անդամ չի յեղել:

Աստվածատրյան սամսոն կոմիտեյի անդամ չի յեղել.

Շախկելոյան Վահան մայիսի մեկից հետո աշխատել ե ակտիվ
ժամանակավոր Արմենկոմի ղեկավարությամբ:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, գ. 3, գ. 257, թ. 14-2; մեքենագիր

Doc.I-36

ՑՈՒՑԱԿ

Ալեքսանդրապոլի բուլճարական կոմիտեի ընդհատակյա կազմի
(մայիս, 1920թ.)

ԱԼԵՔՊՈԼԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ՄԱՅԻՍԻ

ՈՐԵՐԻՆ

1. Խանոյան Սերգո
2. Գոգունց Արշակ
3. Գրիգորյան Սաշա
4. Նուրիջանյան Ավիս
5. Ուլիբեկյան Լեվոն
6. Տեր-Սահակյան Աշոտ
7. Ղարիբջանյան Բագրատ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.10(2); անքննագիր

Doc.I-37

ՎԱՐՄԻՐ ԳՎԱՐԴԻԱՎԱՆ, 1918թ. ՀԿ(Բ)Կ ԱՆԴԱՄ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ
ԴԻՄՈՒՄԸ ՀԱՅՎՈՄԿՈՒՄԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ
Վարսի մարզում 1918-1920 թթ. ծավալված դեպրեի վերաբերյալ
(նշ շուտ, քան 1926թ.)

Красногвардейца члена ВКП (б)
С 1/го апреля 1918 года Ефима
Васильевича Войкина.

Заявление.

Настоящим считаю своим долгом, сообщить следующие события происходившие во времена дашнакского владычества, а также мое участие в этих событиях в Карсской области.

Сам я происхожу из беднейших крестьян села Голицыно в 15 верстах от Лениакана Карсской области, родился в самой наибеднейшей крестьянской семье и с малолетства занимался батрачеством, а затем переехал в гор. Карс где проживал у брата работая сперва в качестве рабочего на железной дороге, в кузнице у кулака молоканина, а затем писарем в Канцелярии Губернатора, одновременно я учился, и за несколько месяцев до призыва на военную службу я экстерном сдал экзамен на звание Народного учителя, а в 1915 году в июне был призван на военную службу и отправлен в гор. Старицу Тверской Губернии.

В начале 1917 году мне удалось перевестись в Карс в Карсскую Крепостную телеграфную роту.

В 1917 году в марте месс. во время восстания частей и ареста Коменданта Крепости, Губернатора и других приверженцев царизма, я активно с воинской частью принимал участие.

В середине 1917 года я избираюсь членом Русского Областного Совета кооптируюсь в состав Крепостного Исполкома, а через некоторое время по инициативе этого же Совета я был отозван как беспокойный элемент.

В 1918 году в начале, я вместе с уезжающими солдатами выехал в Россию и по дороге остановился в гор. Георгиевске Терской области, где находились мои родственники.

В г: Георгиевске я сейчас же вступаю в отряд Красной Гвардии и до отступления от белых принимаю активное участие в Штабе Красной Гвардии, /вступив с апреля этого же года в коммунистическую партию/ в боях как против казачьих банд так и против белых при отступлении.

После занятия белыми Терека излечившись от сыпного тифа, я под псевдонимом чиновника бежал через Новороссийск в Тифлис. Таким образом в Тифлис я прибыл в середине Марта 1919 года.

Получив помощь от партийной организации в Тифлисе я вынужден был для подыскания работы выехать в Карс.

БОРЬБА С РУССКИМ НАЦИОНАЛЬНЫМ СОВЕТОМ /МОНАРХИЧЕСКИМ/.

1919/1920 г.г.

Прибыв в мае мес. 1919 г. в г. Карс я первые 3 месяца работал табельщиком в Инженерном Управлении, а затем через Инспектора школ получил назначение Смотрителя Владикарского сельского училища. Перед началом учебного года на ряде съездов учителей русских школ я близко познакомился с группой русских молодых учителей которые были на Сев-Кавказе и после занятия Деникиным выехали, я тесно сошелся с учителями Косинским, Богдановым, Родионовым, Сысоевым и др. От т. Родионова я узнал, что он член Владикавказской организации ВКП/б/, а другие Богданов, Сысоев, Косинский были настоящими большевиками но не оформленные принятием в партию. С т. Родионовым мы решили работать и в первую очередь под видом съезда русских учителей и разъездов по селам агитировать за Советскую власть. Родионов в Седиме я во Владикарсе и через некоторое время мы создали вокруг себя большой актив из сельских учителей и крестьян бедняков. Перед собою мы поставили задачей в первую очередь прогнать из Русского Национального Совета Ставленника Деникина. Полковника Янченко/- председателя и других офицеров и чиновников. Тут мы встретили в первую очередь серьезное препятствие с одной стороны от Полпреда в Эриване деникинское Зинкевича, а также со стороны кулачества. Не останавливаясь не перед чем мы отпечатываем воззвание по русским селам с призывом свергнуть Деникинский Совет который в то время занялся во первых собором пожертвований для Добровольческой Армии и во вторых посылкой к Деникину делегаций за хлебом.

Авторитет учителей-революционеров победил и к концу 1919 и началу 1920 г.г. несмотря как видно из прилагаемой копии телеграмму Зинкевича о пожертвовании им 10.000 руб. на устройство молитвенного дома в Карсе для молокан, а также личный его приезд и объезд русских сел ни к чему не привели. Русский Монархический совет пал, был чрезвычайным съездом переизбран и в новый состав вошли: Я, Богданов, Родионов, Косинский приезжий из Тифлиса левый эссер Самсонов и другие.

РЕПРЕССИИ ПРАВИТЕЛЬСТВА К НОВОМУ СОСТАВУ СОВЕТА И СТРЕМЛЕНИЕ ПОСЛЕДНЕГО К ОБЪЕДИНЕНИЮ ВСЕГО ТРУДОВОГО НАСЕЛЕНИЯ, УВЯЗКА ЖИВОЙ СВЯЗИ С ЗАРОЖДАЮЩЕЙСЯ В г. КАРСЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ АРМЕНИИ. ПОДГОТОВКА К МАЙСКОМУ ВОССТАНИЮ.

Освобожденными работниками в новом составе Совета были Председатель Самсонов, Секретарь РОДИОНОВ и т. Председателя БОГДАНОВ они все переехали в Карс, я, Косинский и другие были по делам и вели агитационно пропагандистскую работу. С т. Родионовым мы условились,

что он возмет на себя инициативу- изыскание возможности увязаться с нелегальной партийной организацией. Правда сперва они нас встретили, весьма подозрительно и недоверчиво. Но после нашей подготовки Майского Праздника как в городе так и по селам, я в первых числах мая был вызван в Карс на секретное совещание с секретарем или представителем нелегальной организации, и уже как выяснилось недавно на это совещание приходил т. Назаров ныне Секретарь Укома Ахалкалаки. Повторяю, что разговор касался продвижения Советских войск в Закавказье о необходимости подготовки к восстанию, но практического ничего не было предложено. Да и действительно совещание было таковым, что всего нельзя было говорить. На другой же день я вновь был вызван в Карс, где т. Родионов предложил мне повести решительную работу по организации вооруженных отрядов. Затем я через день получал все новые указания и предложение не выезжать из села и ждать распоряжение.

Уже к 10/ му мая я сообщил, что у меня организовано три отряда из преданных нам людей вполне сочувствующих Советской власти и готовых пойти в бой. Эти отряды организованы из крестьян 3/х деревень Михайловки, Александровки и Владикарса Всего насчитывалось 100 чел. Одним отрядом командовать должен был тов. Перевышко учитель села Михайловки/ ныне работающий в Военпродмаге в г. Ленинакане работал в ЧК/ и другим я.

Карский Губернатор Корганов и реакционная часть кулачества убедившись в том, что мы никак особых мер не принимаем в защите русского населения, а занимаемся “темными делами” через Губернатора обратилась к Дашнакскому Правительству с просьбой о высылке нас т.е: весь состав Русского населения, и тут надо отдать справедливость. Зак. Рус. Нац. Совету, а затем также нашему чрезвычайному съезду который добился отмены распоряжения Министра Внутдел о нашей высылке. Тем не менее за каждым из нас был установлен стражайший надзор, а так как обо мне прошел слух как о комиссаре работавшим на Севкавказе особая слежка была и спасала только семья товарища Перевышко который по жене был связан тесно с городом Карса и предупреждала меня во время.

ՀԱՍ, Զ-Պ. 1022, ց.5, գ.172, թ.1-2; և՛րհիւսիղիր

ՀՈԴԿՎԱԾ «ԳՅՈՒՂԱՑՈՒ ՁԱՅՆ» ԹԵՐԹՈՒՄ
Հայ աշխատավորի կողմնորոշումը պետք է լինի սովետական
(19 ապրիլի, 1920թ.)

Վորը Պիտի Լինի Մեր Որինեստացիան

Բոլոր յերկրների բանվորների ու գյուղացիների փրկարար հզոր կարմիր բանակը մի կուռ ու համառ հարվածով ջարդ ու փշուր անելով Դենիկինյան հակահեղափոխության վորջը, փախուստի ե տվել գեներալների վոհմակը:

Կարմիր բանակը գրավել ե ամբողջ Հյուսիսային Կովկասը ու բաղդխում ե այժմ անդրկ. դռները:

Անդրկովկասյան հանրապետությունների կառավարությունները ու տիրող շրջանները նորից կանգնած են մի հզոր ուժի առաջ. Հյուսիսից առաջ շարժվող հեղափոխական կարմիր բանակի կամքը սպառնում ե վերջ տալու տիրող խավերի արտոնյալ դրությամբ:

Ինչպիսի քաղաքականություն վարել, դեպի ուր ուղղել հայացքը, ումից ոգնությունը աղերսել:

Ահա այն անիծյալ հարցերը, վոր քուն չեն տալիս վրաց մենշեվիկներին, թուրք մուսավաթիստներին ու հայ դաշնակցականներին:

Յեվ այդ հարցերի պատասխանը վորոշում ու բնութագրում ե տիրող հոսանքների հասարակական ելության ու քաղաքական դիմակը:

Բանվորի ու աշխատավորի համար պարզ պիտի լինի բոլոր գեներալների, բարձրաստիճան չինովիկների, գյուղական ցեցերի ու տզրուկների տեսակետը քանի վոր իրանք իրենց իշխանությունն ու արտոնյալ իրավունքները կկորցնեն հենց վոր Սավետների վառ կարմիր դրոշակը կծածանվե յեվ Անդրկովկասում:

Դրանք մինչ այժմ դեռ ապրում եյին Դենիկինի տված հույսերով ավելի ճիշտ դրանք իրենց բաղտը կապել եյին Դենիկիիյան հակահեղափոխության ժամանակավոր հաջողությունների հետ հետեվապես, հեղափոխության պարտությունն ու բանվորների ու աղքատ գյուղացիության ստրկացումն եր դրանց յերազների նյութը: Բայց Դենիկիիյան ավազակախմբի կորիզլուխ պարտությամբ, հողս պիտի ցնդեն Դենիկինից ազատություն սպասողների իղձերն ու բաղձանքները:

Այդ տեսակետը, այսինքն Դենիկիիյան որինեստացիան ավելի քան յերբեմնից ե անընդունելի, անիրագործելի ու ֆանտաստիքական:

Մի ուրիշ կարգի տեսակետ, տարբեր տեսակի որինեստացիա ունեն կառավարչական կուսակցություններն ու իշխող խավերը: Դա մենշե-

վիկների, մուսաֆաթիստներին ու դաշնակցականների որիենտացիան է: Դրանց ցանկությունն է պահպանելով իրենց հանրապետությունների ներկա կարգերը մանր բուրժուազիայի միջոցով ստեղծել բուրժուական հասարակարգ ազգային սահմաններով: Դա առհասարակ նեղ ազգայնականների ու բուրժուական մտածելակերպ ունեցող խավերի տեսակետն է, վորոնք փափագում են մի „դեմոկրատիկ,, ֆրոնտ ստեղծել հարավ արշավող հեղափոխական բանակի առաջն առնելու նպատակով:

Բաղտի դառն հեզնանքով այս յերկրերդ որիենտացիան, ինքնըստինքյան անկենդան ու խաբուսիկ է, Անդրկովկասում ստեղծված իրերի ներկա դրության բարդության պատճառով, յերբ կարճամիտ քաղաքականություն վարող դաշնակցականներն ու մուսաֆաթիստները իրենց կորստաբեր ու վոճրագործ քաղաքականությամբ յերկու հարեվան յերկրների մեջ ազգամիջյան յեղբայրասպան կոիվների սպանդանոց են սարքել, ավելի քան յերազային է:

Այս տեսակետի հեղինակները հնարավորություն չունենալով հենվել վորյեվէ դասի վրա, իրենց վախկոտ հայացքը մեկ դեպի դաշնակիցներն են դարձնում, մեկ դեպի համաշխարհային „դեմոկրատիան,, ու դրանցից սպասում իրենց փրկությունը: Նրանք մոռանում են, վոր իրենց իշխանության յերբեմնի նեցուկ բուրժուազիան արդեն կորցրել է իր ղեկավարիչ դերը վոր ահեղ քաղաքական կովում ամբողջ մարդկությունը բաժանվել է յերկու իրար թշնամի բանակների:

Մի կողմը կապիտալիստական աշխարհը մարմնացնող ֆաբրիկատների, կուլակների ու ամեն կարգի տգրուկների բանակը, վորոնք իրենց փրկությունը գտնում են հակահեղափոխության հաղթանակում ու հանգիստը բանվորագյուղացիական արյան ու քրտինքի մեջ:

Մյուս կողմը բանվորները, աղքատ գյուղացիությունը ու առհասարակ աշխատավոր մասսաները, վորոնց միակ փրկությունը խորհուրդների աշխարհն է, Սավետական իշխանությունը, ու դրա առաջ կարմիր բանակը:

Յեվ բոլոր դրանք, սայթաքում յեվ յերերվում են այդ յերկու բանակների միջեվ ու փափագում են արիեստական կերպով պսակել վերոհիշյալ կողմերը, մատնված են ակներեվ կորստի ու վաղաժամ տապալման:

Կա յեվ մի յերրորդ տեսակետ մի որիենտացիա յեվա: Այդ Անդրկովկասյան բանվորագյուղացիության մասսաների որիենտացիան է, վոր իսկապես ելությունն է կոիվ հայտարարելով բոլոր մյուս հոսանքներին հակառակ տեսակետ պաշտպանող խավերի գլխի վրայով յեղբայրական ձեռք է մեկնել կարմիր բանակի քաջ մարտիկներին ու ամեն կերպ նպաստում է նրանց առաջխաղացման:

Սա Սավետական որիննտացիան է, սա հեղափոխական լայն մասսաների տեսակետը, սա բանվորների ու աղքատ գյուղացիների կաշկանդված դրույթունից դուրս գալու միակ յեքնն է:

Ով դեմ է այս տեսակետին, նա դեմ է չարքաշ բանվորի ու աղքատ շինականի դասակարգային շահերին: Ով դեմ է այս տեսակետին, նա դեմ է աշխատավոր մասսաների ազատագրման, աղքատ դասի թշնամինն է ու բուրժուա-կուլակների բարեկամը:

Այժմ քանն երբևիցե հայ բանվորն ու աղքատ գյուղացին աչալուրջ կերպով պիտի հետննե իրերի դրույթյանն ու միշտ հակադրե անկենդանն ու անոգուտ տեսակետներին, իր տեսակետով սովետական որիննտացիաով:

Նադին

„Գյուղացու Ձայն,,

№ 1. 1920թիվ 19/IV (որգանն Հայ աշխատավոր գյուղացիական միույթյունների)

Անպետքացած-չկարդացվող մեքենագրից արտագրիցի

Հ.Կ. Պարտ արխիվից

Ֆոնտերի պահպանող /ստորագրույթյուն/ Տ. Սահակյան

7/ X 42 թիվ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.29, թ.1,2; մեքենագիր

* * *

Բերված նյութերից երևում է, որ, ինչպես կասեր ԽՍՀՄ առաջին ու վերջին՝ այդ կայսրության կազմաքանդող նախագահ Միխայիլ Գորբաչովը,- «*Проще новел!*»: Այդ օրերին Հայաստանում ընթացք էր առել բոլշևիկյան կառույցների ստեղծումը: Կլասիցիզմի ժամանակաշրջանի դրամատուրգիայում գործող կանոններից մեկն այն է եղել, որ բեմի վրա ոչ մի անձ, ոչ մի իր «հենց այնպես» չի կարող հայտնվել: Մասնավորապես, եթե պատից կախված է հրացան, ապա ներկայացման ընթացքում այն պարտադիր կրակելու է: Պատմությունը ցույց է տվել, որ բոլշևիկների մասնակցությամբ քաղաքական սցենարներում այդ կանոնը նույնպես գործում է. եթե մի ինչ-որ երկրում ստեղծվել է բոլշևիկյան կառույց, ապա շուտ թե ուշ այն պարտադիր արձակելու է իր հակապետական կրակոցը...

ԲԱԺԻՆ II

Հայ բոլշևիկների կողմից բարձրացրած զինված
հակակառավարական ապստամբությունը

Մայիս, 1920թ.

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԴԵՊՔԵՐ. ԱՊՍՏԱՄԲՐՈՅԹՈՒՆ, ՈՐԻ

ՀԱՂԹԱՆԱԿՆ ԱՆԹՈՒՅԼԱՏՐԵԼԻ ԵՐ

...Եվ այդ կրակոցը հնչեց: 1920-ի մայիսին Հայաստանի տարբեր շրջաններում՝ տարբեր մասշտաբի և տարբեր տևողությամբ, տեղի ունեցան հակապետական (այդ պահի համար, թերևս, ավելի ճշգրիտ կլինի ասել՝ հակախիսանական) բնույթի ելույթներ, որոնք հանրագումարում կարելի է որակել որպես զինված խռովություն: Կամ, ինչպես միշտ ընդունված է եղել ասել՝ Մայիսյան ապստամբություն: Մի ապստամբություն, որը երկրի կառավարության կողմից ձեռնարկած միջոցների շնորհիվ բավականին արագ ճնշվեց: Բայց, առաջ անցնելով, նշենք, որ երկրի համար այդ ապստամբությունը ոչ միայն անհետևանք չանցավ, այլ դեպքերի հետագա զարգացումների առումով ունեցավ իր խիստ բացասական ազդեցությունը:

Այդ ապստամբություն կոչվածը իր տեսակի մեջ բավականին բացառիկ էր, եթե չասենք՝ եզակի: Հարցը նրանում է, որ որքան որ այն ցանկալի էր ու անհրաժեշտ բռնկվել-սկսելու առումով, նույնքան, նույնիսկ, երևի թե ավելի անցանկալի, անգամ անթույլատրելի էր՝ հաղթական ավարտին հասնելու առումով: Պատվիրատու կողմի՝ Խորհրդային Ռուսաստանի համար իր տարածաշրջանային նպատակների իրագործման տեսանկյունից այդ ապստամբությունը դրական արդյունք կարող էր տալ միայն ու միայն պարտվելու պարագայում:

Ու թեև պատմության կողմից ենթադրական հողվումը մերժված և անընդունելի կատեգորիա է, բայց սա այդ դեպքը չէ, և իմաստ ունի թերևս անդրադառնալ այդ ապստամբության երկու ելքին էլ. և՛ հիպոթետիկ-ենթադրականին, այն է՝ հաղթանակը, և՛ իրականին՝ պարտությանը:

Համաձայն այդ օրերին իրենց ընտրած մարտավարության՝ Հայաստանում ապստամբած բոլշևիկները, բացառությամբ Խորհրդային Ադրբեջանի հետ սահմանակից շրջանների ապստամբների, զերծ մնացին ծայրահեղ քայլերից, ինչպիսիք են գնդակահարությունները, զանգվածային ձերբակալությունները և այլն: Ապստամբության կողմն անցած զինվորականները նույնիսկ հայտարարում էին, որ իրենք հայի, թեկուզև դաշնակցականի արյուն չեն թափի: Բացի երկրի խորհրդայնացումը պահանջող կարգախոս-լոզունգից, Արմենկոմի կողմից այդ օրերին այլ, հատկապես Հայաստանի տարածքային ամբողջականությունը այս կամ այն ձևով վտանգող լոզունգներ չեն հնչեցվել. կրկին՝ բացառությամբ Խորհրդային Ադրբեջանի հետ սահմանակից շրջանների ապստամբների: Ավելին. երբ

դաշնակցական կառավարությունը շրջանառության մեջ դրեց իր տրամադրության տակ եղած բուլշևիկա-թուրքական հակահայկական բնույթ կրող տեղեկությունները, այն է՝ Թուրքիային և Ադրբեջանին հայկական տարածքներ զիջելու վերաբերյալ համաձայնություններին առնչվող փաստերը, հայ բուլշևիկները դա անվանեցին կեղտոտ պրովոկացիա և դրանից վիրավորվեցին, ինչպես ասում են՝ անկեղծորեն ու ի սրտե:¹⁴ Այդ նույն տեսանկյունից չի կարելի շրջանցել նաև այն իրողությունը, որ, գիտակցելով թուրքական վտանգը, Արմենկոմի կողմից, հատկապես ապստամբությունից առաջ, ամենևին չի խրախուսվել բանակի ներքաշումը քաղաքական գործընթացների մեջ: Այսինքն, պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի և համաշխարհային հեղափոխության գաղափարների վրա խարսխվող հայ-թուրքական եղբայրության և տարածքային զիջումների պատրաստականության և նույնիսկ դրանց անհրաժեշտության կոչերը՝ հանուն այդ նույն գաղափարների հաղթանակի, այդ օրերին ասպարեզ դեռևս նետված չէին:¹⁵ Եվ ի վերջո, ստրատեգիական առումով, ապստամբություն բարձրացրած տեղի հայ բուլշևիկների կողմից հայտարարված նպատակն էր իշխանությունից հեռացնել Դաշնակցությանը, և խորհրդային կարգեր հաստատել այդօրվա Հայաստանի Հանրապետություն անունը կրող պետության ամբողջ տարածքում: Ըստ նրանց պլանների՝ խորհրդայնացումից հետո Հայաստանն այդօրվա իր ամբողջ տարածքով ինչ-որ ձևի պետք է կազմեր կամ Խորհրդային Ռուսաստանի մի մաս, կամ լիներ նրա կողմից հովանավորվող բարեկամ մի պետություն:

Այսինքն, ապստամբության հաղթանակի պարագայում, բուլշևիկյան Ռուսաստանը ստանում էր խորհրդայնացված, բայց այդօրվա իր սահմանները և որոշ չափով նաև պետականության իրավասությունները պահպանած մի Հայաստան, որը, ճիշտ է, ղեկավարվելու էր իրեն ենթակա ու հնազանդ ընկերներով, բայց որոնք ոնց որ թե ոչ պատրաստ էին երկրի տարածքները նվիրաբերել իրենց ազգի ջարդարարներին, ոչ էլ իսկական բուլշևիկին արժանի մեթոդներով պայքար տանել ներքին թշնամու դեմ:

Հասկանալի է, որ այդ ամենը մի կողմից չէր տեղավորվում թուրք-բուլշևիկյան համաձայնությունների տրամաբանության շրջանակների մեջ, քանզի ռուսական կողմի համար անհնարին էր դարձնում թուրքական կողմի բարեկամական դիրքորոշման դիմաց իրականացնել հայերի հաշվին խոստացված տարածքային հատուցումները, մյուս կողմից՝ Արմենկոմի դրսևորած վարքագիծը բացարձակապես համահունչ չէր բուլշևիկյան իշխանությունների կողմից որդեգրած կառավարման եղանակների ընդհանուր փիլիսոփայությանը:

Լրիվ այլ իրավիճակ էր ստեղծվում ապստամբության պարտվելու պարագայում: Նախ, Հայաստանն այդ դեպքում դեռ շարունակում էր մնալ

¹⁴ Մ. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 406

¹⁵ А.В. Квашонкин, Советизация Закавказья в переписке большевистского руководства 1920-1922гг., *Cahiers du Monde russe*, 1997, (v.38 (1-2), p.p.163-194), էջ 173

մանաստման-հոշոտման ենթակա մի տարածք, որի բզկտման համար պետք էր պարզապես ստեղծել հարմար մի իրավիճակ: Երկրորդը՝ Հայաստանի գործող իշխանությունների կողմից ապստամբների նկատմամբ անխուսափելի պատժամիջոցների կիրառումը հրաշալի հնարավորություն էր ընձեռում բոլշևիկյան Ռուսաստանին՝ նրա ներքին հարցերին անմիջականորեն միջամտելու համար: Եվ ի վերջո, կարելի էր ապստամբության պարտության ամբողջ մեղավորությունը բարդել տեղի ընկերների վրա, մեղադրել նրանց անվճռականության և փափկասունության, անգամ դաշնակցական գաղափարների ազդեցության տակ լինելու մեջ:¹⁶ Իսկ հետո, նպատակների իրագործումն արագացնելու և առավել արդյունավետ գործելու համար, փոխարինել նրանց ավելի վճռական և գաղափարապես ավելի հասուն ընկերներով:

Այնպես որ, հանուն համաշխարհային հեղափոխության հաղթանակի, Մայիսյան ապստամբությունը Հայաստանում պարտադիր պետք է պարտվեր: Առավել ևս, որ դրա համար մեծ ջանքեր էլ պետք չէր գործադրել:

Իրոք, ինչ ներուժով ու հույսով սկսեցին հայաստանյան բոլշևիկները մայիսյան ապստամբությունը: Ռազմական և մարդկային ռեսուրսները ավելի քան համեստ էին. հենց դեպքերի մասնակիցների վկայությամբ՝ ապստամբության նախօրեին բոլշևիկների թիվը Հայաստանում, ամենաճոխ հաշվարկներով, չէր կարող գերազանցել հազարը:¹⁷ Ճիշտ է, այդ օրերի Հայաստանի ներքին դրությունը բոլոր ոլորտներում էլ չափազանց ծանր էր, և առկա էր դժգոհությունը գործող իշխանություններից, բայց բոլշևիկները չունեին այն ազդեցությունը բնակչության միջավայրում, որ կարողանային իշխանության հանդեպ դժգոհությունը վերածել զինված դիմակայման և ուղղորդել այն իրենց ուզած հունով:¹⁸ Ապստամբությունը հաղթական ավարտին հասցնելու համար մնում էր մեկ այլ, բայց ամենակարևոր և ամենահզոր գործոնը՝ Խորհրդային Ռուսաստանի քաղաքական և ուղղակի ռազմական օժանդակությունը ապստամբությանը: Հասկանալի է, որ միայն ու միայն այդ հույսով էլ «բռնկացել» էին հայ բոլշևիկները:

Այսօր դժվար է ասել, թե ինչ չափով և խորությամբ են իրականում տիրապետել ոչ միայն Հայաստանի, այլ նույնիսկ անգամ Կովկասյան բոլշևիկյան կազմակերպության տարբեր կարգի գործիչները թուրք-բոլշևիկյան համաձայնության իրական նպատակներին և դրանց իրականացման ժամկետներին վերաբերող տեղեկություններին, բայց փաստն այն է, որ 1920-ի մայիսին Խորհրդային Ռուսաստանի բարձրագույն ղեկավարության կողմից Կարմիր Բանակին թույլ չտրվեց, որ այդ օրերին նա մտներ Հայաստան¹⁹ և, ինչպես իրենց մոտ ընդունված էր, ապստամբներին օգ-

¹⁶ Б. Борьян, նշված աշխատությունը, էջ 101-102

¹⁷ Գ. Ամիրխանյան, նշված աշխատություն, էջ 90; Ա. Հովհաննիսյան, Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոկտեմբերը: Ա. Մայիսյան Ապստամբություն, Երևան, 1923, էջ 9-10

¹⁸ Ա. Հովհաննիսյան, նշված աշխատություն, էջ 10

¹⁹ Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 61; Գ. Ամիրխանյան, նշված աշխատությունը, էջ 124-128; А.В. Квашонкин, նշված աշխատությունը, էջ 172

նույնպես հասնելու խնդրանքը բավարարելու բեմականացման միջոցով ուժով հաստատել այնտեղ խորհրդային իշխանություն: Այն դեպքում, երբ ապստամբների կողմից այդ ամենն իրականացնելու համար անհրաժեշտ պայմանները կատարվել էին. Հայաստանի գրեթե բոլոր շրջաններում ստեղծվել էին ռազմաեղափոխական կոմիտեներ, հրապարակված էր արդեն նույնիսկ Խորհրդային Հայաստանի նոր կառավարության կազմը: Ընդ որում, ռուսական Կարմիր Բանակի գալստյանն այդ օրերին, կարելի է ասել, սպասում էին ոչ միայն ապստամբ հայ բոլշևիկները, այլ նաև Հայաստանի իշխանությունը: Դեպքերի լուրջ և սոյիդ ընթացքի պարագայում, այն է, եթե հստակ դրսևորվեր Խորհրդային Ռուսաստանի անմիջական աջակցությունն ապստամբներին, նրա տեսանելի շահագրգռվածությունն ապստամբությունը հաղթական ավարտին հասցնելու հարցում, դաշնակցականները, ըստ որոշ վկայությունների, սկզբունքորեն դեմ չէին նույնիսկ հանձնել իշխանությունը բոլշևիկներին:²⁰ Այնպես որ, դաշնակցական կառավարությանը կարելի է ամբաստանել հազար ու մի գործած ու չգործած մեղքերի ու սխալների համար, բայց ոչ երբեք նրանում, որ անտեսեցին ազգային շահը և չհամաձայնվեցին Հայաստանի խորհրդայնացմանը 1920-ի մայիսին: Անարդարացի է այդօրվա իշխանությանը մեղադրել նրանում, որ իբր, եթե այդ ժամանակ Դաշնակցությունը չկառչեր իշխանությունից և այն հանձներ բոլշևիկներին, ապա Հայաստանը կպահպաներ զոնե իր 1919-1920թթ. տարածքն ու սահմանները: Բայց էդ ով եկավ ու խորհրդայնացրեց, էդ ով երաշխիքներ ներկայացրեց երկրի տարածքի պահպանման ու անձեռնմխելիության վերաբերյալ ու հետո նոր, «լրջով» իշխանություն պահանջեց, որ սրանք էլ խորհրդայնացմանը չհամաձայնեցին, իշխանությունն էլ չսովեցին:

Իսկ եղավ այն, ինչ որ եղավ: Ռուսական կողմը՝ Կարմիր Բանակը, այս անգամ էլ «ուշացավ»: Դրա փոխարեն 1920-ի մայիս-հուլիսին խորհրդային զորքերը մտան Ղարաբաղ, Չանգեզուր ու Նախիջևան:

Այս բաժնում զետեղված են նյութեր, որոնցից երևում է, թե ինչպես Ադրբեջանը, խորհրդայնացումից հետո բառացիորեն ժամեր անց, սկսեց տարածքային պահանջներ ներկայացնել Հայաստանին, ինչպիսին է եղել Մայիսյան ապստամբության ընթացքը, թե ինչպես սահմանամերձ շրջանների ապստամբած բոլշևիկները խնդրում էին Խորհրդային Ադրբեջանին իր կազմի մեջ ընդգրկել հայկական այդ տարածքները: Եվ նույնիսկ հեռագիր Լենինին՝ ապստամբած շրջաններին ռազմական օգնություն ցուցաբերելու խնդրանք-պահանջով:

Զգալի քանակի նյութեր վերաբերում են Կարմիր Բանակի կողմից մայիսյան ապստամբությանը միջամտել-չմիջամտելու հարցին: Որոշ նյութեր էլ առնչվում են ապստամբությունը ճնշելու ընթացքում և հետագա օրերին Հայաստանի առաջին Հանրապետության կառավարության կողմից բոլշևիկների հանդեպ կիրառած պատժամիջոցներին:

²⁰ Б. Борьян, նշված աշխատությունը, էջ 105; Ծ. Ամիրխանյան, նշված աշխատությունը, էջ 126

Doc.II-1

ՕՐԶՈՆԻԿԻՁԵԻ, ԿԻՐՈՎԻ, ՄԵԽՈՆՈՇԻՆԻ ԵՎ ԼԵՎԱՆՌՈՎՍԿՈՒ
ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ ՀԵՌԱԳԻՐԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ
Հայկական կողմին 24 ժամ ժամանակ է տրվում զորքերը Խորհրդային
Ադրբեջանի տարածքից դուրս բերելու համար (սկսարկվում են
Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը)
(1 մայիսի, 1920թ.)

В Эривань. Армянскому Правительству. Копия, Ревкому Азербайджанской Советской Республики. Копия Москва, Председателю Совета. Народных Комиссаров ЛЕНИНУ, Копия народному Комиссару по иностранным делам ЧИЧЕРИНУ, копия Командкавказского фронта СМИЛГЕ.

В пределах Армении и в пределах дружественного и союзного нам Советского Азербайджана продолжают военные действия между Арменией и Азербайджаном. Российское Рабоче-Крестьянское Правительство считает своим священным долгом притти на помощь всеми силами к обратившемуся к нему от имени всех трудящихся Азербайджана Советскому Правительству окончательно утвердить Рабоче-Крестьянскую власть в Азербайджане. Происходящая на почве национальной вражды, разжигаемой агитацией и партиями дашнакцетюн и муссават, военные действия между армянскими и азербайджанскими войсками выгодны только победителям угнетенных народов и эксплуататорам трудящихся классов Армении и Азербайджана. Все спорные вопросы о границе между Азербайджаном и Арменией могут быть разрешены только волею трудящихся и самоопределяющихся народов. Советский Азербайджан не может поддерживать никаких шовинистических, националистических агрессивных действий. Междуплеменной вражде в Советском Азербайджане не может быть больше места. От имени Российской Социалистической Федеративно-Советской Республики предлагаю Армянскому Правительству немедленно прекратить всякие военные действия в Советском Азербайджане и вывести свои войска из пределов его. Это должно быть сделано в течение 24 часов со дня получения настоящего предложения. Неисполнение настоящего будет рассматриваться как вызов Армянского Правительства Российской Социалистической Федеративно-Советской Республике. Предложенное будет выполнено силами российской красной армии, ответственность же за последедствия этого ляжет целиком на Армянское Правительство. Революционный Военный Совет Кавказского фронта ОРДЖОНИКИДЗЕ, революционный Военный Совет 1-й армии КИРОВ, МЕХОНОШИН, ЛЕВАНДОВСКИЙ.

Баку 1 мая 1920 года.

ОСНОВАНИЕ : ЛОР ЦАУ ССРАрм. Ф. 66, дело 530, лист 36.

Верно: ЗАМ УПРАВ. ЦАУ ССРАрм. *Подпись* /А. ГЮРДЖЯН/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.364, թ.1; ավերիւմիզիր

Doc.II-2

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՎԵՐՋՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ
Ղարաբաղից և Զանգեզուրից հայկական զորքերը դուրս բերելու պահանջով
(4 մայիսի, 1920թ.)

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՎԵՐՋՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ.

ՅԵՐԵՎԱՆ, մայիսի 1, ժ. 15-ին 30 րոպե: Հայաստանի կառավարությունը ստացել է հետեվյալ նոտան.

„Ադրբեջանի Սովետական Հանրապետության բանվորա-գյուղացիական կառավարությունը, հանձինս հեղափոխական կոմիտեյի, պահանջում է նախ՝ մաքրել ձեր զորքերից Ղարաբաղի յեվ Զանգեզուրի տերիտորյան, յերկրորդ՝ հետ քաշվել ձեր սահմանները, յեվ յերրորդ՝ դադարեցնել ազգամիջյան կոտորածը: Հակառակ դեպքում Ադրբեջանյան սոցիալիստական յեվ սովետական Հանրապետության հեղափոխական կոմիտեն իրեն կը համարի պատերազմի դրության մեջ գտնվող Հայաստանի Հանրապետության հետ: Նոտայի պատասխանը պետք է ստացվի 3 օրվա ընթացքում:

Ապրիլի 30:

Ադրբեջանի Սովետական Հանրապետության արտաքին գործերի կոմիսարի ոգնական ՀՈՒՍԵՅՆՈՎ:

„Նոր Աշխատավոր =1920թ. №24, էջ 2, 4 մայիսի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.364, թ.2; մեքենագիր

Doc. II-3

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐ
ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ՌԱԶՄՀԵՂԿՈՄԻՆ, ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵԻՆ, ԿԻՐՈՎԻՆ,
ՄԵՆՈՆՈՇԻՆԻՆ, ԼԵՎԱՆՈՎՍԿՈՒՆ

Խորհրդային Ադրբեջանի տարածքում հայկական զորքեր չկան, իսկ Ղարաբաղի տարածքում առկա են հենց ադրբեջանական զորքեր, չսայած այն բանի, որ տեղի գյուղացիությունն իր համագումարներում արդեն 9 անգամ հայտարարել է Հայաստանի կազմի մեջ լինելու իր որոշումը (2 մայիսի, 1920թ.)

РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ВОЕННЫЙ СОВЕТ КАВКАЗСКОГО ФРОНТА
ОРДЖОНИКИДЗЕ.

РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ВОЕННЫЙ СОВЕТ 1-ой АРМИИ- КИРОВ
МЕХОНОШИИ
ЛЕВАНДОВСКИЙ. Баку первого мая 1920 года.”

Первого же мая Мининделом был послан следующий ответ”: Ответ на Вашу ноту от первого мая имею сообщить, что армянских войск на территории Азербайджана не имелось и не имеется. Наоборот войска Бекского Муссаватского Правительства Азербайджана находится в оспариваемых им областях Армянского Карабаха и еще недавно производили там избиение армянского населения, сжигали села и города. Население Карабаха многократно на своих съездах Крестьянских депутатов выразило свою непреклонную волю не входить в состав Азербайджана, и войска Азербайджана находится в этой области именно для того, чтобы сломать эту волю самоопределяющегося народа. Не имея вовсе своих войск в пределах Азербайджана Армянское Правительство Просит Вас предложить новому Правительству Азербайджана вывести из пределов Нагорного Армянского Карабаха войска и затем произвести уже в 10 раз опрос населения этой области и поступить согласно воле населения. Заявление Российской Советской власти как мирного посредника и разрешителя спорных вопросов будет конечно приветствуемо пострадавшим и истекающим кровью армянским крестьянством Карабаха. Армянское Правительства предлагает представителям Советской Социалистической России послать в Карабах Нейтральную Комиссию для выяснения истинного положения дела. В виду всего изложенного мое Правительство считает нужным заявить, что в данном случае никакого основания для ультимативной ноты нет и выражая полную уверенность, что Рабоче Крестьянское Правительство Советской России и уже давно призывавшее независимость и самостоятельность Армении декретом ЛЕНИНА и постановлением Четвертого

Всероссийского съезда Советов не допустить произвести новое насилие над трудовым армянским народом истекающим кровью в продолжении многих лет.” Номер 2702 мая второго

МИНИНДЕЛ ОГАНДЖАНЯН

С копией верно: Делопроизводитель
Дипломатической Миссии Армении в Грузии
Верно Зам. Управляющего Цау. ССРА. (Гюрджиян)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.365, թ.3-4; սկրիպտի

Doc. II-4

ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Պատկանում է Խորհրդային Ադրբեջանի Կարմիր Բանակի
ինտախուզական բաժնին և պարունակում է գործակալական ցանցի
միջոցով ստացված տեղեկություններ Հայաստանի Հանրապետության
զինված ուժերի վերաբերյալ
(18 մայիսի, 1920թ.)

ДЕЛО АКА 74-832 лист 203.

Секретно.

РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНАЯ СВОДКА №3.

Агентурных сведений, полученных Оперативно-Разведывательным
отделением Оперативного отдела Штаба Красной Армии
Азербайджанской Республики к 17 мая 1920 года.

А. Армения.

1. Большая часть армянских регулярных частей сосредотачивается южнее линии Карс-Эривань.
2. Судя по базарным слухам, с юга на Армению двигаются большие силы турок /не менее 3-х дивизий/. Говорят, из Хоя в Нахичевань прибыла уже одна дивизия.
3. Большую организационную работу по формированию войсковых частей из местного населения из Эривани ему присланы до 100 офицеров разных специальностей и национальностей, при чем много русских офицеров. Ему же прислано вооружение, снаряжение.
4. По сведениям Дро уже сформировал 4 полка пехоты /1500-2500 штыков каждый/, до 10 железных батальонов /600-800 штыков каждый/, два конных полка /400 коней каждый/ и до 6 батарей /по 4 орудия горных или легких/. Все эти части, главным образом, собраны в районе Герюсы и усиленно обучиваются.
5. Ревностными помощниками ДРО являются Осипьян, Пирадов, Самойленко, Тимченко и др. все – бывшие офицеры русской армии.
6. По непроверенным сведениям, Драценко со своими соратниками-приятель на службу в Армянские войска.
7. Из Карса и Сарыкамыша все военные запасы вывозятся в Александрополь и Эривань.
8. Железная дорога работает слабо.
9. Производится реквизиция более или менее больших запасов зерна, фуража и рогатого скота.
10. Ведется по всей Армении усиленная агитация против установления Советской Власти. Эта агитация ведется и среди мусульман/живущих в Армении, но вряд ли успешно так как сильнее влияние турок.

Б. Грузия.
Новых сведений не поступало.

В. Персия.
Посланные в 20 числа апреля с/г. агенты, до сего времени не вернулись.

Начоперот
Генерального Штаба Карганин
18 мая 1920 года No. 2184/р.
Гор. Баку.

Старший Помощник Начальника оперативного отделения /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 40 թ. 1-2; սկրիպտ

Doc.II-5

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Ալեքսանդրապոլի բոլշևիկյան կուսակցական կոմիտեների կազմերը
տարբեր ժամանակահատվածներում
(1919 թ. մայիս – 1920թ. մայիս)

ԱԼԵՔՊՈԼԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ՄԱՅԻՍԻ
ՈՐԵՐԻՆ

1. Խանոյան Սերգո
2. Գոգունց Արշակ
3. Գրիգորյան Սաշա
4. Նուրիջանյան Ավիս
5. Ուլիբեկյան Լեվոն
6. Տեր-Սահակյան Աշոտ
7. Ղարիբջանյան Բագրատ

ՀԵՏԱԳԱՅՈՒՄ 20թ. ՀՈՒՆՎԱՐ ԱՄՍԻՆ ԲԶԻՋՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԺՈՂՈՎՈՒՄ (20 ՀՈԳԻ ՔԱՂԱՔԻ ԲԶԻՋ-1, ԳՈՐԱԺ-1, ՅԵՐԿԱԹԳԻԾ-3,
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-2, ԸՆՏՐՎԱԾ Է ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՒՍԿՈՄԻՏԵ
ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

1. Թոմասյան Արշակ.
2. Ղազանջյան Վոսմ.
3. Մելիքյան Միտյա.
4. Գավրազով Պետյա.
5. Փորսուղյան Անուշ.

20թ. ՄԱՅԻՍԻ 7ԻՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԱԿՏԻՎԻ ՍԵՂՄ ԽՈՐՀՐԴԱԿ-
ՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՈՒԿԱՍ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՆՇԱ-
ՆԱԿՎՈՒՄ Է ՈԱԶՄՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

1. Թովմասյան Արշակ.
2. Ղազանջյան Վրամ.
3. Ղուկասյան Ղուկաս. (նախագահ)
4. Մելիքյան Դմիտրի (Միտյա)
5. Պայթունի:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.10; մեքենագիր

Doc.II-6

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Կարսի բոլշևիկյան կոմիտեի, բյուրոյի և ռազմհեղկոմի
(1919 երկրորդ կես – 1920թ. մայիսի սկիզբ)

1919թ. Յերկրորդ կիսին ՂԱՐՍՈՒՄ ԿՈՒՍ-ԱՆԴԱՄՆԵՐ 7 ՀՈԳԻ
ԸՆՏՐՎՈՒՄ Է ԿՈՒՍ-ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈ ՀԵՏԵՎՅԱԼ
ԿԱԶՄՈՎ՝

1. Բայրուրցյան Վարշամ.
2. Բոգեմսկի Սամվել.
3. Ղազանջյան Վոսամ.

ՀԵՏԱԳԱՅՈՒՄ 20թ. ՀՈՒՆՎԱՐ ԱՄՍԻՆ ԲԶԻՋՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԺՈՂՈՎՈՒՄ (20 ՀՈԳԻ ՔԱՂԱՔԻ ԲԶԻՋ-1, ԳՈՐԱԺ-1, ՅԵՐԿԱԹԳԻԾ-3,
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ-2, ԸՆՏՐՎԱԾ Է ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՒՍԿՈՄԻՏԵ
ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

6. Թոմասյան Արշակ.
7. Ղազանջյան Վոսամ.
8. Մելիքյան Միտյա.
9. Գավրազով Պետյա.
10. Փոքսուղյան Անուշ.

20թ. ՄԱՅԻՍԻ 7ԻՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ԱԿՏԻՎԻ ՍԵՂՄ ԽՈՐՀՐԴԱԿ-
ՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՈՒԿԱՍ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՆՀԱ-
ՆԱԿՎՈՒՄ Է ՌԱԶՄՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԿԱԶՄՈՎ.

6. Թովմասյան Արշակ.
7. Ղազանջյան Վրամ.
8. Ղուկասյան Ղուկաս. (նախագահ)
9. Մելիքյան Դմիտրի (Միտյա)
10. Պայթունի:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.11; մեքենագիր

Doc.II-7

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Հայաստանի և Հայաստանի տարբեր շրջանների ռազմեղկոմների
կազմերի
(մայիս, 1920թ.)

1920թ. Մայիսի 3-ին ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄԱՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ
ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ

1. Գոգունց Արշակ (բանվոր)
2. Մուսաեյան Սարգիս.
3. Մելքոնյան Արտաշես.
4. Նուրիջանյան Ավիս.
5. Պետրոսյան Պետրոս. (զինվոր)
6. Սարգիսյան Գեվորգ. (բանվոր)
7. Տեր Սահակյան Աշոտ. (Ալեքսյոյի կուս. կոմիտեյից).
8. Տեր-Սիմոնյան Դրաստմատ.
9. Ուլիբեկյան Լեվոն (բանվոր):

ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ԸՆՏՐՎԱԾ 1920թ. ՄԱՐՏԻՆ
ԳԱՎԱՌԱՅԻՆ ՅԵՐՐՈՐԴ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ.

1. Անտոնյան Անտոն.
2. Գոգունց Արշակ.
3. Գրիգորյան Սաշա.
4. Խանոյան Սերգո.
5. Ղարիբջանյան Բագրատ.
6. Մանդալյան Թադևլոս.
7. Նուրիջանյան Ավիս.
8. Ուլիբեկյան Լեվոն.
9. Տեր-Սահակյան Աշոտ.

ՔԱՎԱԹԱՌՈՒՈՒ ԳԱՎԱՌԱՄԱՍԻ ԿՈՒՍԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ՄԱՅԻՍԻ
ՆԱԽՈՐՅԱԿԻՆ

1. Ամայյան Մեսրոբ.
2. Գալոյան Սողոմոն.
3. Կուրդինյան Նահապետ.
4. Մովսեսյան Աղասի.
5. Մելիք Յարգիսյան Հովագիմ (սպանված փետրվարյան
ավանտյուրայի ժամ)
6. Աթանեսյան Վարսենիկ (կին ընկեր ակտիվ աշխատող).

ՌԱԶՄԱ ՀԵՂ-ԿՈՄԻՏԵՆ ՄԱՅԻՍԻՆ ՔԱՂԹԱՌԻԿԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1. Կուրդինյան Նահապետ.
2. Մովսեսյան Աղասի.
3. Փանյան Արշալույս.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.2; սևքենագիր

Doc.II-8

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Իջևանի-Դիլիջանի և Նոր Բայազետի կուսկումիտենների և
ռազմհեղկումների
(մայիս, 1920թ.)

ԻՋԵՎԱՆԻ ԴԻԼԻՋԱՆԻ ԳՍՎԱՌԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՍԿՈՄԻՏԵՅԻ
ԿԱԶՄԸ ԸՆՏՐՎԱԾ 1920թ. ԱՊՐԻԼԻ 25ԻՆ ԿՈՒՍ-ԿՈՆՖԵՐԱՆՍՈՒՄ
(ՔՐԴՎԵԱՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ ՄԱՍՆԱԿՑԵԼ ԵՆ 30 ՀՈԳԻ)

1. Ամիրխանյան Շավարշ.
2. Բերբերյան Անանյա.
3. Հարությունյան Գալուստ.
4. Մկրտումյան Յենոք.

ԻՋԵՎԱՆ-ԴԻԼԻՋԱՆԻ ԳՍՎԱՌԻ ՌԱԶՄՀԵՂԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ
ԼՆԱՆԱԿՎԱԾ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ԿՈՂՄԻՑ ԼԵՆԻՆԱԿԱՆՈՒՄ
20թ. ՄԱՅԻՍԻ 6-ԻՆ

1. Ամիրխանյան Շավարշ. (նախագահ)
2. Այվազյան Կոստյա.
3. Յաղոբյան Հայկ.
4. Մկրտումյան Յենոք. (Փ. նախագահ) կոոպտացին կարգով):
5. Բերբերյան Անանյա. (կոոպ. Կարգով):

ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ԿԱԶՄԸ ՀԵՏԶՀԵՏԵ
ԼՐԱՑՎԵԼ Է ՀԵՏԵՅԱԼ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՎ

1. Գիգոյան Գ.
2. Գարդաշյան Գարեգին:
3. Պողոսյան Հովսեփ.

ԼՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՒՍ-ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ 1919թ.

1. Բատիկյան Բաղիկ. (գնդակահարված)
2. Բոշնադյան Սերգո.
3. Պետրոսյան Հովհաննես
4. Պետիկ Պետրոսյան, (Սպարտակից):
5. Սարուխանյան Հովհաննես. (գնդակահարված)
6. Տեր-Միքաելյան Սուրեն:
7. Ակտիվ կին աշխատող Մադիկյան Արծվիկ

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԵՏԻ ՌԱԶՄՇԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՆ ԿԱԶՄՎԱԾ
ՄԱՐՏՈՒՆԻՈՒՄ (ՆԵՐՔԻՆ ՂԱՐԱՆԼՈՒԿ) ՄԱՅԻՍՅԱՆ ՈՐԵՐԻՆ

1. Լազրյեվ Արմենակ.
2. Խանֆերյան Լազր.
3. Հակոբյան Սրապիոն.
4. Ներսեսյան Լեվոն. (քարտուղար)
5. Մակարյան Սուրեն.
6. Սարուխանյան Հովհաննես. (նախ).
7. Սիրունյան Վանո.
8. Պետրոսյան Միհրան.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.3; սևքենագիր

Doc.II-9

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Հայաստանի, Ալեքսանդրապոլի և Կարսի ռազմահեղափոխական
կոմիտեների կազմերի
(մայիս, 1920թ.)

4. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱԶՄՀԵՂՎՈՄԻ ԿԱԶՄԸ (խոշոր)

1. Ավիս Նուրիջանյան
2. Սարգիս Մուսաբեյան
3. Արտաշես Մելքոնյան
4. Արշակ Գոգունց
5. Լեվոն Ուլիբեկյան
6. Դրաստամատ Տեր-Սիմոնյան
7. Աշոտ Տեր-Սահակյան
8. Պետրոս Պետրոսյան
9. Գեվորգ Սարգսյան

5. ԱԼԵՔՊՈԼԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ՄԱՅԻՍԻՆ
(մանր նկար)

1. Խանոյան Սերգո
2. Գոգունց Արշակ
3. Գրիգորյան Սաշա
4. Նուրիջանյան Ավիս
5. Ուլիբեկյան Լեվոն
6. Տեր-Սահակյան Աշոտ
7. Ղարիբջանյան Բագրատ
8. Մանդալյան Թադեոս
9. Սեվյան Յեգոր

7. ՂԱՐՍԻ ՌԱԶՄՀԵՂՎՈՄԻ ԿԱԶՄԸ

1. Ղուկասյան Ղուկաս (խոշոր)
2. Մելիքյան Դմիտրի
3. Ղազանջյան Վոսմ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.4; մեքենագիր

Doc.II-10
ՑՈՒՑԱԿ
Կարսի ռազմհեղկոմի կազմի
(մայիս, 1920թ.)

ՂԱՐՍԻ ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ

1. Ղուկասյան Ղուկաս (նախագահ)
2. Մելիքյան Դմիտրի (Կարմիր զորամ. հրամանատար)
3. Ղազանջյան Վոսան
4. Թոմասյան Արշակ
5. Բայթունի

ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԻՑ

1. Անուշ Փորսուղյան
2. Բոգեմսկի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.6; մեքենագիր

Doc.II-11

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Նոր-Բայազետի, Իջևան-Դիլիջանի, Քավթառլուի ռազմիեղկումների
կազմերի
(մայիս, 1920թ.)

7. ՆՈՐ-ՔԱՅԱԶԵՏԻ ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ

1. Սարուխանյան Հովհաննես (խոշոր)
2. Բաղիկյան Բաղիկ
3. Մակարյան Սուրեն
4. Սիրունյան Վանո
5. Խանֆերյան Լազր
6. Պետրոսյան Միհրան
7. Լազրեվ Արմենակ
8. Ներսիսյան Լեվոն

8. ԻՋԵՎԱՆ-ԴԻԼԻՋԱՆԻ ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ

1. Ամիրխանյան Շավարշ
2. Այվազյան Կոստյա
3. Յաղուրյան Հայկ
4. Մկրտումյան Յենոք
5. Բերբերյան Անանիա

9. ԳԱՎԱՌՈՒՄ ԱՇԽԱՏՈՂ ԱԿՏԻՎ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

1. Յեղիշե Շամախյան
2. Ժորժիկ Իշխանյան
3. Գալուստ Հարությունյան
4. Ալեքսեյեվ
5. Ապոստոլով (տեղ. շրջանակ)
6. Հակոբջանյան (շրջանակ)
7. Հովհաննիսյան Վաղինակ (շրջանակ)

10. ՔԱՎԹԱՌԼՈՒՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄԻ ԿԱԶՄԸ

1. Կուրդինյան Նահապետ
2. Փանյան Արշալույս
3. Մովսիսյան Աղասի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.8; մեքենագիր

Doc.II-12
ՑՈՒՑԱԿ
(մայիս, 1920թ.)

ԱԼԵՔՊՈԼԻ ԸՆԴՀԱՏԱԿՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԿԱԶՄԸ ՄԱՅԻՍԻ
ՈՐԵՐԻՆ

1. Խանոյան Սերգո
2. Գոգունց արշակ
3. Գրիգորյան Սաշա
4. Նուրիջանյան Ավիս
5. Ուլիբեկյան Լեվոն
6. Տեր-Սահակյան Աշոտ
7. Ղարիբջանյան Բագրատ
8. Սեվիան Եգոր

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.257, թ.9; անքննագիր

ՑՈՒՑԱԿ
Սարիղամիշի ռազմհետկոմի կազմի
(մայիս, 1920թ.)

ՍԱՐԻՂԱՄԻՇԻ ՌԱԶՄՀԵՂԿՈՍԻ ԿԱԶՄԸ

1. Ճուղուրյան Անդրանիկ (Ադոկ) – սպանված (շրջանակ)
2. Առաքելյան Ալեքսանդր
3. Կուխմալակին Պավել (սպանված) (շրջանակ)
4. Մխչյան Լիպարիտ - սպանված
5. Մատիչկո Պյոտր – սպանված (շրջանակ)

ԱԿՏԻՎ ԱՇԽԱՏՈՂ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

1. Նալբանդյան Լեվոն – սպանված
2. Վոսկանյան Սամվել – սպանված

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 12; մեքենագիր

Doc.II-14
ՑՈՒՑԱԿ
Սուրմալուի հեղկումի կազմի
(մայիս, 1920թ.)

12. ՍՈՒՐՄԱԼՈՒՅԻ ՀԵՂԿՈՄԸ

1. Մուրադյան Արաքս
2. Ելոյան Մարկոս
3. Վարդանյան Հրաչյա

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 14; անքննագիր

Doc.II-15

ՑՈՒՑԱԿ

Ղարաքիլիսայում ակտիվ կուսակցական աշխատանք տանող անձանց
(մայիս, 1920թ.)

ՂԱՐԱՔԻԼԻՍԱՅԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱԿՏԻՎ ԱՇԽԱՏՈՂ
ԸՆԿԵՐՆԵՐԸ ՄԱՅԻՍԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1. Անուշավան Վարդանյան
2. Վերգուշ Մխիթարյան
3. Հաջիղարեցի Միսակը (Խփված)
4. Մռավյան Վաղինակ
5. Մարկոս Գրիգորյան

Փաստաթղթում առկա են անընթեռնելի ձեռագրով լրացումներ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 18; անթեռնագիր

Doc.II-16

ՑՈՒՑԱԿՆԵՐ

Ջանգեզուրի տարբեր շրջանների բուշնիկյան կոմիտեների և
ռազմհեղկոմների կազմերի
(մայիս, 1920թ.)

1920 թվի մայիսի 5-ին, Գորիսում ակտիվի նիստում (15-20 հոգի)
ընտրվում է գավառական ժամանակավոր կուսկոմիտե, ուր փոխվում է
կոմիտեյի նախագահը:

Յեր. Բակունցի տեղ ընտրվում է ԿԱՄԱՐԻ ՀԱԿՈՐԸ:

Կոմիտեյի կազմը-

- Կամարի Հակոբ (նախագահ)
- Մկրտչյան Խրիստաֆոր
- Մաշուրյան Հակոբ
- Բակունց Յերեմյա (մնում է, վորպես կոմիտեյի անդամ)
- Սիլանյան Հայկ
- Արզումանյան Նիկոլայ (Ներկայացուցիչ Սիսյանից)
- Թաթարյան Հարություն (ակտիվ մասնակցող Խնձորեսկի
շրջանից)

Գավառի մաշտաբով Ռազմական հեղկոմ չի կազմվել, յեղել են
շրջանային հեղկոմներ: Խնձորեսկում կազմված է մայիսի 26-ին

- Թաթարյան Հարություն
- Սիլանյան Հայկ (նախագահ)
- Սայելյան Գարեգին
- Զավալյան Աբել
- Մայսուրյան Արսեն (քարտուղար)

Սիսյանի շրջանի հեղկոմը կազմը-

- Ադունց Թովմաս
- Գեվորգյան Հակոբ Տանին
- Տեր-Ղազարյան Պատվական
- Գրիգորյան Միքայել թիկնաձու
- Արզումանիան Նիկոլայ

Ապստամբության ընդհանուր ղեկավարն է յեղել ԿԱՄԱՐԻ ՀԱԿՈՐԸ, վո-
րին մայիսի 22-ին զինված ուժերով իլել են թշնամու ձեռքից ու փախցրել
անտառները. Պահվել է Մթնածորի անտառում, վորտեղից սուրհան-
դակների միջոցով ու նամակներով կապվում է ռազմհեղկոմի հետ:

1920 թվի մայիսի 26-ին Խնձորեսկում կազմվել է շրջանային կուսկոմիտե՝ հետևյալ կազմով:

- Թաթարյան Հարություն նախագահ
- Սիլանյան Հայկ
- Սայելյան
- Մայսուրյան
- Մայսուրյան Արսեն
- Յուզբաշյան Ղուկաս

Դեռ 1919 թվին Խնձորեսկում յեվ շրջակա գյուղերում կազմված են յեղել բջիջներ.

Խնձորեսկ-30 հոգի. Ալիղուլիշեն-12. Խանաձախ-5. Գեյորու-7. Մաշանջուղ-3. Կորիձոր-14. Տեղ-4 (տես Մկրտչյան Խրիստաֆորի ձեռքով կազմված Գորիսի շրջանային կոմիտեյի ցուցակը):

Փաստաթղթում առկա են անընթեռնելի ձեռագրով լրացումներ:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 20,21; մեքենագիր

Doc.II-17

ՑՈՒՑԱԿ

Սիսիանի և Խնձորեսկի ռազմաօդակորմաների կազմի
(մայիս, 1920թ.)

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ, ՍԻՍԻԱՆԻ ՅԵՎ ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՇՐՋԱՆԻ
ՌԱԶՄՇԵՂԿՈՄՆԵՐԻ ԿԱԶՄԸ

1. Հակոբ Կամարի նախագահ
2. Թաթարյան Հարություն
3. Սիլանյան Հայկ
4. Աղոնց
5. Տեր-Ղազարյան Պատվական
6. Հակոբ Տանին

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 257, թ. 22; սևեռնագիր

Doc.II-18

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐ
ՕՀԱՆՋԱՆՅԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՄԻՍԻԱՅԻ ՂԵԿԱՎԱՐ ԲԵԿՋԱԴՅԱՆԻՆ

Ալեքսանդրապոլում կայազորն ու զրահագնացքը անցել են բոլշևիկների կողմը, և իրավիճակն այնպիսին է, որ իշխանությունը երկրում կամ պիտի մնա Դաշնակցության ձեռքում, կամ պետք է անցնի բոլշևիկներին (10 մայիսի, 1920թ.)

ԹԻՖԼԻՍ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԻՍԻՅԻԱ ԲԵԴՋԱԴՅԱՆԻՆ

Հաղորդեցեք դաշնակցության Կենտկոմին հետևյալը:
Ալեքսանդրապոլի կայազորը յեվ Մուսայելյանը զրահապատով անցան բոլշևիկների կողմը, քաղաքացիական կռիվն անխուսափելի է: Դրությունն այնպես է, վոր իշխանությունը կամ մեր ձեռքում պիտի մնա կամ պիտի անցնի բոլշևիկներին, յերրորդ յելք չկա:
Կուսակցության բյուրոն վճռապես առաջարկում է Կորյունին, Աշոտին, Տիգրանին յեվ մյուս ընկերներին բոլոր մարտյան ուժերով մեկնել Ղարաքիլիսա կայարանը յեվ գավառը գրավելու համար: Հրանագներ կստանաք Ղարաքիլիսայում : Մեկնելու մասին հեռագրեցեք Դաշնակցության Բյուրոյին: Առաջարկեցեք ինժիներ Խատիսովին գանձարկղի փողերից 25 հազար թուրքի հանձնել Ջամայանի ընտանիքին, դրամը փոխադրվում է: Նո 2823 մայիսի 10:

Արտ. Գործ.Մինիստր ՈՀԱՆՋԱՆՅԱՆ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 261, թ.12; մեքենագիր

Doc.II-19

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՌԱԶՄՇԵՂՎՈՄԻ ՆԻՍՏԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մասնակիցների կողմից հնչեցվել են կարծիքներ՝ քաղաքում
ապստամբության ընթացքի, դրա անհաջողության և քաղաքը
կառավարական ուժերին հանձնելու, կամ էլ պայքարը շարունակելու
հարցերի վերաբերյալ
(13 մայիսի, 1920թ.)

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ալեքսանդրոպոլի Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեի նիստի
պատասխանատու պարտաշխատողների հետ միասին 1920 թվականի
մայիսի 13-ին /կայարանում, վազոնում երեկոյան ժամը 8-ին/

ՕՐԱԿԱՐԳ

1. Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեի զեկուցումը քաղաքը հանձնելու
վերաբերյալ ուլտիմատումի կապակցությամբ
Նիստի նախագահ ընտրվեց ընկ. Ավիսը
Քարտուղար ընկ. Մանուկյանը

ԼՍԵՑԻՆ

ՈՐՈՇԵՑԻՆ

Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեի զեկուցմամբ հանդես եկավ ընկ.
Մուսայեյանը,

Ընկ. Մուսայեյանը, նշելով այն լուրջ դրությունը, որպիսին ստեղծվել է
պարենավորման և ռազմական ճակատներում, կոչ է անում զեկուցմանը
վերաբերվել ամբողջ լրջությամբ, նկատի ունենալով, որ այս զեկուցմամբ
քննարկման է դրվում ապստամբության հետագա ճակատագրի հարցը:

Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեն, նկատի ունենալով հետագա պայքա-
րը, ձգտում էր գրավել Ալեքսանդր.-Ղարաքիլիսա գիծը: Այդ գիծը հնա-
րավորություն կտար նվազեցնել պարենավորման ճգնաժամը, ընդլայնել
ապստամբության տերիտորիան, մոբիլիզացնել մեծ ռևոլյուցիոն ուժեր,
ապստամբություն բարձրացնել չեզոք զոնայում, ուր բնակչությունը հե-
ծում է Հայաստանի դաշնակների և Վրաստանի մենշևիկների լծի տակ:
Զրահապատների մի մասը ուղարկվել է այդ գծով, բայց նկատի ունենա-
լով, որ գիծը Ջաջուռ կայարանից այն կողմը քանդված է և նկատի ունե-
նալով գրահապատը կորցնելու ռիսկը /առավել ևս, որ Ալեքսանդրոպո-
լում հուսալի զորամասեր չկային/ այդ փորձը դադարեցվեց: Այդ գծի
գրավումը մեզ ժամանակ կտար վերացնել պարենավորման ճգնաժամը.
գնալով էլ ավելի է ուժեղանում պարենավորման ճգնաժամը և մենք

կանգնած ենք այն բանի առաջ, որ վաղը չէ մյուս օրը մենք նույնիսկ լոբի չենք ունենա զորամասերի համար, էլ չխոսելով, ծառայողների և բանվորների մասին: Գրավելով Ղարաքիլիսան դաշնակները կտանեն Սանահնից ժամանող բեռները: Այժմ պարտիան լայն լիազորություններով չեզոք զոնա է ուղարկում մի ընկերոջ /Մանուկյանին/: Նույն պատճառներով Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեն չէր կարող մասնատել իր տրամադրության տակ գտնվող զորամասերը, ապստամբության կենտրոնը /Ալեք-պոլը/ վտանգի ենթարկել այն բանի համար, որպեսզի դրվի դեպի Երևան գնացող գիծը: Այնուամենայնիվ առաջին իսկ օրը զրահապատը հետախուզության ուղարկվեց այդ գծով, մինչև Մաստարաի կիսակայարանը չհանդիպելով ոչ-ոքի: Եվ այսպես հնարավորություն չեղավ ընդարձակել ապստամբությունը, գրոհ ձեռնարկել շփոթված թշնամու վրա: Ուշքի գալով առաջին սրընթաց հարվածից դաշնակները գրավեցին Ղարաքիլիսան և դրանով իսկ իրենց ապահովեցին Սանահինում գտնվող պարենամթերքներով և իրենց ուժերը Երևանից շարժեցին Ալեք-պոլի ուղղությամբ: Այդ ուժերի հետ առաջին ընդհարումը ձեզ հայտնի է: Դաշնակցական բանդաները Սեպուհի առաջնորդությամբ առաջ են շարժվում, Ադինն արդեն գրավել են: Դրա հետ միասին դաշնակցական կոնտրոլայուցիան զլուխ է բարձրացրել բուն իսկ Ալեք-պոլում: Գեներալ Խաչատուրովի սպանությունը ցույց է տալիս, որ Ալեք-պոլի դաշնակները, դեպի ռևոլյուցիոն կենտրոնը դաշնակցական բանդաների առաջխաղացումից և մոտեցումից թև առած սկսել են իրենց ակտիվ հարձակումը. բուն իսկ Ալեք-պոլի շուրջը արդեն վխտում են զանազան խմբապետների կազմակերպած կոնտրոլայուցիոն բանդաները. այդ բանդաների կողմից Ջաջուռը գրավված է: Պարենավորման բացակայությունը մեծացնում է առանց այն էլ անհուսալի և կիսագիտակից զորամասերի տատանումները: Կարմիր Գվարդիան, որը կազմված է բանվորներից և կոմունիստներից, խիստ փոքրաթիվ է, որպեսզի որևէ ազդեցիկ ուժ ներկայացնի: Եվ այսպես, շատ ծանր դրություն է ստեղծվել ինչպես պարենավորման, այնպես էլ ռազմական տեսակետից:

Դաշնակցական բանդաները, որոնք խմբապետ Սեպուհի առաջնորդությամբ առաջ են շարժվում դեպի Բայանդուր կիսակայարանը, խմբապետ Սումբաթի միջոցով ուլտիմատում են ներկայացրել Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեին, պահանջելով առանց կռվի քաղաքը հանձնել, ընդամին քաղաքի հանձնելու դեպքում ապստամբության բոլոր մասնակիցների կյանքը կերաշխավորվի, ինչպես և երաշխավորվում է մասնակիցների մեկնումը Սովետական Ռուսաստան:

Նկատի ունենալով հարցի լրջությունը Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեն որոշեց ստեղծված դրության և ուլտիմատումի հարցը դնել տվյալ նիստում:

Ընկ. Ղազարյան Լևոնը նշելով այն ծանր դրությունը, որն ստեղծվել է պարենավորման և ռազմական ճակատներում, կշտամբում է Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեին այն բանի համար, որ նա բոլորովին պատրաստված չլինելով ապստամբության համար, ապստամբության դրոշ է բարձրացրել: Ընկերը գտնում է, որ ապստամբությունը տանուլ է տրված, առաջարկում է քաղաքը հանձնել առանց կռվի, քանի որ նախապես արդեն պարզ է, որ զինված դիմադրությունը առանց այն էլ փոքրաթիվ կոմունիստների և պրոլետարական ուժերի արյունալի սպանդից բացի ուրիշ ոչինչ չի տա: Այն զորամասերը, որոնք գտնվում են մեր տրամադրության տակ, շատ աննշան են: Համենայն դեպս անհնարին է նրանց վրա հույս դնել. առավել ևս, որ մենք ոչինչ չունենք վաղը նրանց կերակրելու համար: Ընկերը գտնում է, որ ստեղծված դրությունից դուրս գալու միակ միջոցը առանց կռվի քաղաքը հանձնելու մասին ուլտիմատումն ընդունելն է: Նկատի ունենալով, որ ապստամբության բոլոր մասնակիցների կյանքը երաշխավորվում է, ընկերն առաջարկում է բոլորով հանդերձ հանձնվել դաշնակցականների ձեռքը ազատ կերպով Սովետական Ռուսաստան մեկնելու համար: Այն բանի համար, որպեսզի դաշնակների պրովակացիոն ելույթների համար ոչ մի առիթ չտրվի, ընկերն առաջարկում է վերադարձնել այն գումարը, որը վերցվել է Ալեքսանդրոպոլի պետական գանձարանից /5 միլիոն/:

Ընկեր Ղարիբջանյան

Հանդես է գալիս Ռ. Հ. Կոմիտեի խիստ քննադատությամբ. սկզբից ևեթ Ռազմա-Ռևոլյուցիոն կոմիտեն կատարեց մի շարք տակտիկական սխալներ: Նախապատրաստված չլինելով ապստամբությանը, Ռ. Հ. Կոմիտեն մայիսի առաջին օրերի իրադարձություններից հետո իր տակտիկայով վերցրեց ապստամբության կուրս, արվեցին մի շարք քայլեր, որոնք պետք է հասցնեին ապստամբության: Այդպիսին համառոեսպարկական մասշտաբով չնախապատրաստվեց: Ռ. Հ. Կոմիտեն ձեռնարկեց մի շարք պատասխանատու քայլերի առանց Հայաստանի կ.կ.-ի սանկցիայի և տեղական պարտիական կազմակերպության լայն քննարկման: Չնայած Հայաստանի կ.կ.-ի բոլոր բողոքներին, առայժմ ելույթից ձեռնպահ մնալու վերաբերյալ կատեգորիկ առաջարկությանը, Ռ. Հ.-ն ձեռնարկեց մի շարք քայլեր, որոնք պարտիային կանգնեցրին ապստամբության առջև: Ամսի 8-ին պարտկոնֆերենցիան կամա թե ակամա պետք է ընդուներ և սանկցիա տար ապստամբությանը, որովհետև այն ժամանակ դա կատարված փաստ էր, կայարանն ապստամբել էր և մեր ձեռքում էր: Ապստամբության պատասխանատվությունը ընկնելու է մի քանի անձնավորությունների վրա, որոնք հանուն իրենց շահերի դիմեցին այդպիսի քայլի: Փարիզի կոմունան դիմացավ 6 շաբաթ, իսկ Ալեքսանդրո-

պուր 8 օր էլ չչարունակվեց, միթե դա ավանտյուրա չէ /նախագահ. կարգի է հրավիրում ընկ. Ղարիբջանյանին: Աղմուկ, բողոքներ/: Անցնելով ստեղծված դրությանը, ընկերը այն համարում է ծանր, բայց ոչ անհուսալի. հարկավոր է կազմակերպել զինված դիմադրություն և գործը պատվով մինչև վերջը հասցնել նախագգուշացնում է այն հուսահատական տրամադրությանն անձնատուր լինելուց, որպիզի ունի Ղազարյանը, չափից դուրս նախ ու ծիծաղելի է համարում հանձնվել դաշնակների ողորմությանը, ունենալով այնպիսի փորձ, ինչպիսին Փարիզի կոմունան է:

Ընկ. Հակոբյան Գրիշա – ընկ. Ղարիբջանյանի տեսակետը Ալեքսանդրոպոլի ապստամբության մասին բոլորովին ճիշտ չէ: Ալեքսանդրոպոլի ապստամբությունը տրամաբանական հետևանք է այն քաղաքականության, որ վարում էին դաշնակները Հայաստանում իշխանությունը վերցնելու մոմենտից: Ռ. Հ. Կոմիտեի քննադատությունը մի այնպիսի պատասխանատու մոմենտում, երբ պետք է վճռել ապստամբության բախտի հարցը և շտապ պատասխան տալ ուլտիմատումին, ընկերը հայտարարում է միայն ռևոլյուցիոն ոգու բացակայություն: Ղազարյանի ելույթը բացատրում է քաղաքական վախկոտությամբ: Քաղաքն առանց մարտի հանձնելու մասին խոսք անգամ չի կարող լինել, հարկավոր է ամեն ինչ անել՝ քաղաքի պաշտպանությունը կազմակերպելու և պատշաճ զինված դիմադրություն ցույց տալու համար:

Ընկ. Օհանջանյան Խաչիկը խիստ քննադատում է Ղազարյանի դիրքը և առաջարկում է կազմակերպել քաղաքի պաշտպանությունը: Նկատի ունենալով, որ ժամանակն ուշ է և ուլտիմատուի ժամանակն անցնում է, առաջարկվում է վիճաբանությունները դադարեցնել: Միաձայն ընդունվում է ընկ. Ամիսի բանաձևը՝ մեկ հոգու ձեռնպահությամբ:

Ռ. Հ. Կոմիտեի նիստը պատասխանատու պարտընկերների հետ, լսելով ընկ. Մուսայելյանի զեկուցումը ճակատում տիրող դրության և Սեպուհի ուլտիմատումի մասին, ուլտիմատումը համարում է անընդունելի և առաջարկում է Ռ. Հ. Կոմիտեին՝ շտապ կազմակերպել քաղաքի պաշտպանությունը:

Մի ժամ հետո Ռ. Հ. Կոմիտեի նիստում որոշվեց հանձնել քաղաքը առանց մարտի:

ՆԻՍՏԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.128, թ.6-11; մեքենագիր

Doc.II-20

1920թ. ՄԱՅԻՄԻ 13-ի – ԼՈՒՅՍ 14-ի ԳԻՇԵՐԸ, ԶՐԱՀԱԳՆԱՑԻ ՎՐԱ
ԿԱՅԱՑԱԾ՝ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՌԱԶՄԱՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ
ԿՈՄԻՏԵԻ ԵՎ ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՈՒ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՂ
ԸՆԴՂԱՅՆՎԱԾ ՆԻՍՏԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ռ.Ս. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆԻ ՀՈՒՇԵՐԸ
Բերվում են սխառի որոշ մասնակիցների կարծիքները, որ քաղաքում
ձերբակալված դաշնակցական ղեկավարներին ազատ արձակելը
հանդիսացել է քաղաքական սխալ, և մեղադրանքներ Արմենկոմի
հասցեին՝ անվճռականության և դանդաղկոտության համար
(24 ապրիլի, 1958թ.)

ВОСПОМИНАНИЯ СЕКРЕТАРЯ РАСШИРЕННОГО ЗАСЕДАНИЯ
АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОГО В.Р. КОМИТЕТА С ОТВЕТСТВЕННЫМИ
РАБОТНИКАМИ Р.С. МАНУКЯНА, СОСТОЯВШЕГОСЯ НА
БРОНЕВИКЕ 13/V-1920 г. НА СТ. АЛЕКСАНДРОПОЛЬ

24-го апреля, 1958 года, я был вызван в гор. Баку, в партархив Азербайджанского филиала Института МЭЛ им. Шаумяна и мне была предъявлена фотокопия протокола расширенного заседания В.Р.К. совместно с ответственными товарищами, происходящего на броневике на станции Александрополь 13/V- 1920г. Секретарем этого заседания был выбран я. Протокол мною в 3 ч. ночи, 14/V, при уходе с броневика был передан Авису Нуридзянчу. Просмотрев фотокопию, я удостоверил подлинность протокола и моей подписи.

Расширенное заседание происходило в очень тяжелой и революционной обстановке, когда дашнакские банды под предводительством хмбапета Сепуа находились на подступах к городу. ВРК был в растерянности. Вследствие этого протокол был составлен наспех и кратко. Были зафиксированы сущность доклада А. Нуридзянчу и основное решение расширенного заседания. Прения, которые носили бурный характер, к сожалению не были фиксированы. А они имеют большое историческое значение для правильного понимания ряда вопросов, связанных с майским восстанием в Армении, причин его поражения. Это побуждает меня написать, как дополнение к найденному протоколу свои воспоминания о прениях, происходящих на этом заседании. Будучи секретарем на...

.....

Выступление Г. Меграбяна (он, если не ошибаюсь Г. Акопян). Политика ВРК была с самого начала нерешительная, колеблющаяся. Освобождение арестованных дашнакских главарей со стороны ВРК нужно считать грубой политической ошибкой. ВРК не призывал к активным действиям для установления связи и координации своих действий с восставшими Сарикамышом и Карса.

Выступление Б. Гарибджаняна считал политически неправильным и безответственным. Выступление Л. Казаряна считал просто трусостью перед трудностями и политической наивностью. Предлагал отклонить ультиматум и начать наступательные действия не по направлению к Караклису, а к Карсу и Сарикамышу.

Выступление Х. Оганджяняна: речь Б. Гарибджаняна политически неправильная, трусливая и неподобающая большевику. Б. Гарибджанян допустил ряд грубых ошибок в своей деятельности комиссара города-освобождение арестованных дашнакских главарей, что является не простой случайностью. Колебания Арменкома, нерешительность, неумение использовать восстание в Александрополе, Карсе, Сарикамыше для разрастания их в общепармянское, поставили ВРК Александрополя в очень тяжелое положение. ВРК совершил тяжелую ошибку, с самого начала не предпринял наступательные действия для расширения восстания. Он рассказал о возмущении полковника Шахназарова за бездействие ВРК и его предупреждении, что дальнейшая тактика топтания на месте может привести к разгрому восстания. Оганджянян предлагал отклонить ультиматум Сепуа, немедленно начать наступательные действия, вновь арестовать дашнакских деятелей, реквизировать муку у торговцев и кулаков, очистить штаб от подозрительных элементов и предателей. Манукян Р.С.- Выступление Гарибджаняна Б. является логическим завершением его политической линии в период восстания, оно несвоевременное, вносит в такой ответственный момент смятение, неуверенность и дезорганизацию в рядах партии и восставших. Критику деятельности Арменкома и ВРК со стороны товарищей считал хотя запоздавшим, неправильным. Считал единственным выходом из положения- немедленное наступление с отклонением ультиматума Сепуа, по линии Александрополь- Караклис и в случае успешности с дальнейшим развитием его по направлению к Делижану.

Очень яркое, большое выступление А. Тер-Исаакяна частично выпало у меня из памяти. Помню, что он резко обрушился на Б. Гарибджаняна, за его выступление. Обвинял его в освобождении дашнакских главарей, в бездействии как комиссара города, в либеральном отношении к дашнакским элементам, готовящим в городе контр-удара. Считал неправильным тактику ВРК, который занял выжидательную позицию вместо наступления на растерявшееся в первые дни, дашнакское правительство. Считал, что немалая вина в этом вопросе падает на трусливую политику Арменкома. Выступление Л. Казаряна объяснил его трусость. Предлагал отклонить ультиматум Сепуа, немедленно начать наступательные действия, пересмотреть штат работников штаба и удалить подозрительных лиц (Корганова), арестовать вновь дашнакских главарей.

После выступления Саши Григоряна, Гогунца, Севояна (?), Левина Улубекяна, которые предлагали отклонить ультиматум Сепуа и немедленно начать наступление (детали выступления их недостаточно помню), А.

Нуридджанян без заключительного слова, предложил срочно прекратить прения и приступил к голосованию основного предложения, ввиду создавшегося упрощающегося положения. Прения были прекращены. Предложение отклонить ультиматум Сепуа и начать немедленно наступательные действия было принято единогласно.

14/V, приблизительно в 1 час ночи, началось последнее заседание ВРК. Вооружились винтовками для выступления на фронт. Все были убеждены в решении ВРК о наступлении. Пока происходило заседание на броневике, банды дашнаков воспользовавшись слабой бдительностью нашего военного штаба, при содействии оставшихся в городв дашнаков, заняли почти без единого выстрела центр города.

После часового заседания ВРК вынес решенив о сдаче без боя города. Ожидающим на броневике о решении ВРК- С. Мусаелян и А. Нуридджанян предложили разбиться на группы для выхода из города и оставления пределов Армении. Было около 3-4 часов ночи, когда мы оставили броневик. Во время прощания с Б. Гарибджаняном, я предложил ему присоединиться к нашей группе (Р. Манукян, Х. Оганджанян, Л. Казарян) и сделать попытку выйти из дашнакского.....

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.129, թ.1,5,6,7; սկրիպտի

Doc. II-21

ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

Չարսի մարզի ուսս բնակչության կողմից բուլշևիկյան շարժմանը
մասնակից լինելու վերաբերյալ
(6-5 մայիսի, 1920թ.)

ДОКУМЕНТЫ

Касающиеся участия русскаго населения Карской области въ
Большевитскомъ движеніи.

№ 1.

“Товарищу ХЛЫСТОВОЙ Д.”

Совѣтъ просить Васъ прибыть на объединенное засѣданіе нашей пред-
лагаемой ячейки и делегатовъ отъ партіи имѣющее быть 9/V 20 года въ
помѣщеніи Совѣта.

Члены Совѣта:	1. БОГДАНОВЪ	
	2. САМСОНОВЪ	6/V 20 года
	3. РАДИОНОВЪ	Карсъ.

№ 2.

РУССКІЙ

Национальный Соѣтъ

Карсской области

10 мая 1920 года

№ 536.

Гор. Карсъ.

ПРЕДСѢДАТЕЛЮ МУСУЛЬМАНСКАГО
СОВѢТА.

Тяжесть жизни и тактика момента требуетъ необходимаго объединенія
меншинствъ ради братска слиянія народовъ въ дѣлѣ защиты правъ и инте-
ресовъ при условіи дальнѣйшаго распространенія слиянія съ большинст-
вомъ страны ради общностей цѣлей и тактики трудового народа, а посему
Карсскій Руссовѣтъ просить мусульманскій Совѣтъ или его Правленіе по-
жаловать на экстренное объединенное засѣданіе Национальныхъ Совѣтовъ
Карсской Области 10-го мая въ 5 часовъ вечера въ помѣщеніе Руссовѣта.

Программа дня.

1. Принципъ объединенія трудового
2. цѣль объединенія Совѣтовъ.
3. Тактика объединившихся совѣтовъ.
4. Междунаціональный съѣздъ Карсской Области.

Предсѣдатель Самсоновъ

Секретарь Радионовъ.

ПРИМѢЧАНІЕ: документъ этотъ найденъ подъ крышкой часовъ Машади
Самада Гаджинскаго - предсѣдателя Мусульманскаго
Национальнаго Совѣта.

Ваанъ Хорени.

№ 3.

Такая же повѣстка /см. №2/, послана Предсѣдателю Греческаго Національнаго Совѣта отъ 10-го мая 1920 года за №537.

ПРИМѢЧАНІЕ: повѣстку эту представилъ Военно-Народному трибуналу предсѣдатель Греческаго Національнаго Совѣта Хораджевъ.

Ваанъ Хорени.

№4.

Вх. № 15 II/V 1920г.

Д/420

ПРОТОКОЛЬ

Объединеннаго засѣданія Мусульманскаго, Греческаго и Русскаго Совѣтовъ 10-го мая 1920 года.

Порядокъ дня предложенный Руссовѣтомъ принимается единогласно.....

3 воп. считая настоящій порядокъ жизни гибельнымъ для народовъ мы обращаемся къ новому теченію и считаемъ власти нашего времени безнадежными и вредными, а потому обратить взоръ нашихъ выборныхъ отъ Совѣтовъ въ сторону представителей народнаго теченія къ нимъ обратиться за помощью осуществить наши надежды и съ ними согласовать нашу тактику, отказавшись отъ обращенія къ властямъ нашего времени.

По вопросу “Цѣль объединенія Совѣтовъ” принятая слѣдующая резолюція: въ цѣляхъ достиженія положительныхъ результатовъ, ради единенія тактики постановлено ежедневно /по одному/ по одному изъ членовъ каждаго Совѣта должны приходиться въ Руссовѣтъ въ 12 час дня для совѣщанія, начиная съ 11-го мая с.г.

По вопросу о созыва Съѣзда постановили: Ради выполненія всѣхъ рѣшеній сего постановленія считаемъ необходимымъ созывъ междунаціональнаго съѣзда области. О помощи и создѣйствіи по сему просить нашихъ товарищей.

Для выполненія постановленія о созывѣ междунаціональнаго съѣзда выбрано бюро изъ 3 представителей отъ совѣтовъ 1/ отъ Мусульманскаго Мешади Саоедъ Гаджинскій, отъ греческаго Козьма Хораджевъ и отъ Русскаго Самсоновъ Ив. Гр.

Присутствовали на засѣданіи представители отъ мусульманскаго Совѣта 1/ /Мешади/ /Самедъ/ /Гаджинскій/ /2/ /Мирза/ /Джафаръ/ /Кязимъ/ /3/ /Тосунъ Эминъ оглы, 4/ Мухтаръ Гаджи оглы.

Представители Греческаго Совѣта 1/ Кузьма Хораджевъ, 2/ Амовъ Василій.

Представители Руссовѣта 1/ Самсоновъ Ив. 2/ Богдановъ Вас. 3/ Радіоновъ М.

предсѣдатель Совѣщанія Самсоновъ
члены Совѣщанія 1.

1. Три подписи по турецки.
2. К. Хорачевъ
3. Аврамовъ
4. В. Богдановъ

Секретарь Радіоновъ.

ПРИМѢЧАНІЕ: документъ этотъ обнаружень у большевика Г. Гукасян
13 мая; всѣ отмѣтки о записи во входящ. сдѣлавъ
канцеляріи ”ревкома.”

Ваанъ Хорени

№ 5.

Въ Карсской области объявлена Совѣтская власть- первыми выступили солдаты; мы должны закрѣпить это тѣмъ, что сохранимъ полный порядокъ и подчиненіе революціонному Комитету. Никакихъ И никакого безпорядка безъ указаній Комитета не предпринимать чтобы не сдѣлать бѣды, которую потомъ трудно будетъ исправить. Указанія и организаторы дѣла будутъ присланы въ села. Необходимо прочно и аккуратно организовать боевые отряды: составить Кто артиллеристъ кавалеристъ и пѣхотинецъ. Предсѣдатель уссовѣта Самсоновъ.

Секретарь: М. Радіоновъ

О сдѣланномъ М. Радіоновъ.

№ 6. /черновикъ/

Переселать по селамъ экстренно съ нарочнымъ.

Товарищи.

Въ Арменіи провозглашена Совѣтская власть /зачеркнуто въ подлинникѣ/ республика: Эриванъ, Александрополь въ рукахъ большевиковъ,- что будетъ дальше и какъ все наладится неизвѣстно, но надо надѣяться на лучшее, чтобы не отстаться и быть готовыми ко всему, сдѣлайте слѣдующее: 1) по одному выборному предсѣд... каждыхъ 200 душъ, а имѣ.... А селѣ меньше 300 душъ одного пришлите немедленно /зачеркнуто въ подлинникѣ/ 11-го мая/ въ Карсъ къ намъ для совѣщанія выборныхъ, возможно солдатъ для совѣщанія /зачеркнуто въ подлинникѣ/ 29 въ селѣ организуйте отряды и установите перевозъ для сбора указаній совѣта не предпринимайте; о дальнѣйшемъ сообщить немедленно.

ПРИМѢЧАНІЕ: На первой страницѣ страницѣ этого черновика имѣется подпись Радіонова.

Ваанъ Хорени.

№7. /черновикь/

Съѣздъ представителей русскаго населенія Карсской области привѣтствуетъ товарищей Карскаго Революціоннаго Комитета съ полной побѣдой надъ черной эгидой контрреволюціи”.....

ПРИМЪЧАНІЕ: засимъ заявлена готовность всѣми средствами и вооруженными силами помочь во всемъ новой власти. Черновикъ этотъ написанъ неразборчиво, карандашемъ.
Ваннь Хорени.

№8.

ВЫПИСКА

Изъ протокола 1-го Засѣданія Военно-Народнаго Трибунала 15-го мая 1920 года.

Допрашивается жительствующій въ г. Карсѣ предсѣдатель Русско-Національнаго Совѣта Самсоновъ Иванъ Григорьевичъ, 37 лѣтъ, урож. Саратовской губерніи, русско-подданный; въ Арменіи съ марта мѣсяца 1920 года. Объединенное засѣданіе русскаго, греческаго и мусульманскаго національныхъ совѣтовъ было созвано при предварительномъ соглашеніи предсѣдателей названныхъ совѣтовъ, а именно-самого Самсонова, Хораджева, Мешади Самеда Ганджинскаго. Протоколъ упомянутаго объединеннаго засѣданія отъ 10 мая 1920 года подписанъ мною собственноручно. Повѣстка въ Греческій и Мусульманскій Національный Совѣты отъ 10 мая 1920 года за № 536, а также воззваніе къ населенію отъ 11 мая с.г. подписаны собственноручно мною и секретаремъ Совѣта Радіоновымъ, не было разослано, потому что не было потребности въ немъ, такъ мы считаем, что большевитскій переворотъ являлся къ тому времени уже совершившимся фактомъ. Въ событіяхъ 9-12 мая активнаго участія не принималъ, хотя въ демонстративномъ шествіи русскаго національнаго Совѣта 11 мая изъ зданія Совѣта въ гаражъ съ краснымъ флагомъ участвовалъ..... На знамени, которое мы несли съ собою 11 мая было начертано: “да здравствуетъ Совѣтская власть.” Начерталъ эти слова на флагѣ Радіоновъ.

Показанія далъ и читалъ Ив. Самсоновъ /подпись/

ПРИМЪЧАНІЕ: гаражъ былъ штабомъ “Ревкома.” /Ваннь Хорени/

№9.

Допрашивается Радіоновъ Максимъ Алексѣевичъ, секретарь Національнаго Совѣта, 22 лѣтъ, урож. сел. Радьоновки: служу учителемъ въ Ново-Селимѣ. Воззваніе къ молочанамъ Карсской области съ призывомъ организоваться для закрѣпленія совѣтской власти въ Арменіи-подписано мною и Самсоновымъ. 11-го мая с.г. съѣздъ русскихъ съ краснымъ знаменемъ, на которой мною было начертано “да здравствуетъ совѣтская власть” отправлились изъ зданія Русскаго Національнаго Совѣта въ гаражъ въ Военно-Рев-

люціонный Комитетъ привѣтствовать Совѣтскую власть: Съ краснымъ знаменемъ въ Военно-Революціонный Комитетъ шли Самсоновъ, Богдановъ Василій и пр..... Протоколь объединеннаго засѣданія русскаго, греческаго и мусульманскаго національныхъ совѣтовъ подписанъ мною, Самсоновымъ и Богдановымъ.

М. Радіоновъ /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.149, թ.1,1a,2,2a,3; փոխարկ

ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ՆԱԽԿԻՆ ԲՆԱԿԻՉ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ
 Կարսի մարզում հեղափոխական շարժման ընթացքի վերաբերյալ
 (10 նոյեմբերի, 1928թ.)

БОРЬБА ЗА СОВВЛАСТ В КАРС ОБЛ 1919-1920г

Самое сильное Революционные настроения населения Карсской области главным образом крестьянского, нужно отнести к периоду , когда Карсская область с помощью англичан была занята маузеристскими-дашнакским Правительством и когда так НАЗЫВАЕМОЕ Турецко-Юговосточная Республика была англичанами низвергнута, а члены Правительства согнаны, нужно сказать это правительство носило в себе зародыши национального движения. Занятая англичанами Карсская область и передача ее дашнакам как надежному правительству и диктовалось тем соображением, что во первых в Турции к тому времени началось национальное движение, возглавляемое Кемаль Пашей, которое как известно имело своей целью освободиться от гнета европейского а главным образом английского империализма, а во вторых Анатолийское Правительство развивало свое национальное освобождение при поддержке только одной Советской власти, которая к тому времени перешла в решительное наступление против Деникина и победаносна шла на Восток-Баку т.е. этим самым сильно влияло на положительные стороны молодой Турецкой Республики. Англичане отлично все это учитывали и естественно должны были создать буфер который противостоял-бы всей создавшейся, крайне невыходной для них обстановке. Вот почему они быстрым натиском огнем и мечем занимают Карсскую область, предоставив все население в области, в особенности Турецкое полному безумному дикому разгулу одичавшим ордам-маузерристам. Не в меньшей степени пострадали и другие национальности русские, греческие, курдские, не исключая и армянского населения т.к. увлекшись своей “победой” над мирным населением с помощью все-сильного английского воссала-дашнаки не пренебрегали никакими средствами “войны”. Грабежи насилия репрессии, реквизиции были излюбленными их средствами в осуществление победы.

В области царил жесточайший террор и полный разбор над населением. Несмотря на наличие национальных Советов: тюркского, греческого и русского межнациональная вражда была доведена до полного апогея. И не удивительно почему, Так как русский национальный Совет был сконструирован рукою Полномочного Главком Деникина в Армении-генералом Зинкевичем, политика которого была направлена к созданию “единой неделимой” и при благоприятных условиях для “главкомандующего с большевиками в России, немедленно уничтожить “Независимую Армению” и водрузить над твердынями Карсской Крепости трехцветное знамя, эту же поли-

тику проводили и поддерживали англичане в Карсе, а дашнакское правительство для них пока было терпимо, а до поры до времени выгодное.

В целях проявления того, что добровольческая Армия и Правительство заботиться о русских ген.Зинкевич организует помощь Карсobl не только хлебом с Кубани, но как не странно предлагал по 10000 руб. на восстановление молитвенных домов в Карсской области а сам вместе с своим монархическим руссоветом разъезжал по селам Карсской области.

Турецкий национальный Совет был организован рукою англичан из “верных людей сынов ислама и помощников его” и политика его была направлена против подавления национального движения как Турции так и в области.

Что же касается греческого, то он был на поводу англичан, т.к.англичане обеспечивали им возможность и помощь свободного переселения в Грецию.

Всю эту комбинационную политику англичане вели в контакте с Американским Комитетом помощи на ближнем Востоке.

Кучка политиканов и рабoйничая дашнакская армия, при таких условиях не могла между молотом и наковальной держать почти 400000 население области. И тут началось брожение масс, вылившееся как увидим ниже во всенародное возстание.

Весной 1919г. как в связи с яозяранием из Севкавказ так и других мест Кавказа беженцев Карсской области, а также в связи с занятием Севкавказ добровольческой армией-в Карсскую область бежали также несколько человек местных жителей Карсской области-коммунистов, а также участников Красной гвардии: Родионов, Войкин, Косинский, Богданов и др. которые и создали ядро, вокруг которого и стали группироваться лица разделяющие идею коммунистической партии и Советской власти.

Большинство из этих товарищей являясь учителями в деревнях среди крестьянства, пропандировали сущность Советской власти и разоблачали гнусную политику-как дашнакского Правительства так и во всех их опекунов, англичан, американцев, добровольч.армии и т.д. Результатом этой пропаганды скоро стали на лицо. Благодаря тому, что местное население, курдское, тюрское и отчасти русское-Бордуско-Ольгинском-фронте, под командой Полковника Нестеровского не только не оказывало никакой поддержке в смысле гражданской повинности, но были организованы возстания и все виды препятствия-и при полной враждебности тыла Бард-Ольгин. Фронт был полностью разграблен и деорганизован.

Аналогичные случаи мы имели в Агбабинском, Шурагельском и Гельском фронтах, но стой лишь разницей, что эти районы до тех пор подвергались со стороны дашнаков ужасающему погрому, пока это население не восстало организованным путем против насильников. В особенности варварской расправы подверглись население области в период когда дашнакское правительство было признано “...” февраль 1920г когда в честь этого признания дашнакам было предоставлено-вооруженная помощь.

К осени 1919 года наше ядро было оформлено как подпольная большевистская организация и мы стали намечать линию нашей открытой борьбы против дашнаков. Большая часть населения-чувствовалось, что была на нашей стороне и это вселяло в нас уверенность в решительных действиях. Но отсутствия революционного организаторского навыка, также отсутствия связи с внешним партийным миром, а с третьей стороны отсутствия в наших рядах рабочей массы, приостанавливало в нас уверенность в положительном и верном исходе активного действия. Поэтому на одном из совещаний в начале 1920г мы решили взять курс на углубление анти правительственной агитации и взять в свои руки национальные советы и в первую очередь русского как игравшего доминирующую роль среди всего населения области, через которое мы имели-бы большие легальных прав и возможностей активных и верных действий. Но поскольку национальные советы, как указывалось выше находились под покровительством дашнаков, добармии и иностранцев, то эту борьба была нелегкая. К тому же мы третий и последний раз были предупреждены Губернатором области Коргановым о том, что в случае повторения какой либо агитации с нашей стороны мы будем высланы из пределов Армении или преданы Суду.

Воспользовавшись тем, что “вожди” русского национального Совета в связи с разгромом деникинской армии растерялись, повели агитацию среди населения области об оказании добровольческой армии как живой людской помощи так и пожертвовании. Мы в противовес этому повели агитацию разоблачая сущность призыва Генерального Совета и Предста.Добр.Армии и требовали что бы был созван съезд, где бы были обсуждены все текущие вопросы, когда же наше требование как членов нацменьшинств было отвергнуто,мы в конце февраля представили РуснацСовету письменное требование за подписью двух третей всего населения области с предложением созвать к 8 марта Областной съезд в противном случае съезд будет все равно открыт 8 марта. Когда мы обратились к Губернатору области за разрешением созыва съезда, то нам было предложено добровольно покинуть область в противном случае будет применена административная сила ареста и высылки.

8 марта когда разрешение Губернатора все же не было съезд был созван и делегаты со всех сел явились-партийная часть была предупреждена о том, что если кто либо явиться на съезд то будут арестованы а вообще Губернатор сделал распоряжение об аресте коммунистов. На съезд прибыл с Тифлиса от Рус.Нац.Зак Совета т.Самсонов, левый эсер. Съездом был послан Губернатуо протест, во первых против того, что он не довал формального разрешения на открытие съезда, а во вторых против угрозы аресты партийной части съезда/Родионов, Войкин,Богданов/ и т.д. Не получив ответа съезд все же 9 марта открылся. Вышеуказанные партийцы тоже присутствовали и были проведены в президиум съезда 9/го вечером со стороны полиции была попытка их ареста, но благодаря своевременно-

му предупреждению товарищи скрылись и вынуждены были выехать в села. Съезд закончился полным поражением и дискредитации старого состава Совета и в корне была осуждена вся его работа. Съездом было принято целый ряд предложений по представленным резолюции ком-фракции, /по текущему моменту/, осуждалась политика дашнакской власти и предъявлялись политические и экономические требования для обеспечения национального меньшинства области. Анологичные требования были предъявлены и другими национальными советами, которые также были обновлены и после этого был создан блок по целому ряду вопросов текущего момента.

Из членов партии четверо вышеназванных товарищей вошли в новые во вновь избранный областной совет, но в президиум по соображениям момента никто не входил, но тем не менее в президиум вошли лица в большинстве своем вполне разделяющие нашу точку зрения, а тов. Самсонов-Зампредсовета /только номинально числился эссером, а фактически был вдохновителем осуществления Соввласти.

Руководящая партийная часть в силу указанных обстоятельств, окончательно ушла в подполье и разсосалась среди населения области, не приостанавливая вести активную антиправительственную агитацию.

В конце Апреля был созван пленум совета, где был сконструирован новый президиум куда и вошли 3 члена партии Богданов, Радионов и Войкин. 1-го мая в Карсе была организована грандиозная демонстрация с явным политическим уклоном в противовес дашнакской демонстрации. При виде такого по Карсу грандиозного шествия по улицам и с явными политическими лозунгами, песнями и митингом городская и военная власть форменно была растеряна и только на другой день начались аресты и репрессии. Но 1/е мая послужил как бы сигналом к движущимся внутренним событиям области. 1-е мая измерил готовность и сплоченность трудовых масс населения а нас партийную часть сблизил между собой и мы установили контакт с существовавшим другой партийно/городской организацией.

5 или 6 мая нам стало известно, что на 10-е мая предстоит вооруженное восстание против существующей власти и восстановление Советской власти. Мы с своей стороны разработали следующий план. Во первых проинструктировали места, через своих товарищей, об организации боевых дружин из надежных крестьян, которые по первому нашему требованию должны быть готовы на восстание и во вторых подчинение о разоружение местной власти в третьих на 9-е мая созывался областной съезд /пленум/ от имени которого мы с большей авторитетностью должны были действовать и в четвертых на этот съезд приглашались члены Турецкого и Греческого национальных советов, которые также будучи в контакте с нами будут принимать те или иные меры через свое население, а самое важное организацию и снабжение оружием в первую очередь патронами. К съезду была разработана резолюция, которая была утверждена на

объединенном межнациональном совещании о том, что бы была сменена единоличная власть в области и передано в Народное Управление, смена, руководящего административного аппарата и третье прекращение между-усобной войны как с внутри области так и с Турецким народом.

Внутренняя и внешняя обстановка для дашнакского Правительства в целом так и для Карсского гражданского и военного командования сложилась в этот период так, что они очутились в положении зверя запертого в клетку. Восстание в Александрополе, Зангезуре, Ново-Боязете, напряженное настроение войск и населения в Карсской области, диктовали им суровый приговор грядущих событий и событие опережали как темп жизнь и ее планомерность. Издерганный, измученный организм народных масс не вынес больше безмерного и безпредельного издевательства, обманщиков своих и полоумных политиканов, принесших за короткий период своей независимости столько человеческих жертв, столько невинно пролитой человеческой крови и этот чудовишный организм не выдержал этой мерзкой, отвратительной тяжести и в ночь на 10/е мая, вооруженные войска руководимые коммунистами и с помощью всего трудового населения сбросили с своих плеч вчерашних паразитов. В ту же ночь в Карсе была восстановлена Соввласть и ее Революционный комитет. В тот же вечер Русский Национальный съезд совместно с представителями Греческого и Мусульм.нац.совета приняли горячее участие во всенародном торжестве, а на другой день 10/го мая съезд в целом приветствовал ревком и выделил для работы в нем 3/х товарищей Войкина, Богданов и Родионова.

Но вслед за тем как началась новая жизнь и намечались новые пути вчерашние враги трудового народа объединившись в один стяг повели бешенную провакацию против осуществившейся власти. Пользуясь тем, что Ревком нетолько не принимал репрессивных мер никаких против вчерашних вершителей судеб народа, но он-что одна из его ошибок начал с ними вести парламентарские-компромиссные переговоры, они воспользовались этим образовали единый фронт не только между собою, но самое важное их объединяла и руководила всемогущая опытная рука Антанты, используя лакеев маузеристов из 5-го полка и 2-й батареи. Антанта объявила о том, что она прекращает выдачу хлеба не только населению но и детям, маузеристы приступили к грабежу и террору-разбою, а дашнакские вожди вели провакацию о том, что Советская власть осуществляется за 11 миллионов турецких денег, которая в конечном деле направлена к резне армянского населения, а вожди Советской власти являются шпионами турецкого командования и Советской власти. Под напором этой опасности и хитро сплетенной провакации несознательная масса быстро пошла на эту контр-революционную удочку и стала отступать от завоеванных позиции. Факт неполучения хлеба населением и детьми, особенно находившихся на иждевении Амеркома способствовало упадочному настроению. Ревком же еще не окрепшился организационно, а также в силу целаго

ряда объективных причин /под давлением восстания в Александрополе, несвоевременное получения броневика и помощи/ и т.д./ безсилен был противостоять быстро изменяющимся обстоятельствам и под напором всех этих причин ревком, а с ним и верные сыны революции вынуждены на 3-й день существования Советской власти сдать город провакатарам изменникам народа дашнакам, а самим отступить, чтобы перестроить ряды для будущих сражений и верных побед.

Как указано выше темп обстановки так быстро изменялся, что подготовленные на местах дружины не сумели быть своевременно использованы в тяжелой обстановки для помощи городу.

В результате подавления восстания, часть членов Ревкома была поймана и через некоторое время Трибуналом по Спасению Родины приговорена к разстрелу и разстреляны в первую очередь т.т. Родионов, Тер-Григорян и др., другая часть была наступнута в дороге по направлению Александрополь и у села Аргина при перестрелке были все перестреляны и третья часть объявленная также вне закона рассеялась по селам и аулам области, часть из которых прибыла в Тифлис.

Окрыленная своей победой и озверев от счастья, что народное пламя удалось временно залить, освирипелая контр/ революция, начала свое дело. В течении одной недели население области было полностью предоставлено в распоряжение дикаго произвола маузеристов. Контрибуции, грабежи и насилия, аресты и все виды, гнусности, варварства и издевательства стали проявляться над всем трудовым населением области и только вмешательство Советской власти через наркоминдел т.Чечерина и Полпреда Леграна смягчила это безумие.

Урок Карсских событий не прошел безследно для всего трудового народа этой области, которое в последствии приняло активное безповородное участие в деле организации Советской власти в Армении.

Участники Карсских событий и перечисленных выше моментов.

Е.Войкин член партии с 1918г билет No.

В.Богданов член партии с 1919г билет No.

ՎԱՐՄԻ ՄԱՐԶԻ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԲՆԱԿԻԶՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
ՍՏՈՐԱԳՐՎԱԾ ՏԵՂԵԿԱՆՔԸ

Եֆիմ Վոյկինի կողմից Կարսի մարզում հեղափոխական շարժմանը
մասնակցելու վերաբերյալ
(նշ շուն, քան 1921թ.)

С П Р А В К А

Мы нижеподписавшиеся жители сел. нижепоименованных Донской области переселившиеся из сел.Владикарса, Благодарного и Михайлово Карской области, настоящим подтверждаем, что тов. ВОЙКИН Ефим Васильевич будучи в середине 1919 году в гор.Карсе принимал активное участие и руководство в следующих революционных событиях:

1. В 1919г. во главе Русского Национального Совета Карсской области стояли ставленники Доброармии Деникина Полковник Яновский и др., т.Войкин с группой революционеров Богданова, Родионова, Косинского и др., а также приехавших с Тифлиса представителей Русского Нац. Совета Закавказья Самсонова и Горбачева, вели усиленную борьбу в результате которой этот черносотенный Совет в начале 1920 года был переизбран и организован новый Совет из указанных выше т.т.Родионова Самсонова Войкина и др.
2. При их же активном участии в 1919 году в селах Карсской области почти единогласно было отвергнуто предложение /лично разрезавшего по селам Представителя ГенШтаба армии Деникина Полковника ЗИНКЕВИЧА, который агитировал население в пользу Добровольческой Армии/, в пожертвовании по ДЕСЯТИ тысяч руб. на молитвенные дома и т.д.
3. За перевыборы Руссовета т.т. Войкин и др.были подвергнуты репрессиям со стороны Дашнакского Правительства которое сперва распорядилось их выселить, а затем отменило.
4. Будучи учителем с Июля 1919г, а затем Смотрителем Владикарского училища т.Войкин создал вокруг себя группу крестьян сочувствующих Соввласти и в мае 1920 года параллельно с демонстрацией устроенной в г.Карсе тов.Войкин из школьников и крестьян сел Михайловки и Владикарса провел демонстрацию с красными знаменами и лозунгами о Советизации Востока и т.д.
5. В Майские события т.т.Войкин, Родионов, Богданов и др. были от съездом трудящихся Карсской области избраны в Ревком Карсской области и в дни событий т.Войкин, становится руководителем организации вооруженных отрядов из сел. Владикарс, Михайловки и Александровки организует в сел. Владикарсе Ревком и направлял вооруженные отряды на помощь Ревкому Карса который находился под давлением дашнаков на фортах Крепости Карс.

6. 14 мая после разгрома маузеристами революционных частей ликвидации восстания, а затем террора над Родионым, Грогирьяном и другими которые были захвачены маузеристами, а затем дашнакским судом разстреляны. Т.т. Войкин, Косинский, Самарин и др. скрывались по подвалам села Владикарса, а затем в начале Июля т.т.Войкин, Семилетов Максим и др.пешком через Агбабу, Ахаллаки-Манглис отправились в Тифлис.
7. В июле 1920г. т.Войкин и Семилетов скрыто возвращаются в село информируют население о тех мероприятиях которые приняты ими через т.Кирова в отношении спасения оставшихся в тюрьмах революционеров, а также ограждения от маузеристского насилия сел трудового населения области.
8. 12 августа того же 1920г. к т.Войкину на квартиру в село Владикарс прибыли из Баку нелегально т.т.Кикнадзе Владимир и Давтян с предложением организовать поездку в Баку. Тов.Войкин по селу Владикарса провел ряд собраний сочувствующих Советской власти и 15 августа с группой т.т.Семилетовым, Косинским и др.выехал в Баку.
9. С съезда Народов Востока с Баку т.Войкин нелегально прибыл в Карс откуда братьями Жуковыми жит.сел.Карса ночью переодетым был приведен в сел.Владикарс и спрятан в приготовленное ему убежище от маузеристов в подвале крестьянина Жукова. За время отсутствия т.Войкин на съезде народов Востока в Баку семья его состоящая из матери, жены учительницы нашего села и сына подвергалась ряду обыскам и репрессиям, а также подверглись такому же насилию все старонники т.Войкина и даже те в селе кто не принимал никакого участия в революционной работе.
10. Прибыв как указано в п.8 из съезда Народов Востока 20 сентября т.Войкин с подвала продолжал информировать население и съезде Народов Востока о положении Советской власти и т.д. В подвале он просидел до занятия Турками села Владикарс т.е. до 20 ноября. В результате терроризирования его семьи, ночные обыски, насилия над женой, выгон ее из квартиры ночью раздетой и т.д. она пролежав несколько дней и УМЕРЛА.
11. Заняв село Турецкие передовые части под предлогом, что т.Войкин армянин вывели его за село к яме для разстрела и только энергичное вмешательство крестьян Жукова Василия Васильевича и Василия Андреевича и др. спасло жизнь т.Войкина.
12. Когда Турками был занят Карс и их банды стали устраивать поголовную резню армян т.Войкин с т.Семилетовым пешком с риском собственной жизни отправились в Карс к Коменданту с просьбой о прекращении резни но почти невыслушав их Губернатор предложил им по добру и здоровью отправляться домой и некуда не выходить.

13. Несмотря на все это т. Войкин снова продолжает создавать группы из села Владикарса, а когда приехал в Карс проездом в Ангору т.Б.Мдивани т.Войкин организует в селе большой митинг на который приезжает т.Мдивани и где делает доклад и Положении Советского союза. На этом митинге были крестьяне соседних сел, а также турецкие воинские части. После этого митинга утром т. Войкин арестовывается и уже в Карсе освобождает его русское правительство.
14. Несмотря на то, что он пал окончательно по подозрению Турецких властей как коммунист т.Войкин вторично устраивает митинг на котором также участвуют русские Военпредставители Рюганов, Дыгун и др.
15. Сейчас же после вторично митинга Войкин с группой крестьян Семилетовым Щетининым арестовывается и сажается в тюрьму. Просидев с начала марта до Мая они отпускаются с предложением т.Войкину выехать, а как только ему с Александрополя ныне Лени-накана был подан вагон и уже перед отходом поезда он снова арестовывается, несмотря на все протесты русского представительства и сажается опять в тюрьму в ОДИНОЧНУЮ КАМЕРУ в которой он пробыл до середине июля мес., и уже был освобожден после того как многие из нас выехали в Совроссию. Перед нашими глазами проходили дни нахождения т.Войкина в тюрьме репрессии в отношении его, насилия/заставляли чистить по городу отхожия возить воду, дрова по городу и т.д.
 Действительность всего вышенаписанного и кратко описанного мы подписуемся:

ЖИТЕЛИ села ДОНСКОЙ
 ОБЛАСТИ
 Бывшие сел. Владикарса Карс.обл.

ЖИТЕЛИ села...
 Донской области, бывшие села
 Михайловки Карс. области

ԿՆԻՔ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 174, թ. 1; և՛րհիւսիղիր

Doc. II-24

ԿԱՐՄԻՐ ԳՎԱՐԴԻԱԿԱՆ, 1918 թ. ՀԿ(Բ)Կ ԱՆԴԱՄ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ
ԴԻՄՈՆԻԱՆ ՀԱՅԿՈՄՍՎՈՒՄԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ
Կարսում և մարզում 1920թ. մայիսին ծավալված դեպքերի վերաբերյալ
(նշ շուտ, քան 1926թ.)

Красногвардейца члена ВКП (б)
С 1/го апреля 1918 года Ефима
Васильевича Войкина.

Заявление.

...ВОССТАНИЕ В КАРСЕ. ОРГАНИЗАЦИЯ РЕВКОМОВ.

9/го

10/го мая утром я получил распоряжение с группой преданных граждан выехать в Карс. Прибыв в Карс я был предупрежден быть на чеку и установить тесную связь с городом через ближайщие горы. Расстояние равнялось 8-9 верст. 10 мая в 5 час: утра я снова с группой граждан выехал в Карс где уже моим глазам представилась картина восстания. На нашем совещании по предложению компартии Армении мы должны были срочно наметить ТРЕХ человек в Ревком. Были намечены я, Родионов, Самсонов и Богданов все члены партии за исключение Самсонова левого эссера, но который целиком был за нас, только уж формально назывался эссером порой сам заявлял, что он десятки лет в этой партии и ему жал терять название.

Мы члены Ревкома с развернутым Красным знаменем по Лорис-Меликовской улице двинулись к Ревкому нас встретили войска преданные ревкому, оркестр. Я должен заявить, что редко в жизни можно встретить такой момент торжественности по истине революционной красоты когда представитель воинской части и вышедший член ревкома разцеловался со мной заявив мне мы слышали о тебе мы знали тебя, но события так быстро развернулись, что мы даже не могли ближе познакомиться друг с другом. Через час я получил распоряжение выехать в села и на всякий пожарный случай свой отряд весь сгруппировать в селе Владикарсе и организовать Ревком. Уезжая из Карса я по дороге встретил тов.Оганджяна с револьвером кого то искавшего при чем я ему заметил, что надо бежать скорее в ревком и сообщить о митингах офицерства с маузеристами в Кабардинском дворе и невзирая ни на что арестовывать Командный состав. Крепости во главе с Генералом Пирумовым. Но он увлекшись в розыске когото в роде докторо Казанджева Лидера Дашнакской партии в карсе не обратил внимание, я же запоздним временем не мог вернуться в ревком. Тов. ... Оганджанова я в последствии видел на съезде народов Востока.

Весь отряд я стянул в село Владикарс, где организовал Ревком, а также выделил командный состав отряда. Собралось человек 100.

12 я получил тревожные сведения с Карса и распоряжение от тов. Родинова срочно отправить часть команды к селу Благодарное на форт Фадеев. При чем в этот день вечером получил сообщение, что Самсонов, и группа других лиц арестована, ревком отступил на западные форты.

Утром 13 я получил сообщение об аресте Родинова. Отправил в Карс для проверки группу вооруженных не доходя до первых фортов их уже обстреляли маузеристике отряды. Таким образом стало известно о том, что власть Ревкома пала. Группа членов Ревкома в том числе Самсонов, Родионов и другие арестованы другие бежали, ТАКИМ ОБРАЗОМ ПРОСУЩЕСТВОВАВ ТРИ ДНЯ РЕВКОМ ПАЛ, ЛИШЬ БЛАГОДАРЯ ТОМУ, что не было принято решительных мер к аресту Главарей маузеристов, Коменданта и Губернатора.

ЧРЕЗВЫЧАЙНЫЕ СУДЫ, НАРОДНЫЕ ТРИБУНАЛЫ, ПОЛЕВЫЕ СУДЫ- все обрушилось на голову восставших.

С самого начала восстания 10 мая и его предверия 1/е мая, дашнаки и мещане стали пичкать населением национальной враждой был выброшен лозунг после подавления восстания следующий: с мусульманами поступайте как хотите, к грекам снисходительно, а к русским быть беспощадным. Этот лозунг конечно был воспринят маузеристами как за дерективу. При чем после подавления пошли разные провакационные слухи о том, что русское население выбросило лозунг долой Армению и прочее. При чем надо отметить, что это находило свое изображение в Закавказской в то время прессе можно убедиться почитав в их музее Грузии Газеты за то время.

Таким образом начали работать поименованные выше суды 5-го Июня Суд допросил Родинова и 5-го вечером был разстрелен Родионов и коммунист ТЕР-Григорян другие без суда разстреляны третьи в том, числе и тов. Самсонов Приговорены на вечные каторги и т.д.

Затем другая часть ревкома была поймана и разстреляна по пути в Александрополь у села Аргино на шоссе.

Я вынужден был после получения сведений вместе с Косинским и Семилетовым через Агбабу отправиться с Тифлис, после же подавления восстания я прятался по подвалам ждал результатов судов, и после получения сведений о разстреле Родинова бежал в Тифлис.

В Тифлисе я прибыл через 11 дней пешого пути. В Тифлис мы прибыли под видом извозчиков, получив документы в Духоборье от их в то время Комиссара Храмцова, ныне проживающего в Тифлисе. На другой день утром не успев сообщить т. Кирову о положении в Армении выходя от него мы подверглись аресту. Арестовали меня, Косинского. Просидели в особом отряде 3 дня выпустили с условием не шлаться по городу.

Прожив кое как у сестре 3 недели я получил сведения о болезни жены и через Воронцовку на нижнем подводе под псевдонимом прибыл в село Владикарс.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.172, թ.2-3; ւերկնապիր

Doc.II-25

ԿԱՐՍԻ ՌԱԶՄՇԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱՄԱԿԸ ԳՆԴԱՊԵՏ
ԲԱԲԱԶԱՆՈՎԻՆ

Որով տեղեկացվում է, որ Խորհրդային Հայաստանի Ալեքսանդրապոլի
նազմհեղափոխական կոմիտեն խնդրում է գեներալներ Փիրումովին և
Օսիպովին ստանձնել Կարմիր Բանակի հրամանատարությունը, և ավելի
եռանդուն կերպով այսուհետև ղեկավարել հայկական բանվորագյուղա-
ցիական բանակը, իսկ բոլոր զորամասերի և հաստատությունների
պետերին էլ, որ տեղեկացնեն, որ ճանաչում են Խորհրդային Հայաստանը
և Կարմիր Բանակը
(11 մայիսի, 1920թ.)

Военно-Революционный
КОМИТЕТ
Гор. Карса.
7
11-ое мая 1920

Полковнику Бабаджанову

Временный Военно-революционный Комитет Гор. Карса посылает для
ознакомления выписку из телеграммы отправленной Александропольским
Реввоенкомом Советской Армении:

“Передайте от моего имени Генералам Пирумову и Осипову, полковни-
ку Бабаджанову и всем другим офицерам, что я прошу стать во главе Крас-
ной Армии оставаясь на своих постах еще с большим усердием руководить
отныне рабоче-крестьянской Армией, затем все начальники частей и уч-
реждения и другие офицера должны завтра же донести мне телеграммой в
том, что они признают Советскую Армению и признают Красную Армию.

Не представившие таких донесения будут отчислены от своих
должностей. Немедленно уведомить все подведомственные вам
военные учреждение о полученной телеграмме от товарища Мусаеляна
и сообщите ему о результате. В Алек-Поль. Реввоенкому.

Члены Временно Военно-Революционного КОМИТЕТА.

Подписи
МЕЛКУМЯН
А.ГУМАСЯН
Г.БАЙТУНИ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 150, թ. 1; ւերինսագիր

ԿԱՐՍԻ ՔԱՂԱՔԱԳԼՈՒԽ ՆՈՐԱՏՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինքը, որպես պետական պաշտոնյա, պատրաստ է ծառայել այն իշխանությանը, որն ընդունված կլինի ժողովրդի կողմից, այդ թվում՝ նաև խորհրդային իշխանությանը
(11 մայիսի, 1920թ.)

Կարսի բերդաշրջանի յեղափոխական կոմիտեին

Ստացայ Ձեր N2 գրուպինն ինձ իբրև քաղաքագլխի ուղարկած, որին պարտք եմ համարում պատասխանել հետևյալը:

Ես, իբրև ճողովրդի աշխատատուր դասի ընտռեալ ներկայացուցիչ, պարտատուր եմ հնազանդուել և ընդունել այն կառավարութիւնն ու հնազանդուել նրան, որը կը հաստատուի մեր երկրում, այս դեպքում սովետական իշխանութեանը:

Ես ամբողջ կեանքս նուիրել եմ իմ ժողովրդի և ազգի բարօրութեան և աշխատել եմ կուսակցութեան մեջ, որը նպատակ է ունեցել իմ հայրենիքի փրկութիւնը:

Այժմ վստահ եմ, որ ոչ մի անձնական և այլ հակառակութիւն չի կարող առիթ տալ որևէ անարդար վերաբերմունքի դէպի ինձ և մեր երկրի խաղաղ յեղաշրջումը արատատրել որևէ էքսցէսներով:

Եթէ երբէք անհեռատես մարդիկ պիտի անձնական մօտիւներից դրդուած մեկին կամ միւսին բանտարկելու կամ նոյն իսկ սպանելու փորձ անին՝ յեղափոխական կոմիտէ երբէք թոյլ չի տալու այդ բանը:

Վստահ յեղափոխական կոմիտէի արդարութեան և անաչառութեան վրայ, ընդունում եմ նրա առաջարկը և մնում իմ պաշտօնին մինչև այն վայրկեանը, երբ ինքը կը կամենայ և նրա առաջին առաջարկին կը թողնիմ պաշտօնս:

Վերջացնելով պարտք եմ համարում յայտնել, որ լիայոյս եմ յեղափոխական կոմիտէի անյիշաչարութեան վրայ և որ եթէ նա կամենայ ին ծառայութիւնից օգտուիլ՝ նոյնպիսի անձնօրութեամբ կը ծառայիմ հայրենիքիս և նրա աշխատավոր դասի համար, ինչպէս մինչ այժմ:

Յարգանքով՝ Կարսի քաղաքագլուխ Ն.Ն.

11.V.1920, Կարս

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 151, թ. 1-3

Doc.II-27

ԿԱՐՍՈՒՄ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՄԱՆԱԿԻՑ
ԱԼԵՔՍԱՆԴԻ ՆԱԶԱՐՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ ԲՈԼՇԵՎԻԿՅԱՆ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԵՐԿՐԱՄԱՍՍՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Ապստամբության ղեկավարության կողմից իրականացվել են Կարսի քաղաքացիական և զինվորական ղեկավարության հատուկներտ ներկայացուցիչների ձերբակալություններ, բոլշևիկների կողմն անցած զինվորականները հրաժարվել են հայի արյուն թափել՝ թեկուզև դաշնակցականների, և չնայած նրան, որ մահմեդական և ռուսական համայնքները պատրաստակամություն են հայտնել զինված ջոկատներով համարել ապստամբների շարքերը, ապստամբության ղեկավարությունը գերծ է մնացել օտարազգի զինված ջոկատներն օգտագործել իշխանությունների հետ դիմակայության մեջ
(31 մայիսի, 1920թ.)

В КАВКАЗСКИЙ КРАЕВОЙ КОМИТЕТ
/о карских событиях/

Профессионала гор.Карса-
Александра М.Назаряна.

Д О К Л А Д

Советская власть в гор.Карсе была провозглашена 9-го мая в 8 час. веч. После дня 1-го мая, когда весь пролетариат гор. Карса ясно показал свою симпатию и сочувствие коммунистической партии, работа пошла более интенсивно и успешнее. В войсках пошла самая оживляющая работа и хотя не имелось ячеек в них, но был образован Военный Комитет-по одному представителю от различных частей войска. В городе было 5 ячеек: 1) ячейка авто-гаража/6 товарищей/, 2)ячейка интеллигентов, /12 тов./, 3) ячейка электрической станции /6 тов./ 4) ячейка радиостанции /5 тов./ 5) ячейка железнодорожников /14 тов./. Кроме того были ячейки сочувствующих в Ущельи-яч.квартирного довольствия войска. Инженерного Управления рабочих, служащих у американцев-всего 37 товарищей. Согласно предписанию Александропольского Военно-Революционного Комитета, 9-го мая в 8 час.вечера была провозглашена Советская власть; провозглашение Советской власти местным коллективом обсуждался не раз и мнения по этому поводу расходились, между тем, как при провозглашении Совет.власти в Александрополе и вообще при провозглашении власти по всей Армении, мнения по этому поводу города Карса в центре не было. После установления советвласти в Александрополе выжидать в г. Карсе нельзя было, ибо время не терпело. Городу были известны наши намерения и шла антибольшевистская провокационного характера агитация, а потому необходимо было принять решительные шаги, в то время как из Александрополя

было сказано: “ждите броневика”. Гарнизон г.Карса, состоя приблизительно из 800 штыков, из коих более 400 заявили свою готовность выступить против контр-революционного правительства, остальные были нейтральны, заявив, что они не пойдут против своих же армян и примкнут к тем кто одержит перевес. К числу последних относится: караульный батальон и вторая батарея. Отношения с караульным батальоном еще более обострилось после того, как наиболее стойкие революционные части забрали у них революционным путем четыре пулемета. Самыми стойкими и революционно настроенными частями были: вторая рота крепостной Артиллерии и Комендантская рота, которая до самой последней минуты, несмотря на утомленность и антибольшевистскую агитацию, заявили: “мы большевики и останемся верными делу революции”. 9-го мая в 8 час.веч. преданные части собирались у Штаба, где был митинг; тотчас по городу была расположена охрана: станция, почта, казначейство, склады продовольственные-все это находилось под нашим ведением, везде была наша стража. Образован был временный Военно-революционный Комитет в составе пяти товарищей:1. Меликяна Димитрия /штабс капитан Крепостной Артиллерии/-командующий Коммунистическими войсками Карсского Гарнизона, 2. Байтуни /солдат Крепостной Артиллерии/ 3.Назарян Александра, 4. Гукасяна Гукаса и 5. Томасова Аршака. Командный состав весь полностью, за исключением единичных офицеров, никакого участия не принимал в повстанческом движении. 10-го мая был издан приказ Реввоенкома генералу Пирумову, согласно которого сообщалось о командном составе, о том, что командный состав остается на своем месте, если только признает Советскую власть. Было намерение Реввоенкома арестовать губернатора Корганова, Начальника Милиции, городского голову Нахратяна, генерала Пирумова у др., но по получении предписания из Александрополя, все они были оставлены на своих местах. 10-го же мая к 4-м часам дня явилась шайка маузеристов с хнысскими турецко-подданными армянами, которые, как в конце выяснилось, имели намерение обезоружить нас и захватить Штаб, но противники были отбиты. Был дан ультиматум генералу Пирумову о командном составе, а также и городской Думе. Ответ был получен 11-го от Пирумова, где заявлялось, что командный состав стоя за сохранение фронта, подчиняется Реввоенкому. Был смещен губернатор Корганов; арестованы: Нахратян /городской голова/ и Кесаян /начальник милиции/. Несмотря на ответ о подчинении нам, как город, так сам Пирумов, начали сформировать отряды против нас из деревень, главным образом беженцев и турецко-подданных армян /Хныса, Муша и пр.мест./ Были попытки обезоружить наиболее стойкие части, но попытки оставались попытками. В войсках козалося брожение. Станция уже была захвачена противниками. 11-го в полдень опять явился отряд турецко поданных армян, который на столько всполошил оставшуюся при Штабе роту, что Штаб чуть не был захвачен ими, но благодаря энергичным мерам с нашей стороны, последние опять

разошлись, с крепости нами были пущены разрывы. Положение было крайне критическое: Штаб находился в крайне неудобном месте и час от часу можно было ожидать его захвата, части находились далеко от Штаба, в войсках, утомленных в течении трех дней начиналось брожение, агитация контр-революционеров: дашнаков, командного состава в нейтральных частях, подкупы путем денег отдельных солдат, все это перекинулось и на сел-повстанцев; принимая во внимание такое положение вещей. Реввоенком принужден бы перейти в крепость, перевести Штаб свой в форт Александра 2-го и оттуда резко проводить свои постановления и приказы, угрожая бомбардировкой города. Штаб перевелся 11-го мая в форт Александра 2-го. Подготовленных товарищей было очень мало, в то время как работы было очень много. Вся работа лежала на 5-7 товарищах, которым было не вмоготу справиться со всей работой. Связь с Сарикамышом и Александрополем была не на должной высоте. Надежда была на Александрополь, который обещал отправить подготовленных товарищей и товарищи из военных. 11-го мая посылался ультиматум за ультиматумом, как городскому самоуправлению, так равно и генералу Пирумову, только начинались назначения политических комиссаров в учреждения. Одновременно с утвердительным ответом на наш ультиматум, лъстивые дашнаки, сформировали громадные отряды из крестьян, что удавалось им легко, в виду того, что деревни совершенно не были подготовлены к событиям, путем подкупов перевели на свою сторону Караульный батальон, ввели в заблуждение большинство солдат повстанцев: 12-го мая к крепости направился отряд Хнысцев: впереди шли сироты, за ними женщины-беженки с красными флагами, а за ними отряд. Одновременно было отправлено 2 автомобиля с пулеметами и вооруженными повстанцами для ареста губернатора Корганова и установления охраны города. Как только автомобили стали подходить к толпе, последняя окружила автомобили и воспользовавшись тем, что с нашей стороны не будет ни одного выстрела в виду того, что впереди женщины и сироты, захватывают автомобили, избивают товарищей и продолжают двигаться к Штабу. Видя такое положение Командующий войсками тов. Меликян приказывает с крепости пустить огонь по толпе, а затем и бомбардировать город, на что повстанцы /большая часть/ заявляют после колебания, что они не будут бомбардировать город, в виду того, что в городе их семейства да и сверх того, они против избияния своих армян и вообще против пролития армянской крови, хотя бы дашнакской крови. Положение немного ухудшилось, тем более, что к вечеру достоверно выяснилось, что 5-ый полк уже изменил нам хотя и продолжал оставаться с нами, что посредством подкупленных солдат и фельдфебелей ночью 12-го должны расстрелять всех главарей повстанческого движения и захватить Штаб в свои руки. Никакая агитация с нашей стороны уже не имела успеха, город уже был захвачен противником. Единственными стойкими и революционными частями были и оставались: Комендантская рота из 30 товарищей и

2-ая рота крепостной Артиллерии из 40 товарищей, что было слишком мало, а потому оставался один исход: перейти на форт Бучкиев, отступить в Александрополь, в полном уверенности, что Александрополь наш, что и было сделано в ночь на 13-ое мая. Никаких соглашений с греками, мусульманами и молоканами не было. Были получены приветствия от Греческого и Русского Национальных Советов, которые приветствовали Советскую власть в Армении. Указанным Советам, несмотря на предложение с их стороны о вооруженной поддержки нам Реввоенкомом было заявлено: пока воздержаться от вмешательства в повстанческое движение, в виду того, что национальный антогонизм настолько силен в массах, что может пагубно отразиться на повстанцах.

Итак главной причиной провала революционного движения в городе Карсе была:

1. Полное отсутствие работы и агитации в деревнях /самое важное/.
2. Отсутствие кадра подготовленных товарищей.
3. Неоднократное выступление по всем городам Армении.
4. Отсутстви планомерной связи с Александрополем с Саракамышем.
5. Непоследовательность Александропольского Комитета в деле преподанных директив.

Профессионал гор. Карса, член Военно-Революционного Комитета гор. Карса член Р.К.П. /большевиков/ А. Назарян.

Указанный доклад и точку зрения товарища Назаряна вполне разделяю. Член Военно-Революционного Комитета, Командующий повстанческими частями Меликянц, г. Тифлис 31-го мая 1920 года.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 154, թ. 1-4; ւերիւնիւզիը

Doc.II-28

ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Ապստամբության ընթացքում պետական պաշտոնյաների
ձերբակալությունների և Ղարաբաղի որոշ հատվածներում խորհրդային
իշխանություն հայտարարելու վերաբերյալ
(մայիս, 1920թ.)

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հակահեղափոխականների ձերբակալումը.

ԳԱՆՁԱԿԻՑ- հայտնում են, վոր Գիմիջի շրջանից քաղաք են բերված
գեներալ Բաղդասարովը, Հայաստանի ներքին գործերի մինիստրի
ոգնական Մանասյանը, գավառական կոմիսար Սպրանտիկովը,
Մատեսյանը յեվ ելի յերեք հոգի: Նրանց ձերբակալելն հայ
գյուղացիները Քարվանսարայի շրջանում: Հանձնված են 32-րդ
դիվիզիայի շտաբին: Ձերբակալվածները ուղարկված են Բագու:
Դեռ յեվս չստուգված լուրերի համաձայն, Դիլիջանում խորհրդային
իշխանություն ե հիմնված:

Ղ ա ր ա ք ա ղ ու մ .

Շուշուց հաղորդում են, վոր Ջեվանշիրի գավառի հայկական մասում
հաստատված ե խորհրդային իշխանություն:

Ժողովրդի մեջ անսովոր վրդեվորություն ե տիրում: Պարենավորման
գործը կարգավորելու համար միջոցներ են ձեռք առնված: Հացը, վորի
գրվանքան 25 ռուբ.եր, ժողովրդին պիտի ծախվի 8 ռուբլիով: Կարիագի-
նում բացվում են կարճաժամանակյա դասընթացներ, խորհրդային
գործիչներ պատրաստելու համար: Դաշնակների յեվ մուսավաթիստների
ձեռքով թշվառացած կանայք յեվ յերեխաներն ուղարկվում են Բագու:
Բոլոր հակա-հեղափոխականները ձերբակալված են:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 1; մեքենագիր

ԲՈԼՇԵՎԻԿ ԼԱԶՅԱՆԻ ՀՈԴՎԱԾԸ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ
«ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» ԹԵՐԹՈՒՄ

Տաճկաստանի աղքատ աշխատավորությունը քանի զարգանում, այնքան ավելի է իրեն նետում դեպի միջազգային շարժումը, Խորհրդային կառավարության ու ազգերի եղբայրության գաղափարը Տաճկաստանում լայն հող է գտնում, իսկ արևելյան հալածված թյուրք ազգությունների առաջնագունդը՝ Ադրբեջանի աշխատավորությունը գործով հաստատեց իր հեղափոխական լինելը, ու որպեսզի հայ աշխատավորությունը կարողանա առանց շեղվելու օրինավոր տեղ բռնել միջազգային հեղափոխական շարքերում, պիտի անխնա ոչնչացնի «ազգասերների» ու ազգակիցների բոլոր բանդաները
(22 մայիսի, 1920թ.)

ՏՎԵՔ ԶԵՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ.

Հասել ե որը:

Յերկար ու բարակ խոսելու ժամանակ չե: Պետք է գործել ու գործել շտապ:

Տասնյակ տարիների ընթացքում հայ ինտելիգենցիայի մեծամասնությունը՝ դաշնակցական ավազակներն, կեղծավոր հոգեվորականները, միշտ աշխատել են թաքցնել մեր միտքը, մթացնել մեր պարզ հասկացողությունը: Մեր ազգի նույնանման „ղեկավարները,, տարիներ ու տասնյակ տարիներ կրկնել են մեզ միշտ մի բան.

- Թյուրքն ու տաճիկը ընդունակ չեն ըմբռնելու ազատության ու դասակարգային կռվի գաղափարը:

Սա մի պատմական սուտ է: Սա մի վոճրագործություն է:

Ու պատմությունը ինքը իրական փաստով քարոս քանդ արավ այս զրպարտությունը:

Տաճկաստանի աղքատ աշխատավորությունը քանի զարգանում, այնքան ավելի նետում է իրեն դեպի միջազգային շարժումը:

Խորհրդային կառավարության ու ազգերի յեղբայրության գաղափարը Տաճկաստանում լայն հող է գտնում, իսկ արեվելյան հալածված թյուրք ազգությունների առաջնագունդը - Ադրբեջանի աշխատավորությունը գործով հաստատեց իր հեղափոխական լինելը:

Մութ ու հետամնաց աշխատավորությունն ավելի հեղափոխական դուրս յեկավ, քան վոտից մինչեվ գլուխը զինված „հեղափոխական,, կոչվող դաշնակցական բիժաներն ու ջոջերը:

Այս ուրախալի փաստից հետո, աններելի վոչրագործություն արած կլինի նա, ով „ինքնապաշտպանություն,, , „ազգի փրկություն,, ու

նույնանման հիմարություններ կրկնելով, հեռու կանգնի ճնշվածների հեղափոխական մեծ գործից:

Ու վորպեսզի հայ աշխատավորությունը կարողանա առանց շեղվելու որինավոր տեղ բռնել միջազգային հեղափոխական շարքերում, նա պիտի անխնա վնջնացնի „ազգասերների,, ու ազգակիցների բոլոր բանդաները:

Հասել ե „Հին աստվածների,, ու հին հասկացողությունների կործանման ժամը:

Վայ նրան ով չի կատարի որվան պահանջը: Վայ նրան ով չի հասկանա պատմության լեզուն:

Ինչքան ել հիվանդ ու թույլ չլինի հայ աշխատավորության գիտակցությունը, ինչքան ել նա տարված չլինի դաշնակցության կործանիչ գաղափարներով պրոլետարական մեծ հեղափոխական հողմը կպարզի հայ գյուղացու ու բանվորի գիտակցությունը, կլուսավորի նրա միտքը:

Այլ կերպ չի ել կարող լինել:

Յեվ այս բուպեյին յերբ Արարատյան կառավարությունը զենքի յե կանչում հայ ժողովրդին Խորհրդային Կարմիր բանակների դեմ կռվելու նպատակով, հայ աշխատավորությունը պետք ե տա իր պատասխանը: Նա պետք ե պատասխան ե վոչ թե խոսքով, այլ շուտափույթ գործով:

Պետք ե դիմել զենքի, բայց վոչ կարմիր բանակների, այլ աշխատավորության թշնամի- դաշնակցականների դեմ:

Գործով պետք ե ասել, „կորչին դաշնակցական ավազակները. Կեցցե հեղափոխությունը ու ազգերի յեղբայրությունը,,:

Լազյան:

.....»»»»».....»»»»».....

„ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ,, Նո. 4.

22-ին մայիսի 1920թ. Ադրբեջան.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.4, գ.68, թ.6; մեքենագիր պատճեն

ՀՈՂՎԱԾ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ «ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» ԹԵՐԹՈՒՄ

Անդրկովկասի ժողովուրդները, մանավանդ հայ սոված տկլոր գյուղացիները, միմիայն Ռուսաստանի օգնությամբ կարող են իրենց կյանքը լավացնել, Ռուսաստանը ոչ միայն լավացնելու է հայ գյուղացու, աշխատավորի կյանքը, այլ ուղղակի փրկելու է նրան հաստատ կործանումից (23 մայիսի, 1920թ.)

ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԳԱՄ.-

Հայաստանի այդ փոքրիկ մոռացված յերկրի վրայով ել անցավ հեղափոխական կարմիր ալիքը: Այնտեղ շատ անգամ թափված ժողովրդական արյունը սրվեց, նվիրագործվեց նույն ժողովրդի յերակից թափված արյունով:

Մինչեվ այժմ այդ արյունը թափվում եր վորպես քավում հայ բուրժուազիայի յեվ դաշնակցության աշխարհակալ ձգտումների. թափվում եր ազգային անմիտ, հետադեմ կռիվների մեջ: Յեվ այդ արյունը հեծում, կազմալուծում եր նրան:

Այս անգամ սակայն, այս վերջին անգամ դաշնակցության իսկ ձեռքով թափված արյունը պիտի կազդուրի, վերականգնի ժողովրդական ուժերը: Առաջին հերթին նա փակում ե Դաշնակցության ու բուրժուազիայի նշտարով հայ գյուղացու բանվորի յերակին բացված այն անբուժելի անցքը, վորից, հոսում, շարունակ հոսում եր արյունը: Հայ աշխատավոր մասսաների այս ինքնաբուժումը արթնացման ու կազդուրման միակ յեվ անհրաժեշտ պայմանն ե, միայն յեվ միայն այդ ուղիով, այդ միջոցով նրանք կարող եյին առողջանալ, ֆիզիկապես յեվ բարոյապես:

Ինչ կասի այժմ Դաշնակցությունը. մինչեվ այժմ նա կրկնում եր, թե պաշտպանում ե հայ ժողովուրդը թյուրքերի յեվ տաճիկների դեմ: Իսկ այժմ չե վոր ինքը իր ձեռքով ե թափել այս ժողովրդի արյունը:

Այժմ արդեն ամեն բան պարզ ե, պարզ ե ամենքի համար: Դաշնակցությունը մտածում ե վոչ թե հայ ժողովրդի մասին, այլ մտածում ե հարուստների շահի մասին, մտածում ե իր մեծամեծերի կաշվի մասին:

Այդ մի քանի դաշնակցական մեծերը մինիստր մնան, լավ պաշտոն ունենան, գյուղացին ու բանվորը լուռ հպատակ լինեն հարուստներին- հերիք ե, ել ուրիշ բան չի հարկավոր դաշնակցականներին: Ուզում ե Հայաստանը վողջ ավերակ լինի, ժողովուրդը սովից փչանա- միյեվնույն ե նրա համար:

Յեթե այդպես չլիներ ինչու պիտի կոտորեր Ռուսաստանի իր յեղբայր բանվորների, գյուղացիների հետ միանալու դուրս յեկած Հայաստանի աշխատավորներին: Չե վոր ամենքը գիտեն, վոր Անդրկովկասի ժողովուրդները, մանավանդ հայ սոված տկլոր գյուղացիները միմիայն Ռուսաստանի ոգնությամբ, կարող են իրենց կյանքը լավացնելու: Բայց

Ռուսաստանը վոչ թե միայն լավացնելու յե հայ գյուղացու, աշխատավորի կյանքը, այլ ուղղակի փրկելու յե նրան հաստատ կործանումից:

Հիշեցեք այդ մի-յերկու տարին, վոր բաժանված էյինք Ռուսաստանից, ինչեր ասես չանցան Հայաստանի վրայով. ինչպիսի որեր ապրեցինք: Հիշեցեք, ինչպես հայ աշխատավորը կարոտում ու կանչում եր Ռուսաստանին, մի մեծ նեղության մեջ ընկածի պես: Այո նրա նեղությունը շատ մեծ եր, դաշնակցականները չորս կողմից թշնամիներով շրջապատել էյին նրան:

Իսկ այժմ, վոր յեկել ե այդ նեղության վերջը, յերբ Ռուսաստանի ազատարար Կարմիր զորքը կանգնած ե այդ Հայաստանի շեմքին, յերբ հեռու Պետերբուրգից Մասկովից ռուս բանվորը, գյուղացին իր ձեռքն ե պարզում հայ չարչարված գյուղացուն ու բանվորին, հանկարծ չեն թույլ տալիս այդ. այդ յերազամ, կանչած ձեռքը բռնելու:

Ով չի թույլ տալիս,- դաշնակցությունը. նա կտրեց այն ձեռները, վորոնք պարզվեցին դեպի ազատարար Ռուսաստանը:

Ել վոչինչ չի մնում. ամեն ինչ պարզ ե. Հայ գյուղացին պիտի հասկանա, թե ով ե յեղել իր թշնամին մինչեվ այժմ յեվ այժմ ել ով ե: Յեվ նա արդեն հասկացել ե դա ու դուրս յեկել նրա դեմ:

Մի-յերկու տարի առաջ դաշնակցությունը դեռ շատ համարձակ եր: Նրա „խելոք», գլուխներից մեկը մի մեծ ժողովում հայտարարել ե, վոր հայ ժողովրդի բախտը շինում ե դաշնակցությունը, ինչպես մի վարպետ դարբին, վորն իր մուրճով պիտի խրատի այն բոլորին, վորոնք „հայ ժողովրդի շահերին», այսինքն, դաշնակցության դեմ կլինեն: Բայց այսոր արդեն պարզ ե, թե ով ե վնասում հայ ժողովրդի բախտին: Վնասել ե ինքը, ճիշտ վոր այդ գլխավոր վարպետը, այսինքն դաշնակցությունը: Յեվ ահա դարբնոցի կռան խփող բանվորները իրենց ծանր կռանները բարձրացրել են այդ դավաճան վարպետի գլխին ու շուտով նա ցած կնկնի: Դեն կշարտեն այն բախտը, վոր պատրաստում ե վարպետ դաշնակցությունը յեվ կսկսեն նոր բախտ դարբնել:

Այդ նոր բախտի վարպետը կոմունիստական կուսակցությունն ե, այսինքն ինքը Հայաստանի բանվորն ու գյուղացին:

Կորչեն բոլոր դավաճանները: Կեցցե հեղափախական գյուղացին ու բանվորը:

Ա.Ի.

.....
„ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ», Նո. 5.
23-ին Մայիսի 1920թ. Ա.

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 1022, ց.4, գ.68, թ.7; մեքենագիր պատճեն

Doc. II-31

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՀԱՎՈՐ ԿԱՄԱՐԻԻ
(ՄԿՐՏՉՅԱՆ) ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
Անհրաժեշտ է շտապ նամակ հասցնել Ղարաբաղ
(մայիս, 1920թ.)

Товарищи!

Необходимо весьма срочно и секретно послать письмо в Карабахъ, серьезной важности, нашим товарищамъ. Только остановка въ вѣрномъ челевѣкѣ. Постарайтесь выбрать изъ товарищей по желанію одного и немедленно отправить съ сурандаками въ Карабахъ для доставки писемъ. Въ Карабахѣ наши товарищи окажутъ ему всякую помощь я уже въ своемъ письмѣ написалъ.

На дорогу дат ему 1000 руб.

500 руб получите на дняхъ изъ нашей организации. Черезъ посторонняго человека не отправлять письма.

Жду ответа о результатахъ.

Абель кажется хочетъ уѣхать.

А. МКРТЧЯН /Подпись/

ՀԱՍ, Զ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 191, թ. 6ա; ձեռագիր, անստորագրված

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԲՈՒՇԵՎԻԿՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏԿՈՄԻ
ՆԱԽՍԱԳԱՀ ՀԱԿՈՐ ԿԱՄԱՐԻԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
Զանգեզուրում ապստամբության ընթացքի վերաբերյալ
(27 մայիսի, 1920թ.)

27/5-ի

Ժողովրդական ապստամբությունը Զանգեզուրում Խնձորեսկում և նրա շրջակա գյուղերում արդեն սկսված է: Շարժումն ուղղված է Ղարաբաղից դարձող հրոսակապետներ Դրոյի և Նժդեհի բանակների դեմ, վորոնց մտադրությունը մինչև այժմ պարզ չէ Զանգիզուրի վերաբերյալ- հավանական է նրան փախչելով Կարմիր բանակի Ղարաբաղ մտնելուց, ուզում են Զանգեզուրն իրենց համար բազա դարձնել, թե դրսից յեկող, թե ներսի բոլջևիկների դեմ կռվելու համար: Խնձորեսկն արդեն ապստամբված է և խորհրդային իշխանություն է հայտարարել, նույնը պատրաստվում են անել և շրջակա մի քանի գյուղեր : Հակառակորդն իհարկե լավ պատրաստ է և թնդանոթներով կարող է կռվել, իսկ մեր ձեռքին յեղածն էլ այնքան շատ չէ շարունակ կռվելու: Ապստամբությունը ընդհանուր դարձնելու համար Սիսյանի բոլոր ընկերներն ու ամբողջ մասսաները պետք է ապստամբության դրոշը պարզեն և պատկառելի ուժով շարժվեն դեպի Գորիս մեզ ոգնության հասնելու, վորպեսզի գազա- նը հենց ճանապարհից, իսկ այժմ նա Կոռնիձորում է հաստատված, ուզում է ամրանալ Տեղ գյուղում սպանվի: Յեթե Սիսյանն այսպիսի վճռա- կան թույլ է չսպստամբվեց, չհասավ մեզ օգնության հավանական է վոր կռիվը տանուլ տանք, իսկ այն ժամանակ Սիսյանն էլ առանձին պետք է նրա վոտքերի տակ գալարվի: Ընկերներ, հասել է ժամը- ուշանալ նշանակում է մեռնել:

Ձեր ծրագրի և շարժման մասին իսկույն մեզ հաղորդել Խնձորեսկ:

Կենտ.Կոմ Նախագահ՝

Հ.Կամարի.

Իսկականի հետ ճիշտ է՝

ՊԱՐՏ.ԱՐԽԻՎԻ ԴԻՐԵԿՏՈՐ՝ ստորագրություն /Ա.ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ/
23/11-42թ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 191, թ. 1ա; մեքենագիր

Doc.II-33

ԲՈՒՇԵՎԻԿ ՀԱԿՈՐ ԿԱՄԱՐԻԻ ՆԱՄԱԿԸ
Ղարաբաղում տեղակայված կարմիր զորամասերի շտաբի հետ
բանակցելու անհրաժեշտության վերաբերյալ
(28 մայիսի, 1920թ.)

28/5

Հարություն.

Իսկույն այս նամակը պետք է ուղղել Ղարաբաղ: Ընկերներ մի ընկեր թող
վերցնի տանի Ղարաբաղ բժիշկ Համբարձումյանին որը կանցնի
խորհրդակցելու կարմիր բանակի շտաբի հետ: Թող գնացողը իրեն
ձեվացնի Ղարաբաղցի, գնա արագի հետ, թողթը կարի մարմնի մի
մասում, որ խուզարկելիս չգտնեն.

Կամարի

Իսկականի հետ ճիշտ է

ՊԱՐՏԱՐԻՏԻՎԻ ԴԻՐԵԿՏՈՐ՝ /ստորագրություն/ /Ա.Թումանյան/
23/11-42թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 191, թ. 6; անթննագիր

Doc. II-34

ԲՈԼՇԵՎԻԿ ՀԱԿՈՐ ԿԱՄԱՐԻԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դրոն Ղարաբաղից դուրս գալուց հետո մտել է Զանգեզուր, այստեղ կոմկուսը օրենքից դուրս է հայտարարված, Կամարին դարաբաղյան ընկերներից ու Կարմիր Բանակի շտաբից ուսգմական օգնություն է խնդրում (28 մայիսի, 1920թ.)

К а р а б а х

Т.т

Дро и его сила выпущенные из Карабаха внезапно ворвались в Зангезур и застали нас врасплох.

С их стороны уже коммунистическая партия объявлена вне закона. Дро упрачивается в Зангезуре. Коммунистический центр Зангезура настойчиво просит карабахских товарищей и штаб Красной Армии в Карабахе военной силой по шоссе немедленно подоспеть нам на помощь.

28/V

Камари

Т.т Бахши и Лева по дороге в Зангезуре по приказу Нждей арестованы.

С подлинном верна:

ДИРЕКТОР ПАРТАРХИВА /подпись/ (А. ТУМАНЯН)

3/Х1-42г.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 191, թ. 8; սերիալային

Doc.II-35

ԲՈՒՇԵՎԻԿ ՀԱԿՈՒԲ ԿԱՄԱՐԻԻ ԿՈՂՄԻՑ ՀՂԱԾ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
Գորիսի շրջանի ապատամբների հրահանգվում է իրականացնել
համապատասխան գործողություններ
(28 մայիսի, 1920թ.)

Պատճեն

Խնձորեսկու կոմիտեյին

Այս գիշեր, վաղը և շարունակ պատրաստ լինել բոլոր անդամներին
զինված, հսկել զինապահեստին սպաներին, ձիերին, վոր չփախչեն-
ամեն ինչ մնա իր տեղը: Այս գիշերվանից գյուղից վերև, դեպի
Ղարաբաղի ուղղությունը, դեպի Գորիս ճանապարհներին ունենալ
պահակներ: Կապ պահել Տեղ գյուղի հետ, հսկել Դրոյի զորքի
շարժմանը և ուղղություն կբռնեն ձորից մինչև Գորիս: Միևնույնը
հաղորդել Տեղի կոմիտեյին, վոր զինված դիրքերը- գյուղը
շրջապատած պահեն- յեթե մի բան պատահի Տեղում, իսկույն թող
հայտնեն Խնձորեսկ և մեզ բոլորիս: Յերբ զորքը մտնի Տեղ, իսկույն
մեզ սուրհանդակ ուղարկեն, դուրս գալիս նույնպես: Գիշերները չքնել,
վաղը վոչ վոք գործի չգնա:

Հ. Կամարի

28/ V. 20թ.

Իսկականի հետ ճիշտ է՝

ՊԱՐՏ. ԱՐԽԻՎԻ ԴԻՐԵԿՏՈՐ՝ /ստորագրություն/ /Ա.

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ/

23/ 11-42թ.

Կնիք

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.191, թ.10; մեքենագիր

ՀՈՒՎԱԾ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ “КОММУНИСТ” ԹԵՐԹՈՒՄ
Հայաստանում բոլշևիկյան արյունալիության ընթացքի մասին
(20 մայիսի, 1920թ.)

ВЫПИСКА ИЗ ГАЗЕТЫ “КОММУНИСТ” Орган Центрального и Бакинского Комитетов Азербайджанской Коммунистической П а р т и и .
No. 16, на стр. 1, 5 и 6 столбцы. (г. Баку, четв., 20 мая 1920г.)

“РЕВОЛЮЦИЯ В АРМЕНИИ”.

ЕВЛАХ. 18 мая. В Акстафу прибыла из Армении делегация, приславшая в реввоенсовет 11 армии следующее заявление:

“Товарищи, 28 апреля радио принесло нам радостную весть о падении контр – революционнофо правительства Азербайджанских беков и ханов и о захвате власти нашими товарищами коммунистами. Эта радостная весть передавалась по всей территории Армении.

Рабочие и крестьяне Армении, узнав об этом событии, ликовали и сами стали готовиться к свержению дашнакского контр революционного правительства и 11 мая подняли красное знамя восстания. Дашнаки, почувствовав красную опасность, прибегли к своему обычному оружию-провокации. Они распространили слухи, что в новом Азербайджане власть не большевистская, и что известие о красном перевороте в Баку исходит от местных армянских коммунистов и фактами не подтверждается. Угрожали населению, что если оно пойдет за большевиками, то Америка не даст Армении хлеба, фабиковали ложные ноты, якобы от имени Советского Азербейджана о пропуске через территорию Армении воиск для помощи Турции и т.п. К счастью, эти провокации остались без успеха и 12 мая александропольский пролетариат, совместно с беднейшим крестьянством и солдатами, свегнул в Александрополе ненавистную власть дашнаков и стал двигаться по направлению на Карс, Саракамыш, Караклис и Эривань. Дашнаки в ответ на это спровоцировали внешнюю войну с беквединцами, игдырскими, саракамышскими и карскими курдами, а тем временем с 3.000-ой бандой маузеристов и такой же бандой подкупленных денкинских офицеров дашнаки напали с тыла на малочисленных гарнизон красного Александрополя и, перебив до 2.000 безоружных рабочих и крестьян, восстановили свою контр-революционную власть. Дашнакская система террора ужасна –каждого коммуниста расстреливают на месте. О судьбах многих товарищей ничего неизвестно. Но это не сломило духа армянского пролетариата. Он готов к восстанию, и мы приехали к вам для установления связи с вами. Армения ждет русских красных бойцови при вступлении их на территорию Армении ни один армянский солдат, будь он даже дашнак, не рискнет встретить их выстрелом.

Член Военно-Революционного Комитета Дилижанского уезда.

КОСТА АЙВАЗОВ

Делегат местной коммунистической партии

АКОП АКОПОВ.

С подлинным верно: подпись

19¹⁷/III 30г.

(Ձեռագիր լրացում)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 69, թ. 5-6; մերենագիր պահպանելու

ՀՈՒՎԱԾ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ “КОММУНИСТ” ԹԵՐԹՈՒՄ
Քարվանսարայի և Դիլիջանի շրջաններում ապստամբության ընթացքը
(26 մայիսի, 1920թ.)

Выписка из газеты “КОММУНИСТ” орган Центрального и Бакинского Комитетов Азербайджанской Коммунистической Партии. Номер 20, г. Баку, среда, 26 мая 1920 г.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В АРМЕНИИ.

20 мая 1920г. в 12 час. ночи в гор. Каравансарае власть была захвачена местными коммунистами. Город был взят без единого выстрела. В 10 час. вчера Карадашская рота 6-го полка, во главе с тов. Акопджановым подошла к городу, окружила его со всех сторон. Тов. Акопджанов с малочисленным отрядом и представителем минист. вн. дел, командующим Шавортом захватили все учреждения города, почту и телеграф. К часу ночи к городу подошел автомобиль с центральным и местными представителями дашнакской власти, г-дами Манасяном, представителем мин. внутр. дел, командующим местным отрядом, генералом Багдасаровым, председателем земуправы Нерсесом Джагиняном, Месроп-беком Саратикяном, чрезвычайным комиссаром Каравансарайского уезда по борьбе с большевизмом Тер-Гукасовым и др., которые немедленно же были арестованы. После ареста этих контр- революционеров на следующее утро город был разукрашен красными знаменами и был выпущен первый приказ Ревкома, где говорилось о захвате власти, население призывалось к спокойствию и к обычным работам. Были устроены митинги, где выступали представители крестьян, которые призывали народ к защите Советской власти и к организации боевых отрядов для дальнейшего наступления на контр- революционное гнездо, на Эривань. После захвата власти Ревкомом была дана команд. XI армии телеграмма с просьбой прислать подкрепление для поддержания бодрости духа у восставших.

Русский красный отряд в 12 час. дня 21 мая вступил в город, и население встретило его хлебом-солью, и слезами умоляло командира поддержать дальнейшее наступление восставших на Эривань для освобождения угнетенного народа от власти контр- революционных дашнаков, которые своей глупой политикой отдали разоренную Армению на разгул западных империалистов и ужасам братоубийственной бойни.

В ту же ночь восставшими было предпринято наступление на городок Деликан и Шамшадинский район, которые также были взяты без единого выстрела, и городской гарнизон Деликана перешел на нашу сторону с артиллерией. Вступление красных русских частей в занимаемые территории встречается населением восторженно.

Наступление ведется по Эриванскому и Караклисскому шоссе. Перевал на этих дорогах взяты нами.

Контр- революционное правительство перебрало против восставших десятки тысяч маузеристов и 4 тысяч деникинских офицерских банд. Необходима помощь Красной армии.

К. АЙВАЗОВ.

Верно: /подпись/

(Ձեռագիր լրացում)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 69, թ. 7-8; սերժանտի ցուցանիս

ՔԱՐՎԱՆՍԱՐԱՅԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԱՄԱԿԸ ՍԵՊՈՒՀԻՆ

Մաուգերիստները մայիսի 28-ին սահմանի վրա կրակ են բաց արել ռուսական կարմիր զորքերի դեմ, և ապստամբների ընկեր կարմիր զինվորները չեն ների մաուգերիստներին այդ քայլը (1 հուլիսի, 1920թ.)

**ՔԱՐՎԱՆՍԱՐԱՅԻ ԳՅՈՒՂԻ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ
ՆԱՄԱԿԸ**

Մաուգերիստների խմբապետ. հայ աշխատավոր գյուղացիության
հալածիչ, հակահեղափոխական Սեպուհին

Քարվանսարայի գավառական ռազմհեղափոխական կոմիտեյում գտնվում են Ձեր և ուրիշ մի քանի „անկուսակցական բարեգործների,, հենց Ձեր ձեռքով ավերված գյուղացիության ուղղած նամակները, վորտեղ ասվում է, վոր յեթե նրանք չհրաժարվեն խորհրդային իշխանությունից և չհպատակվեն մաուգերիստներին, անխնա կվարվի նրանց հետ, նրանց ամբողջ կարողությունը կթալանվի, տները գետնի հետ կհավասարացվեն, իսկ յերեխաներն ու կանայք անխղճահար սրի կանցվեն:

Մենք ձեզնից դեպի հայ գյուղացիությունը ուրիշ վերաբերմունք չէյինք սպասում: Նրանց համար Դուք նույնն եք ինչ վոր ձեր բարեկամ մուսավաթիստները: Գյուղացին ինչ ազգության ել պատկանե, հենց վոր զլուխ ե բարձրացնում ընդեմ իր ճշողների քաղաքական և տնտեսական լծի, այն ժամանակ թե դաշնակները և թե մուսավաթիստները պետք ե վոր սկսեն անխնա հալածել գյուղացիներին:

Մենք միշտ այդ ասում էյինք հայ գյուղացիության, բայց նրանք մեզ չէյին հավատում, այժմ այդ ինքներդ ապացուցիք նրանց: Այժմ նրանք հավատում են և դրա համար ել վորոշել են թոթափել ձեր լուծը: Քարվանսարայի ռազմա-հեղափոխական կոմիտեն հայտարարում ե ձեզ կտրականապես, վոր յեթե դուք վերջ չեք տալ ապստամբ գյուղացիների, նաև Հայաստանի կոմունիստների ընտանիքների կոտորածին և ստացվածքի թալանին, այդ դեպքում գերի դաշնակցականները, վորոնք բանտարկվել են մեր կողմից և համարվում են պատանդ, կյենթարկվեն կարմիր տերրորի, իսկ դաշնակցություն կուսակցությունը կհայտարարվի որենքից դուրս, ինչպես մարդակերների կուսակցություն:

Բացի այդ, Քարվանս. Ռազմհեղ. կոմիտ. հայտնում ե ձեզ ի գիտություն, վոր ձեր մաուգիստները մայիսի 28-ին սահմանի վրա կրակ են բաց արել ռուսական կարմիր զորքերի դեմ և մեր ընկեր կարմիր զինվորները չեն ների ձեզ և ձեր մաուգերիստներին այդ քայլը:

„ԲԱՆՎՈՐԻ ԿՈՒՎԸ,, № 24, 1920թ. Հուլիսի 1-ի, էջ 1.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.4, գ.78, թ.4-5; մեքենագիր պատճեն

ՇԱՄՇԱԴԻՆԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՂԱՍԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ
ԶԵԿՈՒՅՅԸ ՌՍՖՏՀ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅԱՆԸ

Նկարագրվում են մայիս-հունիսին Ղազախ-Շամշադինում տեղի ունեցած դեպքերը, որոնք զեկույցի հեղինակի կողմից գնահատվում են որպես ավանտյուրա, քննադատվում են անհարկի բռնություններն ու թալանը բնակչության նկատմամբ, մերկացվում են ապստամբության ղեկավարների ըստ էության ավազակաբարո կերպարները (31 օգոստոսի, 1920թ.)

ՊԱՏՃԵՆ

Ռ.Ա.Ֆ.Խ. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌՆՆԹԻՐ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ԲՅՈՒՐՈՅԻ ԲՅՈՒՂԼԵՏԵՆԻ.

Հավելված 1920թ օգոստոսի 31-ի ն. 17.

ԱՆՑՔԵՐԸ ՂԱԶԱԽՈՒՄ ՅԵՎ ՇԱՄՇԱԴՆՈՒՄ.

Ղազախի յեվ Շամշադին դեպքերը, վոր տեղի ունեցան ս.թ. մայիսին յեվ հունիսին, իրենց հետեվանքներով ամբողջովին ավանտյուրիստական էյին, շնորհիվ արհեստական կերպով ստեղծված «հեղափոխության»: Դեռ ապրիլ ամսին, յես Ղազախում նախազգուշացնում էյի ընկ. Ամիրխանյանին, Բերբերյանի ավանտյուրիստական տրամադրությունների մասին, յեվ մենք վորոշեցինք նրան ուղարկել Յերեվան՝ Կենտրոնական Կոմիտեյի հայեցողության, իսկ Կոստյա Ատվազյանի մասին յես նախազգուշացրել էյի ընկ. Դրաստամատին ու Մարտիկյանին, նրանից հետո, յերբ Այվազյանը յերկու անգամ յեվ այն ել յերկու որով յեկել եր Քարվանսարա յեվ մեր ընկերներից ստացած թռուցիկ տպավորությունների ազդեցության տակ՝ նա Յերեվան գալով՝ Կենտկոմին անճիշտ տեղեկություններ եր տվել, վոր ամենեվին չէյին համապատասխանում Ղազախում գոյություն ունեցող գործերի դրությանը, ասելով վոր իբր թե ամբողջ շրջանը ծածկված ե բջիջների ցանցով, վորոնք կապված են կենտրոնի հետ յեվ բավական ե ձեռքի մի նշան՝ հեղաշրջում առաջ բերելու համար: Յես իբրեվ տեղացի յեվ կազմակերպական կոմիտեյի անդամ՝ նկատել էյի, վոր Այվազյանի ինֆորմացիան չի համապատասխանում իրականությանը յեվ ընկ. Ավետիք Տեր-Աբրահամյանի (Հայաստանի կոոպերացիայի աշխատակցի) ներկայությամբ նախազգուշացրի, վոր չը հավատան Այվազյանի յեվ Բերբերյանի նման անպատասխանատու անձանց խոսքերին, յեվ Ղազախում ու Շամշադինում գործերի վիճակն

այն ձեվով չը պատկերացնեն, ինչ ձեվով նկարագրում էյին վերոհիշյալ ընկերները: Ընկ. Դրաստամատի հետ ունեցած խոսակցությունից ինձ համար պարզվեց, վոր նա առանձնապես չի հավատում Այվազյանի խոստումներին. Սակայն մի քանի որ անց, յերբ յես Հայաստանի կոոպերացիայի համագումարից յեկա Ալեքսանդրոպոլ, այնտեղի շարժման անհաջողությունից հետո, յերբ Սեպուհի խմբերը բռնեցին Ղազախ տանող բոլոր գծերը, յես տեղեկացա, վոր Ղազախումն ել ե բռնկել ապստամբություն: Շատ լավ գիտենալով, մեր տեղական կազմակերպությունների ուժը, յես սրտի կսկիծով հայտնեցի մի քանի ընկերների, վոր այս շարժումն ել վաղաժամ ե յեվ հեղափոխություն չէ, այլ այն ավանտյուրիստների գործն ե, վորոնք իրենց անմտությամբ, փառքի համար ամբողջ շրջանն անձնատուր են անում արկածախնդրության, իսպառ կորցնելով իրենց հմայքը ամբողջ շրջանում:

Այսպես ել յեղավ: Գլուխ կանգնելով (մի խումբ) ավազակների, վորոնցից գյուղացիները հանգիստ չունեյին դաշնակաների տիրապետության ժամանակ, գործը հասցրին վիժման: Այս մասին յես բազմաթիվ փաստեր ունեմ:

Հունիս ամսին, յերկրորդ ավանտյուրայի նախորդակին, յես Թիֆլիսից Աղստաֆայով հասա Ղազախ յեվ ապստամբած գյուղացիների պահանջով հավիրելով հեղկոմի ժողով, քննության դրի կատարված անցքերը, այդ հարցի շուրջը աղմուկ բարձրացնելով: Փաստերից պարզվեց վոր Կոստյա Այվազյանը յեվ Բերբերյանը սրկածախնդիր են, գուցե յեվ ընկ. Շ. Ամիրխանյանի պատասխանատվությամբ աշխատող: Նրանցից Կոստյա Այվազյանը խրախուսվելով Ադրբեջանի «իսկական» կոմունիստների պնդումներով, վորով նրանք առաջարկում են իրենց հանձնել 6 հոգի հատուկ ցուցակով, ապացույց այն բանի, վոր ինքն իսկապես իսկական կոմունիստ ե, նա արդարացնում ե նարանց պահանջը, գերի յե վերցնում 6 հոգու յեվ իբրեվ պատանդներ՝ ուղարկում ե ընկ. Յենգիբարյանի ձեռքով Ադրբեջան: Ճանապարհին «իսկական» կոմունիստները փորձել են սպանել պատանդներին, սակայն շնորհիվ ընկ. Յենգիբարյանի յեվ ռուս կոմունիստների՝ նրանք ազատվեցին յեվ բերվեցին Բագու: Այս առթիվ ինքը Այվազյանը Հեղկոմից գովասանական գրություն ստանալուց հետո, այն միջոցին, յերբ փախել եր Բագու, պատմեց ընկ. Յենգիբարյանին, համարելով ավանտյուրիստական՝ ամբողջ շարժումը: Նրա կարծիքով հնարավորություն չկար յեվ անհրաժեղշտ եր հեռանալ: (նահանջել)

Ինչ վերաբերում ե Բերբերյանին, ապա նրան փոխանակ ուղարկելու Յերեվան՝ Կենտկոմի կարգադրության տակ, տալիս են նրան 200.000 ռուբլի յեվ ուղարկում են Շամշադին՝ գյուղացիներին կազմակերպելու: Այստեղ նա փոխանակ կազմակերպչական աշխատանքի ձեռնարկելու,

իր շուրջն է խմբում հասարակության տականքներին, ավագակներին յեվ մի շաբաթվա մեջ ապստամբություն և բարձրացնում 1-2 գյուղում. իբր թե մեկ ավանտյուրան հերիք չէր, նա ուզում էր այն լրացնել յերկրորդ ավանտյուրայով՝ «նշանավոր» Թարխանի գլխավորությամբ: Նա այնպես վորգեվորվել էր, վոր իր կարծիքով նա մեկ շնչով պետք է հասներ Յերեվան, բայց փաստորեն հասավ մինչեվ Քարվանսարա, այստեղ նա մի ճառ խոսեց, վորի մեջ հիշատակում էր, վոր նա ինքը դաշնակցական է յեղել յեվ 40 տերրոր և կատարել, բայց այժմ կոմունիստ է, մսագործ (ղասաք) յեվ յեկել և «մորթելու» դաշնակներին:

Դրա հետ միասին գնդակահարեց մի քանի հոգու, հայտնի չէ, թե վորքան տեղին էր այդ: Քարվանսարայում յերկու որ իշխելուց հետո, թյուրք փաշայի նման, նա վախենալով յեվ սարսափելով 26 պարտիզանների հրացանաձգությունից՝ բառիս բուն մտքով փախավ Ղազախ, գյուղացիների ասելով՝ գլխաբաց, շտապելուց չկարողանալով իր հետ վերցնել գլխարկը:

Ասում են, վոր նա իր հետ վերցրել էր մեծաքանակ թալան յեվ տարել իր հետ Բագու:

Հեղկոմն ու հատուկ զորամասը չը համարձակվեցին նրան խուզարկել, այնքան յերեվի նա ուժեղ էր իր շքախմբով:

Բագվում նրան պետք է դատելին, բայց ի զարմանս բոլորի, նա դրա փոխարեն նշանակվեց Զանգեզուրի ճակատի գլխավոր պետ: Սակայն այդ մասին յես լուում եմ, թող խոսեն նրանք, վորոնք գործին ավելի մոտ են կանգնած: Յես կը շոշափեմ բացառապես Շամշադնի անցքերը:

Նախ յեվ առաջ յես կը նկատեմ, վոր գնդի պետ նշանակված էր Բերբերյանը, նրա ոգնական՝ Տեր – Սարգսյանը յեվ նրան առընթիր, իր ճաշակով ընտրված «հատուկ զորամաս»: Վորաշման համաձայն յերկրորդ արշավանքը Քարվանսարայի վրա պետք է տարվեր միաժամանակ Շամշադնից, վոր բաժանված է միայն մի լեռնաշղթայով, բայց նրանք մտան Քարվանսարա, իսկ մենք նստած սպասում էլինք, վոչ մի կապ չունենալով նրանց հետ: Միայն յերկու որից հետո մենք իմացանք այդ մասին, սակայն արդեն ուշ էր, քանի վոր հակառակորդը թիկունքից հարվածում էր յեվ նրանց Ղազախից դուրս քշեց: Շամշադնի ապստամբյալները հետ շարտեցին Թաթլու, Թոուզ-Ղազա (բերդ) յեվ Նուար գյուղերի ճակատից հայկական զորքերի հրամանատար Բեկ-Մամիկոնյանին, վորի հետեվից սարերը փախան այդ շրջանի գյուղերի բոլոր հակա-հեղափոխական կուսակները իրենց ամբողջ գույքով: Ըստ մեզ մոտ յեղած տեղեկությունների՝ թշնամին դիրքերը և գրավել Քարվանսարայի, Նավուրի, Բերդի յեվ Չամբարակի կատարներին յեվ սպասում է մեր գործողություններին:

Գրավելով Բերդն ու Նաուրը, մեր հրամանատարությունը մնացած ազգաբնակչությանը հայտարարեց, վոր մինչեվ չը վերադառնան ու անձնատուր չը լինին փախած հակահեղափոխականները, վորոնց անունները դրա հետ միաժամանակ հայտարարված էին, զորքերը չեն հեռանա այդ գյուղերից յեվ նրանց ամբողջ ծախքը վերջին գյուղերի վրա պետք է ընկնի: Դրա համաձայն ամբողջ մի շաբաթվա ընթացքում այդ թվով մինչ 200 զորքը ոգտվում էր պարենավորումով ի հաշիվ այն գյուղացիների , վորոնք նեղ պայմաններումն էին: Վերցնում էին ու գրավում՝ հացը, պանիրը, յուղը, կովերը, ձիաները, խալիները: Դրա հետ միաժամանակ ձերբակալում էին անմեղ գյուղացիներին, փչացնում էին մեղուների փեթակները: Այդ գործողություններին մենք դարձրինք մեր ուշադրությունը յեվ միյեվնույն ժամանակ մատնանշեցինք հանցավորներին, սակայն չը նայած դրան հանցավորներն անպատիժ մնացին:

Յեղել են բոլորովին անմեղ գնդակահարության դեպքեր, ինչպես որինակ Նավուր գյուղի կույր աշուղի գնդակահարությունը, գուցե ամբողջ շրջանում նրա հոչակավոր ձին խլելու նպատակով: Այդ ձին այժմ գտնվում է Բագվում: Հետո դարձյալ մերոնցից մեկին, վորին ինքը Բերբերյանն էր գնդակահարել, այն պատճառով, վոր նա նախագզուշացրել էր հակառակորդի առաջխաղացման մասին յեվ դրա հետեվանքով դիրքերում իրարանցում ընկավ: Բերբերյանը տեսնելով, վոր դրությունը վտանգավոր է յեվ պատասխանատու յե դառնում, նույախի խորամանկություն է բանեցնում, ինչպես առհասարակ, մեկնում է Թուուզ կայարանը, այդ լուրջ մոմենտի ամբողջ ծանրությունը ձգելով իր ոգնական Տեր-Սարգսյանի վրա: Յեվ, յեթե վերջինս այնախի իսկական կոմմունիստ լիներ, ինչպես Բերբերյանի մյուս ոգնականները՝ Ապոստոլովն ու հանգուցյալ Սակուլվակին էր, նրանց նման կը ձերբակալեր մի քանի որով դաշնակ-պարտիզանների առաջխաղացության մասին նախագզուշացնող գյուղացուն: Իսկ Բերբերյանը, վոր գնդակահարեց գյուղացուն, պատճառ դառավ ամբողջ Նավուր գյուղի փախուստի՝ նախ դեպի Կարմիր-Աղբյուր յեվ ապա Թուուզ կայարանը՝ նահանջի ժամանակ:

Մինչ այս, մինչ այն, հենց հետեվյալ որը դաշնակները միանալով ճնշումների հետեվանքով մեզանից փախուստի տված տեղական բնակիչներին, մեզ առաջացան յեվ մի ամբողջ որ տեվող անդադար հրացանաձգությունից հետո ստիպեցին մեզ հետ գնալ դեպի մեր նախկին դիրքերը՝ Վերին Կարմիր-Աղբյուր գյուղի մոտերքը: Յերկու շաբաթ թշնամուն դիմադրելուց հետո, մենք փամփուշտների բացակայության հետեվանքով, թողինք այդ դիրքերը, վորովհետեվ մեր սուրհանդակը գալով Թուուզ կայարանը յեվ հայտնելով մեր դրության մասին «հեղափոխական» պետ Բերբերյանին, վոչ մի շուտափույթ ոգնություն չը ստացավ: Բերբերյանն

իմանալով դրությունը, գրահապատով յեկավ Աղստաֆա: Նա կանչում է Ղազախի հեղկոմին, տալիս է ինֆորմացիա յեվ դրանից հետո վերադառնում է Թուուզ կայարանը, իսկ այդտեղից ձիով հինգերորդ որը՝ մեզ մոտ: Այդտեղ նա հայտնում է Ջինվորական խորհրդին, վոր փամփուշտների բացակայության հետեվանքով Ղազախի հեղկոմը վորոշեց նահանջել: Անմիջապես նա կանչեց տնտեսական մասի պետին ու կարգադրեց թնդանոթներն ու այլորը տանել Թուուզ կայարանը, բայց այնպես, վոր դա աննկատելի լինի, ազգաբնակությանն իրարանցման մեջ չը ձգի: Սակայն գյուղացիները շուտով նկատեցին այլորով բեռնված սայլերն ու թնդանոթները յեվ սկսվեց խուճապը: Նրանք այդ առթիվ վորոշեցին ձերբակալել Բերբերյանին ու նրա ոգնականին նրա համար, վոր նրանք իրենց չեն նախագգուշացրել նահանջի մասին, վորպեսզի իրենք ել կարողանային փրկվել, փրկել իրենց ընտանիքը դաշնակների ձեռքից: Յես, իբրեվ շրջանային Հեղկոմի նախագահ՝ առաջարկեցի առանց թագցնելու հայտարարել նահանջի մասին յեվ 3 ժամ ժամանակ տալ, վորից հետո նահանջը կատարել: Սրան կարծես թե համաձայնեցին, սակայն կես ժամ չանցավ, հենց վոր մթնեց, առաջ գցեցին թալանած իրերով սայլերը, իսկ իրենք ձիաները հեծնելով յեվ քայլերգով առաջ շարժվեցին: Իմ տված հարցին թե՝ ո՞ր եք գնում, Բերբերյանը պատասխանեց, վոր խոսելու ժամանակ չե յեվ առաջարկեց ինձ ձին հեծնել յեվ իրենց հետեվել: Ինձ այլեվս վրչինչ չեր մնում անել յեվ կես ժամից հետո յես ուղեվորվեցի նրանց հետեվից: Անհնար է նկարագրել առաջ յեկած խուճապը, բնակիչների աղաղակն ու վայնասունը...

Նավուր յեվ Բերդ գյուղերից թալանած իրերի մասին, վոր Բերբերյանը Կարմիր-Աղբյուրից փոխադրել եր Թուուզ կայարանը՝ յես գրավոր կերպով գեկուցել էյի Գանջա՝ հատուկ զորամասին, իսկ բերանացի կերպով հայտնեցի հեղկոմին, վորը հանձնարարեց հանձնաժողովին՝ Գիզոյանի նախագահությամբ ու Յոլակ Ամատունու յեվ մյուս մի ընկերոջ մասնակցությամբ՝ քննել գործը, սակայն այդ քննությունը հաստատեց միայն Բերբերյանի իբրեվ զինվորական պետի անպետքությունը յեվ գրկեց նրան հրամանատարությունից, հանձնարարելով նրան ավելի պատվավոր պաշտոն՝ զինկոմ. մնացյալում բողոքը անհետեվանք թողնվեց: Հանձնաժողովի հայտարարության համաձայն՝ Բերբերյանը հանձնել է տնտեսական մասի պետ Յերվանդ Հարությունյանին «միայն» հակահեղափոխականներից վերցված իրերը, բայց տնտեսապետը բացասում եր, այդ թեպետ յեվ մի ընկերոջ ներկայությամբ հայտարարեց, վոր տեսել է բարձրված սայլերը՝ կողովներով, դոշակներով, անկողիններով՝ Կարմիր-աղբյուրից Թուուզ կայարանն ուղեվորվելիս, բայց թե ո՞ր

են տարել այդ իրերը, նա չը գիտե: Կարմիր ապստամբյալներն ասում են, վոր այդ իրերը տարել են ծախել Գանջա:

Իսկ 200.000 ռուբլու գումարի հաշիվը... Յեվ, յերբ այս բոլոր գործողություններին մենք, ընկերներս, քննադատաբար ենք վերաբերվում յեվ դեկավարներից հաշիվ ենք պահանջում, մեզ խոսքից գրկում են, կուսակցական աշխատանքից հեռացնում յեվ Գիգոյանը Բերբերյանի ոգնությամբ մեզ հանձնում են արտասահմանյան բյուրոյի լիազոր Աշ. Տեր-Սահակյանին յեվ գործը քննելով՝ մեզ հայտարարում են, թե թյուրիմացություն ե դուրս յեկել, վոր անցողական ժամանակաշրջան ե յեվ զգույշ պետք ե լինել:

Ահա թե ինչ արին անպատասխանատու կոմունիստները գյուղացիների հետ՝ մեր քաղաքական նպատակների յեվ շահերի վերաբերմամբ: Նրանք մի ամսվա աշխատանքն յերկարացրին տաս տարով: 30 տարեկան մեռնող դաշնակցական կուսակցությունը նորից կյանքի կանչեցին:

Մեր ավանտյուրայի շնորհիվ, ըստ հավաստի տեղեկությունների, ապստամբ գյուղացիները հետ վերադառնալով, կատաղաբար կռվում են դաշնակների հետ միասին մերոնց դեմ: Եվ սրանից ավելի ի՞նչ կարելի յե սպասել արկածախնդիրների գործունեությունից:

Մեր պրեստիժը (վարկը) կը բարձրանա գյուղացիների աչքում այն դեպքում միայն , յեթե ավանտյուրիստներն անպատիժ չը մնան:

Շամշադնի Հեղկոմի նախագահ՝
Ա զ ա ս ի Վ ա ր դ ա ն յ ա ն :

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 143, թ. 4-9; մեքենագիր

Doc.II-40

ԿԱՐՄԻ ՔԱՂԱՔԱԳԼՈՒԽ ՆՈՐԱԹՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՐՄԻ
ՀԵՂԿՈՄԻՆ

Նորայթյանն իր պատրաստակամությունն է հայտնում ծառայել
ցանկացած իշխանությանը, որը կհաստատվի Հայաստանում, այդ թվում
նաև խորհրդային իշխանությանը:

(11 մայիսի, 1920թ.)

ԿԱՐՄԻ ԲԵՐԴԱՇՐՋԱՆԻ ՅԵՂԱՓՈՒՄԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻՆ

Ստացայ Ձեր N 2 գրությունն ինձ ուղարկած, որին պարտք եմ համարում
պատասխանել հետևեալը:

Ես, իբրև աշխատաւոր դասի ընտրեալ ներկայացուցիչ, պարտաւոր եմ
հնազանդուել և ընդունել այն կառավարութիւնն ու հնազանդուել
նրան, որը կհաստատուի մեր երկրում, այս դեպքում սովետական
իշխանութեանը:

Ես ամբողջ կեանքս նուիրել եմիմ ժողովրդի և ազգի բարօրութեան և
աշխատել եմ այն կուսակցութեան մեջ, որը նպատակ է ունեցել իմ
հայրենիքի փրկութիւնը:

Այժմ վստահ եմ, որ ոչ մի անձնական և այլ հակառակութիւն չի կարող
առիթ տալ որևէ անարդար վերաբերմունքի դեպի ինձ և մեր երկրի
խաղաղ յեղաշրջումը արատավորել որևէ էկսցէսներով:

Եթէ երբեք անհեռատես մարդիկ պիտի անձնական մօտիվներից
դրդուած մեկին կամ միուսին բանտարկելու կամ նոյն իսկ սպանելու
փորձ անին՝ յեղափոխական կոմիտե երբէք թոյլ չի տալու այդ բանը:

Վստահ յեղափոխական կոմիտէի արդարութեան և անաչառութեան
վրայ, ընդունում եմ նրա առաջարկը և մնում իմ պաշտօնին մինչև այն
վայրկեանը, երբ ինքը կը կամենայ և նրա առաջին առաջարկին
կթողնիմ պաշտօնս:

Վերջացնելով պարտք եմ համարում յայտնել, որ լիայոյս եմ յեղափոխա-
կան կոմիտէի անյիշաչարութեան վրայ և որ եթէ նա կամենայ իմ ծառա-
յութիւնից օգտուիլ՝ նոյնպիսի անձնութեամբ կը ծառայիմ հայրենիքս և
նրա աշխատաւոր դասի համար, ինչպէս մինչ այժմ:

Յարգանքով՝ Կարսի Գաղաքագլուխ՝ Ն.Ն.

11 .V.1920

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 151, թ. Թ. 1-2; լուսապարճնն ձեռագրից

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Ա. ԶԱՄԱԼՅԱՆԻ
ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ ԻՋԵՎԱՆ-ԴԻԼԻՋԱՆ ԴԵՊՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Կառավարական ուժերը ճնշել են ապստամբներին և Հայաստանի սահմաններից դուրս են մղել Ադրբեջանից հայկական տարածքներ ներթափանցած ռուսազգի՝ հավանաբար վարձկանների ջոկատները (2 հունիսի, 1920թ.)

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Ա. ԶԱՄԱԼՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ
ԻՋԵՎԱՆ-ԴԻԼԻՋԱՆ ԴԵՊՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.

Հունիսի 2-ին առավոտյան ժամը 11-ին հաղ. Նախարար Ա. Զամալյանը հրապարակային զեկուցում տվեց Իջեվան-Դիլիջան դեպոերի մասին, պարլամենտի դահլիճը լիքն էր խուռն բազմությամբ, վոր աղմկալից ծափահարությամբ ընդունեց նախարարին:

Քաղաքացիներ.

Վերջին շաբաթվա անցու դարձը Ալեքսանդրապոլում, Ղարսում, Սարիղամիշում յեվ Նոր-Բայազետում հայտնի Ե ձեզ արդեն, այսոր ձեզ պիտի հայտնեն Իջեվանում յեվ Դիլիջանում պատահած դեպքերը: Յերկու որ առաջ Ադրբեջանի զորքերը դրանց թվում նայեվ փոքրաթիվ ռուսական զորամասերը, տեղական հայ խռովարար բոլշեվիկների հորդորով ու աջակցությամբ անցնելով սահմանը մտել են Իջեվան, ձերբակալել մեր իշխանությունները յեվ առաջացել դեպի Դիլիջան:

Իջեվանի մեր զորամասը, մոռանալով իր պարտքը հայրենիքի հանդեպ ականատեսի դեր Ե կատարել, իսկ թշնամին առանց արգելքների հանդիպելու առաջ Ե խաղացել դեպի Դիլիջան: Սակայն, այդ տարտամ դրությունը յերկար չի տեվել, ժողովուրդը գիտակցել Ե, վոր իր շուրջը խաղեր են սարքվում, մյուս կողմից վրա են հասել հավատարիմ զորամասերն ու դաշնակցական մարտիկները յեվ միացած հարձակվել են թշնամու վրա: Թշնամին տեսնելով, վոր իր ջախջախումը անխուսափելի Ե հատուկ դրությամբ հանդերձ մի պատվիրակություն Ե ուղարկել զեն. Խանքալամյանի մոտ, առաջարկելով դադարեցնել ռազմական գործողությունները 24 ժամով, մինչեվ կպարզվի, թե յեկող ռուսները իրոք սովետական զորքեր են, թե ադրբեջանյան վարձկաններ. Վերջինս կտրուկ կերիսով պատասխանել Ե, վոր իր համար միեվնույն Ե թե հողամասը մտած զորքերը ում են պատկանում յեվ ինքը պետք Ե ռազմական գործողությունները շարունակի, յեթե անմիջապես անձնատուր չլինեն յեվ պարագլուխներին չհանձնեն:

Ու շարունակում են գործողությունները, հավատարիմ քաջարի գործը, դաշնակցական մարտիկները ու ժողովուրդը հարձակում են, Դիլիջանը գրավում ու թշնամուն հալածում /վորոտնդոստ ծափահարություն/: Դիլիջանի փոստի առաջ ընկած է խռովարար սպա Հակոբջանյանի դիակը, մյուսները հաջողում են փախչել:

Այսպիսով դուք տեսնում եք, վոր Ադրբեջանը չի դադարում գործ դնել բոլոր ստոր միջոցները մեր անկախությունը ի չիք դարձնելու համար. նրա վերաբերմունքը դարձել է անտանելի ու անպատկառ: Հայաստանի կառավարությունը համբերեց յերկար, սակայն թշնամին վատաբար շահագործեց նրա համբերատարությունն ու խաղաղասիրությունն յեվ այժմ, յերբ նա միքանի վատ հոգի ու ստոր հայ բուլշեփիկների հորդորով ու աջակցությամբ հանդգնությամբ այլ բան չէ մնում անելու, քան վչռական միջոցներով պատժելու թե ներքին յեվ թե արտաքին թշնամուն /յերկարատեվ, աղմկալից ծափեր. Ձայներ կեցցե կառավարությունը/:

Այս խնդրում մեզ միացած է Վրաստանը. նրա զինադադարը Ադրբեջանի հետ խաղտվում է, վորովհետեվ վերջինս հենված դարձյալ ռուսական թափթփուկների վրա նույնպիսի հանդուգն գործողություններ է սկսել ու նույնպիսի պահանջներ է անում Վրաստանին, ինչ վոր անում ու պահանջում է Հայաստանից:

Քաղաքացիներ.

Յեթե Ալեքսանդրապոլի, Ղարսի, Սարիղամիշի ու Նոր Բայազեդի դեպքերը կրում եյին տեղական բնույթ, ապա Իջևվան-Դիլիջան տեղական-մասնակի դեպոեր չեն, վորովհետեվ գործունեության ասպարեզ են իջել ինչ վոր ռուսներ անհրաժեշտ է, վոր դեպքերի բնույթի այդ տարբերությունը գիտակցեք ու միաժամանակ արմատացնեք ժողովրդի մեջ այն մտայնությունը, վոր մեր թշնամին միայն թուրքը չէ, այլ բոլոր նրանք, ովքեր հանդգնում են խորտակել մեր դարերի յերազը Հայաստանի անկախությունը /բուռն ծափեր/. թուրք թե ռուս, հրեյա թե հույն, այդ միեվնույն է յեթե նրանք փորձ կանեն ձերք բարձրացնել Հայաստանի վրա նրա անկախության հիմքերը փորելու համար, թշնամի են մեզ ու պիտի հավասարապես դիմադրության հանդիպեն ու հալածվեն /խանդավառ ծափահարություն, ձայներ ճիշտ է, այդպես է/:

Յեթե Ղազախի ժողովուրդը լուռ հանդիսատես է յեղել իր շրջանում կատարվող իրադարձությանց պատճառն այն է, վոր մտածել է թե պետք է, արդյոք դիմադրել ռուսներին: Նախ յես պիտի պարզեմ ձեզ, թե ովքեր են մեր սահմանների վրա յերեվացող ռուսները. նրանք յերբեք սովետական չեն, Դենիկինի բանակի թափթփուկ յեվ դավաճան զինվորներ են, վորոնք տմարդորեն վաճառեցին իրենց զենքերը Ադրբեջանին յեվ ստանալով մոտ 40 միլիոն կաշառք, դարձան վերջինիս վարձկան կամակա-

տարները. նրանց միացել են նայել տեղական մալականները. Այն մարդիկ, վորոնք հայերի համեմատությամբ յերեք անգամ ավելի հող ունեն, զերծ են զանազան տուրքերից, զինվորական ծառայությունից յեվ ըստ ամենայնի բարեկեցիկ կյանք են վարում, այսոր անցնում են մեր թշնամիների կողմը, վորովիետեվ նրանք ել դեմ են մեր անկախությանը: Այսպես մի խառնիճաղանչ ամբոխ կաշառված Ադրբեջանի դրամներով յեվ ինչ վոր իտալական ընկերությունից թալանած կտորներով, միատեսակ հագնված հանձակում ե սկսում Հայաստանի վրա. դրանք սովետական գորքեր չեն յեվ վերեվիետեվ վոչ մի ներքին իդեական կապ չկա նրանց միջեվ, վորով հավաքված մարդիկ են, ուստի մեր առաջին գրոհին տեղի տվին ու փախուստի դիմեցին:

Սակայն, քաղաքացիներ, ընդունենք մի րոպե, վոր այդպես չե, ընդունենք, վոր, իրոք, մենք գործ պիտի ունենանք իսկական սովետական գորքերի հետ, միթե մեր վերաբերմունքը նույնը չպիտի լինի /ձայներ նույնը պիտի լինի, ուրիշ կերպ չի կարող լինել/: մենք պիտի հայտարարենք բարձրաձայն, վոր վոչ մի արտաքին ուժ չի կարող վտնատակ տալ մեր անկախությունը, առանց մեր բուռն յեվ վճռական դիմադրությանը հանդիպելու /ուժգին ծափեր/: Յես հույս ունեմ, վոր սովետական Ռուսաստանը չի փորձի ձեռք տալ մեզ, նա անկախություն ե տվել շատ ժողովուրդների, համաձայնություն ե կնքել Վրաստանի հետ յեվ պատրաստակամություն ե հայտնել համաձայնություն կնքելու նայել Հայաստանի հետ. իսկ յեթե, անտես առնելով մեր ժողովուրդի արդար իրավունքն ու դարերի բաղձանքը, կփորձի իր ձեռքը դնել մեզ վրա, ապա կտեսնի հայ ժողովուրդի ցատումն յեվ հանուն իր անկախությանը կռվելու պատրաստակամությունը: Միանգամ ընդ միշտ պիտի պարզ լինի ամենքի համար, վոր մեր անկախությունը անվերապահ ե /խանդավառ ծափեր/:

Բախտ ունիմ հաղորդելու ձեզ, վոր մեր զորամասերը քշել են արդեն իրենց միջից խռովարար տարրարին, առաջվա նման նրանք տոգորված են վառ հայրենասիրությամբ ու պատրաստ են կռիվ մղելու բոլոր թշնամիների դեմ /յերկարատեվ ծափեր, ձայներ կեցցե գորքը, կեցցե հայ բանակը/: նույն զգացմունքներով յեթե տոգորված լինի նայել ժողովուրդը, ապա ուրեմն մեր փրկության գործը ապահովված ե:

Ժողովուրդի բարձր տրամադրության յեվ յերկարատեվ, աղմկայից ծափերի տարափի տակ նախարարը թողեց դահլիճը:

Մ.

Ֆ.-Պ.1022, ց.3, գ.261, թ.2-4,11; մեքենասգիր

Doc. II-42

ՔԱՐՎԱՆՍԱՐԱՅԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՄԻՐԻՆԱՆՈՎԻ
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԲԱՔՈՒ՝ XI ԲԱՆԱԿԻ ՀԵՂԿՈՄԻՆ ԵՎ ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵՒՆ
Ապստամբները շրջապատել և կոտորել են մաուզերիստների ջոկատը,
Հայաստանի տարածքում անհրաժեշտ է կարմիր զորամասերի
ներկայությունը՝ ինչպես բարոյական աջակցության, այնպես էլ
դաշնակների դեմ պայքարելու համար
(25 մայիսի, 1920թ.)

Телеграфъ

БАКУ

ТЕЛЕФОННОГРАМА, БАКУ,
РЕВСОВЕТ XI/ОЙ АРМИИ КОПИЯ
АРДЖАНИКИДЗЕ

БКУ КАЗАХА 147, 52, 25/5, 1,

24, МАЯ ВЕЧЕРОМ ОКОЛО РЕВАЗИНСКАГО МОСТА КРАСНЫМ
ПОВСТАНЧЕСКИМ ОТРЯДОМ БЫЛ ОКРУЖЕН НАСТУПАЮЩИЙ
ОТРЯД МАУЗЕРИСТОВ ЧИСЛЕ 70, ЧЕЛОВЕК И РАЗБИТ УБИТО 40,
ЧЕЛОК ВЗЯТО 7, ЧЕЛОВЕК ОСТАЛЬНЫЕ РАЗБЕЖАЛИС
НЕОБХОДИМО ПРИСУТСТВИЕ КРАСНЫХ ЧАСТЕЙ НА
ТЕРРИТОРИИ АРМЕНИИ ДЛЯ МОРАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И
БОРЬБЫ С ПРОВОКАЦИЯМИ ДАШНАКОВ. ПРЕДРЕВКОМ
КАРАВАН САРАЙСКАГО УЕЗДА АМИРХАНОВ.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 46, թ.1; լուսապատճեն հետազոտից

Doc.II-43

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

2-րդ ՀԵԾԵԼԱԳՆԻԻ ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ և ՏԱՈՒՋ ԿԱՅԱՐԱՆԻ Ռ.Կ.Կ.

ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՄԻԱՑՑԱԼ ԺՈՂՈՎԻ

Հայաստանի ապստամբները կարմիր ընկերներից խնդրում են պարենային օգնություն, ինչպես նաև զինվորական մասնագետներ՝ ապստամբությունը ղեկավարելու համար, ինչը ժողովի կողմից դրական որոշում է ստանում (17 մայիսի, 1920թ.)

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Արձանագրություն.

2-րդ հեծելազնի կողկետիվի յեվ Տաուզ կայարանի Ռ. Կ.Կ. Րեվկոմի ներկայացուցիչների միացյալ ժողովը:

Մասնակցում են 17 հոգի:

1920թ. Մայիսի 17-ին, Տաուզ կայարան. նախագահում է ընկ. Սոկոլովը, քարտուղար, ընկ. Գլոտովը:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՂԱԶԱԽԻ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ.-

Զեկուցում է ընկ. Ալեռշինը: Այդ զեկուցումից յերեվում է, վոր Ղազախը անկման վրա յե. Բացի այդ, ընկերոջ զեկուցումից յերեվում է, վոր տեղական կոմունիստ ընկերները լարված աշխատում են յեվ բուրժուական դաշնակցական կառավարությունը իր վերջին որերն է ապրում: Հայ աշխատավորական մասսան վորոշեց մի ուժեղ հարվածով վերջ տալ հակա-հեղափոխականների այդ բույնին: Ղազախի հայկական լեռնոտ մասում դաշնակցության իշխանությունը տապալված է ու նրա տեղը հաստատված խորհրդային իշխանություն: Ալեքսանդրապոլում, Ղարաքիլիսայում, Ղարսում, Սարիղամիշում նույնպես ապստամբության դրոշ է բարձրացված, ձերբակալել են կառավարության պաշտոնյաներին: Այժմ դիմում ենք մեր կարմիր ընկերներին յեվ խնդրում ենք ուղարկել մեզ.

1. Նյութական ոգնություն.-Շամշադինի հայ ազգաբնակությունը կտրված է Իջեվանից յեվ այնտեղից մթերքներ չի ստանում: Շամշադինի ազգաբնակություն մնացել է առանց հացի:
2. Հայկական փողերը ընդունել ու շրջանառության մեջ դնել Ադրբեջանի սահմաններում:
3. Հագուստ ու մթերք մատակարարել հայկական 2-րդ գնդի հեղափոխական զինվորներին /6 յեվ 4 միլիցիական/ խնդրում ենք միացյալ ժողովին միջնորդել 11-րդ բանակի շտաբի առաջ, վոր Իջեվանի Րեվկոմի տրամադրության տակ դնի մասնագետ

զինվորականներ, ղեկավարելու Ղազախի ապստամբությունը:
Նրանց պակասը զգալի յե Ղազախում:

Ընկ. Սոկոլովսկու զեկուցումը: Ընկ. Սոկոլովսկին ներկայացուցիչ ե ուղարկված 2-րդ հեծելազնդի կողմից, նա պատմում ե, վոր ինքը սկանատես ե յեղել դաշնակցականների իշխանության տապալմանը, ներկա յե յեղել կառավարչական պաշտոնյաների ձերբակալմանը, յեվ շատ յավ գիտե թե ինչ դրության մեջ ե գտնվում այդ ամբողջ շրջանը:

Միանալով ընկ. Ալեռչինի զեկուցմանը նա նույնպես առաջարկում ե նրա գրած բոլոր պահանջները իրագործել:

Ստորագրություն.

Լսելով ընկ. Ալեռչինի ու Սոկոլովսկու զեկուցումը ժողովը հետեվյալ վորոշումը կայացրեց:

1. Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, վոր հայկական զորամասերը թեյեվ գտնվում են Ղազախի շրջանում, յեվ գտնվում են ռուս.կոմ. բոլշեվիկական կուսակցության Կոմիտեյի հսկողության ներքո, բայց հրամանատարական կազմի բացակայության պատճառով, չեն կարողանում շարժումը ղեկավարել, վորոշվում ե պատասխանատու ընկերներին ուղարկել այնտեղ-թվով յեթո հոգի-վորոնց մեջ մտնում են հեծելազնդի կոմիս. ոգնական ընկ. Կոլումիյցեվ, գնդական կոմ. Հանձնաժողով անդամներ-ընկերներ Գուբին յեվ Զանին, գնդապետ –գանձապահ ընկ. Խաչատուրով, զորախմբի հրամանատար ընկ. Կաբանիկով, եսկադրոնի կոմիս. ոգնական ընկ. Պանկով, կարմիր զինվոր ընկ. Կարապետյան ու եսկադրոնի քաղաքական ղեկավար ընկ. Սոկոլովսկի: Սրանցից ընկերներ Սոկոլովսկուն ու Կոլումիյցեվին ընկեր Այրոշինի հետ ուղարկել 11-րդ բանակի շտաբը Հայաստանի ընդհանուր դրության մասին զեկուցանելու համար յեվ միջնորդելու վոր հարկավոր նյութեր ուղարկեն այդ շրջանում Խորհրդային զորք կազմակերպելու համար յեվ մարդիկ ուղարկեն կազմակերպչական գործի համար:
2. Ի նկատի ունենալով տնտեսական այն ծանր դրությունը, վորի մեջ գտնվում ե այնտեղի ազգաբնակությունը, միացյալ ժողովը դիմում ե 21-րդ շտաբին, վոր թույլ տրվի Հայաստանի բռների շրջանավորություն Ադերբեջանում, Ռուսաստանի ու Ադերբեջանի բռներին հավասար:

ՀԱՍ, Ծ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 2; մեքենագիր

ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Առ այն, որ 1920-ի մայիսին Հայաստանում ապստամբություն բարձրացրած հայ բոլշևիկները դաշնակցական պրովոկացիա էին համարում Հայաստանի կառավարության կողմից հրապարակած լուրերն այն մասին, որ խորհրդային կողմը ձգտում է Հայաստանի վրայով զինուժ տեղափոխել քենալական զորքի հետ միավորվելու համար, և որ Հայաստանում սպասում են կարմիր մարտիկներին (18 մայիսի, 1920թ.)

ՇԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Յեվլախ 18-ին մայիս: Աղստաֆա ժամանեց Հայաստանից յեկաձ դե-լեգացիան: 11-րդ բանակի ռազմհեղափոխական խորհրդին ուղարկելով հետեվյալ դիմումը:

«Ընկերներ ապրիլի 28-ին ռադիոն մեզ ուրախ լուր բերեց Ադրբեջանի բեկերի յեվ խաների հակահեղափոխական կառավարության անկման յեվ մեր կոմունիստ ընկերների կողմից իշխանության գրավման մասին: Այդ ուրախալի լուրը տարածվեց ամբողջ Հայաստանի սահմանների վրա:

Հայաստանի բանվորները յեվ գյուղացիները իմանալով այդ մասին հրճվանքով իրենք յեվ սկսեցին պատրաստվել տապալելու դաշնակ հա-կահեղափոխական կառավարությունը յեվ մայիսի 14-ին ապստամբու-թյան կարմիր դրոշը պարզեցին: Դաշնակներն զգալով կարմիր վտանգը, դիմեցին իրենց սովորական զենքին՝ պրովակացիային: Նրանք լուրեր տարածեցին, վոր նոր Ադրբեջանում իշխանությունը բոլշեվիկյան չե յեվ վոր Բազվում կարմիր հեղաշրջման լուրը դուրս ե գալիս տեղական հայ կոմունիստների կողմից յեվ փաստերով չի հաստատվում: Ազգաբնակչու-թյանը սպառնում եյին, վոր յեթե նա գնա բոլշեվիկների հետեվից Ամերի-կան Հայաստանին հաց չի տա, Խորհրդային Ադրբեջանի անունից թխում եյին կեղծ վերջնագրեր վորպեսզի իբրեվ թե թույլատրվի Հայաս-տանի սահմաններով զորքեր անցնեն Տաճկաստանին ոգնելու համար յեվ այլն:

Բարեբախտաբար այդ պրովակացիաները մնացին առանց հաջողու-թյան յեվ մայիսի 12-ին Ալեքսանդրոպոլի պրոլետարիատը չքավոր գյու-ղացիության յեվ զինվորների հետ միասին Ալեքսանդրոպոլում տապալեց դաշնակների ատելի իշխանությունը՝ վորպիսի շարժում սկսվեց նայել Ղարսում, Սարիղամիշում:

Դաշնակները դրան պատասխան, պրովակացիոն նպատակներով արտաքին կրիվներ առաջացրին Բեյոք-Վեդիյի, Ջանգիբասարի յեվ այլ

վայրերի թուրքերի հետ, յեվ միաժամանակ դաշնակները 2000-անոց մավզերիստական բանդայով կազմված մավզերիստներից յեվ Դենիկինյան վարձու սպաներից թիկունքից հարձակվում են կարմիր Ալեքսանդրի փոքրաթիվ գարնիզոնի վրա յեվ կոտորելով մոտ 200 անգեն բանվորներ յեվ գյուղացիներ վերականգնում են իրենց հակահեղափոխական իշխանությունը: Սոսկալի յե դաշնակների տերրորի սիստեման, յուրաքանչյուր կոմունիստի տեղն ու տեղը գնդակահարում են: Բազմաթիվ ընկերների վիճակի մասին վոչինչ հայտնի չե: Սակայն դա չի կոտորի Հայկական պրոլետարիատի վոգին:

Նա պատրաստ ե ապստամբության յեվ մենք յեկել ենք ձեզ մոտ կապ հաստատելու ձեզ հետ: Հայաստանն սպասում ե ոռւս. կարմիր մարտիկներին յեվ նրանք Հայաստանի սահմանն վոտք դնելու դեպքում վոչ մի հայ զինվոր թեկուզ նա լինի դաշնակցական չի ցանկանա դիմավորել նրանց գնդակով:

Դիլիջանի գավառի յեվ Ռազմհեղափոխական կոմիտեյ անդամ
Կոստյա Այվազյան.

Տեղական կոմ.կուսակցության պատգամավոր
Հակոբ.Հակոբյան.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 3; մեքենագիր

ԲՈՒՇԵՎԻԿ ԼԱԶՅԱՆԻ ՀՈՂՎԱԾՐ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄԵՆՈՂ
«ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» ԹԵՐԹՈՒՄ

Կովելով հայ աղայի ու հարուստի դեմ, հայը պետք է ապացուցի, որ նույն չափով ատում է հայ կեղեքիչներին, ինչքան թյուրքն ատում է իր բեկին ու խանին, Ռուսաստանի Կարմիր Բանակի առաջ պետք է ապացուցել, որ քաղաքային կովի ու հեղափոխության գաղափարները խորթ չեն հայ աշխատավորությանը, քաղաքացիական կովի կոչ է արվում (26 մայիսի, 1920թ.)

ԴԵՊԻ ՔԱՂԱՔԱՏԻԱԿԱՆ ԿՈՒՎՐ.-

Խորհրդային կարգերը մուտք են գործում Հայաստանի սահմաններում:

Հայ աշխատավորության համար սկսվում է մի նոր շրջան: Պետք է ոգտվել հանգամանքից:

Այժմ, կամ յերբեք:

Աչքերդ բաց հայ աշխատավոր: Զարթիր ու շուրջդ նայիր: Քո կողքին կանգնած է Ռուսաստանի կարմիր բանակը: Նա քեզ թշնամի չէ լավ հասկացիր այդ:

Լսիր յեվ ականջիդ ող արա հետեվյալը. «Առանց հայ բուրժուազիայի դեմ կոիվ մղելու, դու չես գտնի վոչ խաղաղություն, վոչ ազատություն»:

Սեղմիր կոշտացած բռունցքդ ամուր, ու զարկ հայ աղայի, հարուստի ու բորոլ տգրուկների ճակատին: Թող այդ զարկերի տակ ընկնեն քոր չարքաշ աշխատանքդ, քո արյուն քրտինքդ ծծող կեղեքիչները, թող ընկնեն քո կյանքի դահիճները:

Սկիզբ է առնում մի նոր ժամանակ, յերբ պետք է վերջանան հայ աշխատավորության տառապանքներն ու սարսափները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԻՏԻ ԼԻՆԻ ՄԻԱՅՆ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՅԵՐԿԻՐ.-

Նրան կառավարողը պիտի լինի միայն գյուղացին ու բանվորը: Բոլորովին պետք է վերանա Դաշնակցությունը հայ ժողովրդի շարքերից: Արմատախիլ պետք է լինեն հին հասկացողություններն ու հին կարգերը: Մահ, նրանց ովքեր կհամարձակվեն թշնամություն ցանել Անդրկովկասի հարեվան ազգերի մեջ:

Հարկավոր է գործով ցույց տալ բոլոր ազգերի աշխատավորներին, վոր հայ գյուղացին ու բանվորը վոչ մի կապ չունի հայ բուրժուազիայի հետ: Կովելով հայ աղայի ու հարուստի դեմ, ապացուցել, վոր մենք նույն չափով ատում ենք հայ կեղեքիչներին, ինչքան թյուրքը ատում է իր բեկին ու խանին: Ռուսաստանի կարմիր Բանակի առաջ պետք է ապացու-

ցել, վոր քաղաքային կովի ու հեղափոխության գաղափարները խորթ չեն հայ աշխատավորությանը:

Մեր փրկությունը քաղաքացիական կովում ե: Ով գնահատում ե հայ աշխատավորի արյունը, ում համար թանկ ե նրա կյանք-դեպի քաղաքացիական կով:

Լազյան

«ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» Նո. 7.
26-ին Մայիսի 1920թ. Ադրբ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 10; մեքենագիր

ՔԱՐՎԱՆՍԱՐԱՅԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ

Հեղկոմի կողմից իրականացվել է պետական մի շարք պաշտոնյաների ձերբակալություն, ինչին հաջորդել են զանգվածային ձերբակալությունները, հեղկոմի կողմից հեռագիր է ուղարկվել 11-րդ բանակի հրամանատարությանը՝ օգնություն ցուցաբերելու խնդրանքով, ինչին ի պատասխան՝ ռուսական կարմիր ջոկատը մայիսի 21-ին մտել է քաղաք, և նրան խնդրել են պաշտպանել ապստամբների՝ Երևանի վրա արշավելու մտադրությունը (մայիս, 1920թ.)

ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

(Քարվանսարայի հեղկոմի գեկուցագիրը)

1920թ. Մայիսի 19-ին, գիշերվա ժամը 12-ին Քարվանսարայում տեղական կոմունիստների կողմից գրավվեց իշխանությունը: Առանց մի գնդակ արձակելու՝ քաղաքը գրավվեց: Գիշերվա ժամը 10-ին, 6-րդ գնդի Սեվ-Քարի վաշտը, ընկ. Ակոբջանյանի գլխավորությամբ մոտեցավ քաղաքին յեվ բոլոր կողմերից պաշարեց: Ընկեր Ակոբջանյանը փոքրաթիվ զորաբանակի յեվ Շավարշի հրամանատարությամբ, միլիցիոն գնդի հետ գրավեց քաղաքի բոլոր հիմնարկները, փոստը, հեռագրատունը: Գիշերվա մոտ ժամի 1-ին քաղաքին մոտեցավ դաշնակցական կենտրոնական յեվ տեղական իշխանության ներկայացուցիչների ավտոմեքենան, վորի մեջ էյին՝ Ներքին Գործոց մինիստրության ներկայացուցիչ Մանասյանը, տեղական զորաբանակի հրամանատար գեներալ Բաղդասարյանը, գեմստվոյի վարչության նախագահ Ներսես Զաղեթյանը, Մեսրոպ-բեկ Սարատիկյանը, բոլշեվիզմի դեմ պայքարող արտակարգ կոմիսար Տեր-Ղուկասյանը յեվ այլք, վորոնք անմիջապես ձերբակալվեցին: Այդ անձնավորությունների ձերբակալումից հետո սկսվեցին տեղական հակահեղափոխականների մասսայական ձերբակալությունները:

Հաջորդ առավոտյան քաղաքը զարդարվել էր կարմիր դրոշակներով: Այդ որը հրատարակվեց հեղկոմի առաջին հրամանը, վորտեղ ասվում էր իշխանության գրավման մասին յեվ ազգաբնակչությանը կոչ էր արվում անցնելու խաղաղության յեվ առորյա աշխատանքների: Կազմակերպվեցին միտինգներ, վորտեղ յելույթ ունեցան գյուղացիության ներկայացուցիչները, վորոնք կոչ էյին անում ժողովրդին՝ պաշտպանել խորհրդային իշխանությունը, կազմակերպել մարտական ջոկատներ՝ հակահեղափոխության բնի՝ Յերեվանի վրա հետագա արշավանքի համար:

Իշխանությունը գրավելուց հետո, հեղկոմի կողմից 11-րդ բանակի հրամանատարությանը հեռագիր տրվեց՝ խնդրելով ուղարկել ռժանդակող ուժեր՝ ապստամբների ոգին ամուր պահելու համար:

Ռուսական կարմիր ջոկատը մայիսի 21-ին , ցերեկվա ժամը 12-ին մտավ քաղաք: Ազգաբնակչությունը դիմավորեց նրան աղ ու հացով, յեվ արցունքով աղերսում եր հրամանատարին՝ պաշտպանել Յերեվանի վրա ապստամբների հետագա արշավանքը, ճնշված ժողովրդին ազատելու համար հակահեղափոխական դաշնակների իշխանությունից, վորոնք իրենց տխմար քաղաքականությամբ , քայքայված Հայաստանը հանձնեցին արեվմտյան իմպերիալիստների քմահաճույքին () յեվ յեղբայրասպան սպանդանոցի սարսափներին:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 8; մեքենագիր

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄԵՆՈՂ «ԿՈՄՍՈՒՆԻՍ» ԹԵՐԹՈՒՄ ՏՊԱԳՐՎԱԾ

ՂԱԶԱԽ-ՇԱՄՇԱՂԻՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ԱՊՍԱՄԲՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆԻՑ

Ի ներքինում է Խորհրդային Ադրբեջանի Կոմկուսի Կենտկոմին՝ կամ ապստամբած շրջանը միացնել Խորհրդային Ադրբեջանին, կամ Կարմիր Բանակի ձեռքով գրավել այն և դաշնակներից պաշտպանել, ինչպես նաև հաղորդել Մոսկվա այդ շրջանի բնակիչների անսասան կամքը, որ ծարավ են Խորհրդային իշխանության հովանավորությանը (6 հուլիսի, 1920թ.)

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ. ԿՈՄԻՏԵՅԻՆ ՂԱԶԱԽ ԾԱՄՇԱՂԻՆԻ շրջանի կարմիր ապստամբների պատվիրակության

Հ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Սույն թվականի մայիս ամսի 15-ից մինչև որս՝ ապստամբած կարմիր գյուղացիությունը թողնելով իր վզից դաշնակյան կառավարության լուծը, Ղազախ-Շամշաղիի շրջանում հայտարարեց Խորհրդային իշխանություն: Ամբողջ Շամշաղիի շրջանը-14 գյուղ՝ 30 հազար բնակիչներով-մեկ ու կես ամսվա ընթացքում...

Ապստամբները ամուր բռնել են մինչև Մարդուզի լեռները, իսկ Քարվանսարայի շրջանում Ադրբեջանի սահմանից սկսած մինչև Քարվանսարա քաղաքը:

Մայիսի 15-ից սկսած քաղաքացիական կռիվ է՝ վորի միջոցով Քարվանսարան ձեռքից-ձեռք է անցնում: Հիշյալ շրջանների ապստամբած գյուղացիությունը մեզ ուղարկել է իբրև պատվիրակ Բագու՝ Ադրբեջ.կոմուն. կուսակցության կենտրոնական կոմիտեյի մոտ, վոր արտահայտիչ լինենք ապստամբված գյուղացիության կամքի, վոր այլևս չի ցանկանում տանել հայ դաշնակցական կառավարության լուծը. Նա մեզ պարտադրել է՝ տալ այդ մասին տեղեկություն Խորհրդ.կենտրոն.իշխանության, հայտնել կտրական , վոր անկարելի յե կրկին մտնել դաշնակյան դավաճան կուսակցության իշխանության տակ, և պահանջել կամ ապստամբած շրջանը միացնել Խորհրդ.Ադրբեջանին, կամ կարմիր բանակի ձեռքով գրավել և դաշնակներից պաշտպանել: Այս մասին հայտարարելով, թախանձագին խնդրում ենք Ղազախ-Շամշաղիի ապստամբած գյուղացիության անունից՝ հաղորդել Մոսկվա այդ շրջանի բնակիչներին անսասան կամքը, վոր ծարավ է Խորհրդ.իշխանության հովանավորությանը և իրական ոգնությանը՝ իր հողը պաշտպանելու համար դաշնակյան զորքի ներս խուժումից:

Պատվիրակության անդամներ՝

1. ԱՄԻՐԻԱՆՅԱՆ, 2. ՊՈՂՈՍՅԱՆ, 3. ՂԱԼԹԱԽՉՅԱՆ

«ԿՈՄՍՈՒՆԻՍ» Նո. 41 6/7 1920թ., էջ 1ին

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 21; մեքենագիր պատճեն

Doc.II-48

ՂԱԶԱՆ-ՇԱՄՇԱԴԻՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ԲՈՒՇԵՎԻԿՅԱՆ
ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՑԻՉՆԵՐԻ ԴԻՄՈՒՄԸ
ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄԿՈՒՄԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻՆ

Խնդրում են, որպեսզի ապստամբ տարածաշրջանը կամ միացվի
Խորհրդային Ադրբեջանին, կամ էլ այն զբաղեցվի նուսական Կարմիր
Բանակի կողմից՝ դաշնակներից իրենց պաշտպանելու համար
(մայիսի վերջ-հունիս, 1920թ.)

В Ц. К. Компартии Азербайджана.
Делегации красных повстанцев
Казах-Шамшадинского района.

ЗАЯВЛЕНИЕ.

С 15-го мая с./г. до настоящего времени красное восставшее крестьянство сбросив с себя иго дашнакского правительства в Казах-Шамшадинском районе провозгласило Советскую власть, причем весь Шамшадинский район в количестве сел 14 и 30.000 населения в течение полутора месяца прочно занят повстанцами до горы Мургуза, а в Казахском районе, начиная с азербейджанской границы до города Караван-Сарая с 15 мая идет гражданская война, в продолжении которой Каравансарай переходит из рук в руки. Восставшее крестьянство названных районов делегировало нас в Баку, в Ц. К. Азкомпартии для из “явления воли революционного крестьянства не желающего больше нести иго армянского дашнакского правительства и обязало довести об этом до сведения Центральной Советской власти и категорически заявить о невозможности вернуться под власть предательской партии дашнаков и требовать или присоединения повстанческой полосы к Советскому Азербейджану или занятия русской Красной Армией для защиты их от дашнаков.

Заявляя об этом настоятельно просим от имени восставших крестьян Казах-Шамшадинского района сообщить в Москву твердую волю населения этого района жаждущего покровительства и реальной помощи советской власти для защиты своей территории от вторжения дашнакских войск.-

Члены Делегации: /подписи/.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.263, թ.1-2; ւերիւսագիր

Doc.II-49

3/32 ԲՐԻԳԱԴԻ ԶԻՆԿՈՄ ՍԱՄՍՈՆՈՎԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՏԱՄՆՄԵԿԵՐՈՐԴԻ ԲԱՆԱԿԻ ՌԱԶՄՀԵՂԿՈՄԻՆ ԵՎ ԲԱՆԱԿԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ ՊԵՏ ՏԱՐՏԱՆՈՎԱԿՈՒՆ

Հայաստանում ընթանում են կոմունիստների ձերբակալություններ,
Հայաստանի աշխատավոր ժողովուրդը սպասում է իրենց օգնությանը և
դանդաղել չի կարելի, անհրաժեշտ է պատասխանել, քանզի
ապստամբների ներկայացուցիչները սպասում են պատասխանի
(8 մայիսի, 1920թ.)

ЦАКА д. №272978 л. 3.

ИЗ АКСТАФЫ 8/V-20-20.

В: СРОЧНО

БАКУ РЕВВОЕНСОВЕТ 11 АРМИИ Ко. НАЧПОАРМУ 11 тов.
ТАРТАНОВСКОМУ.

В Армении идут аресты коммунистов, некоторых округах возстания с целью свергнуть дашнаков на границе с Азербайджаном возстановлен и Советская власть чиновники старого Правительства арестовываются трудовой народ Армении ждет нашей помощи медлить нельзя представители ждут ответа Отвечайте.

ВОЕНКОМ БРИГАДЫ 3/32 . САМСОНОВ.

4 экз.

ՀԱՍ, Զ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 35, թ.1; մերենսագիր

Doc.II-50

ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ, ՍՍՍՐԻՆԻՆ ԵՎ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
Խորհրդային իշխանությունն Ալեքսանդրապոլում դիմացել է չորս օր,
Դիլիջանից այժմ եկել են ապստամբ հայ կոմունիստները և օգնություն են
խնդրում, իր կարծիքով, խորհրդային զորքերի կողմից Շուշի,
Նախիջևանի, Ջուֆայի, Օրդուբադի շրջանների գրավումը կիրականացվի
առանց հայերի կողմից լուրջ դիմադրության հանդիպելու
(22 մայիսի, 1920թ.)

Телеграфъ

Телеграмма

И МСЬЕ ЕТУ ЗАПИСКУ ЗАПИШИТЕ ЕЕ И БУДЕМ СЧИТАТ

---ЕТУ ЗАПИСКУ ПЕРЕДАЙТЕ МСКВУ И ПРОШУ СООБШИТ
ФАМИЛИЮ ТОВАРИША ПРИНЯВШАГО В МСКВЕ МОЮ
ЗАПИСКУ ? ??? ? ? ?

---У АПАРАТА ОРДЖОНИКИДЗЕ ПЕРВОЕ КОГДА УЕХАЛ СМЛГЕ ?
??

ПОКА ПРИНИМАИТ ЗАПИСКУ ---МСКВУ КРЕМЛ ЛЕНИНУ СТАЛИ-
НУ ЧИЧЕРИНУ ТОЧКА НОЧЬЮ ВЕРНУЛСЯ ИЗ КАРАБАХ АРМЯНС-
КАЯ ЧАСТ ГОРОДА ШУШИ И ПЛАСКАСТНЫЕ СЕЛА АРМЯН СО-
ВЕРШЕННО РАЗГРОМЛЕНЫ ТОЖЕ САМОЕ СДЕЛАНО АРМЯНАМИ
И В ЗАНГЕДУРСКОМ УЕЗДЕ С МУСУЛЬМАНСКИМИ СЕЛАМИ СО
СТОРОНЫАРМЯН И АРМЯНСКОЕ И МУСУЛЬМАНСКОЕ НАСЕЛЕ-
НИЕ С РАДОСТЬЮ ВСТРЕЧАЮТ РУССКИЯ КРАСНЫЯ ВОЙСКА
ДУМАЮ ЧТО РАЙОН ШУША НАХИЧЕВАН ОРДУБАН ГУЛЬФА
БУДУТ ЗАНЯТЫ БЕЗ СОПРОТИВЛЕНИЯ СО СТОРОНЫ АРМЯН
ДЕВЯТОГО ЧИСЛА В АЛЕКСАНДРОПОЛЕ МЕСТНЫМИ РАБОЧИМИ
ГАРНИЗОНОМ И БРОНЕПОЕЗДОМ АРМЯНСКАЯ РЕСПУБЛИКА БЫ-
ЛА ПРЕВОЗГЛАШЕНА СОВЕТСКАЯ ВЛАСТ ПРОДЕРЖАЛИС ЧЕТЫ-
РЕ ДНЯ ПОСЛЕ ЧЕГО ВОЗСТАНИЕ БЫЛО ПОДАВЛЕНО С РАЙОНА
ДЕЛИЖАНА ПРЫВЫЛИ АРМЯНСКИЕ КОМУНИСТЫ С ПРОСЬБОЙ
ПОДДЕРЖАТ ИХ НУРИ ПАША СКРЫЛСЯ В ШУШЕ И ВЕДЕТ ПРО-
ВОКАЦИЮ ПРОТИВ НАС НЕОБХОДИМО ЧТОБЫ ХАЛИЛ ОТКРЫТО
ВЫСТУПИЛ ПРОТИВ НЕГО БЛАГОДАРЕ ЕГО ПРОВОКАЦИИ В НЕ-
КОТОРЫХ ПУНКТАХ БЫЛИ НАПАДЕНИЯ НА НАШИ ЧАСТИ ЧТО
КОНЕЧНО ЛИКВИДИРОВАНО И ЛИКВИДИРУЕТСЯ СО ВСЕЙ ЖЕС-
ТОКОСТЬЮ МУСАВВАТИСТЫ БЕЖАВШИЕ В ТИФЛИС ИЗДАЮТ
ТАМ ОФИЦИАЛЬНУЮ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННУЮ ГАЗЕТУ АЗЕРБАЙД-
ЖАН НЕОБХОДИМО НАЖАТ НА ТИФЛИС ТОЧКА БАКУ 22 НР 276,
ОРДЖОНИКИДЗЕ

ՀԱՍ, Ծ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 43, թ.1; լուսապարձնն հեռագրից

Doc. II-51

ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵՒ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ, ՍՏԱԼԻՆԻՆ ԵՎ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
Քարվանսարայի գավառում մայիսի 21-ին հռչակված է խորհրդային
իշխանություն, կանոնավոր հայկական բանակի երկու գունդ անցել են
ապստամբների կողմը, տեղի հեղկումը իրենց է դիմում օգնության համար,
և ինքը ապաստում է շտապ և ճշգրիտ ցուցումների
(23 մայիսի, 1920թ.)

КОПИЯ ТЕЛЕГРАММЫ ПОЛУЧЕННОЙ ИЗ МОСКВЫ.

В.СРОЧНО

КРЕМЛЬ ТОЛЬКО ЛЕНИНУ

БЕЗ ЗАГОЛОВКА

МОСКВА КРЕМЛЬ ЛЕНИНУ СТАЛИНУ ЧИЧЕРИНУ БАКУ 23/5 В
12 Ч.

КАРТА САРАЙСКОМ СЪЕЗДЕ 21/5 ОБЪЯВЛЕНА СОВЕТСКАЯ
ВЛАСТЬ 2 ПОЛКА РЕГУЛЯРНЫХ АРМЯНСКИХ ВОЙСК ПЕРЕШЛИ
НА СТОРОНУ ПАВСТАНЦЕВ
РЕВКОМ ОБРАЩАЕТСЯ К НАМ ЗА ПОМОЩЬЮ ПРОШУ ВАШИХ
НЕМЕДЛЕННЫХ ТОЧНЫХ УКАЗАНИЙ ОТВЕТ ЖЕЛАТЕЛЬНО
ПОЛУЧИТЬ ДО ВЕЧЕРА, ТАК КАК НОЧЬЮ ДУМАЮ ВЫЕХАТЬ НА
ДВА ДНЯ В ЭНЗЕЛИ. ОРДЖОНИКИДЗЕ.

Копия с текстом фотоконии документа проверена Т. Микаелян
5/ IX 1935

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 49, թ.1; անթիսագիր

Doc.II-52

ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ, ՍՏԱԼԻՆԻՆ ԵՎ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
Քարվանսարայում ապստամբները հայտարարել են խորհրդային
իշխանություն, և հեղկոմը օգնություն է խնդրում, ինչի վերաբերյալ ինքը
ապաստում է ճշգրիտ ցուցումների
(23 մայիսի, 1920թ.)

Копия с фото.копии
В срочно.

КРЕМЛЬ ТОЛЬКО ЛЕНИНУ

3802

С копии

БЕЗ ЗАГОЛОВКА.

Москва кремль Ленину Сталину Чичерину Баку 23/V в 12ч. Карван-
Сарайском съезде 21/5 объявлена Советская власть 2 полка регулярных
Армянских войск перешли на сторону повстанцев, ревком обращается
к нам за помощью, прошу ваших немедленных точных указаний, ответ
желательно получить до вечера зпт так как ночью думаю выехать на
два дня в Ензели точка

ОРДЖОНИКИДЗЕ

С подлинным верно:

т.е. Карвансарайском у”езде.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ. 10; մերկնազիր, լուսաշարձն

Doc.II-53

ՕՐԶՈՆՆԻԿԻՉՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ, ՍՏԱԼԻՆԻՆ ԵՎ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
Խալիլ-փաշային թնդանոթներ, գնդացիներ ու հրացաններ տրամադրելու
հնարավորության մասին, և դաշնակցական կառավարության առկայության
պարագայում Թուրքիային Հայաստանի տարածքով ուղղակի ռազմական
օգնություն կազմակերպելը կասկածելի լինելու մասին
(24 մայիսի, 1920թ.)

268/III.

С.Секретно

ТЕЛЕГРАММА /шифром/

Принята 24.У, 14,45. Без заголовка.

Москва, Ленину, Сталину, Чичерину.

Халилу мы можем дать около 10.000-15.000 винтовок, 20 тяжелых орудий, 30-40 легких, патронов небольшое количество, пулеметов штук 50-60. Но все это должно идти не прямо в его руки, а через нас. Штаб в Баку состоял из всевозможных авантюристов и он ликвидирован, возобновлять его нет надобности, Можно создать политическую организацию поручив ее Краевому Комитету. Какую-либо помощь туркам через Армению при дашнакском правительстве считая более чем сомнительным. Советизация ее возможна,но сопряжена с большими продовольственными трудностями. Занятием Нахичевани-Ордубат шоссейная дорога переходит в наши руки и безболезненно. Дайте нам точные указания какой политики держаться в Персии. Мусульманскими частями занят Ардебил. Без особенного труда можем взорвать весь Персидский Азербайджан юж. Тавриза. Мое мнение с помощью Кучук-Хана и персидских киммунистов начать борьбу за Советскую власть и выгнать англичан. Это произведет колоссальное впечатление на весь ближний Восток. Все будет проделано с внешней стороны как следует. Бежавшие Мусаватисты в Тифлисе образовали Азербайджанское правительство и оттуда думают орудовать. Грузины хотят создать нейтральную зону для них и поэтому не хотят отвести свои части у Полинского моста. Нажмите на них.

Прошу ответа не позже завтрашнего дня 2-го и 12-го часа, так как вечером думаю вместе с Раскольниковым выехать на один день в Ензели.

Баку, 23.У-20г. No.385.

ОРДЖОНИКИДЗЕ

Расшифрована в секретариате
Зампредреввоенсовета республики
24 мая 1920г. 19ч. 40м.
“Дезертир”

На доклад дана т.т Ленину,
Чичерину и Сталину-послана 24. V-20г.
Подпись не-разборчива.

ЦПА ИМЛ, ф. 461, ед.хр.

33506

Подлинник.

Вб

Верно /Подпись/

20/IV-57

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ. 10ա-բ; սխրեմագիր

Doc.II-54

ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ, ՍՏԱԼԻՆԻՆ ԵՎ ԿԱՐԱՄԱՆԻՆ
Հայաստանը տվյալ պահին հնարավոր է պայթեցնել, բայց դա կապված է
շատ մեծ պարենային դժվարությունների հետ, Հայաստանից ճանապարհ
տրամադրել ուղղակիորեն պահանջելը՝ Թուրքիային գենքով,
զինամթերքով օգնելու և կարմիր զորքերի՝ դեպի Թուրքիա շարժվելու
համար, առաջ կրերի հայ զանգվածների վրդովմունքը, ուստիև դեռևս
պետք է գրավել Նախիջևան-Օրդուբադ-Ջուլֆան
(24 մայիսի, 1920թ.)

МСК ЛЕНИНУ.

АРМТЕКОНТ 64 663700Л 174 24/5 20 21

Москва Кремль Карахану копия Ленину и Сталину...

Армению можно взорвать но как я указал это будет стоить очень больших продовольственных затруднениях не думаю чтобы дашнаки согласились на пропуск наших войск и вооружения для турции во всяком случае то что Вы предлагаете тире открыто заявить Армении требование пропустит на Турции вызвало бы негодование среди армянских масс пока займем район Нахичевани Ордубат Вжюльфу а там видно будет сегодня получено письмо от Комил паша в котором он просит помощи и предлагает союз имеется письмо и для Халила через наших товарищей армяне предлагают под нашим председательством разрешить все спорные вопросы между армянами турками в области Турецкой Армении в случае достижения по этому вопросу соглашения армения даст возможность свободного общения с Турцией на границе Армении никаких регулярных турецких сил нет есть штабы их вокруг них вооруженное местное население еще раз обращаю Ваше внимание что грузины приютили Муссаватское правительство в Тифлиссе и оттуда они действуют необходимо чтобы Лалил открыто выступил против Нури Паши ведущаго здесь провокацию он скрылся через час я уезжаю Эмзеля вместе с Раскольниковым
24/5 г. 10 часов Баку нр 386 Орджоникидзе.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ. 11-12; մեքենագիր, լուսապատկեր

ՀՈՂՎԱԾ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ «ԿՈՄՄՈՆԵԻՍ» ԹԵՐԹՈՒՄ 1920թ. մայիսի 20-ին Կարմիր Բանակի զորամասերն անցել են Հայաստանի սահմանը, Քարվանսարայում կազմակերպվել է ռազմհեղկում, որից հետո Կարմիր զորքը շարժվել է դեպի Դիլիջան, գրավել այն, սակայն բարձրից եկած հրամանի համաձայն՝ խորհրդային զորամասերը վերադարձել են դեպի սահմանագլուխ (26 մայիսի, 1920թ.)

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ.

Ապստամբական շարժում.

ԳԱՆՁԱԿ. 25-ին մայիսի Գանձակի Կարվոստայի թղթակիցը, խոսակցություն ե ունեցել Նո. Դիվիզիայի հրամանատարի հետ, վոր մի քանի տեղեկություններ հաղորդեց կարմիր զորքի առաջխաղացման մասին Հայաստանում: Ղազախից զորամասերն սկսել են առաջ խաղալ. Մայիսի 19-20-ը: Մայիսի 20-ին առավոտյան ժամը 6-ին Կարմիր զորամասերն անցան Հայկական սահմանը: Քարվանսարայի մոտ նրանց դիմավորեցին հայերը ցնձագին ուրախությամբ: Այդտեղ կազմակերպվում ե Հեղ.Կոմիտե, ձերբակալվում են հակա-հեղափոխականներ յեվ հայտարարվում ե Խորհրդային իշխանություն:

Այա՝ զորքն առաջ խաղաց դեպի Դիլիջան, վորը նվաճեց առանց կռվի մայիսի 21-ին մի քանի ժամ մնացած մինչեվ Խորհրդային կանոնավոր զորք հասնելը, քաղաքը գրավել էին տեղական ապստամբները: Մի շարք ձերբակալություններ տեղի ունեցան. բռնվաճների մեջ են ներքին գործոց մինիստրի ոգնական Մանասյանց: Ռազմական շրջանի պետ գեներալ Բաղդասարով, Բիչերախովի նախկին գործակալ Ջաղեթյան, «մաուզերիստների» գլխավոր Սարադիգով: Բոլորն ուղարկված են քանակի շտաբը:

Բարձրից յեկած հրմանի համաձայն խորհրդային զորամասերը վերադարձան դեպի սահմանագլուխ: Ապստամբներն իրենց ուժերով առաջ են գնում. նրանք գրավել են Մամեդլի կայարանը:

Դաշնակները ժողովրդի մեջ լուրեր են տարածում, թե վոչ մի խորհրդային զորամաս չկա, յեվ վոր Հայաստանի վրա արշավողները թյուրքերն են:

Յերկու որ առաջ Հայաստանի Աղաստաֆա կայարանը յեկան 3 դաշնակ յեվ 2 եսեր, վոր ստուգեն թե ճիշտ ե, արոյոք, վոր հարձակվողները Խորհրդային ռուսական զորամասերն են:

Այդ բանը ստուգելուց հետո, հիշյալ պատգամավորները հայտնեցին, վրո կգան Հայաստան յեվ կպատմեն այնտեղ, վրո տեսել են ռուս զինվորների ամբողջ մի ծով:

Ուտելու բան չկա.

ԳԱՆՁԱԿ.- 25 մայիսի Հայաստանում պարեն չկա, բացի այն, այլուրի մնացորդներից, վրո Ամերիկյան առաջ ուղարկում եր գաղթականների համար:

«ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» Նո. 7.
26-ին մայիսի 1920թ. Ադ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 9; մեքենագիր պատճեն

Doc.II-56

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ԳՐԱՆՑՄԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ
ՕԿՐՈՒԳԱՅԻՆ ՌԵԶԻԴԵՆՏ Ի.ՆԵՉԱԵՎԻ ԶԵՎՈՒՑՈՒՄԸ
Հայաստանում բռնկված ապստամբության հաջողության համար Կարմիր
Բանակի կողմից անհրաժեշտ է ապստամբների ցուցաբերել բարոյական
և կյուրական օգնություն
(27 մայիսի, 1920թ.)

Окружного Резидента
Регистрационного
Управления
Кавказск. Фронта
И. Нечаева
27 мая 1920 года.

Копия.

РЕВВОЕНСОВЕТУ XI АРМИИ.

ДОКЛАД.

Выполняя полученное от Региструпа задание, я 25 с.м. пробирался через район повстанческого движения в Армении.

Проезжая через села Ачасу, Карадаш, Меликен, я был свидетелем огромного революционного порыва, объявшего поголовно все население означенных сел.

Встречая меня с радостью как русского крестьяне клялись что умрут до единого в борьбе против, безусловно, ненавистного им, правительства.

Действуя не под чисто коммунистическими лозунгами, однако, они стойко идут за возглавлявшими движения коммунистами.

Лишь одно обстоятельство тревожило и тревожит их, это действительно ли позади них находятся красноармейские части, действительно ли они за них.

Если с нами будут русские красноармейцы, мы будем уверены в победе. Нам не нужно чтобы они воевали за нас, нам только нужно видеть их и знать, что они действительно с нами.”, это говорили все крестьяне, с коими приходилось разговаривать.

26-го находясь в Ачасу, я был свидетелем завязавшегося боя между крестьянами и наступавшими правительственными войсками. И смело, со спокойной совестью утверждаю, что таких примеров народного энтузиазма, я с первого выстрела участник гражданской войны, в России не видел.

В видел как матери и жены наряжали патронами своих близких и, вручая им винтовки посылали их на позиции, это факт.

Не имея ни пулеметов ни орудий с органиченным количеством патронов, много ли они могли сделать против пулеметного и артиллерийского огня коим обстреливали их правительственные войска. И главное- отсутствие моральной поддержки- красных бойцов нашей армии.

Цель моего доклада сводится к следующему: 1/ Восстание в Армении носит безусловно широко-народный характер; 2/ Для победы восстания необходима самая широкая моральная поддержка- присутствие среди них красных частей; 3/ Помощь продовольствием и патронами; 4/ В случае ликвидации движения нынешним правительством авторитет Коммунистической партии, членами коей возглавляется движения будет надолго по... для своего восстановления потребует новой упорной, длительной подго-...

Ֆ.-Պ.1022, ց.8, գ.47, թ.1; սխրիւմը

Doc. II-57

ՕՐԶՈՆԻԿԻԴՅԵ ՀԵՌԱԳԻՐԸ 11 ԲԱՆԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ
ԼԵՎԱՆԴՈՎՍԿՈՒՆ

Ղազախի գավառի հայ ապստամբներին օգնություն ցուցաբերելու
անհրաժեշտության մասին
(հունիս, 1920թ.)

ОРДЖОНИКИДЗЕ Г.К. Телеграмма командарму XI Левандовскому о
необходимости оказания помощи повстанцам-армянам в Казахском
уезде.

Подпись: Орджоникидзе.
Машинописная копия.

Июнь 1920г.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.54, թ.1; անթիսագիր

Doc.II-58

ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ 11 ԲԱՆԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆ
Ըստ Հոսեյնովի հաղորդման, Ղազախում ապստամբ հայերի քանակը
հասնում է 1500-ի, նրանք լավ կազմակերպված են և նրանց անհրաժեշտ է
օգնել փամփուշտներով, արկերով և տրամադրել հրետանու դասակ,
անհրաժեշտ է նաև զինաթափել հակահեղափոխական Սարդախլու,
հավանաբար՝ Չարդախլու հայկական գյուղը, ինչի համար, ըստ
Հոսեյնովի, բավական է այնտեղ ուղարկել 200 կարմիրբանակային և
երկու հարյուր հեղափոխական հայ
(11 հունիսի, 1920թ.)

ТЕЛЕГРАММА КОМАНДУЮЩЕМУ XI АРМИИ

Г. Баку, 11 июня 1920г.

Только, что сообщил Гусейнов, что армян-повстанцев в Казахском уезде более 1.500 человек, великолепно организованных. Необходимо помочь им патронами, снарядами и дать взвод артиллерии. Гусейнов сообщает, что дашнаки в районе Кедабека вырезавают мусульман и армян. На тракте между ст. Дзегам и Кедабек, Шамхор имеется контрреволюционное армянское село Сардахлу. Необходимо его разоружить. Для этого по словам Гусейнова, достаточно 200 красноармейцев и 200 армян, которых дадут из Казаха. Повстанцев-армян, красноармейцев надо отправить на ст. Дзегам в распоряжение Чрезвычайного комиссара уезда Зятова. Туда будут отправлены армяне.

Еще раз обращаю ваше внимание на необходимость помощи армянам повстанцам...

Орджоникидзе.

ЦГАКА, Ф.195, оп.4, д.№ 332, 1920г., л.36.

Телеграфная лента.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.54, թ.1: ւերինսագիր

ՀԱՏՎԱԾ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵԶԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ
Մ.ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՅՑԻՑ՝ ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵԻ ՀԵՏ ԵՐԿՐԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԶՐՈՒՅՑԻ ՄԱՍԻՆ
Պարզ է դառնում, որ մայիսյան ապստամբության օրերին Կարմիր
Բանակի որոշ ուժեր ներխուժել են Հայաստանի տարածք, սակայն
կենտրոնական խորհրդային իշխանության հրահանգով հետագայում
դուրս են բերվել և աջակցություն չեն ցուցաբերել խորհրդային
Ադրբեջանի հետ սահմանակից Հայաստանի ապստամբ շրջաններին
(18 հունիսի, 1920թ.)

Պատճեն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ

ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

No 904

“18” Հունիսի 1920թ

...Հարությունյան- Դուք, ի հարկե, լավ գիտեք, թե ձեզանում
ինչպես սիրում են ագիտացիոն նպատակով սեփական
հաջողությունները մեծացնել յեվ հակառակորդներին նսեմացնել:
Ներեցեք ինձ, բայց յես ձեր ընկերների տված տեղեկություններին չեմ
վստահում. նոքա այստեղ թերթերում գրեցին, վոր իբր թե
Հայաստանում 2000 բոլշեվիկ են կոտորել յեվ շատ շատերին ել
բանդերն են լցրել. Դուք ել հասկանում եք, վոր սա ճշմարտություն չի
կարող լինել: Իսկ վոր կարմիր ռուս զորքերը մտել են Հայաստան, այդ
մասին նույնիսկ ձեր թերթերում գրվեց այստեղ յեվ հայտարարվեց,
վոր բարձրից ստացված հրամանի համաձայն զորքերը յետ քաշվեցին
դեպի սահմանագիծը:

Որժոնիկիձե- Այո, մի փոքրիկ հեծելագունդ գնացել եր մինչեվ
Քարվանսարա յեվ անմիջապես վերադարձել, վորից հետո, ինչպես
մեր ընկերներն են պատմում, Հայաստանի գյուղացիությունը դժգոհ ե
մնացել, վոր ռուս զորքերը իրանց չեն ոգնում յեվ մենակ են թողնում
պայքարի մեջ: Հայաստանում արդեն սկսված ե քաղաքացիական
կռիվ յեվ հայ կոմունիստները կռվում են կառավարության դեմ:

Հարությունյան- յես վորքան գիտեմ քաղաքացիական կռիվը
դասակարգային բնույթ պիտի ունենա: Դուք գիտեք, վոր
Հայաստանում դասակարգային կռիվ չկա, այլ կան մի խումբ
մեծամասնականներ, վորոնք դժգոհների ոգնությամբ կամենում են
կառավարության տապալել յեվ Սովետական իշխանություն
հաստատել /հավանության նշան ե ցույց տալիս/...

Դ Ի Վ. Հարությունյան
Ք. Առաքելյան
Պետ. Կենտ. Արխիվ: «Հ. Հ. Դիվանագիտության ներկայացություն
Ադրբեջանում քաղաքական
գրությունների մասին», գործ 805, էջ 12

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 112, թ. 10; մեքենագիր

Doc.II-60

ԴԻԼԻՋԱՆԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ

Խնդրվում է, որպեսզի Կարմիր Բանակը օգնության հասնի Հայաստանի
սպասարմունքին
(1 հունիսի, 1920թ.)

КОПИЯ ТЕЛЕГРАММЫ ПОЛУЧЕННОЙ ИЗ МОСКВЫ
МОСКВА ТОВ.ЛЕНИНУ
НО88

БАКУ 353,214,26,17 5 принята с 10, Маслов радист Морским телегр.
Астрх 1/6

Не передана по неимению связи

Власть дашнаков в Армении опиралась на соседство Мусавата Азербайджана, падение контрреволюционного Азерб. Прав-а вырвало почву из под ног дашнаков отстранило всякую возможность повторения кошмарной армяно-татарской резни истекающие кровью трудящиеся массы Армении горят ненавистью против дашнакских палачей решились сломить ненавистное иго дашнаков и вздохнуть свободно во всей Армении прокатилась широкая волна рабоче-крестьянского восстания все гарнизоны Александрополя, Карса, Саракамыша, Караклиса, Делижана и Каравансарая восстали арестовали своих офицеров и провозгласили Рабоче-крестьянскую власть Дашнаки затеяв новую национальную войну с курдами натравили их на восставший армянский народ и опираясь на денкинских офицеров временно подавили восстание чтобы продлить свое существование власть дашнаков неизбежно вовлечет армянский трудовой народ в новую кровавую бойню с турецким народом будет пролита невинная кровь братских народов Во имя спасения десятков тысяч истекающих кровью трудящихся масс армян, мусульман, освобожденных угнетенных рабочих и крестьян Армении должен быть услышан голос героического народа призывающую Красную Армию на помощь Неужели красные бойцы освободившие десятки тысяч рабочих и крестьян не откликнутся на призыв рабочих и крестьян Армении Восставшие борющиеся с игом буржуазных насильников рабочие и крестьяне Армении ждут помощи от освободительницы мира Советской России

Представитель Делижанского уездного ревкома

Айвазян

Выписка с текстом фотокопии документа проверена Г.Микаелян 5/IX
1935г.

Կնիք, ստորագրություն

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022,5,51, թ.1-2 ; վերննագիր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

1920թ. մայիսի 16-ին Հայաստանի գրեթե բոլոր քաղաքներում կայացել են բազմամարդ հանրահավաքներ, որոնց մասնակիցները իրենց վստահությունն են հայտնել գործող կառավարությանը (մայիս, 1920թ.)

Շ տ ա պ

Շրջաբերական

Ղարսի Նահանգապետին պատճեն քաղաքագլխին եւ դաշակցութեան կոմիտեին

- Ալեքսոյ.....Գաւկոմին
- Էջմիածին.....Գաւկոմին
- Դիլիջան.....Գաւկոմին
- Ղարաքիլիսայ.....Գաւկոմին
- Երեւան.....Գաւկոմին
- Իգդիր.....Գաւկոմին
- Նոր Բայազէդ.....Գաւկոմին
- Դարալազեազ.....Գաւկոմին
- Զանգիզուր գէներալ կոմիսսարին
- Ախտա..... ուղկոմին
- Ղամարլու..... ուղկոմին

Կիրակի մայիսի 16 ին գրեթէ Հանրապետութեան բոլոր քաղաքներում տեղի են ունեցել բազմամարդ միտինգներ որտեղ ժողովուրդը իր վստահութիւնն է յայտնել կառավարութիւնը եւ իր պատրաստականութիւնը ամեն կերպ աջակցել նրան մի խումբ բայշեկիկների ասանդիրիայի դեմ կուելլու գործում կէտ

Վրացա թաթարական ընթարումները դեռ մինչեւ երեկ շարունակում էին կէտ վրացիները հասել են Աղլթաֆայի մօտ

Ստացած լուրերի համաձայն արդէն նոցա մէջ յայտարարում ... գինադադար (անընթեռնելի ձեռագրով լրացում)

Ներքգործմին Օգնական

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 52, թ. 44; մեքենագիր

Doc.II-62

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ Տ.ԲԵԳԶԱՌՅԱՆԻ
ԶԵԿՈՒՅՑԸ ԵՐԿՐԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ
ԱՄՆ ներկայացուցիչ գնդապետ Հասկելը խիստ մտահոգված է
Ալեքսանդրապոլում բռնկված ապստամբությամբ և այդ պատճառով
որոշում է կայացրել իր նստավայրը տեղափոխել Բաթում, և վտանգ կա,
որ երկրում անկայուն վիճակի պատճառով հնարավոր է դադարեցվի
Հայաստանին ցուցաբերվող ամերիկյան օգնությունը
(16 մայիսի, 1920թ.)

16 Մայիսի 1920թ.
Նո. 1813

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ Պ. ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ

Այսոր մայիսի 13-ին առավոտյան ժամի 12-ին տեսնվեցի Գնդապետ
Հասկելի հետ: Տեսակցության պատճառն եր այն, վոր լուր եր տարածվել
թե նա մտադիր ե բոլորովին դադարեցնել իր գործունեությունը և իսպառ
հեռանալ այստեղից: Յես նրան հարց տվեցի այդ առթիվ և խոսակցու-
թյունից պարզվեց, վոր նա առայժմ միայն տեղափոխում ե իր շտաբը
Բաթում, վորտեղից և պիտի կարգադրի բոլոր գործերը:

Նա հայտնեց, վոր շատ ուրախ ե վոր ժամանակին ամերիկուհիներին
հանել ե Հայաստանից, վորտեղ այժմ կարծես այնպիսի դրություն ե
տիրում, յերբ կառավարությունը ի վիճակի չե յերաշխավորել ամերիկու-
հիների և առհասարակ ամերիկացիների անձեռնմխելիությունը:

Հայտնեց նույնպես, վոր Ալեքսանդրապոլում բոլշևիկները գրավել են
նրանց պահեստները, դրել են իրենց մարդկանց, իսկ ամերիկացիներին
կարծես թե գերել են, ստիպելով կատարել իրենց հրամանները, և մինչև
վոր Ալեքսանդրապոլի իր ներկայացուցիչը չհայտնի իրեն, վոր Հայաս-
տանում կատարյալ խաղաղություն ե տիրում, նա վոչ մի իր ներկայա-
ցուցչին այնտեղ չի ուղարկի:

Յես նրան հարկ յեղաձ բացատրությունները տվեցի Ալեքսանդրապո-
լի դեպքերի առթիվ: Յես նրան վստահացրի, վոր դրանք 2-3 որվա
ընթացքում կհարթվեն շնորհիվ կառավարության կողմից ձեռք առնված
կտրուկ միջոցների, և գնագքների յերթնեկությունը կկանոնավորվի:
Առաջարկեցի անձամբ գնալ Ղարաքիլիսա և ի մոտս ծանոթանալ դրու-
թյան հետ: Հայտնեցի վոր հենց նույն որը այնտեղ գնաց այստեղից Հա-
յաստանի ֆինանսների մինիստրը, իսկ Յերևանից յեկել ե այստեղ խնա-
մատարության Մինիստրը, և ամեն ջանք գործ պիտի դրվի, վորպեսզի
գնացքների կանոնավոր յերթնեկությունը վերականգնի: Ասացի, վոր

վրացիների հետ ել մենք խոսել ենք յեկաճ բեռները կանոնավոր առաքման մասին և առհասարակ նրանց հետ մենք այժմ այնպիսի հարաբերությունների մեջ ենք, վոր նրանք այլևս արգելքներ չեն հարուցանի մեզ համար յերկաթուղային խնդիրներում:

Յես բացատրեցի նրան, վոր յեթե ամերիկացիները այժմ- այս պահուն դադարեցրին իրենց ոգնությունը Հայաստանին, դա նշանակում ե վոր նրանք աջակցում են մեծամասնականներին, հնարավորություն տալով նրանց ծավալելու իրենց շարժումը շնորհիվ այն դժգոհության և անարխիայի, վորը կարող ե առաջ գալ հացի պակասությունից, վոր նրանց գնալը այժմ պիտի ստեղծի հայ ժողովրդի մեջ այն հոգեբանությունը, վոր նա այսպիսի կրիտիկական բուպեյին թողնված ե մեն մենակ նույնիսկ ամերիկացիների կողմից վորոնք նրա միակ անշահասեր բարեկամներն են, վոր այդ հանգամանքը չի կարող հարկավոր թափը ներշնչել հայ ժողովրդին նրա կռվի մեջ ներքին և արտաքին թշնամիների դեմ, մանավանդ այս դժվար հանգամանքում յերբ Հայկական Պետությունը վտանգված ե Ադրբեջանից, ներքին թուրքերից, Թյուրքիայից, իսկ այժմ նաև ներքին մեծամասնականներից: Հասկելը ինձ պատասխանեց, վոր նա այդ ամենը հասկանում ե, վոր նա բարեցակամ ե դեպի մեզ, վոր նա իր պարտքը կկատարե մինչև վերջը, վոր նա չի գնում իսպառ, այլ ժամանակավորապես տեղափոխում ե իր շտաբը Բաթում, վոր ներկա պայմաններում դա ավելի նպատակահարմար ե, և վոր ստեղծված բարդությունների պատճառով, նա ստիպված պիտի լինի այժմ իրագործել պայմանի այն կետը, վորի համաձայն Ամերիկական Կոմիտեն պարտավոր ե նահձնել մթերքները Հայաստանի կառավարության Բաթումում, ուստի և պետք ե ունենալ Բաթումում մի անձնավորություն, վորին նա կարողանա հանձնել ապրանքները, և վորը լիազորված լինի տալ ստացականներ ի դիմաց Հայաստանի Հանրապետության: Յես խոստացա այդ մասին իսկույն գրել Ձեզ:

Յեզրակացնելով զեկուցումս, պիտի ասեմ, վոր ամբողջ խոսակցությունից իմ ստացած տպավորությունը այն ե, վոր Հասկելը առայժմ չի դադարեցնի իր գործունեությունը, միայն նա զանազան անակնկալներից վախենալով կամենում ե մոտ լինի ծովից և դրա համար տեղափոխում ե Բաթում, վորտեղ կամենում ե ունենալ Հայաստանի կառավարության կողմից նշանակված լիազոր ներկայացուցիչ:

Ձեկուցանելով Ձեզ այս մասին, խնդրում եմ նշանակեք Բաթումում համապատասխան լիազորություններով մի անձ /թերևս լիազորելով դրա համար Յեր. Տեր-Մինասյանին կամ ընդհանուր Հյուպատոս Մ. Աթաբեկյանին/, վորը կարողանա Գնդապետ Հասկելի հետ պահել պաշտոնական հարաբերությունները և տալ պահանջած ստացականները իբրև

Հանրապետության կողմից լիազորված անձնավորություն: Ինչ վերաբերում է նրա կցորդին վոր այժմս դեռ այստեղ է, յես կարծում եմ, վոր նրան ել պետք է ուղարկել Բաթում Հասկելի մոտ լինելու և նրա հետ կապ պահպանելու համար: Նա արդեն լավ ծանոթ է նրանց կարգ ու բարքերին, գիտե նրանց հոգեբանությունը և մեզ միշտ տեղյակ կպահե իրերի դրության, վորով և կկանխե հավանորեն շատ անակնկալներ: Յեթե դրա հետ դուք համաձայնեք, այդ դեպքում կարող է խոսք լինել նրա վարձատրության մասին, վորի չափը անշուշտ պիտի համապատասխանի Բաթումի նորմաներին, ուր կյանքը անհամեմատ ավելի թանգ է, նա այստեղ ապրում է յուր մոր մոտ և, ի դեպ է ասել, ամիսներով ռոճիկ չի ստանում: Իսկ յեթե դրա հետ չհամաձայնեք, պետք է նրա դրությունը վորոշել կարելի յե ժամանակավորապես նրան:

ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ՝ Տ. ԲԵԳՉԱԴՅԱՆ
ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԳՈՐԾ Ն. 53. թերթ 52-53

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.72, թ.8-10; մեքենագիր

Doc.II-63
ՀՐԱՀԱՆԳ

Ադրբեջանի գործակալներին ձերբակալելու համար միջոցներ ձեռք
առնելու վերաբերյալ
(17 մայիսի, 1920թ.)

Մակագրության Ն. Գ. Մինիստրության դիվանի Նո 414 գրության
վրա, այն մասին վոր սրան կից ուղարկվում է Նո2910 գրությունը,
միջոցներ ձեռք առնել Ադրբեջանի ազենտներին ձերբակալելու համար:
ԳԱՂՏՆԻ

Սույն գրությունը ուղարկում եմ Յերեվանի քաղաքային միլիցիապե-
տին ի տնորինություն առաջարկում եմ հետեվանքի մասին զեկուցել ինձ:

Նո4455

"17" Մայիս 1920թ.

25

2-20

ՆԵՐՔԳՈՐԾՄԻՆ (ԳԱՂՏՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ) ԳՈՐԾ Նո1763, եջ 171

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.2, գ.630, թ.1; ձեռագիր, պատճեն

Doc.II-64

ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանում Ադրբեջանի դիվանագիտական միսսիան ամբողջ կազմով
տնային կալանքի ենթարկելու մասին
(22 մայիսի, 1920թ.)

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՄԻԼԻՏԱՊԵՏԻՆ

Համաձայն Արտաքին գործոց Մինստրի 21. V. ս.թ. Նո.3089 գրության
առաջարկում եմ վոր անմիջապես տնային բանտարկության յենթարկել
տեղվու Ադրբեջանի Միսսիայի բոլորը կազմը:

Նո.4669

22 մայիսի 1920թ.

Գ. Նո.30

2-20թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.2, գ.630, թ.5; մեքենագիր

Doc.II-65

ԵՐԿՐԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԵՐՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ

Հայաստանում Ադրբեջանի դիվանագիտական Միսսիան Հայաստանի կառավարության կողմից այլևս չի ճանաչվում որպես այդպիսին՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով
(18 մայիսի, 1920թ.)

ԱՐՏԱՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆՍՏՐ

ՅԵՐԵՎԱՆ

18 ՄԱՅԻՍԻ, 1920թ.
Նո 3003

Գաղտնի

ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
Պ. ՄԻՆՍՏՐԻՆ

Ադրբեջանի տեղվույս Միսսիան Հանրապետական կառավարության կողմից այլևս պաշտոնապես չը ճանաչվելով նրա պաշտոնյաները դադարում են ոտար դիվանագիտական մարմնի մաս կազմելուց յեվ զրկվում են այն բոլոր առանձնաշնորհումներից յեվ իրավունքներից վորը թելադրում ե Միջազգային որենքը, խնդրում եմ ուրեմն առաջարկել նույն Միսսիայի կավասներին չկրել այլևս համազգեստ յեվ զենք:

Միաժամանակ խնդրում եմ կարգադրել վոր յերկու միլիցիոներ պահակ կանգնի Միսսիայում պաշտպանելու գույքը յեվ հսկելու կենողների ապահովության:

ՄԻՆՍՏՐ ՆԱԽԱԳԱՀ ՅԵՎ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆՍՏՐ՝

(ՀԱՄՈ ՈՀԱՆՋԱՆՅԱՆ)
(ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)

ԴԻՎԱՆԱՊԵՏ

(ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.2, գ.630, թ.2; մեքենագիր

Doc.II-66

ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքական հանցագործ համարվող Մելքունյանի տանը
խուզարկություն կատարելու անհրաժեշտության մասին
(19 մայիսի, 1920թ.)

Մակագրություն հետախուզական բաժնի Մայիս 18, 1920թ. Նո
280 գաղտնի գրության վրա, այն մասին, վոր քաղաքական
հանձավոր Մելքունյանի բնակարանում վոչնչացվել են գրություններ:

Նույն գրությամբ Յերեվանի Միլիցիայի պահեստի պետին
առաջարկում են խուզարկություն կատարել Մելքունյանի տանը, յեթե
մինչեվ այժմս չի կատարվել:

Նո4496

19 Մայիսի 1920թ.

25

2-20

ՆԵՐՔԳՈՐԾՄԻՆ (ԳԱՂՏՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ) ԳՈՐԾ 1763, եջ 172

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.2, գ.630, թ.3; մեքենագիր

Doc.II-67

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ
ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Խնդրվում է տրամադրել մինիստրության ցանցում աշխատող այն
անձանց ցուցակը, ովքեր ենթարկվել են տարբեր պատիժների՝
բուլշևիկյան շարժմանը մասնակցելու պատճառով
(17 հունիսի, 1920թ.)

Հ.Հ.

ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐԻԵՍՏԻ

Ներքին Գործոց պ. Նախարարին.

17 Յունիսի 1920թ.

Երեւան

Խնդրում ենք Հաճիք կարգադրել մեզ ուղարկել նախարարութեանս
հիմնարկութիւններում պաշտօնավարող այն անձանց ճշգրիտ
ցուցակը որ մօտ անցեալում մեծամասնական շարժման մասնակից
լինելու պատճառով ձերբակալած քստրուած կամ անյայտացած են:

Հանրային Կրթութեան եւ

Արեստի նախարար /Ստորագրություն/

Դիանի Տեսուչ /Ստորագրություն/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.28, թ.39; մեքենագիր

Doc.II-68

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՒՂՂՎԱԾ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ
ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ինդրվում է տրամադրել մինիստրության ցանցում աշխատող այն
անձանց ցուցակը, ովքեր վարչական կարգով Հայաստանի սահմաններից
աքսորված են եղել բուլղարիայի շարժմանը մասնակցելու պատճառով
(26 հունիսի, 1920թ.)

Հ.Հ.

Մինիստրություն
Հանրային կրթության
և արեստի

ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ
Պ. ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

№2522

26 յունիսի 1920թ.

Երեւան

Համաձայն յունիսի 24-ի 1920թ. Օրենքի նախարարությանս
անհրաժեշտ են պաշտօնական ստոյգ տեղեկություններ մեծա-
մասնական շարժման մասնակից լինելու պատճառով վարչա-
կան կարգով Հայաստանի սահմաններից աքսորածների մա-
սին: Իրաքանչիւր աքսորածի մասին անհրաժեշտ է նշանակել
նաև վարչական աքսորի մասին եղած կարգադրության օրը
(ամսաթիւ):

Ինդրում եմ՝ Հաճիք կարգադրել, որ շուտափոյթ ուղարկւեն
մեզ այդ տեղեկւթիւնները:

ՆԱԽԱՐԱՐԻ ՕԳՆԱԿԱՆ /Սպորազրոյթուն/

ԴԻՒԱՆԻ ՏԵՍՈՒՉ /Սպորազրոյթուն/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.28, թ.38; մէքենագիր

Doc.II-69

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏ ԿԱՐՈ ՍԱՍՈՒՆՈՒ
ԾԱԾԿԱԳԻՐԸ ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Տեղեկացնում է, որ ինժներ Ռուդնիցկին զբաղվում է հակապետական գործունեությամբ և վերջինիս անհրաժեշտ է արտրել Հայաստանի սահմաններից
(27 օգոստոսի, 1920թ.)

Մտ. №1070
27 օգոստոսի, 20թ.

Ալեք-պոլից
№0497
26-17- b

Ծածկագիր
Երևան շտապ
Արտ.Գործոց
Նախարարություն

Ինդրում եմ Հայաստանի սահմաններից արտրել ինժներ Ռուդնիցկուն որը Ռուս սպաների մէջ կազմակերպում է հակապետական շարժումներ և դասաւորութիւններ կէտ 1855
Նահանգապետ Կարո Սասունի

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.28, թ.20; ձեռագիր

Doc.II-70

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ
ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՂ ՈՐՈՇՈՒՄԸ
Ինժեներ Ռուդնիցկուն, նրա հակապետական գործունեության
պատճառով, Հայաստանից արտրելու մասին
(8 օգոստոսի, 1920թ.)

Ն. Գ. Ն.

Դեպարտամենտ

№ 8299

8. IX. 1920թ.

Երեան

ՈՐՈՇՈՒՄ.

Երեան 31-ն օգոստոսի, 1920թ.

Մենք Ռազմական նախարար, Ռուբէն Տէր-Մինասեանս եւ Ներքին
Գործոց նախարարի օգնական, Սահակ Թորոսեանս, ծանօթանալով
ինժեներ Ռուդնիցկու հակապետական գործունեության հետ եւ
անհանդուրժելի գտնելով այն, որոշեցին արտրել ինժեներ Ռուդնիցկուն
Հայաստանի Հանրապետութեանս սահմաններից դուրս:

Սոյն որոշման պատճէնն ուղարկել բոլոր նահանգապետներին,
Դիլիջանի Գաւառական կոմիսսարին և Զանգեզուրի գեներալին
կոմիսսարին ի գիտութիւն, իսկ Շիրակի նահանգապետին ի կատարումն:

Իսկականը ստորագրել է Ռազմական Նախարար՝ Ռ. Տէր-
Մինասեանը, Ներքին Գործոց նախարարի օգնական Սահակ
Թորոսեանը, ի տեղի Դեպարտամենտի տեսչի՝ Մ. Մարգարեանը, եւ
դիւանապետ՝ Տէր-Ղենդեանը:

Իսկականի հետ ճիշտ է՝ Գործավար՝ Վ. Սանամեան

Սոյն պատճէնն ուղարկում է Վանանդի նահանգապետին ի
գիտութիւն

Դիւանապետ՝ /Ստորագրություն/

Գործավար /Ստորագրություն/

ՀԱԱ, Գ-Պ. 201, ց.1, գ.28, թ.61; անքննագիր

Doc.II-71

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՎՃԻՌՆԵՐԻՑ
Վերաբերում է Կարսում մայիսյան ապստամբության մասնակիցներին
(10 հունիսի, 1920թ.)

ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՎՃԻՌՆԵՐԻՑ
ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Հանուն Հայաստանի հանրապետության Յերևանի արտակարգ դատարանն իր 10-ն հունիսի, 1920թ դատաստակական ատյանում քննելով ողակված Զանգիբասարի թուրքերի հետ առևտրական հարաբերության մեջ մեղադրվող Ոննիկ Չիչինյանի գործը և գտնելով այն չապացուցված վորոշեց անպարտ չանաչել նրան և վերադարձնել նրա գրավված ապրանքները:

Հանուն Հայաստանի Հանրապետության Յերեվանի Արտակարգ Դատարանը 10-ն հունիսի, 1920թ. դատաստանական ատյանում քննելով Ղարսում մայիսի 1-ին Հայաստանի անկախության դեմ հրապարակային ճառ արտասանելու մեջ մեղադրվող Վաղարշակ Խամանտարյանի գործը, վորոշեց դատապարտել նրան 1 տարվա բանտարկության:

Արտակարգ դատարանը Ղարսի հակապետական շարժմանը մասնակցելու մեջ մեղադրվող կապիտան Ալեքսանդր Չմշկյանի, շտաբոկի կապիտան Ալեքսանդր Հակոբյանի, պրապրչիկ Լիպարիտ Մխճեյանի և պարոչիկ Լիպարիտ Նալբանդյանի գործի քննությունը հետաձգեց:

«ՀԱՌԱՋ» Նո. 122, 1920թ. էջ 1:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 76, թ. 1; մեքենագիր

Doc.II-72

ԱՂԲԱԼՅԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԵՐԸ ԿԱՐՄԻՑ ԵՐԿՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՎ
ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Բլագորոդնոյե գյուղի բնակիչների նկատմամբ կիրառված
պատժամիջոցների մասին՝ նրանց կողմից հակապետական
գործունեություն ծավալելու պատճառով
(18 մայիսի, 1920թ.)

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՂԱՐՄԻՑ ՆԱԽԱՐԱՐԱՊԵՏԻՆ ՊԱՏՃԵՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ

ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Ղարս, 18 մայիսի

Նկատի ունենալով Բլագորոդնոյե գյուղի դավադիր գործողությունները,
վորը ապրելիս ե յեղել հեղափոխության ժամանակ, այնուհետեմ
թուրքերի և վերջում ել Շուրայի կառավարության որով, մենք հարկ
համարեցինք այդ հասարակության վրա 3 միլիոն ռուբլի տուգանք
նշանակել և հատուկ մասնախմբի ընտրությամբ 100 ձի պահանջել
գորքի համար, յուրաքանչյուր ձիուն վճարելով 10.000-ական ռուբլի մեր
փողերով , բռնագրավել բոլոր պետական զենքերը կառավարական
պետքերի համար: Մեր բոլոր պահանջները լիովին կատարված են
առանց վորևե առարկության:

ԱՂԲԱԼՅԱՆ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 76, թ. 2; մեքենագիր

Doc.II-73

ՑՈՒՑԱԿ՝ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍԱՍԲՐՈՒԹՅԱՆ ԶՈՇՎԱԾ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐԻ

Կառավարության հրահանգով գնդակահարված, ապստամբական մարտերում սպանված և քաղաքացիական կոիվներում զոհված ապստամբության մասնակիցների ընդհանուր թիվը չի հասնում հինգ տասնյակի
(1921թ. կեսերից ոչ շուտ)

-ՑՈՒՑԱԿ-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍԱՍԲՐՈՒԹՅԱՆ ԶՈՇԵՐԻ

ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

1	Ավվերոյան Ստյոպա	Արմենկոմի անդամ:	Գնդակահարվել են 1920թ ոգոստոսի 14-15, Յերեվանի բանտից:
2	Մուսայելյան Սարգիս	Հայաստ.Ռազմ-հեղկոմի անդամ, կարմիր բանակի հրամանատար:	
3	Ղարիբջանյան Բագրատ	Ալեկպոլի կուս-կոմիտեյի անդամ:	
4	Գալստյան Արմենակ	Ղամարովի շրջանի ընկիրնիրից. Ուսուցիչ:	
5	Գեվորգյան Վարդան	Յերեվանի յերկաթ.բանվոր:	
6	Հովհաննեսյան Լեվոն	Ղարսի ընկերներից.շոֆեր:	
7	Չմշկյան Ալեկսանդր	Սարիղամիշից.կապիտան անկուսակցական:	
8	Հարությունյան Գարեգին	Յերեվանի կուս-կոմիտեյի անդամ, տպագրական բանվոր:	Սպանվիլի 1921թ Ղամարլու ֆրոնտում:

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆՈՒՄ

9	Սեվյան Յեգոր	Ալեկպոլի կուս-կոմիտեյի անդամ, ակտիվ բանվոր:	Գնդակահարվել են 1920թ. հունիսի 4-ին Ալեկպոլի բանտից:
10	ԲԺ. Փանյան Արշալույս	Քաթառլուի շրջանի-հեղ-կոմի անդամ:	
11	ԲԺ. Մելքոնյան Արտաշես	Հայաստ.Ռազմ-հեղկոմի անդամ:	Գնդակահարվել ե 1920թ. մայիսին, Աշտարակի շրջ:

ՂԱՐՍՈՒՄ

12	Ղուկայան Ղուկաս	Ղարսի Ռազմ- Հեղկոմինախազահ, ՍՊԱՐՏԱԿ-ի ղեկավար	Այս 9 ընկերները սպանվելին Ղարսի և Ալեքսպոլի մինչև, և Արգինոյի կոպում դաշնակների
13	Յավրակով Պետյա	Ակտիվ մասնակից:	
14	Խրիստովսկ	
15	Ծառուկյան Սուրեն	Հրետ-գնդի զինվոր:	
16	Խաչատրյան Քերոբ	Ակտիվ մասնակից:	
17	Մանուկյան Հովհաննես	Զինվորական ակտիվ մասնակ	
18	Դուզճակատյան Գուրգեն	...	
19	Յերկու զինվորներ	Վորոնց ունները անհայտ են	
20	Ռադիոնով Վասիլ	Ակտիվ մասնակից	
21	Տեր-Գրիգորյան Գուրգեն	
22	Մկրտչյան Գինոս	Զինվոր պարետային վաշտից	
23	Խաչատրյան Մկրտիչ Վարդան	Շոֆեր, ակտիվ մասնակից:	

ԻԳԴԻՐՈՒՄ

	Անտոնյան Հակոբ	Իգդիր Ռազմ-հեղկոմի թեկնածու	Սպանվել է 1921թ „63„-ի հետ ավանտյուրայի ժամանակ
	Աբաջյան Կորյուն	Նույն հեղկոմի թեկնածու	Մեռավ բանտում 1920թ խորհրդայնացման մոմինտին

ՅԵՎ ՈՒՐԻՇՆԵՐԸ, ՎՈՐՈՂՅ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ՄԵՁ ՀԱՅՏՆԻ ՉԵՆ:

ՍԱՐԻՂԱՄԻՇՈՒՄ

24	Զուգուրյան Անդրանիկ /Ասո/	Սարիղամիշի Ռազմ-հեղկոմի նախագահ:	Սարիղամիշից տեղափոխելիս ճանապարհին Ղարս լճում խեղդվել են 1920թ. մայիսի 20-ին
25	Կուխմալյկին Պավել	Նույն հեղկոմի անդամ	
26	Վոսկանյան Սամվել	Հաղորդակցության և կապի կոմիսար	
27	Մատիչկո Պյոտր	Յերկաթ.բանվոր, քարշի կոմիսար յերկաթուղում:	
28	Մխչյան Լիպարիտ	Զինվորական Սարիղամիշի ռազմ-հեղկոմի անդամ:	
29	Նալբանդյան Լեվոն	Զինվորական ակտիվ մասնակից:	Սպանվել են 1921թ քաղաքացիակն կռիվներում

ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԵՏՈՒՄ

30	Սարուխանյան Հովհաննես	Ն-Բայազետի ռազմ-հեղկոմի նախագահ:	Գնդակահարված 1920թ մայիսի 22-ին: Ն-Բայազետում:
31	Բատիկյան Բատիկ	Նույն հեղկոմի անդամ:	Գնդակահարված 1920թ հոկտեմբերին:
32	Մակարյան Սուրեն	Նույն հեղկոմի անդամ, կարմիր ջոկատների հրամանատար:	Գնդակահարվել է 1920թ Ն-Բայազետի փետրվարյան ավանտյուրայից:

ԴԻԼԻՋԱՆՈՒՄ

33	Մկրտումյան Յենոբ	Դիլիջան-Իջեվան Ռազմ-հեղկոմի անդամ:	Գնդակահարված Դիլիջանում 1930թ. հունիսի 4-ին
34	Հովսեփյան Վաղինակ	Ակտիվ մասնակից:	Գնդակահարվել են Դիլիջանում 1920թ ապստամբությունը ճնշելուց հետո:
35	Հակոբջանյան Սետրակ	Կարմիր ջոկատների ղեկավար	
36	Ալեքսեյեվ Վասիլ	Զինվորական ակտիվ մասնակից	
37	Ապոստոլով	
38	Շեմախյան Յեղիշեն	Ակտիվ մասնակից:	

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐՈՒՄ

39	Մկրտչյան Խրիստ	Զանգեզուրի անլեզալ կուս-կոմիտեյի անդամ:	Գնդակահարված 1920թ հոկտեմբերին, Ղարաքիլիսա գյուղում:
40	..աչուրյան Մկրտիչ	Նույն կոմիտեյի անդամ:	Գնդակահարված 1920թ նոյեմբերի 19-ին Գորիսում:
41	Հարությունյան Բակրատ	Ուսուցիչ, ակտիվ մասնակաից Ղարսի շրջանում	Գնդակահարված Ղարաքիլիսայում 1920թ աշնանը:
42	Իսկենդարայան Յեղիյա	Կարմիր բանակի հրամանատար Սիսյանում:	Գնդակահարված 1920 ոգոստոսի 18-ին Յերեվանում
43	Եյթիբարյան Իսկենդեր	Ակտիվ մասնակաից ձախ ետեր:	Գնդակահարված 1920թ մայիսի 30-ին Խնձորեսկում:
44	Հասրաթյան Լիպարիտ	Ակտիվ մասնակից	Սպանված 1920թ ոգոստոսի կոիվներում Զանգեզուրում:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 209, թ. 2-4; մեքենագիր

Doc. II-74

ԿԱՐՍԻՑ ԳԵՆԵՐԱԼ ՓԻՐՈՒՄՈՎԻ ՌԱԴԻՈԳԻՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ

Կարսում և ռազմաճակատում իրավիճակը հանգիստ է, և զորքերը գործող կառավարության կողմն են, իսկ ինքնակոչ բոլշևիկյան կոմիտեն դիմել է փախուստի
(13 մայիսի, 1920թ.)

Радиограмма изъ Карса
13 / у – 8 час. (1920г.)

Министру Предсѣдателю Копія Военмину.

В Карсѣ, раіонѣ и на фронтахъ все спокойно, войска не поколебимо на сторонѣ Правительства.

Самозванный большевитскій Комитетъ разбѣжался.

Войска и населеніе возмущены измѣнническимъ выступленіемъ кучки большевиковъ въ Александрополе.

Генераль-Маіоръ Пирумовъ, Агбальянъ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 52, թ. 61; անթիվագիր

Doc. II-75

ՀԵՌԱԳԻՐ՝ ԴԻԼԻՋԱՆԻՑ ՔԱՐՎԱՆՍԱՐԱՅ

Հայաստանի զինվորական նախարարի կոչը Ղազախի տարածաշրջանի բնակչությանը, որ բոլշևիկյան խռովություններին մասնակցած բոլոր գյուղացիների հանդեպ Հայաստանի կառավարության կողմից հայտարարվում է համաներում
(18 հունիսի, 1920թ.)

Копия с подлинника

КАРАВАНСАРАЙ

Из Дилижана

Капитаны МИКИРТИЧЯНЦУ

Передаю копию телеграммы командарма приказанию Военминистра воззвание для широкого оповещения населения Си об”является всему населению Казахского района, что за последнее время ряд контрреволюционеров без ответственного лица “Авантюристы насилием и угрозами заставили часть мирного населения возстать против нашей демократической республики, но сознательный и трезвый народ со своим правительством во главе приняли решительные меры и быстро водворили порядок. Часть восставшего населения опасаясь репрессии со стороны правительства продолжает сопротивляться, бросает свои селения посевы и уходит в горы умирать с голоду. Правительство твердо сознавая, что население присоединилось к изменникам против своей воли за исключением Берберяна и прочих гловарей об”явил Амнистию всем тем, которые признавая власть правительства немедленно вернуться к своим очагам /օջախ/ и приступят к мирным своим занятиям, правительство сделало распоряжение к регулярной раздаче хлеба голодающему населению.

18 июня 1920г. № 0696

Командарм: НАЗАРБЕКОВ

Генерал: ХАНКАЛАЛИЕВ

Верно:

ЗАМ. ДИРЕКТОР АРМ. ФИЛИАЛА ИМЛ

ПРИ ЦК КПСС ПО ПАРТАРХИВЫ (И. ТАИРЯН)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 280, ց. 1, գ. 31, թ.1; անթիսագիր

Doc. II-76

ԴՐՈՅԻ ՎԵՐՋՆԱԳԻՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ 11 ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ 32 ԵՎ
28 ԴԻՎԻԶԻԱՆԵՐԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՆԵՐԻՆ

Ջանգեզուր ներխուժած և խաղաղ բնակչության հանդեպ վայրագություններ գործադրող բուլշևիկյան կարմիր զորքերը 24 ժամվա ընթացքում պետք է հետ քաշվեն նախկին բաժանարար գծի վրա, հակառակ դեպքում հայկական զորքերը կանցնեն հարձակման ամբողջ ճակատով
(ամսա, 1920թ.)

Копія

Командирам и Военкомам 32 и 28 дивизий

Получены приказанія отъ моего Правительства о чисто большевистскихъ насиліяхъ въ Энгеляуртъ. Предлагаю Вамъ оттянуть Ваши войска за старую административную границу Зангезура проходящую по Карабахскому хребту. Мною приказано моимъ войскамъ занять линію по р.Акара, каковая должна быть Вами очищена въ теченіи 24 часовъ. Въ случаѣ проявленія активности съ Вашей стороны перейду по всему фронту въ наступленіе, возложивъ на Васъ всю отвѣтственность за проливаемую кровь и дальнѣйшія послѣдствія. Впредь до особаго распоряженія моего правительства линію между Акара и Карабахскимъ хребтомъ считать демаркаціонной линіей.

Начальникъ Экспедиціоннаго Отряда ДРО
Начальникъ Штаба Капитанъ (подпись не разборчива).

ՀԱԱ, ֆ-Պ. 280, ց. 2, գ. 46, թ.1; անթիվագիր

* * *

Մայիսյան ապստամբությամբ սկսվեց Հայաստանի պետականության առանց այն էլ խարխուլ նավակի ճոճելը: Այդ տեսակետից նման՝ պարտվելու ենթակա ապստամբությունը իր զգալի և կարևոր նպաստն էր բերում թուրք-բոլշևիկյան պլանների պրակտիկ իրագործմանը, քանզի դրանով սկիզբն էր դրվում հայկական պետականության գործնական ոչնչացման ընթացքին՝ ձեռամբ հայ բոլշևիկների:

Եթե մայիսյան ապստամբությանը մոտենում ես հայ-ռուսական հարաբերությունների ընդհանուր՝ ավանդական դիալեկտիկայի տեսանկյունից, ապա այդ ապստամբության հենց նման ընթացքի մեջ որևիցե գաղտնիք կամ պարադոքս, ըստ էության, ոնց որ թե չկա էլ: Ամեն ինչ միանգամայն տեղավորվում է այդ ավանդույթի շրջանակների մեջ: Համաձայն ավանդույթի ռուսները՝ հիմա էլ բոլշևիկների կերպարով, ասել են. «դուք սկսեք մենք կհասնենք»: Հայերը՝ հիմա էլ հայ բոլշևիկների կերպարով համաձայն նույն ավանդույթի, սկսել են՝ օգնության հույսով ու ակնկալիքով: Իսկ այն կողմը՝ կրկին համաձայն ավանդույթի, զորքերը հետ ու առաջ տեղաշարժել, բայց վերջնական եկել է ոչ թե այն ժամանակ, երբ ապստամբներին էր պետք, այլ այն ժամանակ, երբ իրեն էր պետք: Եվ ինչպես միշտ, այս անգամ էլ հայերի պարտված ապստամբությունը ռուսական կողմի համար ապահովեց «երկու երնեկ» միաժամանակ: Մի կողմից ապստամբությունն էապես նպաստեց հակառակորդ կողմի, տվյալ դեպքում Հայաստանի թուլացմանը, մյուս կողմից այն սկիզբ դրեց այն գործընթացներին, որ հայությունը կրկին հայտնվեց ոչնչացման եզրին և բացի նրան հերթական անգամ «տեր կանգնած» ռուսական կողմի միջամտությունից, փրկության այլ ելք այդ պահին չպետք է երևար: Նորամուծությունը միայն այն էր, որ այս անգամ հայերը հանուն ռուսական շահերի խարխուլում էին ոչ թե պարսկական կամ թուրքական պետության հիմքերը, այլ ուղղակիորեն քանդում էին սեփական ազգային պետությունը:

ԲԱԺԻՆ III

Հայաստանի առաջին Հանրապետության ղեկավարության
ձեռնարկած քայլերը՝ երկրի ներքին կյանքի հնարավոր
քարելավման և արտաքին աշխարհի հետ սորմալ
հարաբերությունների հաստատման ուղղությամբ:

Ռուսաստանից Հայաստանին եկող ուղղակի վտանգը և հայ
բոլշևիկների հակապետական դիրքորոշումը հնարավոր բոլոր
ատյաններում և անցքերում

Մայիս-սեպտեմբեր, 1920թ.

ԿԱՐԹԱԳԵՆԸ ՊԵՏՔ Է ԿՈՐԾԱՆԿԻ

Առանց չափազանցության կարելի է ասել, որ հենց նման նշանաբանով էր բնութագրվում Խորհրդային Ռուսաստանի և Կովկասում իր բարեկամ քեմալական Թուրքիայի և արբանյակ Խորհրդային Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի հանդեպ 1920թ.-ի հունիսից մինչև սեպտեմբերի վերջը՝ մինչև հայ թուրքական պատերազմի սկիզբը դրսևորված քաղաքականությունը: Որպեսզի, ինչպես ասում են, շատ չերկարացնենք, բերենք այդ օրերին Մոսկվայից ուղարկած մի հեռագրի տեքստ: Ստալինը 1920-ի հուլիսի 8-ին հեռագրում է Օրջոնիկիձեին. «Իմ կարծիքն այնպիսին է, որ չի կարելի անվերջ խուսանալել կողմերի միջև, պետք է սարսրել կողմերից մեկին որոշակիորեն, փոխալ դեպքում, իհարկե, Ադրբեջանին Թուրքիայի հետ: Ես խոսել եմ Լենինի հետ, ինքը չի ստարկում: Մտալին»:²¹ Դեհ, եթե Իլյին էլ չի առարկում, էլ ինչ հարցեր կարող են լինել: Ի գո՛րծ, ընկերներ:

Այս բաժնի նյութերի մի մասը լուսաբանում են այն քայլերը, որոնք 1920-ի ամռան ամիսներին ձեռք էր առնում Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությունը երկրի ներքին կյանքի կայունացման ուղղությամբ, ինչպես նաև դիվանագիտական այն քայլերը, որ իրականացվում էին միջազգային ասպարեզում երկրի ճանաչման և անվտանգության ապահովման ուղղությամբ: Մյուս մասը վերաբերում է թուրք-բոլշևիկյան կողմի և անձամբ հայ բոլշևիկների դիրքորոշմանն ու գործունեությանը այդ ժամանակահատվածում:

²¹ Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 92

Doc.III-1

ՀԵՌԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ

Նոր-Բայազետի Գավկոմի օգնականը տեղեկացնում է Գանձակից
Հայաստան փախած Դենիկինի կամավորական բանակի զինվորների
մասին և խնդրում է հրահանգ տալ իր հետագա գործողությունների
վերաբերյալ
(21 մայիսի, 1920թ.)

Պատճեն նոր-Բայազետի Գավկոմի ոգնականի հեռագրի ուղղված
Ներքին Գործերի Մինիստրին:

Զանգեզուրի Դարալագյազի վրայով գալիս են Բայազետ Յերեվան
անցնելու համար ռուսներ կամավորական բանակի սպաներ յեվ
զինվորականներ մասամբ զինված յերեկ այսոր յեկել անցել են դեպի
Յերեվան հիսուն հոգի վաղն սպասվում ե մոտ 300 հոգի նրանց ասելով
իբր փախչում են Գանձակից յեվ թիվն հասնում ե յերկու յերեք հազարի
վորոնք պիտի շարունակեն գալ խնդրում են պատշաճ հրահանգ 36

ԳԱՎԿՈՄԻ ՈԳՆԱԿԱՆ՝ ՍԱԴՈՅԱՆ
ԳՈՐԾԱՎԱՐ՝ (ստորագրություն)
Իսկականի հետ ճիշտ ե

ՇՏԱՊ

Ներկա պատճեն ուղարկված ե Մինստրների խորհրդի դիվանը
իգիտություն Մինստրի նախագահի:

21 Մայիսի 1920թ.

ԴԻՎԱՆԻ ՓՈԽ ՏԵՍՈՒՉ՝ (ստորագրություն)
ԳՈՐԾԱՎԱՐ՝ (ստորագրություն)

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 6; անթանագիր

Doc.III-2

ՔԱՆԱՔԵՌԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ՀԵՏԱԽՈՒՋՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՐԿՐԻ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ ՌՈՒԲԵՆ ՏԵՐ-ՄԻՆԱՍՅԱՆԻՆ
Սանրամասն տեղեկացվում է Քանաքեռում հայտնված դենիկիյան
զինվորականների քանակի և զինվածության մասին, և հարցում է
կատարվում իր հետագա գործողությունների համար հրահանգների մասին
(31 մայիսի, 1920թ.)

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ Պ.ՌՈՒԲԵՆԻՆ.

Այսոր ժամը 2-ին Նոր-Բայազետից յեկան Քանաքեռ Դենիկիյի
կամավորներից 62 զինվորներ 8 սպա յեվ յերկու գնդապետ, թերյեվս
ինձ վոչ մի կարգադրություն չկար, վոր յես նրանց արգելի այստեղ,
բայց դրությունը ինձ ստիպեց նրանց արգելել մինչեվ Ձեզ
տեղեկացնել ի պատշաճ կարգադրություն:

Սրանից առաջ յես հայտնեցի մայրաքաղաքի կամենդանտ
պ.Շահխաթունուն, նրա պատասխանը ինձ չբավարարելով, դիմում
եմ Ձեզ ինչ եք կարգադրում. Սրանց շատերի վրա ասորճանակներ
կան վերցնենք թե վոչ, կա նայեվ սրանց մեջ մեկ հայ զինվոր, յեղեր ե
նայեվ մի հայ սպահ, վորը փախուստ տվավ չնկատեցինք, վորի
մասին դակումենտ մը ներկայացնում եմ Ձեզ գրությանս հետ: Յեվ
յեթե այստեղ մնալու յեն հսկողության տակ դնենք նրանց թե վոչ,
յերկրորդ նրանց ինչ միջոցներով կերակրենք:

Քանաքեռի ռոզիսկի Միլիցապետ՝ Շավարշ

1920թ. 31)5

Քանաքեռ

Պետական կենտրոնական Արխիվ
Դաշ. Կառ. Ներքին գործերի Մինիստրություն
Գաղտնի գրություններ
Գործ No 1763, եջ 192

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 7; մեքենագիր

Doc.III-3

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ՇԻՐԱԿԻ, ԵՐԵՎԱՆԻ ԵՎ
ԿԱՐՍԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԵՐԻՆ

Հայաստանում հայտնված մի խումբ ռուս զինվորականների անհրաժեշտ է զինաթափել և, անհրաժեշտ քանակի սնունդ տրամադրելով, հեռացնել Հայաստանի սահմաններից
(2 հունիսի, 1920թ.)

Նո. 4952

«2» հունիսի 1920թ

Յերեվան.

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ

Շիրակի, Յերեվանի, Կարսի նահանգապետներին

Հայաստան են յեկել մի խումբ ռուս զինվորականներ, վորոնց՝ Ն.Գ.Մ. կարգադրությամբ պետք է հեռացնել Հայաստանի սահմաններից: Այս մասին տեղեկացնելով Ձեզ խնդրում եմ գործադրեք հետեվյալ կարգադրությունը

Ա) Զինաթափ անել բոլորին

Բ) Ցուցակագրել յեվ նշանակել խիստ հսկողություն նրանց վրա

Գ) Առաջարկել նոցա ուղեվորվել Ղարաքիլիսա, վորտեղից ամենակարճ ժամանակամիջոցում նրանք պետք է թողնեն Հայաստանի սահմանները յեվ անցնեն Վրաստան եվ

Դ) Նոցա տալ հաց-, վորի համար դիմել խնամատարության Մինիստրության ներկայացուցիչներին, վորոնց արված է համապատասխան կարգադրություն խնամատ. Մինիստրութ. Կողմից:

Ընդամին ուղարկվում է Ձեզ մի որինակ խն.մին.ուղղած գրության պատճենը:

ՏԵՍՈՒՉ՝ ստորագրություն
ԳՈՐԾԱՎԱՐ՝ ստորագրություն

Պետական կենտրոնական Արխիվ
Դաշ. Կառ. Ներքին գործերի Մինիստրություն
Գաղտնի գրություններ
Գործ No 1763, Եջ 189

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 8; մեքենագիր

Doc.III-4

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻԼԻՑԻԱՅԻ ՏԵՍՈՒՉԻ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԿՐԻ ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆԸ
Անհրաժեշտ է որոշ քանակի հաց բաց թողնել Հայաստան ժամանող ռուս
զինվորականների համար, որոնք հետո Հայաստանից ուղարկվելու են
Վրաստան
(2 հունիսի, 1920թ.)

Ն.Գ.Մ.

ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՄԻԼԻՑԻԱՅԻ ՏԵՍՈՒՉ

Նո.4953

«2» հունիսի 1920թ.

Յերեվան

ԽՆԱՄԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ստացված տեղեկությունների համաձայն Հայաստան են գալիս մի
քանի խմբակ ռուս զինվորականներ, վորոնց՝ Ն.Գ.Մ. կարգադրությամբ
առաջարկվում է ուղեվորովել Ղարաքիլիսա, այնտեղից նոցա Վրաստան
ուղարկելու պայմանով: Ներկայումս խնդրվում է անել պատշաճ
կարգադրություն Ձեր ներկայացուցիչներին նոցա համար հաց բաց
թողնել գավառական Կոմիսարների դիմումների համաձայն:

Ընդամին ուղարկվում է Ձեզ մի պատճեն այն կարգադրության, վոր
արված է նահանգապետներին:

ՏԵՍՈՒՉ՝ ստորագրություն

ԻՏ. ԳՈՐԾՎԱՐԻ՝ ստորագրություն

Պետական կենտրոնական Արխիվ
Դաշ. Կառ. Ներքին գործերի Մինիստրություն
Գաղտնի գրություններ
Գործ No 1763, էջ 190

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 9; մեքենագիր

Doc.III-5a

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱՎԱՆ

Հրահանգվում է Դիլիջանի գավառական կոմիսարին, բոլոր նահանգապետերին, գավառային կոմիսարներին և միլիցիապետերին, որպեսզի Հայաստան եկող ռուս կամավորական բանակի զինվորականների զենքերը պարտադիր ենթարկվեն ռեկվիզիցիայի և վճարվի դրանց արժեքը (13 հունիսի, 1920թ.)

Ն.Գ.Ն.

ԴԵՊԱՐՏԱՄԵՆՏ

Նո.

«13» հունիսի 1920թ.

Յերեվան

Շրջաբերական
Դիլիջանի գավառական Կոմիսսարին,
բոլոր նահանգապետերին,
գավ կոմիսսարներին յեվ միլիցիապետներին

Հայաստան յեկող ռուս կամավորական բանակի զինվորականների զենքերը յենթարկել ռիկվիզիցիայի, վճարելով նրանց արժեքը: Րիկվիզիցիայի յենթարկած զենքերը ցուցակագրել յեվ յուրաքանչյուր դեպքի մասին հաղորդել մեզ:

ԴԵՊԱՐՏԱՄԵՆՏԻ ՏԵՍՈՒՉ՝ (անընթեռնելի)

ԴԻՎԱՆԱՊԵՏ՝ (անընթեռնելի)

ԳՈՐԾԱՎԱՐ Վ. Աբրահամյան

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 11; մեքենագիր

Doc.III-5b

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱՎԱՆ

Հրահանգվում է Շիրակի նահանգապետին, որպեսզի իր կողմից կտրուկ միջոցներ ձեռք առնվեն մարզի մոլոկանների կողմից բացահայտ հակապետական տրամադրություններ դրսևորելու կապակցությամբ (30 հունիսի, 1920թ.)

N. 6111

30 հունիսի 20թ

ՇԻՐԱԿԻ ՆԱՀԱՆԳԱՊԵՏԻՆ.

Մինիստրությունս տեղեկություն ե ստացել վոր Զալալ Ողլու Նովո սակրովիչ Նիկոլայեվկայի յեվ Գյարգյարի մալականները հակապետական տրամադրություն են արտահայտում: Ըստ յերեվոյթին դրսից դրամական նպատակով ամրապնդված լինելով նոքա նույնիսկ չեն ծածկում իրենց վերաբերմունքը դեպի Հայաստանի կառավարությունը ուստի կառաջարկեմ անհապաղ յեվ կտրուկ միջոցներ ձեռք առնել արմատախիլ անելու այդ չարիքը:

ԴԵՊԱՐՏԱՄԵՆՏԻ ՏԵՍՈՒՉ՝
ԴԻՎԱՆԱՊԵՏ՝
ԳՈՐԾԱՎԱՐ՝

Պետական կենտրոնական Արխիվ
Դաշ. Կառ. Ներքին գործերի Մինիստրություն
Գաղտնի գրություններ
Գործ No 1763, էջ 213-248

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 76, թ. 11; անթնսագիր

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱՊԵՏՐ ԹԻՖԼԻՉԻ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻՑ ՍՏԱՑԵԼ Է ՀԵՏԵԻՏԱԼ ՀԵՌԱԳԻՐԸ.**

—

**23-ԻՆ ՅՈՒՆԻ 1920Թ. 12Ժ. 15Բ.
ՆՈՐԻՆ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԵԱՆ Պ. ԽԱՏԻՍԵԱՆԻՆ**

—

Պատիւ ունեմ հաղորդելու հետևեալ հեռագիրը, որ ստացուեց այսօր առաւօտ ժամի 10^{1/2} Լօրդ Կերզոնից.

Գերագոյն խորհուրդը Պարիզում վճռեց ճանաչել Հայաստանի կառավարութիւնը, որպէս կառավարութիւն de facto, այն պայմանով, որ այդ ճանաչումը ոչ մի կերպով չի նախորոշում Հայաստանի սահմանների վերջնական որոշման հարցը: Ներկայ ճանաչումը անպայմանօրէն վերաբերում է Հայաստանին իր այժմեան մէջ Երևան մայրաքաղաքով և որ ևէ կերպով չի վերաբերում Տաճկահայաստանին:

Խնդրում եմ Ձերդ գերազանցութիւնից ընդունել իմ անկեղծ և սրտագին շնորհատրանքները այս դէպքի առիթով, որ այնքան նշանակալից է բազմաչարչար հայ ժողովրդի ապագայ բարօրութեան վրայ ազդելու տէսակէտից:

Այս ուրախառիթ լուրը հեռագրուած է Ուորդրոպին, որ գանում է Բագու և հաւանաբար Թիֆլիս է հասնելու երկուշաբթի:

Ուորդրոպի փոխանորդ՝ ԳՐԱՆԴԻ

Տպարան Ներքին Գործոց Նախարարութեան

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 201, ց. 1, գ. 53, թ. 8; փպագիր

ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Ալեքսանդրապոլ Նահանգապետին

Տաճկաստանը ստորագրեց պայմանագիրը: Եւրոպական
պետութիւններ հանդիսաւոր նիստում յայտարարեցին անկախ և
միացեալ Հայաստանի ճանաչումը: Նախարարապետի
կարգադրութեամբ խնդրում եմ յայտարարել ժողովրդին.

Նախարարապետի Քարտուղար՝

ՍԱՐԳԻՍ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ:

Իսկականի հետ ճիշտ է

Գործավար՝

Տպարան Հայաստանի Հանր. երկաթ., Ալեք-պոլ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 2, գ. 595, թ. 5; փպագիր, պարճնն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԱԿ ՀԱՅՏՆՎԱԾ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՈՒՂԱՐԿՎԱԾ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՑՈՒՑԻՉ ԳՐԵՑՄԻ ԿՈՂՄԻՑ՝ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՄԻ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԿՈՄԻՍԱՐԻՆ Տեղեկություններ են զետեղված Գրեյսի և Հայաստանի վարչապետ Հ.Օհանջանյանի միջև տեղի ունեցած զրույցի վերաբերյալ, որտեղ շոշափվել են Ադրբեջանի կողմից Հայաստանին ներկայացվող տարածքային պահանջները, հայ բոլշևիկների կողմից դրսևորվող կույր ռուսապաշտությունը, և նաև բրիտանական ադրբեջանամետ դիքորոշման մասին, մասնավորապես, Ղարաբաղի հարցում (19 հուլիսի, 1920թ.)

Գաղտնի տօքումէնտներ

Ներկայ տեղեկագիրը Երևանի Անգլ. ներկայացուցիչ Գրեյսի կողմէ ուղարկուած է Անդրկովկասի Բրիտ. գլխաւոր կոմիսարին

Հրամանատար Անդրկովկասի Բրիտ. գլխաւոր կոմիսար Յարգեյի պարոն.

Պատիւ ունիմ զեկուցանելու, որ Յուլիս 19-ին Հայաստանի մինիստր նախագահ բժ. Հ. Օհանջանեանի տեսակցութեան ատեն հետևեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ:

Բոլշևիկներու դրութիւնը Հայաստանում- Բոլշևիզմը բուն Հայաստանում մեռած է, բայց կան քիչ բոլշևիկներ Հայաստանի սահմաններից դուրս, այնտեղ, ուր ժողովուրդը բոլշևիկ պրօպագանդիստների հետ շփման մէջ է և մանաւանդ այնտեղ, ուր մեր երկիրը սահմանակից է Ատրպէճանին:

Բոլշևիկները Ատրպէճանում մի քիչ զանազանում են կենտրոնական Մօսկուայի Սօվիէտից: Կարող ենք սրանց նկարագրել միայն իբրև պանտուրանական բոլշևիկներ: Դրանց նպատակը կարծէք այն է, ինչ տաճկա-գերմանական ծրագիրը. միացնել բոլոր միաիվմանական ցեղերը ու կազմել մի ուժեղ մահմետական մասսա Անդրկովկասում և Հիւս.Կովկասում: Իրենք թուրքերը յաջողութիւն չունեցան այդ ծրագրում և մենք կարծում ենք, որ միջոցներ ունենք սրանց անյաջողութիւնը ապահովելու: Այո, կան մի քանի հայ բոլշևիկներ, բայց նրանք կաշառուած են բոլշևիկների փողով: Սրան կայ և մի ուրիշ պատճառ, նրանք կոռուլիս են եղել տաճիկների ու թուրքերի դէմ ամբողջ պատերազմի ընթացքում և յետոյ մինչև այսօր: Նրանք յիշում են, որ ռուսներն են, որ իրենց ազատեցին իրենց թշնամի տաճիկներից և անկասկած Ռուսաստանի անցեալի

փայլը մեծ դեր է խաղացել մեր ժողովրդին այս բազմակի շարժման ժամանակակից դարձնելու համար:

Ո՛չ, մենք չենք կարող յոյս դնել կամ վստահել ոչ մի խօսքի կամ դաշինքի, որ բազմակիները տալիս են կամ կնքում են: Ոչ մի խօսք նրանց չի կապում, ոչ մի դաշինք սուրբ չէ: Այնպես որ մենք նրանց չենք հաւատում: Երբ նրանք ուժեղ են, այն ժամանակ նրանց խօսքերն ու դաշինքներն ալ նշանակութիւն չունին:

Ահա ձեզ օրինակ Ղազախը, որտեղ բազմակիներն ընդունել էին մեր անկախութեան իրավունքները: Երբ նրանք տեսան, որ մենք նրանց հաւատալով դուրս էինք տանում մեր զօրքերը, նրանք արագութեամբ յարձակում գործեցին և գրաւեցին Իջևանը, որտեղից մենք պարտաւոր էինք նրանց դուրս քշել:

Բայց այս վերջին օրերս մենք երկու ուլտիմատում ենք ստացել նրանցից, որով պահանջում են, որ մենք թողենք որոշ գիւղեր, հակառակ դեպքում պատերազմ են սկսելու: Այն ինչ այդ գիւղերը միշտ եղել էին մեր ձեռքերում մինչև անգամ երբ Ատրպէճանում իշխում էր Մուսավաթ կառավարութիւնը: Մենք հնարատրութիւն չունենք համաձայնելու այդ պահանջի հետ ու մենք ի հարկէ կը պաշտպանենք մեր երկիրը մեր տրամադրութեան տակ եղած բոլոր ուժերով: Նրանց ծրագիրը մեզ քաջ յայտնի է, նրանք կամենում են վերցնել Իջևանը, Տիլիժանը, Ղարաքիլիսէն, Ալէքսանդրապօլը, Ղարսը և միանալ Մուստաֆա Քեմալի հետ: Եթէ մեծ ուժ ունենային, դա կարելի կը լինէր իրագործել ու երկաթուղագիծը կը հեշտացնէր նրանց առաջխաղացումը: Բայց մենք մտադիր ենք պաշտպանել մեր սուրբ երկիրը: Երկրորդ ճանապարհը՝ դէպի Մուսթաֆա Քեմալը, Ղարաբաղի և Ջանգեզուրի միջովն է: Ամբողջ Ղարաբաղը հիմա բազմակիների ձեռքումն է: Սկզբում նրանք մեզնից ուզեցին Ակերա գետի գիծը, յետոյ նրանք առաջ եկան ու գրաւեցին Գորիսը և որովհետև մենք կանոնաւոր ճանապարհ չունէինք հասնելու զօրք, զէնք և ռազմամթերք, նրանք յաջողութիւն ունեցան: Մեր ժողովուրդը դիմադրեց թուրքերին: Բայց երբ ռուս բազմակիները եկան, նրանք նորից հրապարեցին Ռուսաստանի անցեալ փառքով, չհասկանալով թէ նրանք ինչ նպատակով գալիս էին այս անգամ:

Այս անյաջողութիւնը, իմ կարծիքով, բրիտանական սխալ քաղաքականութեան հետևանքն է, որոնք միշտ պաշտպանել են Ատրպէճանի ազահութիւնը Ղարաբաղի վերաբերեալ, հակառակ մեր շահերին և Ղարաբաղի գերակշիռ մեծամասնութեան ցանկութիւններին: Եւ մեր շահերը պահանջում են ու պահանջում էին և դա այնպես կը լինէր յօգուտ բրիտանական շահերին, որ մեզ տրուէր այնինչ, որ ամէն տեսակիցէ ֆիզիքական և աշխարհագրական, նախապէս պատկանում էր մեզ:

Ներկայումս մեր զորքը գնում է Նախիջևանի վրայ ու մենք արդեն գրաւել ենք Շահթախթի քաղաքը: Երբ մենք վերցնենք Նախիջևանի քաղաքը, այն ժամանակ մենք կունենանք ազատ ճանապարհ Գորիսի վրայ գնալու բօլշևիկներին յետ մղելու և Ղարաբաղը գրաւելու: Մեր բոլոր գործողութիւնները այս ճանապարհի վրայ նպաստաւոր են մեզ համար և մենք մտադիր են այդպիսով կտրել պան-տուրանական բօլշևիկների ու Մուստաֆա Քեմալի կապը: Նախիջևանի խանը և Մեխետի Բետիրովը ներկայումս այստեղ են այդ գործի վերաբերմամբ վերջնական համաձայնության գալու համար: Մեր առաջխաղացման հետ երկաթուղային աշխատանքները նորոգում են այն 15 քիլօմէթր գիծը, որ թուրքերը փճացրել են, ասիկա կը վերաշինուի 3-4 օրում: Գործը յառաջանում է դանդաղ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ Սարիղամիշից հիմնաւիայտեր չեն տեղափոխուում:

Գիւղերը, չնայած դաշտային աշխատանքների բուռն շրջանին, տալիս են տասնակական հոգի ամէն գիւղից այդ գիծը շինելու համար:

Կապիտան Գրեյսի

Այս տեղեկագրի հետ կան նաև զօրքի, ռազմամթերքի, ֆինանսներու մասին Օհանջանեանի խօսքերը, որոնք բոլորը Գրեյսին անգլ. կօմիսարի միջոցով կը հաղորդէ անգլ. կառավարութեան:

Շահան

Շահանի այս գրութեան հետ կայ նաև Հ.Հ. Թիֆլիսի դիւանագիտական ներկայացուցիչ Բեզգատեանի գաղտնի գրութիւնը ուղղուած արտաքին գործերի նախարարին: Վաղը կուղարկենք նաև գրութեանց պատճենները:

Ընկերական ջերմ բարևներով քարտուղար Հ.Յ. Տ...

ՀԱՍ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 89, թթ. 1-4, պարճեն, ձեռագիր

Doc.III-9

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏՐ-ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ՀԱՂՈՐԴՈՒՄԸ՝ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԶՈՐՔԵՐԻ
ԳԼԽԱՎՈՐ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ ԳԵՆԵՐԱԼ ՈՒՌՔԵՐԻ ՀԵՏ ՈՒՆԵՑԱԾ
ՀԱՆԴԻՊՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Հայկական կողմից բարձրացվել են հացի, գաղթականության և երկաթգծի խնդիրները և ստացվել են հավաստիացումներ՝ այդ ուղղությամբ հետագայում անհրաժեշտ օժանդակություն ցուցաբերելու վերաբերյալ (հունիս-հուլիս, 1920թ.)

ՄԻՆԻՍՏՐ-ՆԱԽԱԳԱՀ

Մեզ այցելեց Բրիտանական զորքերի գլխավոր հրամանատարը Անդրկովկասում՝ Գեներալ Ուոքերը: Յերկար տեսակցություն ունեցանք հետը: Տեսակցության ներկա յեր անգլիական գեներալ Ասսերը յեվ յերկու անգլիական սպա, իսկ կառավարության կողմից՝ մինիստրներ Տիգրանյան, Ախվերդյան, Մելիք-Ղարաբյոզյան յեվ յես: Խոսակցությունը թարգմանի միջոցով եր: Յես պատմեցի Գեն. Ուոկերին մեր յերկրի ծանր կացության յեվ մեր անհրաժեշտ, անհետաձգելի կարիքների մասին: Ծանրացա մասնավորապես յերեք կետի վրա. Հաց, գաղթականության յեվ յերկաթուղային հաղորդակցության: Ասացի, վոր այդ խնդիրները, վոր կյանքի յեվ մահվան հարց են մեր յերկրի համար, մենք չենք կարող լուծել մեր սեփական ուժերով, վոր մեզ պետք ե ոգնեն համաձայնության պետությունների ներկայացուցիչները, մասնավորապես Բրիտանական հրամանատարությունը Անդրկովկասում: Ասացի թե ինչ մեծ անհամբերությամբ սպասում եր ժողովուրդը դաշնակիցների գալուն յեվ ինչ մեծ հույսեր եր դրել: Ապա պարտք համարեցի չթագցնել, վոր վերջի ժամանակները ժողովրդական մասսաների մեջ առաջ ե յեկել տարակուսանք, մի տեսակ կասկածոտ վերաբերմունք, հիասթափմունքի զգացում, դեպի դաշնակիցների գործելակերպը: Պատճառն այն ե, վոր մեր սպասած ոգնությունը դանդաղում ե յեվ չի կատարում կարիքին համեմատ չափով:

Գեներալ Ուոկերը պատասխանեց, վոր այդ կասկածները միանգամայն անհիմն են, վոր դաշնակից պետությունները յեվ մասնավորապես Բրիտանական հրամանատարությունը տեղյակ ե մեր ծանր կացության մասին յեվ ձեռք ե առել բոլոր հնարին միջոցները մեզ ոգնության գալու համար: Յեթե ոգնությունը մինչեվ հիմա հարկավոր չափերով չի կատարվել, դրա պատճառը այն չե, վոր դաշնակիցները անուշադիր են դեպի մեր կարիքները, այլ այն վոր յեղել ե յեվ այսոր ել կան դժվարություններ ու արգելքներ, վոր ան յեվս անկարելի յե յեղել վերացնել:

Գեներալ Ուոկերի խոսքերը միանգամայն համոզեցուցիչ էին: Թե յես յեվ թե խոսակցության ներկա յեղող մյուս մինիստրները մի ավելորդ անգամ յեվս համոզվեցինք, վոր դաշնակիցների վերաբերմունքը դեպի Հայաստան ինչպես անցյալում յեղել ե բարեացակամ, այսոր ել մնում ե նույնը որինակ դաշնակիցները չեն խնայում վոչ աշխատանք, վոչ նյութական միջոցներ մեզ ոգնության գալու համար, յեվ վոր ամենամոտ ապագայում մենք կտեսնենք նրանց ջանքերի կենդանի հետեվանքները:

Պարտք եմ համարում անել այս հայտարարությունը Պարլամենտի ամբիոնից: Հույս ունեմ, վոր այս իմ խոսքերից հետո կփարատվեն այն սին կասկածները, վոր բուն են դրել վոմանց սրտերում: Մենք շատ անյերախտագետ կլինենյինք, յեթե մեզ ցույց տրված բարեացկամությանը պատասխանեյինք անհիմն կասկածներով: Գիտեմ, վոր հայ ժողովուրդը աներախտագետ չէ յեվ վոր յեղած տարակուսանքները հետեվանք են մի այն անգիտակցության յեվ դրությանը անտեղյակ լինելուն:

Ի վերջո պետք է ավելացնում, վոր Գեներալ Ուոկերը նշանակել ե իբր իր ներկայացուցիչ Յերեվանում մի բարձրաստիճան սպա՝ Գեներալ Ասսերը: Սա մի նոր ապացույց ե Բրիտանական բանակի ուշադիր յեվ բարեացակամ վերաբերմունքի դեպի մեզ:

Պետ. Կենտ. Արխիվ

Դաշնակցութ. Կառավորութ. Նախարարների խորհուրդ

Գործ No. 12 եջ 66

ՀԱԱ, ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 72, թ. 17-18; մեքենագիր

Doc.III-10

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԵԾ ԲՐԻՏԱՆԻԱՅԻ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾ

Հայաստանի նավահանգիստների օգտագործման սկզբունքների և
պայմանների վերաբերյալ
(16 սեպտեմբերի, 1920թ.)

Հայկական Հանրապետության Կառավարութիւնը ներկայացած
յանձին

Այսու մտնում է հետեւեալ Համաձայնութեան նորին Բրիտանական
Վեհափառութեան Կառավարութեան հետ ներկայացած յանձին

1.Յօդած

Հայկական հանրապետութեան կառավարութիւնը Հայաստանի նա-
ահանգիստները ճանաչում է իբրև միջազգային բնոյթ կրող նաահան-
գիստներ, մի ճանաչում որով բնաւ չպիտի վտանգւի նրանց տերիտորիալ
գերիշխանութեան իրաւունքը եւ մի ճանաչում որը համաձայնում է յիշեալ
նաահանգիստներում ազատ զօնաների հաստատման:

2.Յօդած

Ինչորոյ առարկայ եղող նաահանգիստներից օգտւելու կատարեալ ա-
զատութիւնն են վայելում ազգերի Դաշնակցութեան Լիգայի անդամ եղող
բոլոր Պետութիւնների ազգայինները, ապրանքները եւ դրօշակները:

Այս եւ բոլոր այլ հանգամանքներում նարնց հետ պիտի վարուել կա-
տարեալ հասարակութեան հիմունքով, եւ ի մասնաւորի այն դէպքերում
ինչ վերաբերում է նաահանգիստի եւ քարափի բոլոր դիրութիւններին եւ
հարկերին, բովանդակելով նաւերի խարսխելուն. բեռցնելու եւ պարա-
պելու դիրութիւնները տարողութեան Տոննաժի հարկերը եւ վարձը:

Քարափի եւ նաւերը նաահանգիստից առաջնորդելու վարձը փարո-
սի, կարանտինայի եւ բոլոր նմանօրինակ ամեն տեսակի վարձեր եւ հար-
կեր, որոնք կը տրւին կառավարութեան հասարակական հիմնարկու-
թիւնների. մասնաւորի անհատների կամ ամեն տեսակի միութիւնների եւ
հաստատութիւնների անունով եւ նրանց օգտին. այս բոլոր դէպքերում ոչ
մի զանազանութիւն չպիտի լինի Հայկական Հանրապետութեան և միւս
Պետութիւնների, ազգայինների, ապրանքների եւ դրօշակների միջև: Ան-
հատների եւ նաւերի շարժման առաջ ոչ մի արգելք չպիտի լինի, բացի այն
արգելքներից, որոնք առաջ կգան մաքսերի, ոստիկանական, առողջա-
պահական, արտագաղթի եւ ներգաղթի եւ դարձեալ արգելած ապրանք-
ների ներմուծման արտահանման վերաբերող կանոններից. Կանոններ
որոնք պիտի լինեն արդարացի եւ մի օրինակ եւ զուր տեղը անկարելու
ծելով չը պէտք է խափանեն առեւտրական գործողութիւնները:

3.Յօդած

Նաահանգիստներից եւ նրանց շրջակայքից օգտւելու եւ կամ նաահան-
գիստներում տրած դիրութիւնների բոլոր հարկերը եւ վարձերը պիտի

սահմանի նախորդ յօդաձևում յիշած հաասարության սկզբունքներով եւ դրանք պէտք է լինեն արդարացի չափաւոր թէ իրենց քանակով եւ թէ զանձունի եղանակով. Ի նկատի առնելով նաահանգիստի եւ շրջակայքի պահանջած ծախսերը նաազանացութեան շահերը: Միա բոլոր հարկերը եւ տուրքերը արգելում են բացի յօդաձևեր 4, 8 եւ 9 ով սահմանաձևերից:

4.Յօդաձ

Օրէնքով սահմանած բոլոր մաքսերը եւ տեղական գլխահարկերը փաժ /.../ կամ սպառումի տուրքերը, որոնք կը տրուին Միջազգային ռէժիմի ենթակայ մի նաահանգիստի միջով ներմուծող կամ արտահանող ապրանքների վրայ պիտի լինին նոյնը. Հոգ չէ փոխադրութեան յատկացած կամ յատկացելիք նաւը Հայկական Հանրապետութեան դրօշակն է կրում թէ որ եւ է մի ուրիշ դրօշակ: Տնտեսական կարիքներից առաջացած մի բացառութիւնը արդարացնող մասնաւոր հանգամանքների բացակայութեան դէպքում հարկը պիտի որոշվի միեւնոյն հիմունքով եւ միեւնոյն տարիքներով ինչ որ գոյութիւն ունի նման հարկերի համար Հայկական Հանրապետութեան այլ մաքսային սահմաններում:

Հայկական Հանրապետութեան այլ ցամաքի եւ ջրի ճամփաների վրայ եւ նրանց նաահանգիստներում ապրանքների ներմուծման և արտահանման համար գրված բոլոր դիւրութիւնները պէտք է շնորհվեն նաեւ այն նաահանգիստներին որոնք ենթակայ են միջազգային ռէժիմին:

5.Յօդաձ

Նաահանգիստների պահպանութեան եւ բարտքման համար հարկաւոր եղած աշխատանքների գործադրման համար երբ բացակայում է որ եւէ մասնաւոր կարգադրութիւն այն ժամանակ Հայկական հանրապետութեան պարտականութիւնը պիտի լինի յարմար միջոցներ ձեռք առնել նաազանացութեան որեւէ արգելք կամ վտանգ վերցնելու եւ նաահանգիստներում նաւերի շարժման Դիւրութիւններ ապահովելու:

6.Յօդաձ

Հայկական Հանրապետութիւնը համաձայնում է, որ նա չը պիտի ձեռնարկէ որեւէ աշխատանքների որոնք կարող են վտանգել նաահանգիստներից եւ նրանց շրջակայքից օգտուելու դիւրութիւնները:

7.Յօդաձ

Մի ազատ զօնայում պահեստներ կառուցանելու եւ նրանցից օգտուելու կամ ապրանքներ դարսելու եւ դուրս տալու համար շնորհած դիւրութիւնները պէտք է համաձայն լինեն ժամանակի առեւտրական պահանջների:

Ազատ Ձօնայում սպառուելու համար թոյլատրած բոլոր ապրանքները ազատ պիտի լինին մաքսերից, Աքցիզներից եւ այլ բոլոր տուրքերից ինչ ձեւի եւ նկարագրի կը լինին. Բացի վիճակագրական տուրքերից, որը սահմանել է 8-րդ յօդաձում:

Հայկական Հանրապետութեան որոշումից եւ կամքից է կախած ազատ Ձօնայի սահմանում թոյլ տալ կամ արգելել արդիւնաբերութիւնը:

Այս յօդաձի նախատեսած կետերում որեւէ ջոկողութիւն չպիտի լինի թէ տարբեր ազգութիւնների պատկանող անհատների միջեւ եւ թէ տարբեր տեղերից եկած եւ տարբեր տեղեր գնացող ապրանքների միջեւ:

8.Յօդաձ

Ազատ Զօնայում ստացուող եւ այնտեղից դուրս եկող ապրանքների վրայ որ օտար երկրից էլ գալու լինին եւ դէպի որ օտար երկիր էլ գնալու լինին, 2 յօդաձում սահմանաձներից դուրս որեւէ այլ հարկեր կամ տուրքեր չպիտի դրին. Բացի մի վիճակագրական տուրքից, որը չպէտք է գերազանցի մի հազարերորդական մասը

Այս վիճակագրական տուրքի հասոյթը միմիայն պիտի յատկացվի ազատ Զօնայի առետրին պատկանող վիճակագրութիւնների հետ կապ ունեցող ծառայութեան պահպանման:

9.Յօդաձ

Հաջորդ յօդաձի նախատեսութեան ենթակայ ազատ Զօնայում ստացուող եւ այնտեղից դուրս եկող ապրանքների 4 յօդաձում սահմանաձ հարկերը նոյն յօդաձում յիշաձ պայմաններում պիտի տրուեն գանձուեն այդ ապրանքների Հայկական Հանրապետութեան տերիտորիան մտնելու եւ այնտեղից դուրս գալու ժամանակ փոխադարձաբար:

10.Յօդաձ

Ազատ Զօնայից դուրս եկող եւ կամ այնտեղ մտնող այն անձերը, ապրանքները, պօստային ծառայութիւնները, շոգենաւերը, բեռնանաւերը, կառքերը, վագոնները եւ ուրիշ փոխադրութեան միջոցները եթէ նրանք գալիս եւ գնում են ուրիշ որեւէ մի պետութեան տերիտորիայից եւ անցնում են Հայկական Հանրապետութեան տերիտորիայի միջով, նրանք այս տերիտորիայում պիտի համարին տրանզիտի վիճակում:

11.Յօդաձ

Բաթումի նաահանգիստի միջոցով դէպի սեւ ծովը ազատ ելք է տրում Վրաստանին, Ադրբեյջանին, Պարսկաստանին եւ Հայաստանին, միեւնոյն ատէն ազատ տրանզիտով Հայկական երկաթուղիների վրայով:

Ազատ տրանզիտ ասելով պիտի հասկացվի յաջորդ յօդաձում սահմանվաձ պօստային, հեռագրային եւ հեռախօսային ծառայութիւնների ազատութիւնը:

12.Յօդաձ

Տրանզիտի ազատութիւնը պիտի տարաձվի ազգերի Լիգայի պատկանող Պետութիւնների տերիտորիաներից եկող եւ այնտեղ գնացող անձերի, ապրանքների նաւերի, կառքերի, վագոնների եւ պօստային ծրարների վրայ. Հոգ չէ թէ այդ Պետքութիւնների տերիտորիաները իրաի յարակից են թէ ոչ, այս նպատակով տերիտորիալ ջրերից անցնելը թույլատրում է: Այսպիսի անձեր, ապրանքներ, նաւեր, կառքեր, վագոններ եւ պօստային ծրարներ ենթակայ չպիտի լինին որեւէ տրանզիտի հարկերի կամ անտեղի ուշացումների եւ կամ արգելքների եւ նրանք Հայաստանում պիտի վայելէն ազգային վերաբերմունք, վարձերի, դիտութիւնների եւ բոլոր այլ հարցերում:

Տրանզիտի ապրանքները ազատ պիտի լինին բոլոր մաքսերից կամ ուրիշ նման հարկերից:

Տրանզիտի ապրանքների փոխադրման համար նշանակաձև բոլոր վարձերը պիտի լինին արդարացի /չափաւոր/, նկատի առնելով առեւտրական պայմանները: Ոչ մի վարձ, դիւրութիւն կամ արգելք կախում չպիտի ունենայ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով փոխադրութեան տիրոջից կամ փոխադրութեան միջոցից ազգութիւններից, որոնց միջոցով ճանրորդութեան որեւէ մի մասը կատարել է կամ կատարելու է:

13.Յօդաձև

Հայկական Հանրապետութեան կառավարութիւնը համաձայնում է յատկացնել որեւէ ընդհանուր երկաթուղիների դաշնին /.../, որը կարող է կապել ազգերի լիգան: Նա դարձեալ ապահովում է վերաբերմունքի բացարձակ հասաստութիւն բոլորին, որոնք կը օգտուին Հայկական երկաթուղիներից, անկախ ճամբորդների ազգութիւններից կամ ապրանքների որտեղից կամ ում սեփականութիւնը լինելուց:

14.Յօդաձև

Աղըրբէյջանին ի նպաստ պայմանաւորելիք որեւէ իրաւունքներ կախում պիտի ունենան այսօրինակ համաձայնութիւններից, որ պիտի կապուեն Աղըրբէյջանի երկաթուղիներին եւ Բագի համար:

15.Յօդաձև

Բացի կարեւոր հարցերից ազգերի Լիգային դիմումներ անելուց ազատելու համար մի յանձնախումբ պիտի հովանաւորէ միջազգային ռեժիմի գործադրութիւնը ինչ որ վերաբերում է Հայաստանի եւ Վրաստանի նաւահանգիստներին եւ Հայաստանում եւ Վրաստանում տրանզիտի ազատութեան: Այս յանձնախումբը պիտի բաղկանայ երկու Հայաստանի ներկայացուցիչներից, մէկ Վրաստանի, մէկ Պարսկաստանի եւ մէկ Աղըրբէյջանի ներկայացուցիչներից, եւ Ազգերի Լիգայի կողմից նշանակաձև մէկ նախագահից: Այն պայմանով, որ Վրացական նաւահանգիստների եւ երկաթուղիների վերաբերեալ հարցերում Վրաստանը պիտի ունենայ երկու ներկայացուցիչ, իսկ Հայաստանը մէկ: Վերոյիշեալ Միջազգային ռեժիմի վերաբերեալ բոլոր վիճելի հարցերը, որոնք չեն կարող լուծել համաձայնութեամբ առաջին առիթով պիտի ենթարկուեն վերոյիշեալ յանձնախումբերի քննութեան, որի որոշումը պիտի կայանան երկու երրորդի մեծամասնութեամբ, որի հաստատելու դէպքում նախագահի կարծիքը պիտի գերիշխէ:

Այս դէպքում երբ որեւէ մի շահագրգռող պետութիւն ... դիմել յանձնախումբի որոշումների դէմ, այսպիսի մի դիմում պիտի բերուի Ազգերի Լիգայի առջեւ, որի որոշման սպասելով յանձնախումբի որոշումը պիտի գործադրուի:

Իսկականի հետ ճիշտ է
Գործավար ստորագրութիւն

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 201, գ. 1, գ. 23, թ. 60-62; մեքենագիր

Doc.III-11

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ ՀԱՍՑԵԱԳՐՎԱԾ ԳԱՂՏՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հունաստանի արքայական ներկայացուցչի հետ կայացած զրույցի ժամանակ
վերջինս հայտնել է, որ Հունաստանը պատրաստ է Հայաստանին
ուսումնական օգնություն ցուցաբերել Թուրքիայի դեմ պայքարում
(21 սեպտեմբերի, 1920թ.)

21/IX-20թ

Գաղտնի

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ Պ. ՄԻՆԻՍՏՐԻՆ.

Յերեկ Միսսիան այցելեց Հունաստանի արքայական ներկայացուցիչ պ.
Սկեֆերիսը: Խոսակցության ժամանակ նա բավական պարզ կերպով
ակնարկեց վոր յերթ մեր կառավարությունը խնդրի Հունաստանի
հովանավորությունը յեվ ոգնությունը, այդ ոգնությունը կըդրվի ամենայն
սիրով յեվ հույները կը տրամադրեն անհրաժեշտ չափով զորքեր Սիվաս-
երզրում ճանապարհը կտրելու համար, վորով տաճիկները ստիպված կը
լինեն դատարկել մեզ տրվող վիլայեթները, վորպեսզի ծուղակի մեջ
չընկնեն: Պ. Սկեֆերիսի սելով, դեռ յերկու ամիս առաջ խոսք չէր կարող
լինել այդպիսի ոգնության մասին, վորովհետեվ Թրակիայի-գրավումը,
Ջաֆեր-Թայասի կարծած համաձայնությունը բուլղարների հետ յեվ
Քեմալի յենթադրած զորությունը հարկադրել էին Հունաստանին մեծ
ուժեր կենտրոնացնել թե Սմիրնայի յեվ թե Թրակիայի ճակատների վրա:
Սակայն ներկայումս, յերբ ամբողջ Թրակյան խաղաղված է յեվ ազգա-
բնակչությունը գոհ է հունական գրավումից, իսկ Քեմալն անգոր է խոշոր
հարված հասցնելուց, Հունաստանը, վորը իր վրա է առել տաճկական
պայմանագրի իրագործումը Տաճկաստանի անհնազանդության դեպ-
քում ինքը շահագրգրված է վոր թուրքերի դիմադրությանը վերջ տրվի
ամենակարճ ժամանակում յեվ պայմանագրի բոլոր կետերը կատարեն
առանց հապաղման:

Պ. Սկեֆերիսը կարծում է վոր մեր դաշնակից ուրիշ պետությունները չեն
առարկի հունական ոգնության դեմ, վորովհետեվ նախ նրանք յեվս շա-
հագրգրված են վոր պայմանագիրը կատարվի յեվ ապա հունական
ոժանդակությունը ուժ կտա Անդրկովկասում հակաբոլշեվիկյան տարրե-
րին: Հունաստանն իր վրա վերցնելով Հայաստանին ոգնելու պարտա-
վորվածությունը, կարող է զորքեր տրամադրել նաեվ մեծամասնական-
ների դեմ կռվելու համար. Մի բան վորից նույնպես պիտի գոհ լինեն
Անտանտայի պետությունները:

Ձեկուցելով Ձեզ դորա մասին, Միսսիան պատիվ ունի խնդրելու առաջարկել հիշած հարցը Մինիստրների խորհրդի ուշադրությունը յեվ հետեվանքի մասին տեղեկացնել:

ԴԻՎԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ՝

ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ՝

Գ.Հ. Սկեֆերիսի կարծիքով մեր դիմումը Հունաստանին մեզ ոգնություն հասցնելու յեվ ըստ յերեվույթին նաեվ հովանավորելու նպատակով:

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏ. ԳՈՐԾ. ՄԻՆ. ԳՈՐԾ Նօ
766 Ֆ»66 ԵՁ 111-112

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 72, թ. 12; մեքենագիր

Doc.III-12

ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՄՆ Սենատում դեմոկրատական կուսակցության ներկայացուցիչները բողոք են ներկայացրել ընդդեմ Սենատի կողմից ընդունած այն որոշման, ըստ որի մերժվում էր ԱՄՆ կողմից Հայաստանի հանդեպ մանդատ վերցնելու հարցը (1920թ.)

Копия.

Америка и Армения.

Сенаторы демократы американского сената обратились в сенат с петицией, в которой порицают резолюцию сената, отклоняющую мандат Америки над Арменией. В петиции, между прочим, заявляется, что резолюция вносит дух партийной политики в вопрос, имеющий важное значение для мира и цивилизации.

Неприязнь к мандату над Арменией- говорится в петиции- главным образом основана на недоразумениях, порождаемых докладом ген. о Харборда, который исследовал вопрос с точки зрения военного командования. Он имел ввиду установить мандат над Закавказьем и всей Оттоманской империей /за исключением Сирии, Палестины, Мессопотамии, Геджаса и Фракии/ По его расчетам мандат должен был занять территорию в 343.000 кв. миль, а между тем Армения, над которой следует принять мандат занимает 56.000 кв. миль.

Подлежащая мандату Армения состоит из следующих областей.

С подлинным верно: /подпись/

Զեռագիր ավելացրած.

7/IX. 35 г

№7

Эривань

печать

Инв. № 321

Центр. Арх.

РСФСР

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 7, թ. 1; մերենագիր

Doc.III-13

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԻՆԻՍՏՐ
ՕՇԱՆՋԱՆՅԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ, ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ ԼԵՎՈՆ ՇԱՆԹՅԱՆ, ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ
ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵՆ

Ղարաբաղի տարածք նուսական կարմիր զորքեր մտցնելու՝ խորհրդային
կողմի մտադրության և այդ տարածքի բնակչության՝ Հայաստանի
կազմում լինելու 8 անգամ իրականացված կամարտահայտության մասին
(31 մայիսի, 1920թ.)

Копия

МОСКВА

Комиссару по Иностранным Дела́м ЧИЧЕРИНУ копия Москва Председа-
телю делегации Республики Армении ЛЕВОНЫ ШАНТУ копия Баку
председателю Военного Совета Кавказского Фронта ОРДЖОНИКИДЗЕ.

Председателем Военного Совета Кавказского Фронта ОРДЖОНИ-
КИДЗЕ через уполномоченных Тергабриеляна Кайдалова и Пернани
заявлено армянскому населению нагорного Карабаха о намерении Совета
вести русския красныя войска в пределы нагорного Карабаха запятая
которая до реки Акеры должен по их словам принадлежать Советскому
Азербайджану точка Армянский нагорный Карабах до конца мировой
войны сохранивший свою неприкосновенность от наступавших на него со
всех сторон турко курдо татарских полчищ... запятая на восьми очеред-
ных съездах своих крестьянских депутатов каждый раз особо выносил
категорическое постановление о своем решении войти в состав родной
ему республики Армении точка В двадцатых числах апреля настоящего
года девятый съезд крестьянских депутатов Карабаха внов подтвердил
постоновление предыдущих съездов о своем непоколебимом решении
соединиться с республикой Армении точка Тот съезд категорический
отверг возможность признания им власти Азербайджана даже после
происшедшего в нем политического переворота и установления в нем
советской власти точка Несмотря на изложенное Правительство Армении
не желая подвергать Карабахское крестьянство новым бедствием войны
неоднократно предлагало Правительству Азербайджана занятая
пытавшемуся силой оружия навязать крестьянству Карабаха ненавистную
ему власть Азербайджана запятая разрешить вопрос путем мирного
между обеими республиками соглашения точка В настоящее время когда
делегация моего Правительство выехала в Москву для установления
дружественных взаимоотношений между двумя республиками Россией и

Арменией запятая требование комиссара ОРДЖОНИКИДЗЕ крестьянству Карабаха считать себя частью Азербайджана вопреки ясно выраженной воли этого крестьянства представляется совершенно непонятным точка Правительству моему также неизвестно от имени какого правительства-Советской России или Советского Азербайджана говорит комиссар ОРДЖОНИКИДЗЕ точка Правительство мое уже сообщало вам о своей готовности передать вопрос о дальнейшей судьбе Карабаха в руки самого населения и путем производства среди последнего уже в десятый раз плебесцита установить его истинные желания и намерения и решение присоединиться к тому или иному государственному образованию точка Настоящим внов подтверждаем указанную готовность Вас с нашей делегацией в Москве точка В интересах предоставления свободы волеизъявления населения Карабаха и в Целях избавления крестьянства последнего от неизбежного кровопролития в случае насильственного продвижения Советских войск вглуб их родины запятая от имени моего Правительства прошу не отказать предварительно срочно распорядиться о приостановлении дальнейшего движения на Армянский Карабах указанных войск а также об отводе их из района Гасан Риза. Дованширского у'езда как расположенного в пределах территории Республики Армении точка Эривань 31 мая 1920 года

МИНИСТР ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ АРМЕНИИ: ОГАНДЖАНЫН
/подпись/

Верно: ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬ /подпись/

ОСНОВАНИЕ: АСР ЦАУ ССРАрм. Ф.66, дело 808, лист 99.

Копия с копией верно. ЗАМ УПРАВ. ЦАУ ССРА /подпись/ /А.

ГЮРДЖЯН/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.365, թ.1-2; և՛րքիւնսգիր

Doc.III-14
ՌԱԴԻՈԳԻՐ

Միկոյանի, Կոստանոյանի և Ավիսի կողմից Հայաստանի կառավարությանը ներկայացված վերջնագիր առ այն, որ իբր Հայաստանում հարյուրներով կոմունիստներ են գնդակահարվում, և չդադարեցնելու դեպքում իրենք, իրենց թիկունքում ունենալով Խորհրդային Ռուսաստանն ու Ադրբեջանը, ամեն մի գնդակահարությանը կպատասխանեն տասը գնդակահարություններով (1 հունիսի, 1920թ.)

Ձեռագիր մակագրություն, թվագրված/ VI 920

Тифлисъ изъ Баку

По просьбѣ Тифлиса Баку повторилъ вторую половину что и перехвачено.

Ваше Правительство опираясь на силу маузеристовъ во главѣ Себу и совмѣстно съ Деникиисками офицерами предол ають поголовные аресты избіеніе, грабежи революціонныхъ рабочихъ и крестьянскихъ главарей возмущаетъ революціонную совѣтъсь Азербейджанскаго Правительства и красной арміи советской россіи крестьяне Арменіу изъ Казаха убѣгають отъ Вашихъ Башибозуковъ находя братскій пріютъ у советскаго Азербейджана. Пропускъ повторяеть дальше. Доказывастъ то, что рабочіе и крестьяне арменіи солидарни съ рабочими и крестьянами совѣтскаго Азербейджана въ ихъ борьбѣ противъ Дашнаковъ и муссаватистовъ всюду по всему совѣтскому Азербейджану мы съ пометью красной арміи советской россіи беспощадно подавляем контръ-революцію муссаватистовъ, а ваше Правительство Арменіи подавляетъ коммунистическую революцію рабочихъ. Намъ извѣстно, что Вашимъ Правительствомъ Карсскомъ районѣ разстрѣляно 300 человекъ въ самомъ Карсѣ арестованные члены Рев.Кома. Контръ-революціоннымъ трибуналомъ во главѣ съ Хорени и Агбалиномъ нещадно разстрѣляны. Вами разстрѣлянь члень военревкома тов. Мелкумянъ и члень Карскаго ревкома Гугасянъ члень Ново-Баязетскаго ревкома Тов. Сарухановъ и много другихъ всю коммунистическую организацию вы загнали въ тюрьмы, чтобы потомъ разстрѣливать по одиночкѣ представитель комитета съ представителемъ ревоенкома Арменіи въ Баку возмущенные палачской расправой надъ нашими Товарищами въ Арменіи обратились къ советскому правительству Азербейджана на каждый Вашъ разстрѣль мы отвѣтимъ десятью реазстрѣлами Вашихъ товарищей мы также обратились въ Москву куда Вы будучи настолько нахальными отправились съ коммунистами въ Арменіи мы увѣрены, что совѣтроссія приметъ всѣ мѣры, чтобы поставить предѣль Вашей кровавой расправѣ и предложить немедленно прекратить разстрѣливаніе нашихъ товарищей освободить всѣхъ задержанныхъ. Объ этомъ сообщить намъ черезъ нашего товарища Сергѣя Арк. ВАРТАНОВА если въ двухнедѣльный срокъ отвѣта не

послѣдуетъ то это нами будетъ учтено, какъ желаніе продолжать ту же политику ц.к. Азеркомпар преду... (Ми)коянь представ. К.Па Костандянь и представ. ревоенкома Арменіи Авис.

Перехвачена отъ “Бакинской” Радиостанціи.-
(Ձեռագիր անընթեռնելի լրացում)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 53, թ. 31; անընթեռնելի

Doc.III-15

ՕՐՁՈՆԻԿԻՋԵԿԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԼԵՆԻՆԻՆ ԵՎ ՍՏԱԼԻՆԻՆ
Հայաստանում մայիսյան ապստամբության ձախողումից հետո
բոլշևիկների՝ իբր հարյուրներով իրականացվող գնդակահարությունների,
հազարներով ձերբակալվածների մասին, և որպես դրան համարժեք
հակաքայլ՝ Մոսկվա բանակցությունների մեկնած Հայաստանի պետական
պատվիրակությանը ձերբակալելու նպատակահարմարության մասին
(7 հունիսի, 1920թ.)

8/VI

т.Склянскому копия послана т.Троцкому
Вам для сведения.

Копия No. 4184
Дело 2
Москва-Кремль Ленину.

Из 14 Теконта

171 303 5/6 21 10

Принята 7.У1 13/35

Телеграмма

Москва т.ЛЕНИНУ СТАЛИНУ.

Начиная с 1-го мая прошедшего исключительно под лозунгами коммунистических организаций Р.К.П. в Армении перед Рабоче-Крестьянскими массами стал вопрос о власти знамя восстания первый поднял Александрополь где и был выделен военно революционный Комитет Армении. 3-го мая власть в Александрополе и его районах находилась фактически в руках местных коммунистов 10 мая приказом военревкома Армении была объявлена Советская власть, Дашнаков низвергнутой одновременно с объявлением Армении Советской восстают Карс и Саракамыш объявляя также Советскую власть правительство Армении разгромив в Эривани нашу организацию арестом всех товарищей предвинуло верные силы свои из Мазурио и убежавших в Армению Деникинских офицеров и Турецко Армянских бежвнцев спекулянтов во главе с палачем Себу против Революционного Александрополя после нескольких боев данных правительству его войскам революционные силы были поражены и 14 мая Советская власть в Армении пала Саракамыш держался до 19 мая и только после натиска правительственных войск Советская власть и там была разгромлена вся Армения была объята огнем восстания, воостал новый боязет казак, где до сих пор держатся повстанцы временное торжество контр-революции в Армении понесло сотни жизней наших лучших товарищей в Красном районе разстрелено триста человек в самом Карсе по приговору Дашнакского Трибунала

лучшие наши товарищи в нескольких десятках расстрелянных массовый расстрел в Александрополе и его районах по всей Армении ныне царствует ногайка Маузеристов Дашнаков оставшихся в живых товарищей с их семьями арестовали, тюрьмы Армении переполнены тысячами красных постанцев и их семей подвергшихся избиению и грабежу из Казаха бежавшие от Дашнаков крестьяне нашли братский приют у крестьян Советского Азербайджана повстанцы в Казахе в количестве 660 человек ведут жестокую борьбу и поныне против правительственных войск ими арестованы помощники министра внутренних дел МАКОСЯН, бывш. начальник Вичерахльской контр-разведки ДЖИГИТЯН и другие, которых держат как заложников идет страшная расправа было желательно доложить на Армению воздействовать на менее полагаю что было бы не лишним арестовать Армянскую делегацию.

ОРДЖОНИКИДЗЕ.

ЦПА ИМЛ, ф.461, оп. Ед.хр.33505,
Машинописная копия (подлинная)
вб

Верно : подпись
20/IV-57

ՀԱՍՏ. Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ. 13-14; սխրհիսուցիր

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԳՐԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԶԵԿՈՒՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Օրջոնիկիձեի հետ ունեցած տեսակցության վերաբերյալ, որտեղ շոշափվել են հայ-ռուսական, հայ-ադրբեջանական հարաբերություններին և տարածաշրջանային գործընթացներին առնչվող մի շարք հարցեր (18 հունիսի, 1920թ.)

Պատճեն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ

ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

No 904

“18” Հունիսի 1920թ

Հունիսի 12-ին, ցերեկվա ժամը 1-ին տեսակցություն ունեցա Որժոնիկիձեի հետ: Տեսակցությանս նպատակն էր բանտարկյալների վիճակը պարզել, ըստ կարելույն փոխանակություն առաջարկել յեվ ապա նրանից հասկանալ Սովետական իշխանությունների վերաբերմունքը դեպի Հայաստանը յեվ նորա ներկայացչությունը: Յես նրան պատմեցի մեր բանտարկության, Միսսիայի շենքի խուզարկության մասին, մի առ մի թվեցի Միսսիայից տարած իրերն ու գույքը յեվ վերջում ավելացրի, վոր ըստ յերեվոյթին մենք այստեղ ճանաչված ենք իբրեվ անկախ պետության ներկայացչություն, բայց յերբ չեն վերադարձնում մեզնից տարած իրերը յեվ ընդհանրապես մեզ կտրված են պահում դրսի աշխարհից ու Հայաստանից, Միսսիան բնականորեն զրկվում ե իսկական գործունեություն ցույց տալու հնարավորությունից: Ապա յես խոսեցի բանտարկյալների ու բանտարկությունների մասին, վորոնք մեծ մասամբ ուղղված են Սովետական իշխանության նկատմամբ վորյեվե հանցանք չգործած մարդկանց դեմ, ինչպես Ադրբեջանի Ռեվկոմի նախագահ Նարիմանովն որերում բանտում հայտարարել էր բանտարկյալներին, այլ լոկ միայն այն պատճառով վոր դոքա պատկանում են վորոշ կուսակցության, նրանք այստեղ մինչեվ այժմ Սովետական իշխանության դեմ չեն պայքարել: Բանտարկվածների մեջ կան նայեվ Հայաստանից բերված վեց հոգի:

Որժոնիկիձեն այստեղ ինձ ընդհատեց, ասելով թե իրան հայտնել են, վոր այստեղ բանտարկված ե նայեվ մի ինչ վոր Մանասյան:

Յես անմիջապես վրա բերի, վոր այո, դա հենց այն Մանասյանն ե, վորի հետ դուք միասին բանտում նստած եք յեղել յեվ ճանաչում եք: Յես ձեզ խնդրում եմ վորյեվե կերպ նորա հետ տեսնվել , ինչպես այդ դուք հարմար կը տեսնեք: Որժոնիկիձե-ինձ ներեցեք, վոր յես բոլոր հարցում-

ներին պաշտոնապես չեն կարող պատասխանել, բայց կասեմ, իբրեւ կոմունիստ: Ձեր կառավարությունը Հայաստանում տուկալի պայքար է մղում կոմունիստների դեմ յեւ ինչպես Հայաստանից յեկած մեր ընկերներն են պատմում, անխնա կերպով նրանց վոչնչացնում է: Յես, ի հարկե, այնքան միամիտ չեմ, վոր մտածեմ թե մի կառավարություն չպետք է պատժի յերբ յոր դեմ ապստամբում են: Ի հարկե Հայաստանի կառավարությունը չպետք է շոյեր ապստամբների գլուխը, դա նորա իրավունքն է, բայց մյուս կողմից մենք ել մեզ իրավունք ենք վերապահում ամեն կերպ ճնշել նրան դրսում ձերբակալություններով, նեղելով, պատանդներ առնելով յեւ այլն: Հայաստանում շարժումը ինքնաբերաբար է առաջ յեկել: Մեր կողմից վորյեվէ փորձ ներսից պայթեցնելու չի յեղել յեւ մեր գորքերը Հայաստան չեն մտել:

Հարությունյան- Դուք, ի հարկե, լավ գիտեք, թե ձեզանում ինչպես սիրում են ագիտացիոն նպատակով սեփական հաջողությունները մեծացնել յեւ հակառակորդներին նսեմացնել: Ներեցեք ինձ, բայց յես ձեր ընկերների տված տեղեկություններին չեմ վստահում. նոքա այստեղ թերթերում գրեցին, վոր իբր թե Հայաստանում 2000 բոլշեվիկ են կոտորել յեւ շատ շատերին ել բանդերն են լցրել. Դուք ել հասկանում եք, վոր սա ճշմարտություն չի կարող լինել: Իսկ վոր կարմիր ռուս գորքերը մտել են Հայաստան, այդ մասին նույնիսկ ձեր թերթերում գրվեց այստեղ յեւ հայտարարվեց, վոր բարձրից ստացված հրամանի համաձայն գորքերը յես քաշվեցին դեպի սահմանագիծը:

Որժոնիկիձե- Այո, մի փոքրիկ հեծելագունդ գնացել եր մինչեւ Քարվանսարա յեւ անմիջապես վերադարձել, վորից հետո, ինչպես մեր ընկերներն են պատմում, Հայաստանի գյուղացիությունը դժգոհ է մնացել, վոր ռուս գորքերը իրանց չեն ոգնում յեւ մենակ են թողնում պայքարի մեջ: Հայաստանում արդեն սկսված է քաղաքացիական կռիվ յեւ հայ կոմունիստները կռվում են կառավարության դեմ:

Հարությունյան- յես վորքան գիտեմ քաղաքացիական կռիվը դասակարգային բնույթ պիտի ունենա: Դուք գիտեք, վոր Հայաստանում դասակարգային կռիվ չկա, այլ կան մի խումբ մեծամասնականներ, վորոնք դժգոհների ոգնությամբ կամենում են կառավարության տապալել յեւ Սովետական իշխանություն հաստատել /հավանության նշան է ցույց տալիս/:

Որժոնիկիձե- Այսոր Ադրբեջանը Վրաստանի հետ խաղաղության դաշինք ստորագրում է, հետեւաբար մենք մի ամբողջ ֆրոնտից ազատվում ենք: Ներքին կռիվները կամաց-կամաց վերջանում են: Գանձակի շարժումը մենք ճնշեցինք Ղարաբաղում ել խաբված գյուղացիությունը այժմ աստիճանաբար զգում է յոր սխալը յեւ սկսում է բեգական հողերը գրավել: Շուտովմենք Ադրբեջանում կունենանք իսկական քաղաքացիական կռիվ: Բայց ինչպես պիտի լինի Հայաստանի հետ հարաբերությունը յեւ

յերբ պիտի Հայաստանի ու Ադրբեջանի միջեւ խաղաղություն կայանա: Ձեր ներկայացուցիչները Ռոստովից անցել են Մոսկվա, բայց յես այստեղ առաջարկեցի Ադրբեջանի Ռեվկոմին Հայաստանի հետ բանակցություններ սկսել: Այն ժամանակ, յերբ Հայաստանից հեռագիր ստացվեց բանակցությունների սկսելու մասին, համաձայնություն չը կայացավ միայն տեղի վերաբերությամբ յեւ վերջին հեռագրի պատասխանը Հայաստանից չստացվեց յեւ այդ պատճառով ել բանակցությունները չսկսվեցին ու այդ հարցը մնաց առկախ: Այժմ յես հեռագիրներ եմ ստանում մեր ընկերներից, վորոնք ինձ հաղորդում են հայերի գործողությունների մասին: Յեւ վորովհետեւ մենք պարտական ենք Ադրբեջանի սահմանները պաշտպանել, ուստի յեւ ամեն մի փորձ հայերի կողմից Ադրբեջանի շահերը վնասելու՝ մեր կողմից յսիստ դիմադրության կը հանդիպի յեւ հանդիպում ել ե: Ղազախի կողմից մեր նաչդիվը ինձ գրում ե, վոր այստեղ հայ կոմունիստներից մի գորեղ բանակ ե կազմվել, վորը կատաղի կոիվ ե մղում Հայաստանի դեմ: Այսոր նույնպես հեռագիր եմ ստացել, վոր բազմաթիվ հայկական զորամասեր անցել են Ադրբեջանի սահմանը յեւ գրավել են Գետաբեգի պնձահանքերը: Այսոր տեղեկություն ե ստացել, վոր հայկական զորամասերը մոտենում են Թովուզին: Թարթարից ինձ հեռագրում են, վոր մերոնք կոտրել են հայկական զաստավան-վոր բաղկացած են յեղել հայ յեւ ռուս ռֆիցերներից, վորոնք, ինչպես տեղեկագրում են, հայկական տառերով ռուսական պագոններ են ունեցել: Այս ամենը ցույց ե տալիս, վոր Հայաստանի կառավարությունը չի ուզում Ադրբեջանի հետ յաղաղ ապրել: Յես ձեզ հայտարարում եմ, վոր Ռուսաստանի Սովետական իշխանությունը ամենեվին մտադրություն չունի յուր գորքերով Հայաստանը գրավելու: Թե ինչ դիտումներով՝ այդ մի կողմը թողնենք, բայց յեւ այնպես մենք ձեր ներքին գործերի մեջ չենք յառնվելու: Բայց ընդունեցեք, վոր մենք այստեղ նստած չենք կարող անտարբեր կերպով նայել, թե ինչպես Հայաստանում սոսկալի կերպով հայաձվում են մեր ընկերները յեւ ինչպես Հայաստանի գորքերը անցնում են Ադրբեջանի սահմանը: Այս ամենը ի նկատի առնելով՝ յես մտածում եյի հեռագրեյ Մոսկվա, վորպեսզի ձեր պատվիրակությունը կալանավորեն այնտեղ: Ամենից լավը կլիներ այն, վոր նոցա Հայաստանի կառավարությունը հնարավորություն տար մեր ընկերներին հեռանալ Հայաստանից յեւ ապա ժամանակավորապես մնան այն սահմանների վրա, վորը նախկին Ադրբեջանի կառավարության որով բռնված ե յեղել ու մի վորյեվե կերպով յաղաղություն հաստատել Ադրբեջանի հետ: Մենք Վրաստանի հետ հաշտություն կնքելիս պայման դրինք, վոր մեր կուսակցությունը Վրաստանում յեզալ լինի:

Հարությունյան - Զարմանալի յե, վոր դուք ուրիշներին այդպիսի առաջարկ եք անում, բայց ինքներդ ձեր տերիտորիայի վրա ուրիշ կուսակցությունների գոյություն չեք հանդուրժում: Գալով ձեր

շոշափած բոլոր մյուս հարցերին, յես պիտի ասեմ, վոր դժբախտաբար Ղարաբաղի անցքերից սկսած՝ յես կատարելապես կտրված եմ Հայաստանից յեվ չգիտեմ թե ինչ ե կատարվում այնտեղ: Բայց յեթե ինձ հնարավորություն տրվեր կամ մի մարդ ուղարկել Հայաստան յեվ կամ անձամբ գնալ, գուցե հնարավոր լիներ բանակցություններ սկսել յեվ ձեր հարուցած խնդիրներից շատերը լուծել:

Ուրժ.- Յես կարծում եմ, վոր ձեզ հնարավորություն կտան մարդ ուղարկելու յեվ ապա ժպիտով ավելացնում ե, թե ձեզ անձամբ գնալու յերեվի թույլ չեն տալ:

Վարդ.- Մարդ ուղարկելով կամ գրելով յես չեմ կարող այն անել, ինչվոր անձամբ կարող եյի: Յեթե այստեղ կասկածում են, թե յես կարող եմ չվերադառնալ՝ շատ են սխալվում, վորովհետեմ յես ազնիվ խոսք կտամ յեվ կը վերադառնամ: Յես վորյեմբե բանից յերկյուղ չունիմ: Կարող եյինք մենք որինակ բանտարկյալների փոխանակություն կատարել:

Որժոնիկիձե.- Շատ լավ: Թող Հայաստանի կառավարությունը ազատի Շախթախտինսկուն, իսկ այստեղ մենք կազատենք Մանասյանին:

Վարդյունյան.- Համաձայն եմ: Ուզում եք հեռագրենք ձեր յեվ իմ ստորագրությամբ:

Որժոնիկիձե. – Սպասեցեք, այս բոպեյիս խոսեմ Նարիմանովի հետ յեվ մի քանի բոպեյից հետո վերադառնալով հայտնվեց, վոր նրանք համաձայն են: Դուք յեվ Նարիմանովը կը հեռագրեք յեվ փոխանակությունը կը կատարվի:

Վարդյունյան.-Վոչ, յես ցանկանում եմ, վոր դուք ել ստորագրեք հեռագիրը յեվ փոխանակությունը կատարվի Վրաստանի սահմանի վրա:

Որժոնիկիձե. պատասխանեց, վոր ինչ հարկ կա Վրաստանի սահմանի վրա կատարել փոխանակությունը, ինքը յերաշխավորում ե Մանասյանի համար յեվ խոստանում ե յուր վագոնով տանել Վլադիկավկազ յեվ այնտեղից ճանապարհեն Թիֆլիս: Այսոր յես ժամը 5-ին Նարիմանովի հետ տեսնվելու եմ. Այդ մասին մանրամասն կը խոսեմ յեվ հետեվանքի մասին ձեզ կը տեղեկացնեմ:

Այնուհետեմ մեր խոսակցությունը դարձավ ընդհանուր քաղաքական հարցերի շուրջը: Որժոնիկիձեն ինձ ասաց, թե Փոքր-Ասիայի տաճիկ ապստամբներին իրանք անհրաժեշտորեն ոգնություն պիտի հասցնեն՝ զենք յեվ ռազմամթերքներ պիտի ուղարկեն յեվ կարծես ուզում եր իմանալ, թե հնարավոր չե Հայաստանի վրայով կատարել այդ փոխադրությունը: Իմ հարցումին, թե «Կարմիր Անատոլիային», նա պատասխանեց, թե մենք պիտի ոգնենք, վորովհետեմ նոքա կռվում են Անտանտի դեմ, ուրիշ նպատակ չունենք: Յես ասացի, վոր շատ դյուրությամբ այդ փոխադրությունը կարող եք կատարել Վարաստանի վրայով, մանավանդ վոր արդեն խաղաղության դաշինք եք կապել, ավելացնելով վոր տաճիկները զենքի յեվ ռազմամթերքի կարիք հազիվ թե ունենան, ընդհակառակը նո-

քա մարդկային կարող ուժերի կարիք ունեն: Մեր խոսակցության ընթացքում նա հայտնեց, վոր Մուստաֆա Քեմալը մեծ ուժ չունի յեվ Հայաստանի կառավարությունը իզուր ե վախենում տաճիկներից: Նոքա անկարող են հարձակվելու Հայաստանի վրա: Ինքը նոր ե նամակ ստացել յեվ ամենաճիշտ տեղեկություններ ունի (ձեռագիր լրացում)

Դառնալով Պարսկաստանում տեղի ունեցող անցքերին յեվ Քուչուկ խանի կոմունիստական ծրագիր ընդունելու խնդրին, վորի մասին տեղիս կոմունիստական թերթերը գրում եյին, Որժոնիկիձեն պատասխանեց, վոր Քուչուկ խանը չի կարող կոմունիստական ծրագրով քաղաքական գործունեություն ունենալ յեվ նա կոմունիստ չե, այլ մի սուկ հայրենասեր, վորի նպատակն ե մաքրել յուր հայրենիքը ոտար շահագործողներից, գլխավորապես անգլիացիներից: Քանի վոր այդ այդպես ե, մենք պարտավորություն ենք զգում նրան ըստ ամենայնի ոգնել յեվ ոժանդակություն ցույց տալ յուր քաղաքական ծրագիրն իրագործելու մեջ: Ճիշտ ե, պարսկական «Աղալեթ» կազմակերպությունը ցանկանում եր անմիջապես ձեռնամուխ լինել Պարսկաստանում կոմունիստական իշխանություն հաստատելու գործին, բայց յես նրանց հասկացրի, վոր ներկա պայմաններում հնարավոր չե Պարսկաստանում այդպիսի քաղաքական կազմակերպություն ստեղծել: Պարսկաստանը ազգային քաղաքական անկախ պետական կազմակերպություն պիտի ունենա, վորին յեվ ձգտում ե Քուչուկ խանը: Յեթե հաջողվի Շահին տապալել ու անգլիացիներին դուրս քշել մենք շատ գոհ կլինենք:

Շարունակելով մեր խոսակցությունը Որժոնիկիձե նույն կարծիքը հայտնեց նայել Ադրբեջանի վերաբերմամբ: Նորա կարծիքով զուտ կոմունիստական քաղաքական կազմակերպություն Ադրբեջանում յեվս հազիվ թե հաջողություն գտնի: Ադրբեջանն յեվս վերջ ի վերջո պիտի ձգտի ազգային քաղաքական ազատության:

Մեր խոսակցության վերջում նա խոստացավ հաջողեցնել թե բանտարկյալների փոխանակությունը յեվ թե Հայաստան սուրհանդակ ուղարկելու խնդիրը: Սորանով ել վերջացավ մեր տեսակցությունը Որժոնիկիձեյի հետ:

Դ Ի Վ. Հարությունյան

Ք. Առաքելյան

Պետ. Կենտ. Արխիվ: «Հ. Հ. Դիվանագիտության ներկայացություն Ադրբեջանում քաղաքական գրությունների մասին», գործ 805, եջ 12

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 200, ց. 2, գ. 112, թ. 8-13; ավերնագիր

Doc. II-17

ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ 11 ԲԱՆԱԿԻ 20 ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ՇՏԱԲԻ ՊԵՏԻՆ
Հրահանգվում է դաշնակցականների դեմ պայքարող հայկական
ապստամբական ջոկատի կազմի մեջ ներմուծել կոմունիստ
մահմեդականների, որպեսզի նրանք համատեղ պայքարով օրինակ
ծառայեն աշխատավոր զանգվածների համար, և դրանով
հնարավորություն տրվի հետագայում հայկական ջոկատների կազմի մեջ
ներգրավել արդեն նաև անկուսակցական մահմեդականների
(16 հունիսի, 1920թ.)

Дело АКА 263-180 лист 6.

Наштадиву 20 16 июня 1920 года Баку.

Наштарм приказал в действующий против дашнаков армянский повстанческий отряд влить мусульман коммунистов дабы эти лучшие представители трудящихся сблизившись в условиях борьбы за общее дело способствовали своим примером искоренению национальной розни между армянскими и татарскими пролетариями и заразившим своим примером беспартийные массы тем самым дали бы возможность в будущем безболезненно производить влияние в армянские повстанческие отряды беспартийных труженников мусульман.

Нр. 01391/оп.

За Начоперодарм XI
Военком.

Дело АКА 263-180 лист 7.

В. Срочно. телеграмма № 01395/оп. Штаба XI армии
Отделение оперативное. Баку 16-6-20г. 16 час. 25 мин.
Начвосоарм XI.

Наштарм приказал эшелон с третьим батальоном 251 стр. Полка немедленно вернуть обратно на ст. Зубовская.

За Начоперодарм Якубчик.
Военком /подписи нет/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 96, թ. 2; սերենսագիր

Doc.III-18

ՀՈՂՎԱԾ ԲԱՔՎՈՒՄ ԼՈՒՅՍ ՏԵՄՆՈՂ «ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ» ԹԵՐԹՈՒՄ
Կատեգորիկ կերպով շեշտվում է, որ Խորհրդային Ռուսաստանը ոչ մի
պարագայում չպետք է որևիցե համաձայնության եզրեր գտնի
Հայաստանի իշխանությունների հետ, այլ բոլոր իրավունքներն
ունենալով միջամտելու Հայաստանի ներքին կյանքին, պետք է վերջ դնի
այնտեղ դաշնակցական իշխանությանը
(17 հունիսի, 1920թ.)

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐԸ ԳՈՐԾԻ ՎՐԱ ՅԵՆ.

Դաշնակների կառավարությունը ուղարկել է իր ներկայացուցիչներին
Մոսկվա Խորհրդային Ռուսաստանի հետ հաշտություն կնքելու համար:

Ներկայացուցիչները ճանապարհվել են յերկու յերեք շաբաթ սրանից
առաջ: Նրանց վարակել է վրաց մենշեվիկների որինակը: Ինչ կարող է
ավելի դուրեկան լինել, քան ճանապարհորդել մինչեւ Խորհրդային Ռու-
սաստանի մայրաքաղաք: Մի յերկու որ գրուցել Չիչերինի հետ, ձեռնատու
հաշտության պայման կնքել, վորով ճանաչվի դաշնակցական իշխանու-
թյան սովերեն իրավունքը „Մեծ Հայաստանի,, տերրիտորիայի վրայով
հաղթական դեմքով տուն վերադառնալ ի ցույց նախանձ հարեվանների:

Խատիսյանի կառավարությունը հետեւել է պ. Ժորդանիայի որինա-
կին, իսկ դաշնակների պատվիրակությունն իսկ յեվ իսկ գնացել է վրաց
դիվանագետ պ. Ուրաբաձեյի ուղիով: „Հաշտության յեվ բարեկամու-
թյան, առաքյալները Մոսկվա յեն անցել, առանց հայտարարելու իրենց
միսիայի մասին, առանց աղմուկի հանգիստ ու համեստ,,:

Իրենց բոլոր բազմաթիվ առավելություններից բացի, դաշնակները
հմուտ ու ճարպիկ մարդիկ են: Նրանք Մոսկվա հասան, բայց այնուհե-
տեվ նրանց հետքը կորավ: Թե ինչ դրության մեջ են նրանց գործերը,
բանակցություններ վարել է արդյոք նրանց հետ բանվորա-գյուղացիա-
կան կառավարությունը, ստորագրված է արդյոք վորյեվե պայմանագիր
Խորհրդային Ռուսաստանի յեվ դաշնակցական Հայաստանի միջեւ,-
այս բոլորի մասին վոչինչ հայտնի չէ: Լուրեր են պտտվում, վոր պ. Խա-
տիսյանի ներկայացուցիչները Մոսկվայում ցնձալիր ընդունելություն չեն
գտել նրանց հետ չեն կամեցել խոսել: Թեյեվ սա շատ հավանական է,
բայց դժբախտաբար չի կարելի բացարձակապես պնդել, վոր դաշնակ-
ների ներկայացուցիչների ուխտագնացությունը Մոսկվա փառավոր
կերպով խորտակվել են:

Ով կարող է իմանալ թե ինչպիսի խայտառակ կոմեդիա յեն խաղում
արյունարբու կեղծավորները Ռուսաստանի պրոլետարական կառավա-
րության առաջ: Ոգտվելով այն հանգամանքից, վոր Մոսկվայի ընկերնե-

րը տեղյակ չեն դաշնակցության Հայաստանում կատարած „փառավոր քաջագործություններին յեվ հերոսական գործերին, ոգուվելով, վոր աշխատավորական Ռուսաստանի ուշադրությունը դարձված ե արեվմտյան ճակատի յեվ ժողովրդական տնտեսությունը փրկելու կողմը դաշնակցականների ներկայացուցիչները ամեն կերպ կաշխատեն թեկուզ մի կտոր թուղթ ձեռք բերել այն մասին, վոր Խորհրդային Ռուսաստանը ճանաչում ե նրանց անկախությունն ու տիրապետությունը Հայաստանում: Ով պետք ե Մոսկվայում նրանց մերկացնի:

Հայաստանի բանվորության ու գյուղացիների իսկական ներկայացուցիչները մասամբ նահատակվել են տանջալից մահով, մասամբ ել շարունակում են հերոսական կռիվ մղել գազանացած բռնակալների դեմ, դաշնակների լծի տակ հյուծված Հայաստանում:

Վոչ վրք չկա, վոր Ռուսաստանի պրոլետարական իշխանության առաջ պատռի դիմակը նրանց կեղտոտ դեմքից, յեվ այս հանգամանքի մեջ մեծ վտանգ ե թագնված Հայաստանի հեղափոխության համար:

Խորհրդային Ռուսաստանի միջազգային քաղաքականությունը վրորշում ե վոչ միայն դասակարգային համերաշխության, սկզբունքով դեպի ճնշված աշխատավոր մասսաները: Հայտարարելով ազգերի ազատ ինքնորոշման սկզբունքը, Խորհրդային Հանրապետությունը չի կարող սվինների յեվ միայն սվինների ուժով բուրժուական յերկրների բանվորներին ու գյուղացիներին ազատագրել:

Բայց ներկա դեպքում բոլոր փաստերը աղաղակում են, վոր դաշնակցությունը ու նրա կառավարությունը իրավունք չպետք ե ունենան ժողովրդի անունից խոսելու յեվ նրա կամքն արտահայտելու: Հրապարակի վրա յեն դրված բոլոր առիթները, վորոնք թույլ կտան Խորհրդային Ռուսաստանին միջամտելու Հայաստանում յեռացող քաղաքացիական կռվին:

Յեվ իրավ չի կարելի ճանաչել այն իշխանության, սուվերենիտետն, վորի դեմ ե բարձրացել ամբողջ աշխատավոր Հայաստանը- բոլոր գյուղացիներն ու բանվորները, մի իշխանության, վորն իր անասելի հանցագործությամբ ապացուցել ե, վոր իր տիրապետությունը կարճատեվ պետք ե լինի, վորն արյան ծովում խեղդել ե Հայաստանի առաջին բանվորա-գյուղացիական հեղափոխությունը:

Դեռ մինչեվ այժմ շարունակում են վրեժ լուծել հեղափոխական ժողովրդից: Դաշնակների հակա-հեղափոխության սարսափների առաջ նսեմանում են Հունգարիայի յեվ Ֆինլանդիայի սպիտակ գվարդիական գազանությունները: Հարյուրավոր գնդակահարված հեղափոխական մարտիկները, հարյուրավոր ու հազարավոր բանտերում տառապող ընկերները, հազարավոր քայքայված ընտանիքներ, տասնյակ այրված ու ավերված գյուղեր, վրտեղ ապրում եյին ռուսներ, թյուրքեր ու հայեր,

բռնաբարված կանայք- ապստամբված բանվորների ու գյուղացիների կանայք, քույրերն ու աղջիկները,- այս բոլորը պահանջում են վրեժ առնել ստոր բռնակալներից յեվ շարունակել կռիվը մինչեվ դաշնակցական գարշանքի վերջնական վոչնչացումը:

Համաժողովրդական ապստամբության առաջին փորձը ճնշված է, խեղդված է աշխատավորների արյան մեջ, բարձրանում է բանվորա-գյուղացիական հեղափոխության նոր ու հզոր ալիքը: Նրան չեն կարող դիմադրել բռնակալ դաշնակցականները:

Հայաստանի ծայրագավառներում արդեն սկսվել են հեղափոխականների առաջին ընդհարումները „մաուզերիստների,, հետ: Նրանք խոստանում են աճել ու դառնալ հսկայական քաղաքացիական կռիվ, վորի ժամանակ աշխատավորները թույլ չեն տա, նորից իրենց հաղթելու: Առաջին պարտության դասը չափազանց խրատական է: Ապստամբների հեղափոխական զգացմունքին կմիանա անհագ վրեժխնդրության զգացմունքը: Տանջված զոհերի արյունը ամուր կապել է նոր հեղափոխական շարքերը, վորոնք յեկել են հներին փոխարինելու:

Այսպիսի պայմաններում չի կարող յեվ չպետք է հաշտություն կայանա Խորհրդային Ռուսաստանի յեվ այժմյան դաշնակցական իշխանության մեջ: Ռուս. Խոր. Ֆեդ. սոցիալ-հանրապետության հաշտության պայմանագիրը Հայաստանի հետ այժմ կարող է ծանր հարված հասցնել Հայաստանի հեղափոխական շարժմանը: Պետք է վերջ դնել դաշնակների իշխանությանը: Իսկ դրա համար մի բան է պահանջվում. Ջճանաչել նրա տիրապետության իրավունքը հայ ժողովրդի նկատմամբ:

Դաշնակցությունը վերջ է դրել իր պատմական զարգացման ամենակեղտոտ յեվ արյունալի հանցագործությամբ, վորին նա միայն ընդունակ է յեղել: Նրա դերը կատարված է: Պետք է միայն ոգնել Հայաստանի բանվորներին յեվ գյուղացիներին, վորպեսզի նա դաշնակների վերջին գաղտնությունները դարձնի այդ կուսակցության կյանքի վերջին արտահայտությունը:

— — — — —
„ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ,, Նո. 25.
17-ին հունիսի 1920թ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.4, գ.68, թ.13-14; մեքենագիր

Doc.III-19

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՇՏԱԲԻ ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մոլոկաններով բնակեցված գյուղերը գործակալներ են ուղարկվում
հակապետական շարժում կազմակերպելու համար
(հունիս-հուլիս, 1920թ.)

По агентурнымъ свѣдѣніямъ, молокане селеній ДЖЕЛАЛЬ-ОГЛЫ, НОВО-ПОКРОВКА, НИКОЛАЕВКА и ГЕРГЕРЫ во время нашихъ больше витскихъ событій, готовы были перейти на сторону большевиковъ Настроеніе у этихъ молочанъ анти-правительственное многимъ распоряженіямъ не подчиняются. Вообще всячески саботируютъ дѣйствія властей и враждебно относятся къ Правительству. Имѣютъ постоянную связь съ Нейтральной Зоной. Ни власть ни пограничная стража не способны бороться съ этимъ Въ этотъ районъ присылаются агенты съ большими деньгами для организациі движенія. По свѣдѣніямъ, сейчасъ провѣряю... вѣ сел. ВОРОНЦОВКА и НОВО-ПЕТРОВКА организовываются регулярные войска, имѣется готовый отрядъ изъ 1500 солдатъ отъ этихъ двухъ сель. Постоянно идуть занятія, ученіе и т. д. Лозунгъ такой: “Ни Грузія, ни Арменія”.

Върно: Помощникъ Нач-ка Развѣдны-вательнаго От-нія Штаба
Командующаго Войсками,
ПОДПОРУЧИКЪ *подпись Назарбеков*
Ձեռագրով *секретно*
Въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ.
Для свѣдѣнія препровождается

Врид. Начальника Развѣдывательнаго Отдѣленія Штаба
Командующаго Войсками, Поручикъ по адм. *подпись Овакимян*
Помощникъ, подпоручикъ */подпись/ Назарбеков*

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.26, թ.244; անթիվագիր

Doc.III-20

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԿՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆԸ

Տեղեկացվում է, որպեսզի վերջինս իր կողմից իրեն հուզող հարցերի
վերաբերյալ առաջարկներ ներկայացնի՝ կայանալիք հայ-ադրբեջանական
կոնֆերանսում քննարկելու համար
(5 հուլիսի, 1920թ.)

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅԱՆ

Երեւան, „5,, Յուլիսի 1920թ.
No. 4023

ՇՏԱՊ

Շրջաբերական
ՆԵՐՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹԵԱՆ.

Մօտիկ օրերն տեղի է ունենալու Հայ-Ադրբեջանեան Կոնֆերանս
ուր պիտի լուծի երկու երկիրների միջեւ գոյութիւն ունեցող տերրիտօ-
րեալ, քաղաքական, տնտեսական եւ այլ հարցերը:

Պ. Մինիստրը խնդրում է շտապ պատրաստել գրաւոր զեկուցումը
Ձեր Մինիստրութեան հետ կապ ունեցող այն հարցերի մասին որոնք
կարելի է Կոնֆերանս դնել: Ձեկուցումի մէջ պետք է մտցնել նաև այն
առաջարկները որոնց իրականացումը Կոնֆերանսի միջոցով ցանկալի
է համարում Մինիստրութեանդ կողմից:

Ձեկուցումը պիտի ներկայցի Ձեր ներկայիչի միջոցով Հինգշաբթի
/Յուլիսի/ Արտաքին Գործերի Մինիստրութեան մէջ ժամի 5-ին կայա-
նալիք ժողովին:

ԸՆԴ ՀԱՆՈՒՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ Ա. Տէր-Յակովբեան
(ստորագրություն)

ԴԻԻԱՆԱՊԵՏ Վ. Սարպէյեան
(ստորագրություն)

(Փաստաթղթում առկա են անընթեռնելի ձեռագրով լրացումներ)

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 23, թ. 28; մէքենսագիր

Doc.III-21

ՔԱՂՎԱԾՔ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀՀ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՄԻՍԻԱՅԻ ԶԵԿՈՒՅՑԻՑ

Տեղի բոլոր հայկական գյուղերում հայտարարված է մոբիլիզացիա՝
Հայաստանի դեմ պայքարող զորամիավորումներ ստեղծելու համար
(5 հուլիսի, 1920թ.)

Ք Ա Ղ Ի Ա Ծ Ք

Բագրի Դիվանագիտական Միսսիայի
զեկուցումից Աղըրբեյջանի ներքին կացութեան եւ Միսսիայի դրութեան
մասին: 5 յուլիսի 1920.

5. Բոլոր հայ գիւղերում, ինչպէս եւ Բագում յայտարարած է
մօբիլիզացիա, գլխաւորապէս Հայաստանի դէմ շարժելու նպատակով:
Ձինւորները մտնում են շարքերը մեծ մասամբ վախից /սաստիկ
տերրօր է/, միւսներն էլ տնտեսական միջոցներից զուրկ լինելու
պատճառով, շատերն էլ ցանկանալով այդ ձեւով անցնել Հայաստան:

6. Բոլոր կարմիր զօրքերից հետ են կանչում հայ զինւորներին
Նարիմանովի պահանջմամբ, որ իբր թէ հայերը պրօվակացիա են
սարքում եւ լարում ոռու զինւորներին թիւրքերի դէմ:

Բագում հայ զինւորական խմբերի կազմակերպումը յանձնւած է ուսանող
Յոլակ Ամատունուն:

Իսկականի հետ ճիշտ է

Գ Ո Ր Ծ Ա Վ Ա Ր ստորագրություն

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 23, թ. 30; մէքենագիր

Doc.III-22

ՔԱՂՎԱԾՔ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀՀ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՄԻՍԻԱՅԻ ԶԵԿՈՒՅՑԻՑ

Հայ բոլշևիկները մեծ ուշադրություն են դարձնում Ղարաբաղի և
Զանգեզուրի վրա և մասնավորապես, ըստ Բունիաթ Ջադեյի հեռագրի,
Ղարաբաղի, Զանգեզուրի և Նախիջևանի բնակչությունը խնդրում է այդ
տարածքները միացնել Խորհրդային Ադրբեյջանին
(5 հուլիսի, 1920թ.)

Ք Ա Ղ Ի Ա Ծ Ք

Բագրի Դիվանագիտական Միսսիայի
զեկուցումից Ադրբեյջանի ներքին կացության եւ Միսսիայի դրության
մասին: 5 յուլիսի 1920.

9. Հայ բոլշևիկները մեծ ուշադրութիւն են դարձնում Ղարաբաղի եւ
Զանգեզուրի վրայ: Այնտեղ ուղարկած են մեծ քանակութեամբ
պրօպօզանդիստներ: Վերջերս իբրեւ Կօմիսսար Շուշի է ուղարկած
Քիմիկոս Յակովբ Յովհաննիսեան, որը գաղափարական կօմունիստ է:
Ամսոյս 23-24 ին Բունիաթ Ջադեյն հեռագրել էր Շուշուց, որ Ղարաբաղի,
Զանգեզուրի եւ Նախիջեանի ժողովուրդները ընդունել են Սովետական
իշխանութիւնը եւ խնդրում են միացնել Ադրբեյջանին:

Իսկականի հետ ճիշտ է

Գ Ո Ր Ծ Ա Վ Ա Ր ստորագրություն

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 23, թ. 31; մեքենագիր

Doc.III-23

ՔԱՂՎԱԾՔ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀՀ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՄԻՍԻԱՅԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԻՑ

Աղբրեջանում խորհրդայնացումից դժգոհ են, և մասնավորապես, թուրքերի
ու կարմիրների կոիվների ժամանակ վերջիններիս օգնել են հայերը
(5 հուլիսի, 1920թ.)

Ք Ա Ղ Ի Ա Ծ Ք

Բագի Դիվանագիտական Միսսիայի
զեկուցումից Աղբրեջանի ներքին կացության եւ Միսսիայի դրության
մասին: 5 յուլիսի 1920.

11. Մեծ դժգոհություն կայ բոլորի մէջ, նամանաւանդ թիւրքերի: Դժգոհ է
եւ թուրք բանուորը: Բագում եւ Գաւառում բոլոր Մուսավատիսները
բանտարկւած են: Յակասովետական ոյժերը կենտրոնացած են
Սամուխում /Արեշի գաւառ/ որտեղ կազմակերպւում են ոյժեր մօտ 20.000
Շախմային բեգերի կողմից: Կարեագինի գաւառում յակասովետական
ոյժ է կազմակերպւում Նուրի Փաշան, որը ջարդել է փախել է Շուշուց,
այդտեղ եղել են մեծ կռիւներ թիւրքերի եւ կարմիրների միջեւ:
Վերջիններին օգնել են հայերը:

Իսկականի հետ ճիշտ է

Գ Ո Ր Ծ Ա Վ Ա Ր ստորագրություն

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց. 1, գ. 23, թ. 32; մէքենագիր

Doc.III-24

ՕՐՁՈՆԻԿԻՉԵՒ ԵՎ ԼԵԳՐԱՆԻ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ ՀԵՌԱԳԻՐ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
Ղարաբաղը Ադրբեջանին անվերապահ միացնելը մասամբ կրավարարի
Խորհրդային Ադրբեջանին, Զանգեզուրը հայտարարվում է վիճելի
տարածք, իսկ Նախիջևանը մնում է Հայաստանին
(14 հուլիսի, 1920թ.)

ТЕЛЕГРАММА.

ВОЕННАЯ.
ВНЕ ОЧЕРЕДИ.

Москва Наркоминдел ЧИЧЕРИНУ.

Баку 14-го июля 20г.

Считаем необходимым такое разрешение вопроса, которое отчасти может удовлетворить Азербейджан двуеточие Карабах целиком и безоговорочно присоединяется Азербейджану Зангезур объявляется спорным запятая остальные области скоба Нахичевань Шарурдар Алагез Ордубад скоба остаются за Арменией точка НР...4/37

Подпись: Орджоникидзе, Легран

Փաստաթղթի վրա առկա են տեխնիկական բնույթի ձեռագիր նշումներ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ. 15ա; մեքենագիր

Doc.III-25

ԾԱԾԿԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ ԵՎ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Տեղեկացվում է Խորհրդային Ադրբեջանի և Հայաստանի սահմանամերձ շրջաններում կարմիր գորքերի քանակի և տեղաշարժերի մասին, ինչպես նաև Դիլիջանի շրջանում հակապետական գործակալական ցանցը ղեկավարվում է Ղազախում գտնվող բոլշևիկ Շավարշ Ամիրխանյանի կողմից

(ամառ, 1920թ.՝ մայիսյան ապստամբությունից հետո)

ՎԱՐՉԱՊԵՏԻՆ ՊԱՏՃԵՆԸ Պ.ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ
ԴԻԼԻՋԱՆԻՑ ԾԱԾԿԱԳԻՐ

15.16.1?

Տեսնվեցի Ադրբեջանի սահմանները ուղարկվածներին հետ նորա հաջողվել է ուղարկել հայեր բերել տալ այնտեղից ազդեցիկ թուրքեր կետ դեռեվա մեր սահմանի վրա է 10711 բացի պոլկը 32-րդ դիվիզիայից յեկած է մի եշալոն 30 վագոնից լրացնելու 170-ի 3-րդ գունդը կետ.մեր սահմանների մոտիկ Թեկուզ կայարանում կա 30 հոգի Թաղսալայում 50 հոգի Թաղկա 4 Ղազախում 3 հոգի գորքի կեսը հիվանդ է կետ Հայաստանի ագիտության ղեկավարվում է Ղազախում նստած Շավարշ Ամիրխանյանը, վորը ունի 4 ազենտ մեր շրջանում վորոնց անունները մեզ հայտնի է յեվ միջոցներ ենք ձեռք առել նրանց բռնելու կետ թուրքերի մեջ հայտարարված զորակոչը հակասություն չունենալով կետ. Բագվից յեկածները հայտնում են այդ արժե սեվը 230 ռուբլի սպիտակը 700 մյուսը 380 այսոր ինտենդանտը ինձ հայտնել է վոր շրջանումն կա (... բաց) այդ թիվը շատ մեծ է անկարող ենք կերակրել այսոր կարգադրել է սկսել զինվորների աջակցությամբ Շամշադինի ճանապարհը այնտեղ աշխատելու են մոտ 500 հոգի նրանց հացը կտա ինքնավարությունը կետ մնացած գորքերին հաց մատակարարելու համար ստիպված յեղա շրջանը մարդիկ հանել յեվ պահանջել գյուղացիներից ցորեն շուկայի գներով հրահանգված է նույնպես սպեկուլյանտներից վերցնել նրանց թագցրած ցորենը

ԿՆԻՔ

ՆԱԽԱՐԱՐ ԳՅՈՒԼԻՆԱՆԴԱՆՅԱՆ

Բնագիրի հետ ճիշտ է

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ Մ. ՓԱՓԱԶՅԱՆ

ՆԵՐՔ.ԳՈՐԾ.ՄԻՆ ԳՈՐԾ Նո 116 եջ՝ 317

ԹՈՒՐԿԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵԾ ԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱԸ ՄՈՒՍԹԱՖԱ
ՔԵՄԱԼԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՆԱՄԱԿԸ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ ՉԻՉԵՐԻՆԻ՝ 1920թ.
ՀՈՒՆԻՍԻ 3-Ի ՆԱՄԱԿԻՆ

Խոսվում է համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ Ռուսաստանի և Թուրքիայի փոխհարաբերությունների հիմքը հանդիսացող ընդհանուր պայքարից, և որպես այդ պայքարի կարևոր մի դրվագ՝ շեշտվում իրենց կողմից Կարսի, Արդահանի և Բաթումի գրավման անհրաժեշտությունը (1920թ. հունիսի 3-ից հետո, մինչ Կարսի անկումը)

"Մենք հաճույքով ծանոթացանք Ռուսաստանի խորհրդային հանրապետության արտաքին գործոց ժողովրդական քումիսերիդ 1920 հունիսի 3-ին Թուրքիո ազգային մեծ ժողովի անունով ուղղված նամակի բովանդակության հետ: Ի պատասխան պատիվ ունինք հաղորդել հետևյալը.

1. Թյուրքիո վերաբերյալ գրությունները կկազմեն հիմքը մեր անկեղծ ու լուրջ սկզբունքներուն: Մենք կկռվինք Արևմտյան պետություններու հետ բացառապես անոր համար, վոր անոնք խոչընդոտ կհանդիսանան այդ սկզբունքներուն կիրառման: Յերբ վոր կապահովի անկեղծ և գործնական հող, մենք ամբողջությամբ կգործադրենք գայն կյանքի մեջ:
2. Մենք սիրահոժար կերպով կընդունենք Ռուսաստանի խորհրդային հանրապետության միջնորդությունը Հայաստանի և Պարսկաստանի հետ սահմաններ վորոշելու գործին մեջ և անհրաժեշտ կհամարենք դիվանագիտական բանակցություններու միջոցով լուծել այդ խնդիրը:
3. Մենք կվախանանք հարեվան անվիճելի Թուրքիայի հողամասերու ժողովուրդին կոտորածի յենթարկուելեն ու Արևմտյան եմբերիալիստներեն իրենց հատուկ սիստեմով, արհեստական խմբակցություններ ու մեծամասնություններ են ստեղծած: Այդ դրությունը վերցնելու համար մեզ անհրաժեշտ է շուտափույթ կերպով գրավել այդ յերեք շրջաններու /Կարսի, Պաթումի և Արդահանի/ մեկ քանի կետերը, բայց ձեր նամակի հետեվանքով մենք հետաձգեցինք այդ գործողությունները: Կխնդրեմ դադրեցնել հայերու հարձակումները մեր ժողովուրդի վրա և շուտով ներկայացնել ձեր առաջարկը միջնորդության համար:
4. Խորհրդային Ռուսաստան մեկնող մեր լիազոր ներկայացուցիչները ճամբան են և կսպասեն Երզրում: Անոնք լիազորված են հաստատելու քաղաքական կայուն հարաբերություններ խորհրդային Հանրապետությանդ հետ: Մեր բարեկամական կապը խորհրդային հանրապետության հետ ուշացել է մեր հարեվաններու կողմե հարուցած դժվարություններու պատճառով: Մենք շատ կցանկանանք փութացնել այդ

կապի հաստատումը, կխնդրենք ըստ կարելիովյն աջակցություն՝
Խորհրդային հանրապետության կողմե:

Կսպասենք խորհրդային հանրապետության լիազոր ներկայացուցիչ-
ներու գալուստին, միսսիոնի անդամներով միասին:

Մենք չենք սահմանափակվիր մեր փրկության և անկախության
պաշտպանությամբ, այլ խոչընդոտներ կստեղծենք Արևմտյան եմբեր-
րիալիսներու դեմ, վորպեսզի անոնք թուրք ժողովուրդը խաղալիք չի
դարձնեն իրենց ձեռքը: Մենք հավատացած ենք, վոր այսպիսով մենք
կճառայենք համայն մարդկության: Մենք բաղտավոր ենք այն հույսով,
վոր կարող ենք գործնական հետեվանքներ սպասել միացյալ Ռուս և
Թուրք ժողովուրդներու սերտ բարեկամութենեն:

Արտաքին գործոց Պ. Ժողովրդական քումիսեր. յես բաղտավոր եմ
հաղորդելու, վոր ինչպես Թուրքիո ազգ.ժողովը, այնպես ալ թուրք
ժողովուրդը ուրախությամբ ընդունեց մեր ըրած խոստումը, վոր ե կապ
հաստատել խորհրդային հանրապետության հետ:

Առանձնապես մեծ նշանակություն տալով ատոր, ազգ.ժողովն ու
թուրք ժողովուրդը իր անհուն բերկրոնքը կհայտնեն Ձեր՝ դեպի
Թուրքիան տաճած համակրանքին՝ ներկա պատերազմին մեջ:

Ազգային ժողովի նախագահ՝
ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՔԵՄԱԼ

1. – Թուրքիա կիայտարարվի անկախ:
2. – Թուրքական անվիճելի հողամասերը պիտի կցվին Թուրքիո:
3. – Արաբիա ր Սուրիա անկախ պետություն կհռչակվին:
4. – Թուրքահայաստանը, Քյուրդիստանը, Լազիստանը, Բաթումի
շրջանը և Թրակիան իրենց ժողովուրդին քվելով վճռվելիք
ճակատագրին պիտի թողվին. Հանրաքվեն պիտի կատարվի,
յերբ բոլոր փախստականներն ու գաղթականները վերադառ-
նան իրենց տեղերը:
5. – Ազգային փոքրամասնությանց պաշտպանությունը:
6. – Նեղուցներու հարցին լուծումը պետք ե թողվի Սեվ ծովի
ափունքը գտնվող պետությանց:
7. – Ուտարներու տնտեսական հակակշռին, քաբիթյուկասիոններու, և
տնտեսական ազդեցությանց շրջանակներու ջնջում:
8. – Հայաստանի և Պարսկաստանի հետ սահմանագծած առթիվ
պետք ե հիմ ծառայեն ազգերու ինքնորոշման և մեծամասնու-
թյան սկզբունքները: Խորհրդային Ռուսաստան պատրաստ ե
շահագրգռված կողմերու հրավերով, կատարել միջնորդի դերը,
սահմանագծած առթիվ:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, g. 3, q. 270, թ. 1-3; մեքենագիր

Doc.III-27

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ՀԱՐՑՈՒՄԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐԻՆ

Ղազախում բոլշևիկների կողմից ձերբակալված և Բաքու տեղափոխված
Հայաստանի պետական պաշտոնյաների ճակատագրի մասին
(23 հուլիսի, 1920թ.)

No. 1336

23 Июля 1920г.

Комиссару по Иностраннымъ Дѣламъ
Азербайджанской С.С. Республики.

Такъ какъ по настоящее время я не получилъ отъ Васъ отъ ответовъ на запросы мои отъ 21 июня и 5-го июля с/г. за No 918 и 1146 о судьбѣ взятыхъ въ плѣнъ Вашими войсками въ Казахскомъ районѣ 6 чиновъ Республики Арменіи, я еще разъ прошу Васъ сообщить мнѣ свѣдѣнія о мѣстопробываніи и судьбѣ С. Манасяна, Н. Багдасарова, М. Саратикова, Н. Джагетяна, Теръ-Гукасова и Теръ-Исраэляна.

Кромѣ того по имѣющимся у меня свѣдѣніямъ, здѣсь разстрѣляны между прочимъ нѣкоторые изъ арестованныхъ, армянъ, но т.к. имена разстрѣлянныхъ не публикуются, прошу васъ, т. Комиссаръ, сообщить мнѣ-кто именно изъ армянъ и за какія преступелія разстрѣляны.

Подлинное подписали: Дипломат. Предст. М. Арутюнянцъ и за секретаря Теръ-Іоаннесянь.

Съ подлиннымъ вѣрно: Дѣлопроизводитель /подпись/

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 200, ց.1, գ.4, թ.14; անթիվագիր

Doc.III-28

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵԶԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԴԻԲԵԶԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐԻՆ

Թույլտվություն է հայցվում ձեռքակալված հայերի հետ տեսակցելու
համար՝ նրանց հետազայում Հայաստանում ձեռքակալված բոլշևիկների
հետ փոխանակելու կապակցությամբ
(28 հուլիսի, 1920թ.)

Копія.

Комиссару по Иностраннымъ Дѣламъ
Азербайджанской С. С. Республики.

№1374

28 Юля 1920г.

Въ виду начавшихся переговоровъ между Арменией и Азербайджаномъ объ обмѣнѣ арестованныхъ большевиковъ въ Арменіи на дашнакцановъ въ Азербайджанѣ, прошу Васъ, съ цѣлью выясненія нѣкоторыхъ вопросовъ, связанныхъ съ обмѣномъ разрѣшить мнѣ свиданіе съ арестованными въ Баку армянами и спеціально съ Генераломъ Багдасаровымъ находящимся въ Баилловской тюрьмѣ.

Подлинное подписали: Дипломат. Предст. М. Арутюнянъ и за секретаря Теръ-Иоаннесянъ.

Съ подлиннымъ вѣрно:
Дѣлопроизводитель /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.1, գ.4, թ.11; սերիալային

Doc.III-29

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵԶԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԴԻԲԵԶԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ
ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐԻՆ

Առաջարկվում է Գյանջայում ձերբակալված հայերին, ովքեր մեղադրվում են
Դաշնակցության անդամ լինելու համար, այլևս չհանձնել տրիբունալին,
քանի որ այդ հարցի վերաբերյալ Թիֆլիսում հայկական և ադրբեջանական
կողմերը եկել են համապատասխան համաձայնության
(28 հուլիսի, 1920թ.)

Копія.

Въ Комиссариатъ по Иностраннымъ дѣламъ
Азербайджанской С. С. Республики.

№1375.

28 іюля 1920г.

По имѣющимся у меня свѣдѣніямъ, арестованные въ Ганджѣ
армяне, обвиняемые въ принадлежности къ партіи и “Дашнакцутюнъ”
передаются въ распоряженіе Народного Трибунала.

Принимая во вниманіе, что въ Тифлисѣ установлено
предварительное соглашеніе между Представителемъ Правительства
Арменіи Т. А. Бекзадяномъ и Наркоминдѣломъ М. Д. Гусейновымъ о
томъ, что обѣ стороны прекращаютъ преслѣдованіе и не подвергаютъ
арестованныхъ никакимъ насиліямъ,- прошу сдѣлать распоряженіе объ
оставленіи арестованныхъ въ Ганджѣ въ Чрезвычайной Комиссіи и не
передавать Трибуналу.-

Подленное за подписью М. Арутюнянца и за секретаря Теръ-
Ионнесяна.

Съ подлиннымъ вѣрно:
Дѣлопроизводитель /подпись/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.1, գ.4, թ.12; անթիվագիր

Doc.III-30

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐԻՆ,
որում նշվում է, որ միանգամայն անօրինակա՛ն է Ադրբեջանի տարածքում
գտնվող Հայաստանի քաղաքացիներին բռնի կերպով զորակոչելը
(8 հուլիսի, 1920թ.)

КОПІЯ

Комиссару по Иностраннымъ Дѣламъ А. С. С. Р.

8 Іюля 1920г.
№1188.

Согласно примѣчанія I- го къ приказу Бакинскаго Уѣзднаго Комиссаріата отъ 27 іюня 1920 г. за № 7, проживающіе нъ предѣлахъ г. Баку и Бакинскаго уѣзда иностранные-подданные не принимаются на учетъ военно-обязанныхъ, если таковыя черезъ свои Консульства удостовѣрятъ о своемъ подданствѣ. Между тѣмъ, при регистраціи гражданъ Республики Арменіи при ввѣренномъ Вамъ Комиссаріатѣ, на предметъ освобожденія отъ призыва, Завѣдывающій регистраціей ихъ, помимо паспортовъ, требуетъ метрическія свидѣтельства и другіе документы.

Считая такое требованіе совершенно неумѣстнымъ и незаконнымъ а въ большинствѣ случаевъ и невыполнимымъ, прошу Васъ, т. Комиссаръ, не отказать распорядиться объ устраненіи такихъ препятствій на регистраціи гражданъ Республики Арменіи.

Секретаря Теръ-Іоаннесянь.-

Съ подлиннымъ вѣрно:

Дѣлопроизводитель /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.1, գ.4, թ.13; վերնաւագիր

Doc.III-31

ԹԻՖԼԻՍԻՑ ՍՏԱՑՎԱԾ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Բարվում ձևավորվում է էքսպեդիցիոն բանակ՝ Խալիլ-փաշայի գլխավորությամբ, որի նպատակն է մինչև աշուն ամեն գնով անցնել և միանալ Քենալի գործերին, աշխույժ աշխատանք է տարվում Հայաստանի իշխանությունը տապալելու ուղղությամբ, և Խորհրդային Արրբեջանում բազմաթիվ հայ երիտասարդներ այդ նպատակով զինվորագրվում են Խորհրդային աշխատողների շարքերը (28 հլիսի, 1920թ.)

28/VII-20-№60

АЗЕРБЕЙДЖАНЪ.

Въ Баку формируется экспедиционная армия во главѣ съ Халиль нашой и начальникомъ штаба совѣтскимъ офицеромъ изъ ген. штаба. Зарегистрированные въ эту армию, главнымъ образомъ мусульмане, отправляются въ м. Гусары, гдѣ ихъ сортируютъ, обмундировываютъ и обучаютъ военному дѣлу. Изъ различныхъ центровъ Россіи прибываютъ партіями мусульмане /крымскіе, уфимскіе, казанскіе/ и зачисляются въ экспедиционную армию. Инструктора русскіе /команда на русскомъ яз/. Дисциплина жестокая.

Предположено сформировать три кавалерійскія бригады Конную артиллерію и конно-пулеметные команды. Въ составъ этого отряда предположено ввести туземную кавал. дивизию, которую предположено сформировать въ самый вратчайшій срокъ.

Цѣль экспедиціоннаго корпуса- пройти и соединиться съ войсками Кемаля паши до наступленія осени несмотря ни на какія препятствія.

Всеобщее вниманіе сейчасъ обращено на Арменію въ которой рѣшено организовать ячейки съ цѣлью низверженія дашнакцакановъ. Чрезвычайно энергичную работу въ этой области ведутъ “красные азербейджанцы” во главѣ съ Гусейновымъ.

Очень много молодыхъ людей армянъ въ возрастѣ отъ 16-23 лѣтъ поступаютъ въ ряды совѣтскихъ работниковъ по “совѣтизаціи Арменіи.”

АДЖАРІЯ. Настроеніе тревожное. Ведется сильная пропганда агентами большевиковъ и Кемаля-паши. Усилена охрана на мостахъ отъ потамели до Батума.

КАЗАХСКІЙ РАЙОНЪ. Совѣтскія части, расположенныя въ Казахскомъ районѣ отянуты вглубь Елизаветпольской губ. для обученія и приведенія въ порядокъ вооруженія.

4/VIII 1920թ.
№4599

Ներքին Գործերի Մինիստրութիւն
Ուղարկվում է սոյն գրութիւնը, որի իսկականը
ստացվել է Թիֆլիսից:

Արտաքին Գործերի Նախարարության
Դիւանապետ՝ /Ստորագրություն/
Գործավար՝ /Ստորագրություն/

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 201, ց.1, գ.26, թ.233; սերենագիր

Doc.III-32

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ
ՔՅԱԶԻՄ ԿԱՐԱԲԵՔԻՐԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ
ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Հայկական զորքերը ռազմաճակատի որոշ հաստատվածներում անցել են հարձակման, և եթե այդ թշնամական գործողությունները չդադարեցվեն, ինքը ստիպված կլինի իր ամբողջ բանակով ընդհանուր հարձակման անցնել դաշնակների դեմ, որոնք իմպերիալիստական նպատակներ են հետապնդում և հեղում են համաշխարհային պրոլետարիատի արյունը (29/30 հուլիսի, 1920թ.)

Командованию Красной Армии.

Несмотря на неоднократные дружественные ноты и протесты, как мои, так и нашего Министра Иностранных дел, сейчас наблюдается продолжение начавшегося в июле месяца наступления войсковых частей армянского правительства на разных участках нашего Восточного Фронта. В частности, вот уже два дня они снова ведут атаки на левый фланг Восточного Фронта. Если таковые враждебные действия не прекратятся и начавшаяся в Олгинском районе левого фланга наступление продолжится, заявляю, что принужден буду перейти в общее наступление со всей своей армией против дашнаков, по настоянию их союзников англичан преследующих империалистические цели и проливающих кровь пролетариев мира.

Надеюсь, что Вы вполне согласитесь со справедливостью вынужденного моего решения, заверяю Вас в искреннем моем к Вам уважении.

№ 1199 29/30 июля 1920г. в начале 2 часа

Приведенный выше Командующий Восточным фронтом

Кязим Кара Бекир

Шифр с подлинным верно

Персля

30/7-20

Команд. Турецким Отрядом Вейсаль.

Переводил Башаров, член Миссии РСФСР в Турции

Верно: Наполештабриг Кав. 28 /подпись/

ЦГАКА, Ф. 1328, оп.1, ед. Хр. 555, л.30

Сверено с копией

14 VIII 1948

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.96, թ.1: սկրիպտի

Doc.III-33

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
Խորհրդային Ադրբեջանի Կարմիր Բանակի հետախուզական բաժնի
տրամադրության տակ հայտնված
(ամսա, 1920թ.)

Копия

Дело АКА 7"-832. лист 63-64

Сводка агентурных данных (сведения) поступивших в
оперативно-разведывательное отделение Оперативного Отдела Штаба
Красной Армии Азербайджанской Советской республики.

Сводка № 4
Армения.

Политическая
обстановка

Правительство Араратской
Республики упорно стремится к
намеченной цели- к захвату не
только Зангезурского уезда, но
также и всего Карабаха (по
меньшей мере нагорного).

События последних дней, а также данные, заслуживающий полного
доверия, говорят, что с этой целью армянским Правительством велась и
ведется усиленная агитация, среди армян Азербайджана. Документы,
найденные у убитых армян, свидетельствуют о назначении Правительством
Армении некоторых из Карабахских армян на различные должности
по командованию партизанским отрядом и управлению краем.

Организация войск. Вооруженные силы Армении состоят из:

1/4-х отдельных пехотных бригад

Дела АКА 74-832 листы 63-64

2/ 1-й конной бригады

3/ 5-ти отдельных полевых и одного мортирного артиллерийского
дивизиона

4/ Саперного батальона

5/ 3-х бронепоездов

6/ 5-ти бронированных автомобилей

7/ Одной лодки на озере Гекча

8/ 3-х милиционных полков в Зангезуре

9/ 3-х караульных батальонов

10/ 3-х отдельных батальонов

11/ 4-х отдельных хумбапетских рот

12/ Хумбапетского конного дивизиона

- 13/ Отдельной конно-горной батареи
- 14/ Отдельной учебной батареи (учебная команда)
- 15/ Особого отдела пограничной стражи (проектируется иметь 2 бригады, т.е. 4 отдела)

Пехота Отдельные бригады состоят из 2-х полков трех батальонного состава: батальон 4-х ротного состава, полки стрелкового типа. Каждый полк имеет около 20 пулеметов (есть стремление иметь 24) штатные состав стрелковых полков по образцу русских стрелковых полков, бат. 1000 штыков. Наличный же состав полков 700-800 штыков.

Конница. Конница состоит из одной бригады (из 2-х полков 4-х сотенного состава (из-за отсутствия лошадей и плохого конского состава оба полка в строевом отношении сведены в один 2-х дивизионный полк, но с отдельным полковым хозяйством каждого.

Артиллерия. 1/ В 3-х полевых дивизионах по одной легкой 4-х орудийной батареи и 2 горные батареи.

Дело АКА 74-832 листы 63-64 продолжение-15

2/ В двух дивизионах по 3 горных батарей. Отдельная горно-конная батарея 4-х орудийного состава.

3/ В мортирном дивизионе: две 4-х орудийные батареи.

4/ Нумерация дивизионов соответствует номеру отдельной пехотной бригады, в которой дивизион придан: батареи же носят номер по порядку формирования.

Инженерные войска- Саперный батальон включает – 2 саперных и 1 телеграфную роты и военно-техническое отделение. Штатный состав рот- 250 чел. Наличный- 50 чел.

Бронепоезда. Действующих 2, третий заканчивается постройкой в Карсе (броня). Вооружены 2-мя горными орудиями (сзади и впереди 4-мя пулеметами Максима и 12-Люиса).

Бронированные автомобили. 2 совершенно исправных и 3 заканчивается в Карсе. Вооружены одной 57 м/м пушкой и 2-мя пулеметами.

Геокчинская озерная флотилия- 1 деревянная, однопалубная лодка "Ашут Еркаг" вооруженная двумя 57 м/м орудиями и 4-мя пулеметами. Была неудачная попытка бронировать, орудия защищены 1/2 дюймовыми стальными щитами. Строится вторая лодка того же типа. Стоянка в с. Еленовка

Воздушный флот. Состоит из двух неисправных и одного исправного аэроплана системы Ваузен. Погос Нубаром на частные пожертвования приобретено во Франции 2 новейшего типа аэроплана, которые в Поти задержаны грузинами.

Дело АКА 74-832 продолж. листов 63-64

Вооружение и уход за ним- Артиллерия вооружена 3-х дюймовыми полевыми орудиями образцов 900 и 902 годов: горными образца 1914 г. И гаубицами образца 1910 года.

Пехота и кавалерия вооружены русскими 3-х линейными винтовками. Оружие не чистится и не смазывается.

Военно-учебные заведения.- В Эривани открыта Академия генерального штаба. Курс обучения ускоренный 9-ти месячный. Из 30-ти командированных принято 16 человек. Начальником академии генерал-майор Фисенко профессора: 1/ Полковник Стрелецкий, 2/ Генерал-Лейтенант Ахвердов, 3/ Полковник Зданович, 4/ Профессор Тотомианц (политическая экономия), 5/ Генерал-майор Гамазов (тактика артиллерии и артиллерия).

Предметы преподавания: 1/ Уставы, 2/ Тактика, 3/ В. История, 4/ Геодезия, 5/ Стратегия, 6/ В. Администрация, 7/ Политическая экономия, 8/ В. Статистика.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.176, թ.1-4; անթիվագիր

Doc.III-34
ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ
Կըրված Հայաստանի Հանրապետության և ՌԽՖՍՀ միջև
(10 օգոստոսի, 1920թ.)

СОГЛАШЕНИЕ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ АРМЕНИЯ И РСФСР О
МИРЕ

10 августа 1920г.

1920г. августа 10-го дня РСФСР в лице полномоченного представителя Б.В. Леграна, с одной стороны, и представителей Республики Армения А. Джамаляна и А. Бабаляна, с другой стороны, исходя из признания независимости и полной самостоятельности Республики Армения, заключили настоящее соглашение в следующем:

1. С 12 час. дня 10 августа 1920 года военные действия между войсками РСФСР и Республики Армения считаются прекращенными.
2. Войска Республики Армения занимают следующую линию: Шахтаты-Хок-Азнабюрт-Султанбек и далее линию севернее Куки и западнее Базарчая (Базаркенд). В Казахском же уезде-линию, занимаемую ими 30 июля с.г.
Войсками РСФСР занимаются спорные области: Карабах, Зангезур и Нахичевань, за исключением полосы, определенной настоящим соглашением для расположения войск Республики Армения.
3. Занятие советскими войсками спорных территорий не предрешает вопрос о правах на эти территории Республики Армения или Азербайджанской Социалистической Советской Республики. Этим временным занятием РСФСР имеет в виду создать благоприятные условия для мирного разрешения территориальных споров между Арменией и Азербайджаном на тех основах, которые будут установлены мирным договором, имеющим быть заключенным между РСФСР и Республикой Армения в скорейшем будущем.
4. С прекращением военных действий договаривающиеся стороны прекращают концентрацию военных сил как в спорных, так и пограничных территориях.
5. Впредь до заключения договора между РСФСР и Республикой Армения эксплуатация железной дороги на участке Шахтаты-Джульфа предствояется управлению железных дорог Армении, с тем, однако, что она не может быть использована для военных целей.
6. РСФСР гарантирует свободный пропуск (с оружием и снаряжением) в Армению всех войсковых частей правительства Армении, оказавшихся за линией, занимаемой советскими войсками.

Настоящее соглашение подписывается в двух экземплярах, из коих один вручается представителям Республики Армения, другой-полномочному представителю РСФСР.

Полномочный представитель РСФСР в Армении Б. В. ЛЕГРАН
Делгаты Республики Армения А. БАБАЛЯН, А. ДЖАМАЛЯН
ЦГИАРА, ф. 200, оп. 1, д.581, л.262. Заверенная копия. Машинопись.
Опубл. в Вестнике архивов Армении, 1967, № 3, док.17, с.46.

«Армянский Вестник» www.hayastan.ru №1-2 2002г.

ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿՈՄԻՍԱՐ
ԶԻԶԵՐԻՆԻ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՂԻՂ ԳԾՈՎ՝ ՏԵՐ-

ԳԱՐԻԵԼՅԱՆԻ ԿԱՄ ԼԵԳՐԱՆԻ ՀԵՏ

Չնայած օգոստոսի 10-ին ստորագրված համաձայնությամբ Շահթաղթին թողնված է Հայաստանին, նպատակահարմար է, որպեսզի խախտելով այդ համաձայնությունը, խորհրդային կամ քեմալական ուժերը գրավեն Շահթաղթին ու Սարիղամիշը, Հայաստանի իշխանությունների կողմից փաստեր են ներկայացվում Ջանգեզուրում և Ղարաբաղում կարմիր զորքերի և խորհրդային իշխանությունների կողմից իրականացվող զանգվածային կոտորածների մասին, ընդհուպ մինչև 12-13 տարեկան դպրոցականների գնդակահարության մասին (օգոստոս, 1920թ., ոչ շուտ, քան օգոստոսի 10-ը)

ПЕРЕГОВОРЫ

По прямому проводу.

Кто у аппарата Тер-Габриэлян или ЛЕГРАН

То что Вы говорите совершенная путганица. Самый факт этой путаницы доказывает необходимость периодических разговоров нами по прямому проводу из Владикавказа точка Дело обстоит как раз наоборот никогда мы ни единого слова не говорили о том чтобы мы заняли теперь сами Шазтахты точка Перед нами был поставлен вопрос о том как мы отнесемся если турки, независимо от нас сами собственными силами без всякой связи с нами возьмут Шахтасты и Сарыкамыш точка Это именно с некоторыми фактическими дополнениями было сообщено Серго точка Он ответил шифровкой которая до нас не дошла мы просили повторения но не получили его точка Из его открытой телеграммы видно, что он считает такой оборот дела нежелательным и предпочитает чтобы мы сами заняли эти города и так это его предложение а вовсе не наше предложение Главком и Реввоенсовет Республики безусловно противятся всякому дальнейшему продвижению наших войск точка Сообщите Серго последнее а также что мы до сих пор не получили его шифровку нам необходимо получить ее скорее точка Как от носитесь Вы к возможности занятия указанных мест турками

Считаете ли необходимым чтобы мы пустили в ход все наше влияние чтобы этому помешать по мере возможности точка Дело в том, что договор 10 августа отдает Армении Шахтасты т.е. связующий пункт с Турцией от которой мы и Азербайджан результате абсолютно отрезаны, кроме того дашнакам отдаются жел. Дороги так что пути в Турцию и Персию и Макинское ханство в руках дашнаков необозримые запасы провианта Макинского ханства место нас пойдут руки дашнаков и грузинских меньшевиков а мы их лишимся неужели это было неизбежно

точка Мирный договор конечно необходим абзац Оганджян прислал трагическое радио, где кроме убийства Хорена и Тугрянана перечисляются многочисленные армянские комиссары и другие должностные лица расстрелянные нашими войсками говорится о массовых расстрелах пулеметами в Зангесуре и Карабахе нашими войсками разграблены многочисленные армянские деревни Зангезура остатки спасшегося крестьянства живет под открытым небом наши части расстреливали из пулеметов массовые даже мальчиков девочек двенадцати тринадцати лет, население доведено до отчаяния другие нашими войсками увезены в Азербайджан где многие расстреляны в самом баку были массовые расстрелы армян. Эриванское Правительство видело русские приказы о расстрелах Абзац Здем от Вас объяснений ибо такие эксцессы заставят армянские массы нас ненавидеть перспективы введения советского строя в Армении в будущем Абзац Не можете ли столкнуться Кировым Гусейновым и Серго чтобы не реже одного раза в неделю ктонибудь разговаривал с нами из Владикавказа по делам всех трех таможенных центров абзац Почему Гусейнов не посылает Литвинову инструкций и материалов для переговоров об обмене английских пленных я об этом посылал несколько Нариманову безрезультатно Абзац Ничего не знаю о том как Киров реагировал на недопустимое преступление нарушения нашей курьерской тайны точка С другой стороны надо безусловно воспретить под страхом стражайшего наказания перевозку под нашими официальными печатями чего либо кроме официальных писем точка

ЧИЧЕРИН.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 117, թ. 1-2; անթիվազիմ

Doc.III-36
ՏԵՂԵԿԱՆՔ

Առ այն, որ 1920-ի օգոստոսին բոլշևիկ Վ.Կիկնաձեն Հայաստանի Կոմկուսի արտասահմանյան բյուրոյի կողմից գործուղված է եղել Կարսի մարզ՝ Արևելքի Ժողովուրդների Համագումարին մասնակցելու, տեղից պատվիրակներ ուղարկելու համար, և որ այդ հարցում այնտեղ ակտիվ աշխատանքներ է տարել տեղի բոլշևիկ Վոյկինը
(Աստիճակագրական գոյություն օրոք)

КОПИЯ

С П Р А В К А .

В начале августа 1920 года я из Баку ЦЕКАЗАГБЮРО КОМПАРТИИ Армении был командирован в Карсскую область для организации посылки делегатов на съезд Народов Востока. Прибыв 7-12 августа в Карс я вместе с коммунистом тов. ДАВТЯНОМ отправились к тов. Войкину Ефиму смотрителю школы сел. Владикарс/к каковому у меня была явка/.

Тов Войкин будучи преследован дашнаками и несмотря на то, что находился в нелегальном положении после Майских восстаний в Карсе, в присутствии нашем провел собрание трудовых крестьян села где были намечены делегаты на съезд. Затем мы поручили тов. Войкину организовать посылку делегатов из других сел.

Уже в сентябре 1920 года на съезде мы увидели прибывшего тов. Войкина и с ним 3-х чел.делегатов.

Настоящее подписью своею удостоверяю. (ծեռագիր լրացում. Партбилет 0853564 с 1917г.июня мес.В.Кикнадзе начальник департамента ЗКВ ж/д ЗСФСР)

Подпись тов. Кикнадзе члена КП/Б/Грузии удостоверчем. (ծեռագիր լրացում)

Зав.общим ответ из Ленрайкома

ТККП/Б/Грузии

/печатать, подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 175, թ. 1; մերկնագիր

ԿԱՐՄԻՐ ԳՎԱՐԴԻԱԿԱՆ, 1918 թ. ՀԿ(Բ)Կ ԱՆԴԱՄ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ
ԴԻՄՈՒՄԸ ՀԱՅՎՈՄԿՈՒՄԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Կարսի մարզի ներկայացուցիչների Արևելքի ժողովուրդների
համագումարին մասնակցելու վերաբերյալ
(նշ շուտ, քան 1926թ.)

ПРИЕЗД В СЕЛО т.т. КИРАКОЗОВА-КИКНАДЗЕ и ДАВТЯНА,
ПОСЫЛКА ДЕЛЕГАТОВ НА съезд Народов ВОСТОКА.

...Пробыв нелегально в селе с месяц вдруг 12 августа на фазтоне ко мне приезжает т.т. Кикнадзе/-Каракозов и Давтян с предложением от имени Загбюро ЦК партии Армении послать делегатов на съезд. С ними я провел одно собрание бедняков крестьян. Наметили делегатов, а затем они мне поручили завербовать с других сел и не позже 15 августа и самому выехать на съезд в Баку. Заручившись подложным документами в с группой делегатов выехал по железной дороге в Баку. По дороге в Тифлисе мы зашли к тов. Мравьяну от которого получили часть средств а также сообщение о том, что съезд начнет 20 августа. Получив соответствующие документы мы выехали в Баку для участия на съезде Народов Востока.

СЪЕЗД НАРОДОВ ВОСТОКА. СОВЕЩАНИЕ ДЕЛЕГАТОВ ИЗ
АРМЕНИИ.

Как известно съезд открылся лишь 1-го сентября. На съезде я принимал участие как делегат и как член коммунистической фракции съезд ибо у меня был цел билет выданный Георгиевской организацией. После съезда числа 10/-12 состоялось совещание или конференция при Загбюро ЦК Армении, а затем я с группой т.т: человек до 15 через Акстафу выехали из Баку.

ЧЕРЕЗ АКСТАФУ, КАЗАХ, АЙРУНИ в Карс.

С Акстафы наши вещи на машине отвезли до Казаха, а на другой день с Казаха мы пешком пошли с проводниками через границу держа направление на Садохло-Айрум. Каждый из нас нес винтовку и патроны предназначенные для сдачи в сел” Айрум. С большими опасностями со стороны местных пастухов засевших в горах у угрожавших нам из винтовок, а такие пастухов уже при переходе границы., пасших скот и т.д. Кроме того надо отметить проходя ночью лесом под дождем мы каждую минуту опасаясь попасть в руки маузеристов ночью вышли к Садохло, а затем вынуждены были изменить направление и по берегу Реки Дебидочай или как называю Бамбак все измокшие усталые с винтовками и богажом за плечами пришли на развете в сел: Айрум Здесь под навесом развели кастер высушились распрошались и пошли я с одним из

товарищей фамилию на помню отправились к разъезду Айрум ожидая подхода поезда. Другие куда пошли мне было неизвестно. В нашем отряде были 2 женщины. Одну из них я видел на XII съезде партии в Москве.

Надув Начальника станции при приходе поезда, что мы отстали от предыдущего поезда вследствие избытости вещей поэтому остались ждать вещи дав телеграмму в Тифлис. А следующим поездом мы отправились в Александрополь.

На ст. Александрополь к моему великому изумлению ко мне подошел Начальник Карсского округа Арменак Касоян поздаровался, надо сказать, что он меня знал и уважал тем не менее он дашнак-учитель. Опасаясь его, я увельнул от него и сел в отходящий в Карс товарный поезд. Не доезжая Карс еще до семафора я соскачил с поезда и спрятался в подвале кузнеца молоканина Богданова, который предупредил меня о том, что знают о моем приезде и ждет особый отряд, затем многое рассказали о репрессиях в отношении семьи и т.д.

Дали знать в село оттуда пришли тов. Жуковы братья /один из них член партии/ и ночью переодетым увели меня в село.

Оказывается, как узнал после, выезжая из Александрополя пассажирским поездом Касоян дал телеграмму в Карс о том, что я прибыл из Баку и меня усиленно искажали по поездкам. В селе я был спрятан в подвале в котором просидел 37 дней.

Эти 37 дней моего сиденья в подвалах были для меня кошмарными. Ежедневно приезжали маузеристские отряды. Ежедневно семья подвергалась оскорблению и насилиям в результате чего на 7 день после занятия Турецкими войсками Карса жена умерла.

Но тут к моему горю надо сказать, что заняв село Владикарс Турки вывели меня на разстрел и только активное участие сельчан спасло меня. Они меня вывели по подозрению, что я армянин. Ибо 37 дневное пребывание настолько обезобразило меня оброщого волосами, что вообще я потерял человеческий облик.

Ֆ.-Պ. 1022, ց.5, գ.172, թ. 3,4; ւերիւնիզիր

ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ
ՄԱՍՆԱԿՑՈՂ ՇԱՄՇԱԴԻՆԻ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ
ԿՈՉԸ

Իրենք այդ համագումարի որոշումներին են սպասում, որպեսզի գենքը
ձեռքին Արևելքի մյուս ժողովուրդների հետ միասին կռվի դուրս գան
դաշնակների և իմպերիալիզմի դեմ
(սեպտեմբեր, 1920թ.)

ՇԱՄՇԱԴԻՆԻ ՇՐՋԱՆԻ ԱՊՍԱՄԲ ԳՅՈՎՂԵՐԻ ԴՐՈՎԹՅՈՎՆԸ.

Դաժնակցական կառավարությունը դեռ շարունակում է անվերջ թա-
լանն ու բռնությունները Շամշադնի ապստամբ գյուղերում: Ղրզի, Նորա-
շեն, Չորաթան, Մովսես, Թավուզ, Վեր. Կարմիր-Աղբյուր, Թաթլու յեվ
Հախում գյուղերը դարձել են դաշնակցականների թալանի ու վտոնձգու-
թյունների վայրեր: Այս գյուղերի ժողովուրդը չկարողացավ տանել դաշ-
նակցական կառավարության ծանր լուծը յեվ իրանց վերա գործ դրած
կեղեքումներն ու հալածանքը յեվ լսելով, վոր Ռուսական Կոմ. Կուսակցու-
թյան կարմիր աստղը, կարմիր դրոշակով մտել է Կովկաս, ինքն ել ուժե-
րը կազմակերպեց, զինվեց յեվ մայիսի 14-ին պարզեց 111 ինտերնացիո-
նալի դրոշակ: Դաշնակ կառավարությունը այդ կարմիր դրոշակը տեսնե-
լուն պես-հավաքեց իրա զորքերի 7-րդ, 8-րդ զորագնդերը ու հարձակվեց
ապստամբ գյուղերի վրա ապստամբությունը ճնշելու համար: Իսկ ապս-
տամբաձները զինված դուրս յեկան դիմադրելու դաշնակներին, իրենց
արդար դատը յեվ իրավունքը պաշտպանելու համար: Այդ որվանից
սկսվեց կատաղի կռիվ ապստամբների յեվ դաշնակ-խմբապետական
կառավարության միջեվ: Կռիվը շարունակվեց մինչեվ հունիսի 25-ը փո-
փոխակի հաջողությամբ: Բայց երբ գեն. Բեկ-Մամիկոնյանի հրամանով
մաուզերիստների հետ միացած հակահեղափոխականներ զուլալեցի Մ.
Բեյլանցը, Ռ. Շալակյանցը, Ս. Ներսիսյանցը ու բաշքենդցի փիր Վահանը
իրանց 600-ի չափ ավազակախմբով կատաղի հարձակում գործեցին
ապստամբների վրա շրջապատելով յերկու կողմից, ապստամբները
չկարողացան դիմանալ այդ գերազանց ուժերին ու ստիպված յեղան
տուն-տեղ ապրանք յեվ ամեն ինչ թողնել յեվ հետ նահանջել խորի. Ադր-
բեջանի սահմանները: Հուլիսի 1-ին գեն. Բեկ-Մամիկոնյանի հրամանով
մաուզերիստները, հակահեղափոխական խմբապետները ներս խուժե-
ցին ապստամբ գյուղերը ու յերեք որ իրավունք ունեյին թալանուլու յեվ այն
անել, ինչ վոր իրանք են ցանկանում: Սկսվեց թալանը ու կանանց բռնա-
բարումը. Յերեք որվա ընթացքում գյուղերը այնպես թալանեցին, վոր
տեսնողը չէր կարծի, վոր այդտեղ ընտանիք է ապրել: Ավերակ դարձրե-

ցին այդ շեն գյուղերը յեվ մինչեւ այսոր գյուղերի կուակները միացած մաուզերիստների հետ ապստամբների լծկան յեզները, կովերը անխնամորթոտում, քեֆ են անում բռնի կերպով խլելով գյուղացիների հացերը:

Իսկ կոմ. Կուսակցական աշխատանք կատարողների տները կրակել, վոչնչացրել են, իսկ տավարը, արտերն ու ամեն ինչ հարքունիս գրավել:

Յերիտասարդներն անտառներում թագնված, զենքը ձեռքներին բռնած ոգնության են ապաստում: Ձինակոչի յենթարկվածները չեն ներկայանում դաշնակներին, չնայած նրան, վոր դաշնակները ծեծում, բանտարկում են նրանց ծնողներին ու բարեկամներին:

Իսկ կիսապրոլետար յեվ կիսաքաղցած գյուղացիությունը ատամները կրճտացնելով դաշնակցության դեմ որեր են համրում, որ յերբ իրենց կհաջողվի տապալելու խմբապետական կառավարությունը յեվ հաստատելու բանվորա-գյուղացիական իշխանություն:

Բաժակը արդեն լցված է, խորը քնից զարթնել է Շամշադնի գյուղացիությունը յեվ Արեվելյան համագումարի վորոշումներին ե սպասում, որ զենքը ձեռքին Արեվելյան ժողովուրդների հետ միասին կովի դաշնակների յեվ իմպերիալիզմի դեմ:

Արեվելյան ժողովրդի համագ.
Շամշադնից յեկած պատգամավորներ.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 4, գ. 68, թ. 34-35; մեքենագիր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ ԶԵԿՈՒՅՑԸ
ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Տեղեկացնում է Բաքվից եկած հայ բուլշևիկ Դովլաթովի և նրա քարտուղարի հետ իր հանդիպման մասին, որի ընթացքում քննարկվել է Խորհրդային Ադրբեյջանի դիվանագիտական միսիայի գործունեությունը վերսկսելու հարցը Հայաստանում
(24 օգոստոսի, 1920թ.)

24/VIII, 1920թ

Արտաքին Գործերի Պ. Նախարարին

Այսօր Օգոստոս 20-ին Ա.Գ.Ն. այցելեցին Բաքվից եկած բուլշևիկները՝ Դովլաթովը իր քարտուղարի հետ: Վերջինս 19-20 տարեկան մի երիտասարդ է, կրում է մի մեծ արծաթեայ բուլշևիկեան նշան եւ ամբողջ խոսակցութեան ընթացքում չարտասանեց եւ ոչ մի խոսք: Դովլաթովը 25-28 տարեկան երիտասարդ է խոսում է մեծ ապլոմբով եւ շաբլոն խոսքերով:

Դովլաթով խնդրեց ինձ տալ վերջնական պատասխան իրեն տրած հարցերին, Ձեր յանձնարարութեամբ ես նրան յայտնեցի որ այն հարցն, որի համար նոքա պաշտոնապես եկել են նախկին Ադրբեյջանեան Միսիայի գործերի քննութեան եւ Միսիայի գործունեութեննը վերսկսելու առթիւ Հայաստանի Հանրապետութիւնը տալիս է դրական պատասխան, ոչինչ դեմ չունինք Ադրբեյջանի Դեպլոպատիական յարաբերութիւն վերսկսել ունենալով համապատասխան ներկայացուցիչներ, բայց նոքա պիտի լուծեն հետեւեալ հարցերը.

1. Պարզեն մեր ներկայացուցիչ Յուրութեանեանի իրաական դրութիւնը, տալով նրան համապատասխան արտոնութիւններ, իբրեւ դիպլոմատիական ներկայացուցիչ:
2. Լիկվիդացիայի ենթարկեն այն բոլոր առկախ մնացած հարցերը, որոնք կապ ունին Յարութիւնեանի բանտարկութեան հետ, օր. Վերադարձնեն արխիւը, խլած ապրանքները եւ այլնք:
3. Ստեղծեն մեր եւ Ադրբեյջանի միջեւ Ռադիոյի եւ հեռագրական կանոնաւոր հաղերդակցութիւն:
4. Թոյլ տալ ազատ օգտիլ շիֆրով ու կուրրերներով:

Այդ բոլորոց յետոյ յայտնեցի, որ նոցա ներկայացուցիչը կը օգտի մեզ մոտ նոյն իրաւունքներով, ինչպիսին արւին Բազում մեր ներկայացուցիչի:

Դովլաթովը խոստացաւ այդ բոլոր հարցերը շատ շուտ կարգաւորել:

Ապա Դովլաթովը հետաքրքրուեց թե ինչ պատասխան է տալիս կառավարութիւնը կօնֆերանցիա գումարելու առաջարկին: Ես ... աներից նոքա լիազօրուած չեն մեզ հետ բանակցելու այդ հարցի առթիւ, մանաւանդ որ մենք ստացել ենք նոյն առաջարկը անմիջապէս Բագրից եւ արդէն տւել ենք պատճառաբանուած բացասական պատասխանը: Բայց նրանց հետ կարող եմ խոսել այդ հարցի շուրջը ոչ պաշտոնապէս: Իմ կարծիքն է որ բացի մեր պատասխանի հիմունքներից կա եւ մի ուրիշ հանգամանք, որը անօգուտ է դարձնում այդպիսի կօնֆերանցիաները: Մուսաֆատիսների հետ մի քանի անգամ փորձեր արինք այդպիսի կօնֆերանսներ ունենալ, բայց միշտ անօգուտ, քանի որ նրանց կողմից չկար անկեղծ ցանկութիւն համաձայնութիւն գալ մեզ հետ: Վախում եմ որ նոյնը կարող է կրկնուիլ եւ այժմ: Դովլաթովը մի քիչ նեղացած յայտնեց, որ չի կարելի մուսաֆատական Կառավարութիւնը համեմատել իրենցի հետ: Ես նկատեցի որ ի հարկէ դա ճիշտ է, բայց պետք է աչքի առաջ ունենալ եւ այն հանգամանքը, որ իրենց նարկոմինդել Հիւսէյնովը պայման կապեց Բէգզադեանի հետ կօնֆերանցիա գումարելու մասին, մենք աշխատեցինք այդ կօնֆերանսը գլուխ բերել, բայց մինչ այդ սկսեց Սովետական զօրքերի առաջխաղացումը Ղարաբաղում եւ Զանգեզուրում, այնպէս որ այնքան էլ հաւատ չունինք: Մենք կարծում ենք որ կօնկրետ հարցերը օրինակ գաղթականների, բանտարկեալների տրանզիտի, նաւթի եւ այլ հարցերը կարելի է լուծել մեր դիւանագիտական ներկայացուցիչների միջոցով: Դովլաթովը համաձայնեց, որ իսկապէս դա հնարաւոր է, հարկաւոր է միայն շուտով նշանակել պատասխանատու ներկայացուցիչ: Առ Այժմ սահմանափակ իրաւունքներով նա թողնում է Միսսիայի նախկին քարտուղար Միրիսուֆ Միրբաբանին:

Այդտեղ ես նրա ուշադրութիւնը հրաւիրեցի այն հանգամանքի վրայ, որ մուսաֆատական դիպլոմատները կրկին գործի են կանչում, օր. Մակինսկին հիւպատոս Թիֆլիսում, Տիկինսկին Բագում եւ այլն:

[...]

Ես նրան բացատրեցի աֆսոսօքիլի գրաւելու պայմանների հետ եւ նա կարծես գոհացում ստացաւ: Այդտեղ ես մատնանշեցի որ դժբախտաբար Մուսաֆատի դիպլոմատները փոխանակ իրենց անմիջական գործերով զբաղւելու ապստամբութիւններ էին կազմակերպում մեր դէմ ու դրամներ շոյլո՛ւէմ բայց նոքա ստացան իրեն արժանի յատուցումը /այնպիսի ձեւով եւ տօնով էր ասուած որ նոքա հասկացան, որ դա վերաբերում է ու նոցա ապագայ գործունէութեանը/:

Խոսակցութեան ընթացքում Դովլաթովը մի յայտարարութիւն արաւ, որը կարելի էր եւ համարում արձանագրել. 'Ինչպէս կերելի Դուք թիրիմացութեան մեջ էք: Դուք կարծում եք որ Աղըրբէյջանը ինքնուրոյն Հան-

րապետություն է, Ամենեփն ոչ: Դա Ռուսաստանի անբաժան մասն է եւ բոլոր դիրիկտիւնները ստանում է Մոսկվայից, նամանաւանդ Արտաքին քաղաքականութեան հարցերում եւ Սովետական Հանրապետութիւնների մէջ Ձեր ենթադրելիք ինքնուրոյնութիւնը չի էլ կարող լինել: Այն Դուք թիրիմացութեան մէջ էք: Ես պատասխանեցի որ այո ինչպես երեւում է, մենք սխալած ենք եղել, նամանաւանդ երբ կարդացել ենք Բագի թերթերը եւ լսել ենք բօլշեփկներին: Այժմ մեզ համար պարզ է որ այդպէս է:

Ապա ես հարց տի, ինչ կարիք կայ այդ դէպքում ունենալ երկու ներկայացուցչութիւն Լըզրանի եւ իրնեց: Դովլաթովը խուսափեց պատասխանից:

Վերջում Դովլաթովը յայտնեց որ նա բաւարարած է մեր պատասխաններով եւ վաղը 2 ին մեկնում է դէպի Դիլիջան բայց խնդրում տալ յանձնարարական գլխաւորապէս Սեպուհի անունով, որից երեւի Դովլաթովը շատ էր վախենում:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ /Սպորազրոյթուն/
/Ալ. Տեր-Յակովբեան/.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.1, գ.4, թ.36; մէքենսագիր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈՅԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԲԱՆՎՈՐՆԵՐԻՆ ԵՎ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻՆ՝ ԲԱՔՎՈՒՄ ԿԱՅԱՆԱԼԻՔ
ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ
ԿԱՊԱԿՅՈՒԹՅԱՐԸ

Կոչ է արվում Արևելքի մյուս եղբայրական ժողովուրդների հետ միասին պայքարել համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ և Հայաստանում տապալել դաշնակցականների իշխանությունը (28 օգոստոսի, 1920թ.)

Պրովետարներ բոլոր յերկիրների միացեք.
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆՎՈՐՆԵՐ ՅԵՎ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐ.

Կարմիր Կոմունիստական Ինտերնացիոնալի գործադիր կոմիտեն 1920թ սեպտեմբերի 1-ին Բազվում հրավիրում է Արեվելյան ժողովուրդների, Պարսկաստանի, Հայաստանի յեվ Տաճկաստանի բանվորների ու գյուղացիների համագումար:

Կոմունիստական Ինտերնացիոնալի գործադիր կոմիտեն, վորպես անգլիական, ֆրանսիական, ամերիկական, գերմանական, իտալական յեվ մյուս բոլոր յերկիրների հեղափոխական աշխատավոր մասսաների կամքի անկաշառ արտահայտիչը, իր սրբազան պարտքն է համարում խորհրդակցել Արեվելքի ժողովրդների պատգամավորների հետ բանվորա-գյուղացիական խավերի ընդհանուր թշնամու, համաշխարհային իմպերիալիզմի դեմ կռվելու վեհ գործի համար:

Հանուն աշխարհի հեղափոխական բանվորների արյան գնով ստեղծված 3-րդ ինտերնացիոնալը, բոլոր հալածված ժողովրդների այդ զինվորական ու հեղափոխական շտաբը, դիմում է համաշխարհային կապիտալի լծի տակ ճնշվող բոլոր ժողովրդներին, միանալ պայքարող աշխատավորների շարքերին յեվ միահամուռ ուժով կորեզլուխ տապալել համաշխարհային կապիտալի թագավորության մնացորդները: Արեվելքի աշխատավորների արթնանալը կըփութացնե տիեզերական կապիտալի անկումն ու կը ապահովե բանվորների ու գյուղացիների ազատագրությունն ամբողջ աշխարհում:

Հայաստանի բանվորներ ու գյուղացիներ. յերկար տարիների ընթացքում դուք յեվս ոտար կապիտալի զոհերն եք յեղել: Ձեր վորդիների ու յեղբայրների թափած արյունն յեվս ծառայել է գիշատիչ ու ավազակաբարո կապիտալիստների վոսկիների բազմացման:

Թերյեվս վոչ մի ժողովուրդ ժամանակակից մեծ պատերազմների ընթացքում այնքան մեծ հարվածներ չի կրել, վորպես հայ ժողովուրդը յուր հակա-հեղափոխական ու նեղ նացիոնալիստ ղեկավարների շնորհիվ, նա միշտ յենթարկվել է իմպերիալիստական յեվրոպայի ազենտների կորստաբեր ազդեցության:

Խաբված հայ գյուղացին ու բանվորը յերկար տարիների ընթացքում սպասավորել է յեվրոպական իմպերիալիստներին ու նրանցից սպասել իր կյանքի ապահովությունն ու ազատագրումը:

Թալանելով յերկրագունդը, իմպերիալիստները միշտ ձգտել են միյեվ-նույնը անել Տաճկաստանում: Այդ իսկ նպատակով քաղաքակիրթ գազանները ոգտագործել են քրիստոնյա ազգությունների անբավականությունը տաճկական ռեժիմից: Շնորհիվ իմպերիալիստների այդպիսի պոռնիկ քաղաքականության, քրիստոնյաները միշտ քննվել են-հարեվան թյուրք, -պարսիկ ու քուրդ տարերի կողմից-վորպես ոտար ավազակ-բռնակալների ազենտներ. վորպես իմպերիալիստական կառավարությանը իլու սպասավորներ: Ահա թե ինչու յեվրոպական իմպերիալիզմի դեմ պայքարող մասսաները անհրաժեշտաբար իրենց տարրերային շարժումների ընթացքում նետվել են ամենից առաջ բուն յերկրում ապրող իմպերիալիստական փոքրիկ զոր-ազգերի-մանր ազգությունների վրա:

Յեվ այդ բոլորը արվել է շնորհիվ հայ քաղքենի ինտելիգենտների հայ նացիոնալիստների, հայ վարժապետների ու տիրացուների, մի խումբ այլաստոված հոգիների-դաշնակցություն կոչված վոհմակի նենգ ու հանցավոր քաղաքականության հետեվանքով:

Այժմ ավելի քան յերբ յեվե հայ գյուղացին ու բանվորը հավատացած ենք, վոր այսոր բոլոր այն դառն որերից ու փորձառություններից հետո, վոր անցել են հայ ժողովրդի գլխով: Հայաստանի աշխատավոր տարրերը տարրերային կերպով, իրենց կաշվի վրա զգացած օրինակների հիման վրա, ընթնել են հայկական ներկա կառավարությունը ու նրա մեղսակից 'դաշնակցության' կուսակցությունը, թալանչի խմբապետների, ավազակաբարո մաուզերիստների ու թերուս վարժապետների այդ առանձնահատուկ կոնգլոմերատը, վոչ միայն ամենեվին ընդունակ չե բարելավելու բարոյապես ընկճված, տնտեսապես քայքայված, հավլած ու մաշված Հայաստանի աշխատավորության վիճակը, այլ ընդհակառակը, որեցոր այդ սնանկացած կուսակցությունը կորցնում է իր հավասարակշռությունը, հայ քաղցած բանվորին ու ընչազուրկ գյուղացիության տանում է դեպի անհուն անդունդը:

Ամեն մի հայ գյուղացու ու բանվորի համար փաստ է, վոր դաշնակցականները ժողովրդի թշնամիներն են, վորովիետեվ նրանք առաջնորդվում են գիշատիչ ու բռնակալ իմպերիալիստների, անգլիական լորդերի,

Ֆրանսիական բանկիրների ու ամերիկական ֆաբրիկանտների թելադրանքով դաշնակցականները ժողովրդի դավաճաններն, վորովիետեվ հայոց հարցը նրանք ուզում են վճռել իմպերիալիստների վտոքերը լիզելով ու անվերջ ու անմիտ ազգամիջյան կոտորածներ ստեղծելով դաշնակցականները ժողովրդի դահիճներն են, վորովիետեվ գազանաբար գնդակահարում են ժողովրդի իսկական բարեկամներին, Հայաստանի բանվորներին ու գյուղացիներին-կոմունիստ ընկերներին:

Պարզ ե, վոր նրանք այսոր յեվս աշխատում են հայ ժողովուրդը տանել հին ուղիով, վարակել հայ բանվորին ու գյուղացուն հին թոյնով, վորպեսզի իմպերիալիստներից ստացած վոսկիների փոխարեն հատուցեն նրանք:

Սակայն այդ չի հաջողվի, քանի վոր իմպերիալիզմի շնորհիվ զոհված հայ ժողովուրդը չի կարող չզգալ, ամենամեծ ճշմարտությունների ճշմարտությունը, վոր միմիայն Արեվելքի բոլոր ժողովրդների համագործակցության ու միջազգային քաղաքականության մեջ ե նրա փրկությունը, վոր միմիայն սերտ ընկերական ու յեղբայրական կապերով կապվելով իր հարեվան-թուրք, պարսիկ ու քուրդ ժողովուրդների հետ ու կովելով Արեվելքի բռնակալների իմպերիալիստների դեմ, կարող ե նա ապահով կացություն ստեղծել իր համար:

Այլ յելք չկա: Դա յե միակ ճշմարիտ ուղին, միակ նպատակահարմար ու միյեվնույն ժամանակ ազատարար միջոցը: Վոչ միայն իրապես կազատագրե հայ աշխատավորներին, այլ յեվ հնարավորություն կտա նրանց խաղաղ շինարարական գործ ձեռնարկելու:

Ընկերներ.

Միակ կուսակցությունը, վոր ընդունակ ե այդ միջոցը կիրառելու, միակ կուսակցությունը, վոր ընդունակ ե ազատագրելու Արեվելքի ստրկացած ժողովուրդներին ու դրա հետ ամբողջ աշխարհի տառապող աշխատավորությունը, վոր գործով ապացուցել ե իր անկեղծ բարեկամությունը դեպի ճնշված ու հալածված մասսաները- դա կոմունիստական կուսակցությունն ե-արեվելյան ազգերի համագումարի հեղինակը:

Մեր կուսակցությունը չեր կարող բավականանալ միայն Ռուսաստանի ժողովուրդների ազատագրմամբ, նա կոչված է ամեն կերպ ոգնելու բոլոր շահագործված ժողովուրդներին տապալելու իմպերիալիստների անարգ լուծը: Այսոր կոմունիստական կուսակցությունը կոչ ե անում Արեվելքի բոլոր ժողովուրդներին ի մի համախմբվել ու համերաշխ գործունեությամբ, միահամուռ ուժերով գրոհ տալու դեպի յեվրոպական իմպերիալիզմը, ջախջախելու այն դարավոր կապանքները, վոր ստրկացնում են բաժան-բաժան յեղած ժողովուրդներին:

Վոչ անգլիական լորդերն, վոչ ֆրանսկան բանկիրները, վոչ ամերիկական ֆաբրիկանտներն ու լեհական պաները, վոչ դաշնակներն ու մենշեվիկները յեվ վոչ բեկերն, աղալարն ու խաները, վոչ վոք չի կարող դիմադրել միլիոնավոր աշխատավորության կամքին-նա ձեռք կբերե այդ ազատությունը:

Հեռու չե այն որը յերբ համերաշխ ու միության գործակցությամբ Արեվ-յեթի բոլոր շահագործված ու ճնշված ժողովուրդները կազատագրվեն իմպերիալիզմի անարգ լծից ու իրենց բազուկներով վեր կբարձրացնեն կոմունիստական կարմիր ինտերնացիոնալի փառավոր դրոշակը:

1. Կեցցե Արեվելյան ժողովուրդների համերաշխության յեվ ազատագրման զավակները-արեվելյան ժողովուրդների առաջին համագումարը:
2. Կեցցե Արեվելյան ժողովուրդների համագումարի հեղինակը, Կոմ. Ինտերնացիոնալը:
3. Կեցցե բոլոր յերկրների աշխատավորների միությունը:
4. Կեցցե բանվոր-գյուղացիական հեղափոխությունը:
5. Թող կորչի իմպերիալիզմը.-
6. Թող կորչեն մեծ յեվ փոքր իմպերիալիստները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄ.ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈ:

‘ԿՈՄՄՈՒՆԻՍՏ’ Նո.77
28-ին ոգոստոսի 1920թ.

ՀԱԱ, ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 274, թ. 6-7; մեքենագիր

Doc.III-41

ՀԱՏՎԱԾ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈՅԻ ՆԻՍՏԻ ԱՐՁԱՆՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
ՀԿԿ Կենտկոմի և արտասահմանյան բյուրոյի կազմերի մասին
(օգոստոս, 1920թ.)

Ձեռագիր

Протокол заседания Кавбюро
(бакинская тройка)

Присутствовали: т.т.Зиновьев, Радек, Бэла Кун, Киров, Стасова,
Элиава, Легран

Порядок дня:

1. Армения
2. Грузия
3. Азербайджан
4. Персия
5. Совет действия

1.О составе Ц.К. Коммунистической Партии Армении и о заграничном бюро Армении.

Утвердить Ц.К.Коммунистической Партии Армении в составе: т.т. Довлатова, Ависа, Костаняна, Тер Габриеляна, Агаси и местного товарища из состава товарищей работающих в Армении (и с ведома Эриванской группы). Кандидатами:Амирханов, Шахгалдян В. Все дела касающиеся зарубежной работы в Армении решаются совместно Кавбюро с т.т. Довлатовым, Костаняном, Ависом.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 258, թ. 1-2; ձեռագիր, լրիսիսիսիսիսիս

Doc.III-42

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆԸ
1920-ի ամռանը Խորհրդային Զանգեզուրի վրա դաշնակցական
կառավարության հարձակման պատճառով օգոստոսի 2-ի գիշերը տեղի
«Չե-կա»-ի կողմից գնդակահարվել են չորս դաշնակցական գործիչներ
(2 օգոստոսի, 1920թ.)

“Товарищи и Граждане,
Вследствие вероломного нападения Дашнакского Правительства на
Советский Зангезурь, въ ночь на 2-ое августа разстреляны дашнаки:
Аршакъ ШИРИНЯНЪ, Ваганъ ХОРЕНИ, Захар ТЕР-ГАЗАРОВ и
Михаил АГАМЯНЪ.

Չե-կա.”

Յիրո: Ի.օ. Դիլոպրոизводителя Миссармен /подпись/

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.160, թ.1; սերննագիր

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅՑՈՒՑԻԶ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԶԵՎՈՒՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Բաքվում կայացած Արևելքի ժողովուրդների առաջին համագումարի մանրամասների, այնտեղ էնվեր փաշայի մասնակցության, հայ բոլշևիկների հակահայաստանյան դիրքորոշման և այն մասին, որ այդ համագումարը ‘սրբազան պատերազմ’ հայտարարեց արևմտյան կապիտալին, որի սպասավորն է համարվում Հայաստանը, որն Անգլիայի աջակցությամբ ամրանում է իբրև սեպ, և իրարից բաժանում կարմիր Ռուսաստանը հեղափոխական Թուրքիայից (10 սեպտեմբերի, 1920թ.)

Պատճեն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ

ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

No.1303

‘10’ Սեպտեմբերի 1920թ.

Ամսույս 1-ին Բազվում բացվեց Արևելյան ժողովուրդների ներկայացուցիչների համագումարը, վորին մասնակցելու յեկել են ամեն կողմից պատվիրակներ-թե Յեվրոպայի յեվ թե Ասիայի ժողովուրդների կողմից: Հատկապես այդ համագումարին մասնակցելու համար Սովետական Ռուսաստանի կենտրոնից ոգոստոսի 31-ին Բագու յեկան Չինովյեվ, Բելա-Կուն, Ռադեկ յեվ ուրիշները: Համագումարին մասնակցելու համար Բագու ե յեկել նայեվ Ենվեր Փաշան:

Հյուսիսից յեկող հյուրերը իրանց ուղեկիցներով կայարանից ուղղակի գնացին Բազվի բանվորների, նավաստիների ու զինվորների խորհրդի արտակարգ նիստը, վորտեղ յեվ բանախոսեցին , արտասանելով որվա պատշաճ վողջույն ու ծրագրային ճառեր /տես “Коммунист” N. 102/, Խորհրդի նիստը տեվեց մինչեվ գիշերվա ժամը 4-ը:

Ամսույս 1-ին կայացած համագումարի առաջին պաշտոնական նիստում Չինովյեվ մի ծրագրային ճառ ե արտասանել, վորով ի միջի այլոց հրավեր ե կարդում համագումարի պատգամավորներին ‘սրբազան պատերազմ’ հայտարարել արեվմուտքի գիշատիչների դեմ /տես “Коммунист” N. 103 յեվ 104/: Համագումարի այդ նիստին ներկա յեղող հանդիսականների պատմելով՝ Չինովյեվի այդ մարտահրավերին անմիջապես

արձագանք ե տալիս բեմի վրայից Ադրբեջանի Չեկայի-նախագահ Ալի-յեվլը սուրը մերկացած առաջ գալով դեպի հասարակությունը, վորին ան-միջապես հետեվում են թատրոնի դայիճում համախմբված խայտաբղետ մահմեդական պատգամավորները, վորոնք սրերը մերկացնելով յեվ ստրճանակները բարձրացնելով սկսում են ողի մեջ ճոճել ու յերգվել զեն-քերի վրա բոլոր միջոցներով առաջ տանել սրբազան պատերազմը: Ներ-կա յեղող վոչ մահմեդական պատգամավորների ու հանդիսականների վրա այդ վայրենի տեսարանը շատ ծանր տպավորություն ե թողնում:

Չինովյեվ յոր ճառի մեջ ի միջի այլոց մանրագնին քննության ե յեն-թարկում նայել պանիսլամիստական շարժումը յեվ դատապետում նորա դեկավարներին, համարելով այդ շարժումը կոմունիզմի տեսակետից վնասակար յեվ հեղափոխական գաղափարը մթացնող մի ձեռնարկ: Բայց ի նկատի առնելով կոմունիզմի ապագա հաջողությունն ու հեղափոխության նվաճումները արեվելքում, մենք հպատակահարմար ենք համարում ժամանակավորապես պաշտպանել արեվելյան ժողովուրդների ազգային շարժումներն, իբրեվ ժողովրդի հեղափոխական տրամադրության արտա-հայտություն, ուղղված Անտանտի դեմ: Պետք ե աշխատել ոգտագործել ազգային շարժման ղեկավարներին ու կողմնակիցներին ու կոմունիստա-կան ուղղություն տալով այդ շարժման՝ մոել արեվմտյան գիշատիչների դեմ ու այդպիսով ստեղծել արեվելքի աշխատավորության դիկտատուրա:

Չինովյեվի ճառը դուր չի գալիս համագումարի այդ նիստում իբր հյուր ներկա յեկող Ենվեր փաշային, վորին ոթյակում նստած ժամանակ ամեն մի ադրբեջանցի թուրք յեվ մահմեդական պատգամավոր սրբազան պար-տականություն ե համարում ականածությամբ մոտենալ նրան յեվ ձեռքը համբուրել: Ենվեր փաշան ցանկություն ե հատյնում համագումարի նա-խագահության մի զեկուցումն անել համագումարին յեվ պարզել յուր տե-սակետը: Ենվերի այդ առաջարկը խորհրդակցության առարկայ ե դառ-նում վոչ միայն նախագահության մեջ, այլ յեվ կոմունիստական կենտրո-նական կոմիտեյում յեվ համագումարի պատգամավորների մեջ, վորտեղ հրապարակ են գալիս թեր յեվ դեմ խոսող հռետորներ: Ամսույս 4-ին այդ առաջարկը քննվում եր նայել տեխնիքական դպրոցի շենքում, վորտեղ հյուրընկալված են մեծ մասամբ Թուրքմենստանի, Պարսկաստանի, Դաղստանի յեվ Ադրբեջանի զանազան վայրերից յեկած մահմեդական պատգամավորներ: Այդ ժողովում ռուս յեվ լեռնցի մահմեդականներից վո-մանք /Կոռխմազով Դաղստանցի/ խիստ քննադատության յենթարկեցին Ենվիր փաշայի անձնավորությունը յեվ անցյալ ու ներկա գործունեությու-նը, անվանելով նրան արյունարբու, մարդասպան բախտախնդիր քաղա-քական գործիչ յեվ այլն, այնդելով վոր վոչ մի դեպքում չպիտի թույլատրել

մի այդպիսի անձնավորության հրապարակ գալ համագումարում, վորը կարող է արատավորել մեզ մեր անվտյան ընկերների աչքում:

Նույն որը Նարիմանովի ու Ենվերի ցանկությամբ քաղաքիս Թազափիր մեջիդում գումարվել է մահմեդականների մի մեծ ժողով, վորտեղ բանախոսել են թե Նարիմանով յեվ թե Ենվեր. Կոչ անելով ոգտագործել մեծամասնականների հայտարարած սրբազան պատերազմը, հարյուր հազարանոց մի բանակ կազմել, վորի գլուխ անցած ինքը մի ամիս հետո կարող է արշավել դեպի Անատոլիա Տաճկաստանն ազատելու: Անգլիայի գերությունից: Այս բոլորը նախապատրաստական աշխատանքներ են, ագիտացիոն բնություն կրող, վորով աշխատում են տգետ, խավար, վոչ միայն ‘Կոմունիզմի’, այլ յեվ սոցիալիզմի տարերքի մասին հասկացողություն չունեցող զանազան վայրերց, ‘պատգամավոր’ անվան տակ հավաքված անլեզու, լուռ հանդիսատեսների բազմության տրամադրությունը շահելու, վորպեսզի պաշտոնական նիստում տապալել կարողական Ենվեր փաշայի հրապարակ գալու խնդիրը: Բայց թե վորքան է հաջողվելու այդ նրանց, բավական կասկածելի է, քանի վոր արեվելյան ժողովուրդների համագումարի պատգամավորների մեծագույն մասը մահմեդականներ են, իսկ մահմեդականները Ենվեր փաշային սրբացնում են յեվ իրանց զգացմունքները նորա ձեռքերն ու քղանցքները համբուրելով արտահայտում: Արեվմտյան կապիտալի ու Անտանտի դեմ հայտարարած սրբազան պատերազմը հարմար ադիթ է կոմունիզմի տակ պանիսլամիստական ծրագիրն առաջ տանելու յեվ վաղուց յերազած համատարած մահմեդական տիրապետության ծրագիրն իրագործելու: Մեծամասնականների քաղաքական հասունության ու իմաստության արտահայտությունն է, վոր արեվելյան ժողովուրդների համագումարում ցուցադրվում է:

Ենվեր փաշան Բերլինում է յեղել յեվ հատկապես այս համագումարի համար բերել են տվել Յեվրոպայի վրա ճնշում գործ դնելու համար: Ենվեր փաշան այստեղ մահմեդականների հետաքրքրության առարկա է դարձել. Բազմաթիվ դելեգացիաներ են գնում նորա մոտ բարի գալուստ մաղթելու յեվ միյեվնույն ժամանակ նրանից ուղեցույց խնդրում իրանց անելիքի համար, վորոնց պատասխանում է, թե համբերեցեք:

Համագումարը յերկու ֆրակցիա ունի-կոմունիստական յեվ անկուսակցական, աշխատանքներն ընթանում են կոմունիզմի դրոշակի տակ: Հատկապես Ենվերի անձնավորության վերաբերությամբ կոմունիստական ֆրակցիայում հարց է յեղել դրված զրկել նրան համագումարի անդամակցությունից յեվ թոյլ չտալ վոր նա հրապարակ դուրս գա խոսելու: Շատ կոմունիստներ խիստ ճառեր են արտասանել նրա դեմ, համարելով նորա մասնակցությունը իրանց համար անպատվաբեր, վոր նա պատճառ է յեղել Տաճկաստանի կործանման յեվ հարյուր հազարավոր մարդկանց

կորուստի: Այդ ժողովում այնպիսի տրամադրություն է ստեղծվել, վոր Ենվերին թույլ չտան խոսելու, բայց վերջում Զինովելը առաջարկում է ժողովականներին հնարավորություն տալ նրան խոսելու յեվ ապա հրապարակով քննության յենթարկել նորա արտահայտած մտքերը յեվ ժողովականների աջքերը բանալ: Ամենից ուժեղ յեվ խիստ հարձակումն է գործում Ենվերի վրա տաճկական կոմունիստ Սուքիի. Համագումարի սեպտեմբերի 4-ի յերեկոյան նիստում Ենվերը ձայն է ստանում յեվ, փոխանակ խոսելու, գրավոր դեկլարացիա է ներկայացնում, վորի բովանդակությունը հետեվյալն է մոտավորապես, վոր Թյուրքիան միայն պաշտպանողական պատերազմ է մղել, վոր Ենվերն ու յուր կողմնակիցները համակրողներ են կոմունիստական ծրագրի, խնդրում են վոր իրանց ել վստահեն յեվ մասնակից դարձնեն ընդհանուր հեղափոխական շարժման: Համագումարի պատասխանը յեղել է մի բանաձև, վորով պահանջում է Ենվերից ու նորա համախոհներից գործով ապացուցել յեվ վստահություն ձեռք բերել:

Համագումարում մի ակներեվ խաղ է կատարվում: Արեվելյան ժողովուրդների ու կարմիր կոմունիզմի քողի տակ կողմերից յուրաքանչյուրը պանիսլամիստներն ու կոմունիստները աշխատում են իրար խաբել յեվ գործիք դարձնել: Դժվար թե այս պարագաներում մի այլ տեղ հնարավոր լիներ այսպես հեշտությամբ յեվ այսպես ազատ կերպով հավաքել պանիսլամիստ մահմեդականներ աշխարհի բոլոր ծայրերից յեվ նրանց հնարավորություն տալ իրանց առաջիկա գործունեության մասին ծրագիր մշակել: Վորքան ել կոմունիստները աշխատում են առաջիկա կռիվն յերկյակ բնավորություն տալու-այսինքն ընդդեմ Անգլիայի ու արեվելքի տիրապետող դասակարգի-սակայն ժողովականների հսկա մեծամասնության համար այն սրբազան պատերազմը, վոր համագումարը հայտարարեց արեվմտյան կապիտալի դեմ, վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ մահմեդականության կռիվ քրիստոնեության դեմ, այսինքն մի սովորական ‘ղազավատ’, Ենվերը պահանջում է, վոր Անգլիայի դեմ արեվելքում մղվելիք առաջիկա պատերազմի մեջ հրամանատարությունն իրան հանձնվի, վոր յուր հեղինակությամբ ու զինվորական մասնագիտական պատրաստությամբ կարողանա վտրքի հանել Թուրքեստանը, Հնդկաստանը, Պարսկաստանը, Տաճկաստանը յեվ մյուս մահմեդական յերկրները:

Վերջին որերս այստեղ մամուլը շարունակ զբաղված է Վրաստանի յեվ Հայաստանի հարցով: Առասպելական բաներ են գրում մանավանդ Հայաստանի մասին, վորը իբր թե հսկայական ոգնություն է ստանում Անգլիայից զենքով, ռազմամթերքով յեվ պարենով ու պատրաստվում է դաշն կանքելով Հունաստանի հետ՝ կռիվ սկսել հեղափոխական Տաճկաստանի դեմ: Աստիճանաբար հասունանում է այն միտքը, վոր պետք է Սովետական դարձնել Վրաստանն ու Հայաստանը: Ինչ ճանապարհով այդ անել,

այստեղ յեվս յերկու հոսանքները տարբերվում են: Կոմունիստ ռազմագետները կարծում են, վոր Թիֆլիսի գրավումով այդ յերկու հանրապետությունների հարցը միանգամից կը լուծվի Հայաստանը առանց արյուն թափելու անձնատուր կլինի, իսկ թուրք յեվ տաճիկ չակերտավոր կոմունիստները կարծում են, վոր գրավումը պետք է սկսել Հայաստանից, նրանց մեջ իշխող կարծիք է , վոր Հայաստանը բավական խոշոր դիմադրական ուժ ունի, հետեվաբար յեվ նրա վրա պետք է գնալ լավ պատրաստությամբ:

Ի տես այս համագումարի բնույթի յեվ ենվեր փաշայի մասնակցության, կարծել թե հայ կոմունիստների մեջ սթափումն է առաջ գալիս: Դրանից չափավոր մտածող տարրը, վոր առաջ մի տեսակ ահաբեկված Ավիս Միկոյանի ընկերությունից, չէր համարձակվում վոչ միայն դրսի մարդկանց մոտ, այլ յեվ իրանց ընկերների շրջանում բողոքել ու պնդել յուր տեսակետների վրա, այժմ աստիճանաբար ծայնը բարձրացնում է, իսկ մյուսներից վրմանց մեջ կարծես զղջման նշաններ են յերեվում: Անշուշտ այս նոր տրամադրությունը ռեալ արժեք չունի, քանի որ սեվ գործն արդեն կատարված է: Արեվելյան համագումարը ‘սրբազան պատերազմ’ հայտարարեց արեվմտյան կապիտալին, վորի սպասավորն է համարվում նայեվ Հայաստանը. Այլ յեվս դաշնակցությունը չէ, վորի վրա հարձակումներ են տեղի ունենում, այլ Հայաստանը, վորին հիմա այստեղ անվանում են մի նոր Լեհաստան, վորը Անգլիայի աջակցությամբ ամրանում է իբրեվ սեպ յեվ իրարից բաժանում կարմիր Ռուսաստանը հեղափոխական Տաճկաստանից ու Պարսկաստանից:

Լեգրանը յուր խորհրդական Սիլինի հետ այստեղ եր համագումարի բացման որից: Ամսույս 6-ին յերեկոյան նա մեկնեց Թիֆլիս, ըստ մեր տեղեկությունների, մի կարեվոր խորհրդակցության մասնակցելու համար, վորպեսզի նորից վերադառնա այստեղ. Ասում են նույնպես, վոր այստեղ խորհրդակցություն են ունեցել Զինովեվ, Ռադեկ, Կիրով յեվ Լեգրան յեվ հատուկ սուրհանդակ են ուղարկել Մոսկվա Անդրկովկասի առաջիկա գործունեության մասին հարցումներով: Անսպասելի կերպով համագումարի աշխատանքներն արագացրին յեվ աշխատում են ամսույս 9-ին վերջացնել:

Ամսույս 7-ին տեղեկություն ստացանք, վոր Մոսկվայից այստեղ հեռագիր է ստացվել, վոր եթե Հայաստանը պնդի Ղարաբաղի վրա յեվ ուզենա պատերազմական գործողություններ սկսել, այն դեպքում զիջել Ղարաբաղը Հայաստանին ու պատերազմի չհասցնել:

Տեղեկություն ստացանք, վոր Պարսկաստանը վերջնականապես մաքրում են մեծամասնականները յեվ բոլոր հաստատությունները փոխադրել են Բագու: Այնտեղից նոր վերադարձած մի հայ կոմունիստի պատմելով Սովետական Ռուսաստանի արեվելյան քաղաքականությունը

անուղղելի կերպով տապալվեց յեվ այնպիսի ատելություն առաջ բերեց պարսկական ժողովրդի մեջ վոր այսուհետեվ հազիվ թե մի ուս կարողանա վուտք կոխել Պարսկաստան:

ԴԻՎ. ՆԵՐԿ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՔԱՐՏ.՝ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Պետ.Կենտ.Արխիվ, 'Հ.Հ. Դիվանագիտության
Ներկայացուցչություն Ադրբեջանում քաղաքական
Գրությունների մասին', գործ 805, էջ 30

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 274, թ. 8-13; մեքենագիր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԴԵԿԼԱՐԱՑԻԱՆ ԲԱՔՎՈՒՄ
ԿԱՅԱՑԱԾ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ

Կոչ է արվում Արևելքի եղբայր ժողովուրդներին օգնել հայ աշխատավորությանը տապալել դաշնակցության իշխանությունը Հայաստանում, որը վերջիններին կողմից հանդիսանում է միջազգային իմպերիալիզմի հակահեղափոխական բազա ընդդեմ Արևելքի հեղափոխական կարմիր լուսատու աստղ Բաքվի (սեպտեմբեր, 1920թ.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐ ՄԱՍՍԱՅԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ԴԵԿԼԱՐԱՑԻԱՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԺՈՂՈՎՐԴՆԵՐԻ 1 ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ

Դարերի ընթացքում Հայաստանի աշխատավոր զանգվածները գտնվել են ցարերի ու սուլթանների բռնակալ իշխանության տակ: Անչափ ծանր չնշման ու ստրկության տակ հեծելով, տիրող ազգությունների տիրապետող դասակարգերի անկուշտ ազահությունը կշտացնելու համար քրտինք թափելով՝ Հայաստանի աշխատավոր մասսաները քիչ չեն շահագործվել հայ արևտրա-արդյունաբերական բուրժուազիայի նացիոնալիստական ֆրազեոլոգիայի թմրեցնելու խոսքերի տակ:

Անչափ բռնակալ իշխանությունը իր արյունարբու ներկայացուցիչներով, նույնպես և տրիպետող ու չնշված ազգությունների ունևոր դասակարգերը՝ ոգտվելով ժողովրդական լայն մասսաների տգիտությունից ու անգիտակցությունից, միշտ և անդադար ազգային թշնամություն ու ատելություն էյին սերմանում ըստ իրենց դրության յեղբայրների մեջ, վորպեսզի ավելի հեշտ լինի անցկացնել ու պաշտպանել իր ինքնասիրական ու դասակարգային շահերը և վորպեսզի այս ժողովուրդների աշխատավոր մասսաները չկարողանան միանալ ընդհանուր վամպիրների ու ճնշողների դեմ: Արևմուտքի իմպերիալիստները իրենց ավերիչ քաղաքականությունը գլուխ բերելու համար ևս ավելի շահագործեցին այս մշտական փոխադարձ թշնամությունն ու ատելությունը: Ձգտելով Տաճկաստանի վրա իշխել՝ համաշխարհային գիշատիչները մի կողմից զարկ էյին տալիս ազգային թշնամությանը առաջ բերելով արյունալի ընդհարումների և աջակցելով ճնշված ազգությունների ժողովրդական շարժումներին, իսկ մյուս կողմից ամուր էյին պահում արևելյան բռնակալի գահը: Տաճկաստանը զաղրութի վերածելու ձգտող, մրցակից գիշատիչներից վոմանց յեթե հաջողվում էր սուլթանի իշխանությունը կաշառել, այն ժամանակ մյուսները կպչում էյին ճնշված ազգություններին, վորպեսզի նրանց ազգային

շահերը պաշտպանելու պատրվակով շահագործեն նրանց իրենց համար ազդեցության շրջան ստեղծելու նպատակով:

Ոգտվելով այն հանգամանքից, վոր գերման իմպերիալիստների ձեռքով կաշառված Տաճկաստանին տիրապետող դասակարգերը, վոր այդ յերկրում ապրող ժողովրդական մասսաների անմիջական թշնամին էյին, Տաճկաստանն իմպերիալիստական սպանդանոցի փոխեցին, իմպերիալիստ Անտանտը փոքր ազգությունների ազատության գեղեցիկ խոսքերի տակ Տաճկաստանը իրենց մեջ բաժանբաժան արին՝ Տաճկա-Հայաստանը իրոք հանձնվում է Անգլիական ֆինանսական կապիտալի ագենտների ձեռքով, վոր հաջողել է արդեն իր համար տիրապետության մի վայր ստեղծել Ռուսա-Հայաստանում: Հեղափոխության ուղին մտած Արևելքի ուղիղ սրտում՝ Անտանտը ստեղծեց հակահեղափոխական մի բազա, վոր մաքառե արևմտյան իմպերիալիզմի թշնամի՝ հեղափոխական Արևելքի, արևելյան հեղափոխության լուսատու կարմիր Բազվի դեմ, նպատակ ունենալով նախ և առաջ գրկել Ադրբեջանի աշխատավոր մասսաներին սոցիալիստական նվաճումներից:

Արևելքի հարստահարված ժողովուրդների ցածր խավերի հեղափոխական տրամադրությունը վորքան լայնանում է, այնքան ավելի առատ՝ Անտանտն իր նպատակին հասնելու համար դատարկ խոստումներ է շռայլում և ավելի ու ավելի է գերազանցում հայ բուրժուազիային և բուրժուանացիոնալիստական ինտելիգենցիային: Այս վերջինս հանձին՝ դաշնակցություն՝ պատերազմասեր ու արյունարբու կուսակցության՝ իմպերիալիստական Անտանտի ու հայ բուրժուազիայի ձգտումների իրագործման դեմ դարձավ: Ծնունդ առնելով հայ կապիտալից, պաշտպան լինելով նրա շահերի՝ դաշնակցություն՝ կառավարությունը տասնյակ տարիների ընթացքում կռիվ է մղել բռնապետական Տաճկաստանի դեմ դիմելով բռնապետական Ռուսաստանի ոգնությանը այն նպատակով, վոր տաճկական Հայաստանից՝ Հայկական Տաճկաստան՝ ստեղծվի, վորտեղ նույնպես տիրապետի հայ բուրժուա կապիտալը յերկգլխյան արծվի պաշտպանությամբ, ինչպես այդ լինում է Անդրկովկասում: Այս պատերազմների զոհ հանդիսացավ Տաճկաստանի աշխատավոր գյուղացիությունը:

Մաուզերիստ բանդիտների ոգնությամբ նա վրոջ-վրոջ թաղեց տաճկական Հայաստանի աշխատավոր գյուղացիությունը և միևնույն բանդիտների ոգնությամբ նոր գողգոթա յե բաց անում Անդրկովկասյան Հայաստանի բանվորա-գյուղացիական զանգվածների համար:

Հանգուցյալ՝ Մուսավաթի՝ և վրացական՝ դժբախտաբար դեռ բարեկեցիկ մենշկիկության հետ՝ Ադրբեջանի ու Վրաստանի յեղբայր մասսաներից և գլխավորապես խորհրդային Ռուսաստանի հեղափոխական պրոլետարիատից ու գյուղացիությունից բռնությամբ մեզ բաժանեցին, և Ռուսաց

Հայաստանի հողում ստեղծվեցին բուրժուա նացիոնալիստական իշխանություն միայն այն ոբյեկտիվ նպատակով, վոր պաշտպան լինի Արևմուտքի ֆինանսական կապիտալի շահագործմանը և հայ կապիտալիստների քաղձածներին: Այդ կուսակցությունն ու նրա ստեղծած կառավարությունը իրենց հակահեղափոխական քաղաքականությունը վարում են հրով ու սրով, արյամբ ու յերկաթով: Զանգեզուրը, Ղարաբաղը, Աբուլիսը, Աղբաբան, Զանգիբասարը Դաշնակցության և նրա ցեղակից 'Մուսավաթի' արյունաներկ իմպերիալիստ քաղաքականության կենդանի վկաներ են:

Այդ կառավարությունը հենց սկզբից ի շահ Անտանտի ու հայ բուրժուազիայի, իր իշխանությունը պահելու ու հաստատելու համար Հայաստանի ժողովուրդների շատ ծաղիկ կյանքեր ե զոհաբերում թե Հայաստանից դուրս կոիվներում և թե նույնիսկ Հայաստանում կոշմարային ազգամիջյան արյունալի ընդհարումների մեջ: Տաճիկ իմպերիալիստների արշավանքներից քայքայված յերկիրը իմպերիալիստ դաշնակների իշխանության տակ իսպառ ավերվեց:

Հայաստանը բոլորովին թուլացավ թե տնտեսապես և թե բարոյապես, նա հսկա քայլերով դեպի մահվան անդունդն ե դիմում: Մաուզերիստ բանդիտների իշխանության տակ Հայաստանի բանվորագյուղացիական մասսաները վերջապես ահաբեկված են:

Արյունարբու վայրենիների իշխանության տակ անխնահ կերպով ավերված ու վոչնչացած են մուսուլման մասսաները հանուն անկախ ու միացյալ Հայաստանի: Տաճիկ սուլթանների Տաճկաստանը հայերից մաքրելու քաղաքականությունը հիմա գործադրվում է դաշնակների ձեռքում Հայաստանի մուսուլմանների վերաբերությամբ: Այդ դահիճների իշխանության տակ գնդակահարված են ու գնդակահարվումեն Հայաստանի ապստամբ բանվորա-գյուղացիները: Բայց հեղափոխության առաջին վորոտը այս մայիս ամսում արդեն խախտել ե քրեական հանցավորների կառավարության ատելի ռեժիմը: Հայաստանի աշխատավորների բազմահազար մասսաները շարժվել են, վորոնք զարթնելով վճռել են անձնատուր ու գերի ջլինել բռնության ու ճնշումների կառավարությանը: Հայաստանի բանվորա-գյուղացիական մասսաները՝ նացիոնալիստական անվերջ կոիվներ, Անտանտի ու նրա վարձկան դաշնակների արյունածարավ քաղաքակա-նության պատճառով մայիս ամսին միահամուռ ապստամբությամբ պատասխանեցին, կոմունիստների կուսակցության առաջնորդությամբ Հայաստանը խորհրդային հրատարակելով: Սակայն մաուզերիստների ու դենիկինյան ապանների միացյալ ուժերը նորից ծնունդ տվին սև Հայաստանին, վոր այժմ գերեզման ե դարձել հարյուրավոր ու հազարավոր կարմիր ապստամբների ու նրանց կոմունիստ առաջնորդների, վոր գնդակահարված են Հայաստանի դաշտերում կամ բանտերում են տառապում:

Հայաստանի աշխատավոր հեղափոխական մասսաները Ադրբեջանի աշխատավորության հետ իրենց արյունով դաշինքը վավերացրին այն կովում, վոր դաշնակների ու մուսավթների դեմ եր: Ներկա Հայաստանում տեղի ունեցող սպիտակ տերրորը, վոր նրա լավագույն վորդիներին խմբերով հնձում ու ստիպում ե մեզ դիմել ձեզ, հեղափոխական Արևելքի յեղբայր բանվոր-գյուղացիներ ձեզ, խորհրդային հանրապետությունների բանվոր գյուղացիներ, կոչ անելով, վոր միանգամ ընդմիշտ վերջ տաք հայ բուրժուազիայի հակահեղափոխական վրտնձգություններին: Հայաստանը պետք ե փրկվի միջազգային գիշակերների դարավոր լծից, նա պետք ե ազատվի վարձկան մաուզերիստների իշխանությունից: Նա պետք ե սոցիալիստական սիրելի հայրենիք դառնա նրա մեջ ապրող ժողովրդական մասսաների, առանց նայելու նրանց ազգային ծագումը: Հայաստանի ժողովուրդները խորապես համոզված են, վոր այս բոլորը իրականանալ կարող են միայն այն դեպքում, յերբ Անտանտի ու հայ բուրժուազիայի ագենտների՝ դաշնակների իշխանությունը կտապալվի և կհաստատվի աշխատավորների իշխանությունը բանվոր ու գյուղացիների դիկտատուրությամբ, յեթե Հայաստանում խորհրդային իշխանությունը կհաստատվի: Մենք հասնում ենք և պետք ե հասնենք դրան: Հեղափոխական ծանր պայքարի մեջ մենք բոլոր հոգսը դնում ենք ինչպես խորհրդային յերկրների, նույնպես և Արևելքի ժողովուրդների ոգնության ու աջակցության վրա: Իսկ մենք մեր կողմից ոգնության կգանք Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի հարստահարվող ու իրենց ազատության համար պայքարող հեղափոխական մասսաներին: Մենք չենք կարող թույլ տալ, վոր Հայաստանը բազա դառնա իմպերիալիստական Արևմուտքի՝ խորհրդային Ադրբեջանի ու հեղափոխական Արևելքի վրա հարձակվելուն և դրանով տարեցտարի անարգել իրեն հեղափոխական ամբողջ աշխարհի առաջ:

Մենք չենք կարող թույլ տալ, վոր մեր ընհանուր թշնամին՝ իմպերիալիստ Անտանտը մեր միջոցով ու մեր մեջքին հաղթական ընթանա Արևելքի հեղափոխական մասսաների դեմ:

Մենք մեր ուժերը կմիացնենք մեր դրացի ժողովուրդների ուժի հետ, վորպեսզի վերջնապես հաղթահարենք մեր ընդհանուր թշնամուն ու տապալենք համաշխարհային իմպերիալիզմի տիրապետությունը և վոր վրոջ աշխարհում կոմունիստական ինտերնացիոնալի դրոշի տակ սոցիալական հեղափոխությունը վերջնականապես հաղթանակի:

Կեցցե Արևելքի հեղափոխական մասսաների միությունը Արևմուտքի բանվորների հետ:

Կեցցե 3-րդ կոմունիստական ինտերնացիոնալը:

Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.274, թ.1-5; մեքենագիր

Doc.III-45

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ Տ.ԲԵԿԶԱԴՅԱՆԻ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Հուսեյնովի հետ հանդիպման ժամանակ պայմանավորվածություն է ձեռք
բերվել Հայաստանում ձերբակալված բոլշևիկներին Ադրբեջանում
ձերբակալված դաշակցականների հետ փոխանակելու պայմանների
վերաբերյալ, և իր բողոքներին, թե ինչ իրավունքով են զինակոչվում
հայերը, Հուսեյնովը պատասխանել է, որ հայերը զինակոչվում են
Ղարաբաղում, Զանգեզուրում և Նախիջևանում, որոնք հանդիսանում են
վիճելի տարածքներ
(11 սեպտեմբերի 1920թ.)

Изъ Тифлиса
No 224
11/IX-22-25

Секретно

Эривань Мининдѣлу

Сегодня имѣль двухчасовое свиданіе съ Гусейновымъ выразиль протестъ
по поводу призыва въ войска нашихъ гражданъ, относительно положенія
нашей миссії и объ ихъ насиліяхъ точка По первому вопросу онъ заявилъ,
что призываются лишь жители Зангезура, Карабаха и Нахичевана, какъ
спорныхъ областей точка Жители Арменіи не призываются точка Начатіе
экономической связи онъ считаетъ невозможнымъ точка Сожалѣеть что
мы не соглашаемся на созывъ конференціи; это означаетъ что мы не
желаемъ говорить съ ними точка Согласень освободить арестованныхъ по
списку и приостановить репресіи Взаимно точка Я согласился принять это
условіе но не по отношенію къ осужденнымъ которые безусловно должны
быть высланы точка Пришли къ соглашенію, что въ теченіи семи дней обѣ
стороны обязаны представить списки, а потомъ начнется обмѣнъ точка
Прошу распорядиться немедленно выслать мнѣ списки арестованныхъ
большевиковъ: отдѣльно уже осужденныхъ и отдѣльно лишь обвиняе-
мыхъ, сообщивъ мнѣ также Ваши инструкціи.
Шантъ выѣзжаетъ Въ понедѣльникъ No 414 Сентября 11 (1920г.)
Предстармень Бекзадянъ

С подлиннымъ вѣрно:
Дѣлопроизводитель /подпись/

Ձեռագրով արված են մի քանի մակագրություններ՝ թվագրված 1920-ի
սեպտեմբերի 12-13-ով:

ՀԱՍ, Զ-Պ. 200, գ.1, գ.4, թ.41; մերձնսագիր

ԶԵՎՈՒՑՈՒՄ ՏԱՄՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻՆՆ
Շարադրված են Երևանի վրա հարձակումն իրականացնելու հետ
կապված խնդիրները
(24 օգոստոսի, 1920թ.)

ДОКЛАД
по вопросу о наступлении на Эривань.

КОМАНДАРМУ XI.

Изучая карту Зангезурского, Нахичеванского, Шаруро-Даралегезского и Эриванского уездов /предполагаемый театр военных действий/ приходится констатировать следующее: Почти весь предполагаемый театр военных действий представляет горные массивы до 5-7 тысяч футов, пересеченные многочисленными горными речками, лощинами и оврагами.

Дороги на Эривань за малым исключением, горные с трудом доступные для пехоты и только вьючного обоза. Осенью и зимой некоторые перевалы заносятся снегом и в течении 2.5-3 месяцев совершенно прекращается всякое движение. В продовольственном и транспортном отношении район беден и слишком далеко находится от железной дороги. Жители настроены враждебно.

Таким образом предполагаемый театр военных действий не позволяет производить операции демонстративного характера с целью отвлечения сил Армении от главного и наиболее благоприятного и уязвимого для Армении направления. В указанном направлении могут быть развиты только партизанские набеги небольших конных партий, которые могут базироваться на Нахичевань и Ангеляюрт.

В случае же необходимости, несмотря на естественные переграды, наступления всей 28 дивизии с целью как демонстрации так нанесения ударов и разгрома сил Армении и выхода на линию Эривани, привожу нижеследующее соображения:

1/ Дивизия имея исходным положением ныне занимаемый район, при переходе в наступление на Эривань, сразу-же.....

.....Дальнейшее снабжение частей, идущих в сторону Эривани, должно лечь на отделы Бригадного снабжения, для чего последние нужно пополнить в"ьючным и колесным транспортом и, независимо от того, каждому из действующих полков придать минимум по 100 ишаков, независимо от возможности привлечения к работе местных обывательских подвод и ишаков. Таким образом дивизия, ни в коем случае, без помощи со стороны Армии, не в силах обслужить себя собственными транспортными средствами, имеющимися в данное время на лицо и считая даже полное использо-

вание обывательского транспорта в данных районах. Кроме того нельзя обойти молчанием вопрос о эвакуации больных товарищей. Независимо от того, что будут использованы для этой цели возвращающиеся порожняком подводы и ишаки, все же необходимо выполнение санучреждений подводами и ишаками в пределах надобности, независимо от условий операций и заболеваемости.

10/ В отношении связи, участок Баку-Шуша- исправлен; далее на Герусы и Нахичевань- нуждается в срочном исправлении телеграфной линии для прямой работы с Баку. Дальнейшая связь в сторону Эривани, впредь до восстановления телеграфной линии, идущей вдоль железной дороги Нахичевань Эривань, может быть поддерживаема исключительно постами летучей почты и телефонами. Со стороны правого фланга где нет никаких технических средств связи, в виде постоянных линий, связь может поддерживаться только конными постами.

По вопросу о Персии, ввиду трудности освещения местности со стороны Карабаха без активных для сей цели действий /район Катарских заводов/ никаких данных частями Дивизии по сему вопросу не представляется возможным дабыть, в силу чего вопрос этот остается открытым до полной ликвидации контрреволюционных банд в Катарском заводском районе и в Нагорном Карабахе до р. Аракса.

	Начдив 28	Нестеровский
	Военком	Бережно
24 августа 1920г.	Наштадив	Крупенников
№ 1234/оп.		
Пр. Турк.		

Верно: Врид Ст. Ком. Наштадив по Отр.
/подпись/
ЦГАКА, Ф. 1328, оп.1, ед. хр. 555, л. 105-108.
Сверено с копией
14 VIII 1948.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.123, թ.1,8,9; սխրհիւսդիր

Doc.III-47

ՀԵՌԱԳԻՐ ՇՈՒՇԻՒՑ

Տարածաշրջանում տեղակայված կարմիր զորքերի տարրեր աստիճանի հրամանատարներին՝ հրահանգվում է պահպանել օգոստոսի 10-ին Հայաստանի և Խորհրդային Ռուսաստանի միջև կնքված համաձայնագրի կետերը (28 օգոստոսի, 1920թ.)

Телеграмма.

Из Штадива 28 Гор. Шуша 28 августа 1920г. "2" час. "30" мин. Комбригам 83, 84? Кавалерийской 28, Начартдиву 28, Начподиву 28, Начособотдела №2 и Предревттрибунала при 28 Дивизии.

Тк. Комбригу 34 и Кавалерийской.

Передаю для сведения и руководства копию соглашения между РСФСР и Арменией. "Баку 27 августа 1920г. По приказанию РВС XI передаю копию соглашения между РСФСР и Арменией для сведения и руководства: "1920г. Августа II дня РСФСР в лице полномочного представителя Б. В. Легван с одной стороны и Представителя Республики Армении ДЖАМАЛЯНА и БАБАЛЯНА с другой стороны исходя из признания независимости и полной самостоятельности Республики Армении заключили настоящее соглашение в следующем: 1. С 12 часов дня 10 августа 1920 года военные действия между войсками РСФСР и Республики Армении считаются прекращенными. Примечание: Военные действия могущие произойти после указанного срока вследствие отсутствия связи или других технических препятствий не должны повлечь за собой никаких последствий противоречащих какому либо пункту сего договора. 2. Войска Республики Армении занимают следующую линию: Шахтагты, Азан-Бюрт, Султан-бек и далее линию севернее Кюки и западнее Базар-Чай, Бахар-кенд. В Казахском же уезде линию занимавшуюся ими 30/7 с.г. Войсками РСФСР занимают спорные области Карабаха, Зангезур и Нахичевань за исключением полосы определенной настоящим соглашением для расположения войск Республики Армении. 3. Занятием Советскими войсками спорных территорий не предпрещается вопрос о правах на эти территории Республики Армении и Азербайджана Соц.Сов. Респ. этим временным занятием РСФСР имеет ввиду создать благоприятные условия для мирного разрешения территориальных споров между Арменией и Азербайджаном и тех оснований которые будут установлены мирным договором имеющим быть заключенным между АССР и Республикой Армении в скорейшем будущем 4. С прекращением военных действий договаривающиеся стороны прекращают концентрацию военных сил как в спорных так и пограничных территориях 5. Впредь до заключе-

ния договоров между РСФСР и Республикой Армении эксплуатация желдороги на участке Шахгадты, Джульфа предоставляется Управлению желдорог Армении с тем однако, чтобы она не может быть использована для военных целей. 6. РСФСР гарантирует свободный пропуск /в 4 мериию/, всех войсковых частей Правительства Армении оказавшийся линией занимаемой Советскими войсками. Настоящее соглашение подписывается в 2-х экземплярах из коих один вручается Представителям Армении, другой полномоченному Представителю РСФСР. НР. 248/г. начперодарм Х1 В. Воронков.

НР 1293/оп.

Врид. НАШТАДИВА 28 /подпись/
Военком /подпись/
ЦГАКА, Ф. 1328, оп.1, ед. хр. 555, л.104.

Сверено с копией
14 VIII 1948

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.8, գ.126, թ.1-2; ստորագրեր

* * *

Մայիսյան ապստամբությանն հաջորդած երկու-երեք ամիսներին հայ բոլշևիկների գաղափարական աճն ու հեղափոխական հասունացումն ակնհայտ են: Մի կողմ են դրված պրիմիտիվ ու հնամաշ կարգախոսները: Դաշնակցությունն այլևս ոչ միայն հայ բուրժուազիայի շահերը պաշտպանողն է, այլ Անտանտի ուղղակի գործակալը: Իսկ ինքը՝ Հայաստանը, հակահեղափոխության սև մի որջ, իմպերիալիզմի հենակետ Կովկասում, և ամբողջ հեղափոխական Արևելքում, ուղղակի վտանգ ու խոչընդոտ համաշխարհային հեղափոխության համար: Իսկ թուրքից էլ հային վտանգ արդեն չկա: Հայ բոլշևիկները էնվերի հետ նույն դահլիճում նիստերի են մասնակցում, մշակում ու հաստատում Հայաստանի կործանման պլաններ: Գործի համար առավել հուսալի ու կայուն հայ ընկերներին էլ ընտրում և նշանակում են, բնականաբար, Բաքվում: Դե դիմացիր, «իմպերիալիստական» Հայաստան: Ի՞նչ բանակցություն, ի՞նչ համաձայնագիր ու պայմանագիր: Կարթագենը պետք է կործանվի:

ԲԱԺԻՆ IV

Հայ-թուրքական պատերազմ:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության կործանումը և այդ գործում հայ բոլշևիկների իրականացրած քայլերը

Սեպտեմբեր, 1920թ. – մայիս, 1921թ.

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՐ. ԹՈՒՐԲ ԱՍՔՅԱՐԸ՝ ՀԱՅ ԱՇԽԱՍԱՎՈՐԻ ԵՂԲԱՅՐ ՈՒ ԱԶԱՏԱՐԱՐ

«Հայկական կծիկի» հանգուցալուծման պահն արդեն հասունանում էր: Անդրկովկասում բրիտանական զինվորական ներկայացուցիչը դեռևս 1920-ի ապրիլի 30-ին հեռագրում էր Լոնդոն. «Համարեղ թուրք-բոլշևիկյան հարձակումը Հայաստանի վրա թվում է հավանական, եթե դաշնակները չկարողանան համաձայնության գալ բոլշևիկների հետ, ինչը մինչ օրս շատ կասկածելի մի ձեռնարկ է թվում»:²² Ինչ համաձայնության գալու մասին կարող է խոսք լինել, եթե օգոստոսի 10-ին ռուսները Հայաստանի հետ համաձայնագիր են ստորագրում, իսկ ընդամենը օրեր անց արդեն համաձայնություն են տալիս, որ թուրքերը, իբր պատահաբար, առանց ռուսական կողմի գիտության, գրավեն Սարիղամիշն ու Շահթաղթին,²³ կամ էլ հենց իրենք՝ ռուսները, «սխալմամբ» նորից գրավեն Շահթաղթին:²⁴ Որևիցե ռեալ հայ-ռուսական համաձայնություն չէր կարող կայանալ, որովհետև այն չէր կարող կայանալ սկզբունքորեն, քանզի Հայաստանի համար նախատեսված էր լրիվ այլ դերակատարում: Նրա տարածքների մի մասով պետք է ռուսական կողմը փոխհատուցեր իր հանդեպ Թուրքիայի կողմից դրսևորվող բարեկամական դիրքորոշման դիմաց, իսկ մյուս մասով էլ պետք է փակեր դեռևս 1920-ի ապրիլի 28-ից իր վզից կախված պարտքը՝ Թուրքիայի կողմից Ադրբեջանի անարյուն ու ակնթարթային խորհրդայնացմանն աջակցելու համար: Դե ոսկին ու զենքն էլ արդեն տեղ հասել են, և քեմալական զորքն արդեն ի վիճակի է պատերազմելու: Այնպես որ, Հայաստանի նույնիսկ անվերապահ կապիտուլյացիան անգամ ռուսական կողմի համար երևի թե ընդունելի չլիներ: Թուրքիան, Ադրբեջանը պետք է մտնեին, գրավեին իրենց խոստացված տարածքները, թալանեին ու կոտորեին, որ ռուսական կողմի պարտքը համարվեր փակված: Դե, Հայաստանի Հանրապետու-

²² Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 53

²³ Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 133, 135

²⁴ Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 137-139

թյունից մնացած հողակտորի վրա էլ խորհրդայնացումն իրականացնելն ու ռուսական իշխանություն հաստատելն արդեն խնդիր չէր:

Այս բաժնի փաստաթղթերը վերաբերում են 1920թ. սեպտեմբեր – 1921թ. մայիս ժամանակահատվածին: Դրանցից մենք տեսնում ենք, թե ինչ հերոսական ջանքեր թափեցին հայ բոլշևիկները Հայաստանի առաջին Հանրապետության կործանման գործընթացի վերջին՝ ամենավճուղական փուլում և ինչ վերաբերմունքի արժանացան դրանից հետո հենց իրենց եղբայր ու գաղափարակից թուրք և ադրբեջանական հեղափոխականների կողմից:

Doc.IV-1

ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵԻ ՈՒՂԻՂ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՉԻՉԵՐԻՆԻ ՀԵՏ
Նա հերքում է տեղեկությունները կարմիր զորքերի կողմից Զանգեզուրում
դաժանություններ իրականացնելու մասին և միաժամանակ նշում, որ
օգոստոսի 10-ին Հայաստանի և Խորհրդային Ռուսաստանի միջև կնքված
համաձայնության պահպանումը անհնար է իրականացնել
(29 սեպտեմբերի, 1920թ.)

Из Баку по пр. проводу 29/IX-1920г.

Тов. Чичерину.-Заявление о зверствах наших войск расстрелов детей и так далее абсолютнейшая лож и я не знаю какое тут произвести расследование. Категорически утверждаю отношение наших войск было самое лучшее и остается таковым Реввоенсовет одиннадцатой армии получил нагоняй от Главкома по поводу железнодорожного участка Шахтамы Нахичевань и Джульфа район этот занят турками и всевозможным бродячим элементом мусульманами беженцами и так далее Мы занимаем только Нахичевань движение армянских поездов в этом районе возможно только при охране нашими или армянскими войсками первое мы не можем сделать а второе политически неприемлемо и фактически неосуществимо так как сейчас же начнутся столкновения между турецкими войсками беженцами с одной стороны и армянскими войсками с другой стороны. Легран этого положения не понимает и поднимает крик о нежелании со стороны армии соблюдения договора чего конечно нет и быть не может Положение таково что этот пункт предварительного договора фактически неосуществим при настоящей обстановке. Прошу указаний За вскрытие дипломатического пакета председатель ЧЕКА отстранен. ОРЖАНИКИДЗЕ

ՀԱՍ, Զ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 361, թ.17; անթիվագիր

Doc.IV-2

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ԼԵԳՐԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻԵՐԸ
ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ ԵՎ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՃԱԿԱՏԻ ՌԱԶՄՀԵՂԿՈՄԻ ԱՆԴԱՄ ՕՐԶՈՆԻԿԻՉԵՒՆ
Հայաստանի կառավարությանը, Սևրի պայմանագրի համաձայն,
Արևմտյան Հայաստանի տարածքը ռազմական եղանակով
վերանվաճելու մտադրությունից հրաժարվելու առաջարկ անելու,
թուրքական ներխուժման պարագայում՝ Հայաստանի խորհրդայնացումն
իրականացնելու աննպատակահարմարության վերաբերյալ
(7 հոկտեմբերի, 1920թ.)

КОПИЯ.

ТОВ.ЭЛИАВА (написано карандашом)

ТЕЛЕГРАММА

МОСКВА НАРКОМИНОДЕЛ ЧИЧЕРИНУ

КОПИЯ БАКУ ЧЛЕНУ РВС КАВФРОНТА ОРДЖОНИКИДЗЕ

Тифлис 7-Х-20 ЛИЛИ

Предполагаю обратиться Армянскому Правительству предложением официально изъять отказ всяких стремлений вооруженного захвата областей Турецкой Армении на основании Севрского договора, дать согласие посредничеству Советроссии территориальном размежевании с Турцией, предоставить Советроссии право военного транзита по желдорогам Армении.

Согласие армян эти условия считаю выходом из положения. Это дало бы нам полное основание настойчиво требовать приостановления военных операций турок и очищения ими армянской территории.

НР 26/169 ЛЕГРАН.

Верно: Секретарь Полномочного Представителя

ПОДПИСЬ /Л.Шифферс/

КОПИЯ.

ТЕЛЕГРАММА

МОСКВА НАРКОМИНОДЕЛ ЧИЧЕРИНУ

КОПИЯ БАКУ ЧЛЕНУ РВС КАВФРОНТА ОРДЖОНИКИЗЕ

Тифлис 7-Х-20 ЛИЛИ

Что касается советизации, момент вторжения турок она не может рассчитывать на сочувствие масс, приведет необходимости ожесточенной борьбы дашнакскими бандами которые партизанской войне смогут оказать серьезное сопротивление. При отсутствии у нас достаточных сил

трудно будет избежать использования этой целью турецких сил что даст определенно скандальный характер всей операции. Прошу дать мне полномочие имени Советправительства, случае согласия армян изложенные условия, предъявить турецкому командованию требование немедленного приостановления военных действий и очищения территории Армении. Новых сведений с фронта пока нет.

ХР 27/171 ЛЕГРАН.

Верно: Секретарь Полномочного Представителя
ПОДПИСЬ /Л.Ш./

ЦПА ИМЛ Ф. No.85. Оп. No.14. Ед.Хр. No.17. л.3.

Верно /подпись/
19/IV-57

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, գ. 5, գ. 361, թ. 17ա-բ; սկրիպտի

Doc.IV-3

11-ՐԴ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ 28-ՐԴ ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ
ՕՊԵՐԱՏԻՎ ԳԱՂՏՆԻ ՀՐԱՄԱՆԸ

Հրահանգավորվում է կարճ ժամկետում ճնշել Զանգեզուրում բռնկված ապստամբությունը, վերացնել Նժդեհի գործախուժքը, ապստամբության մասնակիցներին գնդակահարել՝ ի ցույց մյուսների, որպեսզի, այդ դաժանությունները տեսնելով, բնակչությունն այլևս չմտածի խորհրդային կարգերի դեմ ապստամբելու մասին
(2 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Копия.

Секретно-Оперативный.

П Р И К А З .

по войскам 28-й стрелковой дивизии No. 28/оп

Штаб дивизии

г.Шуша

2 октября 1920 года

23 часа 50 м.

/карта 10 верст в дюйме/.

Банды Нждея-при содействии провокационной агитации агентов его сагитировав местное населения селений всего Катарского района подняли контрреволюционное восстание. Восстанием охвачены селения: Зойва-Арциваник-Барабатум-Гаварт-Катар-Кямихана-Бых-Барабудж-Вячекан и видимо распространил и на другие ближайшие селения этого района. В Ордубатском районе банды Нждея оказывают упорное сопротивление. В целях окончательной ликвидации банд и восставшего населения в Катарском районе и оказывающих сопротивление банд Нждея в Ордубатском районе, на части вверенной мне дивизии Командармом XI возложена задача-окончательно подавить восставшее население и решительными мерами в наикратчайший срок ликвидировать банду Нждея.

ВО ИСПОЛНЕНИИ СЕГО ПРИКАЗЫВАЮ:

Комбригу 83 тов. Литвиненко.

С рассветом 12 сего октября двинуть 247 п. из Шуши через Дыг на Зойва, куда прибыть на 4 день и занять Зойва, 17 октября занять Арцеваник и затем далее координируя свои действия с 250 полком наступающим со стороны Герусов на Катар, самым решительными мерами подавить восстание во всем районе, прибегая к самым беспощадным мерам, дабы этими мерами раз и навсегда отучить банды а также и население от всяких попыток к восстанию. Наиболее виновных при наличии улики винов-

ности-расстреливать. 248 и 249 полкам оставаться на прежнем месте и исполнять прежде поставленные задачи.

Комбригу 84 тов. СЕМЕНОВУ.

С следующим из Энгеляюрта через Герусы на Катар 250 полком при совместных действиях 247 полка ликвидировать контрреволюционное восстание местного населения и банд Нждея районе Катара и прилегающих району селений стараясь зажать восставших в стальные тиски и беспощадно уничтожать все восставшие банды. При чем, при наступлении серьезно относится к выбору пунктов наступления используя выгодные естественные позиции, дабы при наименьших потерях нанести большее поражение противнику. При подходе к селениям охваченным восстанием Комполка 247 тщательно разведывать какие селения и подступы-позиции занимают восставшие банды и какой численностью, затем дружно сокрушающим ударом раздавить и уничтожить. По окончании операции 250 полку продолжать движение на Ньюади, Во исполнение приказа No. 27/оп на присоединение к восточной группе для ликвидации банд Нждея в Ордубатском районе.

Комполка 247.

По окончании ликвидации восставших банд, оставаться в районе Катара и произвести самую тщательную чистку района от контрреволюционного элемента. Всем остальным частям, действующим в районе Ньюади-Ордубат, исполнять прежде поставленную задачу.

Нач-особого отделения 2 тов. ФРЕЙМАНУ выслать несколько агентов в районе Катара для вылавливания контрреволюционеров..... самой беспощадной расправой. Начсвязи т. ГРОСМАНУ во чтобы то ни стало выслать вместе с наступающими частями работников связи со средствами связи восстановить разрушенную техническую связь и принять все меры к безотказному поддержанию таковой.

Всем остальным руководствоваться прежде изданным приказом No. 27/оп.

Мои-заместители: прежние/приказ No. 27/оп./.

О получении и сделанных распоряжений донести.

Начдив 28 Нестеровский За Военкома САРАЕВ Наштадив 28 ФРОЛОВ зашифровал 2/Х в 2 часа 15 минут ЮРКОВ.

Расшифровал АЛЬБИЦКИЙ.

С подлинным в е р н о:

Пом. Наштабрига

По Оперативн. части /подпись/

ЦГАКА, ф.1328, оп.1, ед.оп.422, л.59.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 135, թ. 1-3; ւերկրային

Doc.IV-4

11-ԲԴ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ 28-ԲԴ ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ
ՕՊԵՐԱՏԻՎ ԳԱՂՏՆԻ ՀՐԱՄԱՆԸ

Հրահանգավորվում է միջոցներ ձեռնարկել և կարճ ժամկետում
լիկվիդացնել Նժդեհի զորախումբը, որը ոչ միայն հաջող պաշտպանվում
է, այլ նաև հաճախակի անցնում է հակահարձակման
(7 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Копия.

Секретно No. спортивный.

ПРИКАЗ

Войскам 28-й Стрелковой дивизии XI-й Красной Армии

Гор. Шуша

Штаб дивизии

№.27

/карта 10 верст в дюйме/

7 октября 1920г.
22 часа 20 минут.

Подполковник Нждей мобилизовав армянское население в бассейне реки Мигри-чай и районе сел. Астазур, при поддержке горной батареи, а также пользуясь полукольцом гор. окаймляющих этот район не только оказывает упорное сопротивление, но и частично переходит в частичное наступление.

Командарм XI приказал наикратчайший срок ликвидировать банды Нждея, окружить и уничтожить и тем освободить тракт вдоль Аракса.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1/ Восточная группа Комбриг 8 т. Семенов. 250, 251, 252 стр. полки и 2 кавполк с приданным взводом горной батареи.

Сосредоточить всю бригаду со 2 кавполком к 16 октября в районе Ньювади Привести части в боеспособность и 17 октября решительно перейти в наступление с восточной и северо-восточной сторон на Астазур-Мигри, окружая и беспощадно расправляясь с восставшими бандами Нждея.

Всякая нерешительность и неуверенность с нашей стороны поднимает дух противника и дают ему возможность увеличить банды за счет восставших, а потому смело и храбро вперед.

2/ Западный отряд Комбрига 28 Кав. т. Студнев, 1 кавполк.

Сосредоточить весь кавполк к 16 октября в Ордубате, привести в боеспособность и 17 октября повести решительное наступление с целью занятия населенных пунктов западнее реки Мигри-чай и соединения с группой, наступающей с восточной стороны.

Широко использовать Турецкие части, местные караульные таборы, как для охраны границы с Арменией, так и для наступления совместно с 1-м кавполком.

3/ Комбригу 83 т. Литвиненко_. Оставаясь всей бригадой прежнем районе, подготовить 247-й полк на случай его движения вперед.

4/ Начарту 28 т. Гусакову. Оставаясь на месте руководствоваться прежде изданными приказами и деятельно продолжать проводить артчасти путем решительных мер в боевой вид.

5/ Начсвязи 28 т. Гросману. В следствии затяжки операции и возрастающей борьбы с бандами, самыми решительными мерами, проявив максимум самоотверженности и боевой инициативы для поддержания безотказной, непрерывной и действительно, связи, как технической, так и конной. В случае их повреждения принимать быстрые меры к немедленном исправлению и восстановлению связи. Никакие мотивировки о неимении средств и недостатке людей не должны иметь места.

6/ Опродкомдиву 28. Усилить производительность в заготовке продовольствия и фуража, развивая таковую до максимума.

7/ Начснабдиву 28т. Коркину. Самыми решительными действиями и боевым управлением органов Снабжения поставить дело продовольствия частей как продовольствием, продфуражем так и огнеприпасами, на высшую ступень боевой готовности,- дабы не одного дня части не голодали и не терпели нужды в огнеприпасах, ибо этот враг-голод и нужда в огнеприпасах наносит большее поражение чем огонь банд Нждея.

8/ Начсандиву 28т. Миловидову. Организовать самую быструю и правильную эвакуацию раненых и больных тов. краснойармейцев, снабдить части нужным количеством медикаментов и перевязочными средствами, поставить на должную высоту скорую помощь раненым и больным в передовых лазаретах и перевязочных отрядах.

9/ Мои заместители Комбриг 83 т. СЕМЕНОВ и Комбриг 83 т. ЛИТВИНЕНКО.

10/ Получение сего и отданных распоряжениях донести.

Подлинный подписали:

Начдив 28 НЕСТЕРОВСКИЙ, Врид.Военкома САРАЕВ,

Начальник Штаба ФРОЛОВ.

С подлинным в е р н о:

Ст. Помнаштадив 28 по Оперчасти/подпись

ЦГАКА, ф. 1328, оп. 1, ед.хр.434, л. 37

печать

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 134, թ. 1-3; ւնքիւնիւղիր

Doc.IV-5

11-ԲԴ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԻ 28-ԲԴ ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ
ՕՊԵՐԱՏԻՎ ԳԱՂՏՆԻ ՀՐԱՄԱՆԸ

Հրահանգավորվում է Ջանգեզուրում բռնկված և տարածվելու միտում
ունեցող հակաբոլշևիկյան ապստամբության կապակցությամբ՝
Նախիջևանի, Ջանգեզուրի և Շուշիի գավառներում հայտարարել
ուսման կարգի հրահանգներ, ապստամբության կոչեր տարածողներին
գնդակահարել տեղում՝ առանց դատի և հետաքննության, քննարկել
Նժդեհի և նրան օժանդակող սպաների հանդեպ ահաբեկչություն
իրականացնելու հնարավորությունները
(14 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Комбригам 84-83 и Кав. 28.

Секретно оперативный приказ по войскам 28 Стрелковой Дивизии XI
Красной Армии.

№.30/оп.

14 октября 1920г.

12 часов-мин.

Штаб Дивизии

Г. Шуша.

/Карта 10 верст и дюйме/.

В дополнение к приказу № 29/оп. В виду вспыхнувшего и с каждым
днем распространяющегося восстания в Зангезуре и возможности
переброски такового в Армянскую часть Нагорного Карабаха,
объявляю НАХИЧЕВАНСКИЙ, ЗАНГЕЗУРСКИЙ и ШУШИНСКИЙ
уезды на военном положении.

Всех лиц уличенных в пропанде и подстрекательства к восстаниям,
расстреливать на месте преступления без суда и следствия.

С 20 часов запрещается всякое хождение по улицам без пропусков.

НАЧГАРНИЗОНОВ/а где таковых нет, ПРЕДРЕВКОМОВ/

Провести этот приказ в жизнь.

НАЧОСОБОГО ОТДЕЛЕНИЯ №. 2.

Усилить свою агентурную деятельность в Зангезурском уезде, для
вылавливания пропандистов-дашнаков и подстрекателей к восстаниям,
не давая никакой пощады, уничтожать без суда и следствия.

НАЧРЕГИСТРОТУ 28

Установить кем занимается Энгеляюрт, не принимают ли участия в
восстании регулярные части Армении и не направлены ли Арменией
организованные банды Нждея для поднятия восстания и мобилизации
местного населения. Усилив агентуру, выяснить численность бандитов

и пулеметов полковника Нждея. Применить террор по отношению к Нждею и его приспешников-офицеров.

Подлинный подписали
Начдив 28 Нестеровский,
Зам. Военкома Сараев,
Наштадив 28 Фролов.

ЦГАКА, ф. 1328, оп. 1, ед.хр.422, л.64.

(Печать)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 8, գ. 138, թ. 1-2; սկրիպտի

ՁԵԿՈՒՑՈՒՄ

Ղազախ Շամշադինի կուսակցական գործողության սոցիալական յեվ քաղաքական կյանքի մասին:

Ղազախ Շամշադինում ինչպես յեվ Հայաստանի մյուս մասերում Կոմունիստական կուսակցական աշխատանքը տարվում է վորոշ դժվարություններով, հանձինս դաշնակ կառավարության տարածած ահ ու սարսափի գյուղացիության նկատմամբ, բայց միյեվնոյն ժամանակ հնարավոր է անընդհատ աշխատել:

Ղազախ Շամշադինի շրջաններում յաչեյկաներ հետեվյալ գյուղերում.

Ղազախի շրջան. 1) Աչաջուր, 2) Սեվ քար, 3) Ուզուն Բալա, 4) Լալազյուղ,

Շամշադինի շրջան. 1) Բերթ, 2) Թովուզ, 3) Կարմիր աղբյուր, 4) Մոսես գյուղ, 5) Ղրղի, 6) Բաթլու:

Այն յաչեյկաների ցուցակի մեջ գրված ընկերների մոտ կես մասը գտնվում են Ադրբեժանի սահմաններում, իսկ կես մասը գյուղերում (տեղերում) ուստի հնարավոր չէ բոլորին մեկտեղ ժողովի հրավիրել, այդ արվում է միայն Ադրբեժանի սահմաններում ապրողների նկատմամբ, իսկ Հայաստանում գտնվող ընկերներին տրվում է համապատասխան հրահանգներ հարկավոր աշխատանք կատարելու ազիտացիական յեվ կազմակերպչական ուղղությամբ:

Յերթե վոչ ամեն որ, յերկու որը մի անգամ սահմաններից անց է կացվում գրականություն, լրագիրներ, գյուղերում գտնվող ընկերների տարածելու համար: Ընկերների հետ փոխադարձաբար տեղեկություններ է տրվում յեվ ստացվում: Շամշադինում, Ադրբեջանի սահմաններում գտնվող յաչեյկաների մեջ գտնվող ընկերների կողմից ընտրված է յաչեյկաների նախագահություն:

Ներկա մոմենտում ժողովրդի կացության մասին:

Հայաստանի յեվ քեմալականների մեջ սկսված պատերազմների պատճառով, գյուղացիներին քշում են դեպի զորահավաք, նոյնիսկ մինչեվ 50 տարեկանների անկախ նորանից թե ինչ թվերի զորահավաք է պաշտոնապես հայտարարված: Չներկայացողների կայքը իբր թե ի հարքունիս է գրավվում այդ անվան տակ թալանում է ավագակ պոլիցականների ձեռքով, չնայած դորան հավաքածների մեծ մասը ճանապարհներից փախչում են դեպի իրենց շրջանի անտառները թագնվելու: Գյուղերը համարյա դատարկված է մարդկանցից: Դաշնակների անսահման ճնշում-

ները ստեղծել են աննկարագրելի դրություն: Ամեն տեղ տիրում է մեռելային դրություն, կարծես յեռացող կյանքը ել գոյություն չունի դադարել ե շարժվելուց: Հայաստանի հորիզոններում կուտակվում են սեվ ամպեր, ամեն որ ստացվում են պատերազմի դաշտից բոթաբեր լուրեր, այտեղ հոսող արյան գետերի յեվ մեծ զոհերի մասին:

Գլուխը կորցրած աշխատավոր մասսաներին ուժով հարկադրում են դուրս գալ հակառակ իրեն կամքին կովելու սրիկա բուրժուանների ստեղծած ճակատում յեվ հայ ժողովրդի վողորմելի մնացորդները այդպիսով ի սպառ բնաջնջվում ե: Չնայած վոր կովողները հույս չեն դնում իրենց ինքնապաշտպանության վրա:

Բազմիցս խոստացվել ե թե հայ աշխատավորությունը զինվորը, չի կովել Կարմիր զորքերի դեմ, իբրեվ փաստացի ապացույց դորան բերում ենք հետեվյալը:

Սույն 1920թ. հոկտեմբերի վերջերում, Ղազախ Շամշադինի սահմանագծի սահմանապահ միլիցիական զորքերի պետ լեվոն Բեգ մելիք Ավայանը Աքսիբարի շրջանի սահմանագծի վեճի առթիվ ծագած փոքր ընդհարման ժամանակ հրաման ե տալիս իրեն յենթակա հարյուր մարդոց բաղկացած հեծելազորի հարձակում գործել բայց վերջիններս դրականապես պատասխանում են վոր վոչ մի դեպքում դրանք չեն կովի ուս Կարմիր Ձորքերի դեմ:

Լեվոն Բեգը լավ հասկանալով թե բանն ինչումն ե սուս ու փուս ճանապարհվում ե 5 ձիավորներով դեպի Քարվանսարա:

Միլիցիական վաշտերից մեկ վզվողնի կոմանդիր (Շամշադինի շրջանից) իր 20 զինվորների հետ միասին իրեն զենքերով քաշվել են դեպի անտառները թագ կենալու համար:

Պատերազմից ահաբեկված աշխատավորությունը իրենց փրկությունը տեսնում են Կարմիր Ռուս զորքերի մոտենալու մեջ, նրանք սրտատրոփորեն են հաշվում թե յերբ կստացվի այն լուրը թե Հայաստանը հայտարարվում ե Խորհրդային յեվ իրենց կոչ պիտի անել նորա շուրջը հավաքվելու, վորին պատրաստ են արձականգ տալու, վորքան շուտ կատարվի այն այնքան շուտ վերջ կը տրվի թշվառ հայ ժողովրդի կոտորածին:

Տ. Ղալթախյան
13 հոկտեմբեր 1920թ.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 146, թ. 3-4; մեքենագիր

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԶԵԿՈՒԹՅԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Լեգրանի հետ տեղի ունեցած գրույցի բովանդակության մասին, որտեղ
Լեգրանը հստակ արտահայտվել է, որ Թուրքիան այժմ գտնվում է
Ռուսաստանի բոլշևիկյան դրոշի տակ, և ճիշտ կլինի, որ նրա տակ անցնի
նաև Հայաստանը, ինչին ի պատասխան հայկական կողմը շեշտել է, որ
փոխադարձ բարեկամության դիմաց Ռուսաստանը Հայաստանի դեմ
դնում է ոչ թե անընդունելի, այլ անիրականաճալի պայմաններ և
աջակցում է թուրքական կողմին՝ հայերի պետականությունն ու
ֆիզիկական գոյությունը վտանգելու նրանց ձգտումներին
(14 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Եջ 123.

Պատճենը պատճենից.

"14" Հոկտեմբերի 1920թ.
Նո. 456.

Զեկուցումներ.

Արտաքին գործերի պ. նախարարին.

Հոկտեմբերի 9-ին, յես տեղեկություն ստացա, վոր Լեգրանը
վերջապես վորոշել է ուղեվորվել Յերեվան: Նույն որը յերեկոյան,
Ժամը 11-ին, յես այցելեցի նրան կայարանում իր սալոն-վագոնում:
Լեգրանի ասածները պարզեց, վոր նրա միսսիայի Թիֆլիսում
ուշանալը բացատրվում եր տեխնիկական հանգամանքներով,
գլխավորապես վրացիների շոգեկառք չը տալու պատճառով:

Գուցե այս պատճառը միակ չի յեղել նրա ուշանալուն, հավանական ե
նույն իսկ, վոր նրա գնալը գիտակցորեն ձգձգվել ե մինչեվ կը պարզվեյին
տաճկական առաջխաղացման հեռանկարները, սակայն այս
յենթադրություն հմտորեն քողարկված ե, վորովհետեվ իրոք, վոր վերեվ
հիշում տեխնիկական խոչընդոտները վրացիների կողմից տեղի յեն
ունեցել: Ապա մեր խոսակցությունը անցավ ընդհանուր խնդիրների:

Լեգրանը կրկին հայտնեց այն միտքը՝ վոր յեթե գիտակցորեն դնել
հարցը, պիտի ընդունել այժմս միայն յերկու իրար հետ մահու յեվ կյանքի
իմաստով կռվող քաղաքականություն: Դա մի կողմից Անտանտայի քաղա-
քականությունն ե յեվ մյուս կողմից Սովետական Ռուսաստանի հեղափո-
խական քաղաքականությունըն ե: Յես չը գիտեմ, ավելացրեց նա, արդյոք
գիտակցորեն ե կատարվում, կիսագիտակցորեն, թե անգիտակցորեն,

բայց, համենայն դեպս՝ տաճիկները այժմն մեր հեղափոխական դրոշակի տակ են գնում, վրոդվիետեվ անտանտայի քաղաքականությունը, յեթե հաջողությամբ պսակվի, մահացու հարված պիտի հասցնի նրանց: Մենք կարծում եյինք, վոր հայկական կառավարությունըն ել մեզ հետ կը լինի, սակայն Սեվրի պայմաններից հետո՝ նա ավելի շատ թեքվում է դեպի անտանտայի իմպերիալիստական քաղաքականությունը, քան թե վոր դեպի մեզ: Համենայն դեպս մեր կառավարությունը դեռ մինչեվ որս ել տատանվում ե այս հարցում, մինչդեռ նրան ամենայն տեսակետից անհրաժեշտ կարելոյն չափ շուտով վորոշել վերջապես յուր դիրքը:

Յես հերքեցի նրա ասածները, հայտնեցի, վոր այն պահանջները, վորոնք դրվում են մեր կառավարության առաջ՝ գրեթե անհնար ե բավարար կերպով վորոշել մեր իրականության պայմաններում: Մեր կառավարությունը, բացատրեցի յես, վորը ցանկանում ե, կամ ստիպված ե լինում յուր դիրքն ու քաղաքական գիծը վորոշել, միշտ հանդիպում ե յուր գործունեության ասպարեզում, այժմ ձեր դրոշակի տակ գտնվող տաճկական պանիսլամիստներին, վորոնք յեվ անգամ մեր ժողովրդի առաջ դնում են նրա լինել կամ չը լինելու խնդիրը: Այս պարագաներում պարզ ե, վոր մեր կառավարությունը հնարավորություն չի ունենում իր պետական կյանքի ստեղծագործությամբ զբաղվել յեվ այդ անիմաստ ու չարամիտ պայմանները մեր ժողովրդի համար այսոր ստեղծում են ձեր աջակցությամբ: Մենք մեր ամենադաժան պայմաններում իսկ կարող ենք ապավինել միայն մեր ժողովրդի վրա, վորի անկեղծ յեվ հավատարիմ որիենտացիան դեպի Ռուսաստանը վոչ միայն չը փրկեց նրան անակնկալներից, այսոր նոյն իսկ չի գնահատվում: Միաժամանակ մենք յերբեք չեյինք ցանկանա խաղալիք դառնալ անտանտայի ձեռքում, նրա ձեր դեմ մղվող քաղաքականության մեջ:

Այս իմաստով, մեր կառավարության քաղաքականությունը պիտի համարվի գերազանցապես խաղաղասեր յեվ ինքնապաշտպանողական նրանց դեմ՝ ով սպառնում ե մեր ժողովրդին ու մեր անկախությանը:

Լեզրանը խոսակցության ընթացքում մեծ հետաքրքրություն եր ցույց տալիս դեպի մեր ճակատում տեղի ունեցող զինվորական անցքերը: Նա մեծ գովասանքով արտահայտվեց մեր բանակի ու նրա զորավարների հասցեյով, վորոնք, ինչպես նա արտահայտվեց, ամենադաժան պայմաններում կարծես թե կարողացել են արդեն տաճկական առաջխաղացման առաջն առնել:

Դիվանագիտական ներկայացուցիչ՝

Արխ. Ֆոնդ Նո. 66, գործ Նո. 766-44, 1920թ.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.272, թ.5-6; մեքենագիր

Doc.IV-8

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽԱՂԱՂ
ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ ՇԱՆԹԻՆ
Թորքիայի հետ խաղաղ գոյակցելու համար Հայաստանը պետք է
հրաժարվի Սևրի պայմանագրից
(հոկտեմբեր, 1920թ.)

...октября 1920

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ МИРНОЙ ДЕЛЕГАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ г. ШАНТУ.

Советское Правительство Рабоче-Крестьянской России ставит себе целью содействовать всеми мерами установлению мирного дружественного согласия среди народов Закавказья и соседних стран Востока.

В интересах мира и дружбы Советское Правительство считает необходимым, чтобы все споры, унаследованные этими народами от времен темного прошлого, решались путем мирных, дружественных сношений и чтобы была исключена всякая возможность враждебных и агрессивных замыслов одного народа против другого.

С этой целью, еще в июне текущего года, народный комиссар иностранных дел Российской Социалистической Федеративной Советской Республики обратился к Правительству Великого Национального Собрания Турции с предложением посредничества Советского Правительства в установлении границ Турции и Армении на основе свободного самоопределения народов.

Аналогичное предложение было сделано Советским Правительством Мирной Делегации Республики Армении, находившейся в Москве.

В то время, как Великое Национальное Собрание тотчас же уведомило о своем согласии на предложение Советского Правительства, - последнему до сих пор неизвестно, какое положение в этом вопросе занимает Правительство Армении.

Такое неопределенное положение, в связи с благожелательным отношением, проявленным Правительством Армении к насильническому договору, навязанному Антантой безвластному правительству Султана, - питало недоверие Революционной Турции к намерениям Республики Армении и укрепляло в ней убеждение в том, что Армения приняла решение осуществить свои территориальные притязания, опираясь на Антантовский договор и не считаясь с фактическим правительством Турции-Великим Национальным Собранием.

Такое положение было бы чревато неисчислимыми гибельными последствиями для армянского народа.

Не через голову народов Турции, в союзе с султанским правительством, оккупированным империалистическими державами Антанты,- не в братском союзе с народами Турции и остального Востока, пробудившимися ныне к самостоятельной жизни, найдет народ Армении осуществление своих стародавних стремлений к независимости и самостоятельности.

В настоящее время, когда, не взирая на мирные предложения Советского Правительства, народы Армении и Турции оказались снова втянутыми в вооруженную борьбу,- Советское Правительство считает неотложным открытое заявление Правительства Республики Армении об отсутствии у него каких-либо намерений насильственного осуществления своих притязаний в Турецкой Армении на основе Антантовского договора и об искреннем желании Республики Армении разрешить вопрос о территориальном разграничении с Турцией путем мирных, дружественных сношений с Правительством Великого Национального Собрания.

Другим существенным пунктом восстановления мира и согласия между Арменией и соседними с нею странами Советское Правительство считает предоставление ему права свободного транзита по желдорогам Армении и связи с Турцией, при условии, разумеется, полнейшей гарантии от возможности какой-либо военной опасности для Армении со стороны Турции.

Советское Правительство надеется, что Республика Армении без колебания вступит на путь согласия и дружбы и обеспечит народу Армении возможность мирного развития в сотрудничестве с народами Востока, которые также, как и Армения, отстаивают свою независимость и борются за свою свободу.

ПОЛНОМОЧНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ Р.С.Ф.С.Р.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 96, թ. 1-2; և՛րհիւսիւզիր

Doc.IV-9
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի ներքին գործերի նախարարությունը տեղեկացնում է երկրի արտգործնախարարությանը, որ Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև սպասվելիք պայմանագրում կճանաչվի Հայաստանի անկախությունը, և նրա դեմ խարհրդայնացման պահանջ չի դրվի, ինչպես նաև, որ դաշնակիցները պնդում են, որ Հայաստանն իրենցից այժմ ոչ մի օգնություն չի ստանա (հոկտեմբեր, 1920թ.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ.
Մինիստրություն Ներքին
Գործերի
N°9221
"Հոկտեմբերի 1920թ."
Յերեվան

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՐԹՈՑ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.

Լեզրան գնացել է այս գիշեր, նրան չտեսա, բայց իմացա վոր նա ասել է թե մենք միշտ ուշանում ենք ժամանակին ընդունելու նպաստավոր առաջարկը, իսկ հետո ստիպված ընդունում ենք ավելի աննպաստը, Քյազիմ րեյը դժգոհում է տեսակցությունից ինձ հետ, յերեվում է չի ուղում շնորհիվ (հաջողության) Точка յերթե կարելի լինի Սեվրի դաշնագրից հրաժարվելու խնդիրը մեղմացնել պատգամավորությունը, կարծում են պետք է ընդունել ռուսների առաջարկը մանավանդ վոր անմիջական բանակցությունները չեն հաջողվում Точка Լեզրանը ինձ հավաստիացրեց վոր անկախության ձեռք չեն տալ յեվ սովետիզացիայի չեն յենթարկի ու հետ կը քշեն մինչեվ պետական սահմանները Точка դա իհարկե պետք է գրավոր ձեվակերպել Точка Ստոքքը ու դաշնակիցները խուսափում են տեսակցությունից նորից պնդում են վոր նրանցից այժմս վոչ մի ոգնություն չենք ստանա Точка այստեղ տարածվել է իբր կառավարության մեջ փոփոխություններ են յեղել վորովհետեվ առանց այդ անհնար են բանակցությունները թե ռուսների յեվ թե տաճիկների հետ, ճիշտ է այդ արդյոք Точка

(Փաստաթղթում արված կնիքի պատճառով վերծանումը դժվար է):

ՀԱԱ, Զ-Պ. 1022, ց.3, գ.272, թ.7; մեքենագիր

Doc.IV-10
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի ներքին գործերի նախարարը երկրի արտգործնախարարությանը տեղեկացնում է, որ Խորհրդային Ռուսաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Լեգրանի Երևան մեկնած գնացքի կոմենդանտը գնացքի շարժվելու ամբողջ երթուղով իրականացրել է հակապետական ազդեցության (հոկտեմբեր, 1920թ.)

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ.
Մինիստրություն Ներքին Գործերի
№9221

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

"Հոկտեմբերի 1920թ."
Յերեվան

Մեր գործակալության հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ մեծամասնական միսսիայի գնացքի պ. կոմենդանտը, վրոով մեկնել է Յերեվան պ. ԼԵԳՐԱՆ, թույլ ե տվել ամբողջ Հայաստանի սահմաններին միանգամայն անթույլատրելի յեվ միջազգային որենքները խախտող մի շարք գործողություններ՝ որինակ՝ Սանահին, Ալեքսանդրապոլ յեվ Եջմիածին կայարաններում նա յեվ նրա մարդիկը փորձեր են արել ճառեր արտասանելու, անել բոլշեվիկյան պրոպագանդ յեվ միայն ժողովրդի սառն ու հեզնական վերաբերմունքը կասեցրել ե այդ փորձերը: Իսկ՝ Սարդարաբադ կայարանում, պ. կոմենդանտը թույլ ե տվել իրեն ասելու հանդիսավոր կերպով՝ վոր այժմ Հայաստանում իշխանությունը գտնվում ե մի խումբ ուզուրբայտորների ձեռքին, բայց այդ դրությունը յերկար չի տեվի յեվ շուտով կփոխարինվի Բանվոր-գյուղացիական իշխանությամբ:

Տեղեկացնելով Ձեզ այս մասին, խնդրում ենք ձեռք առնել հարկավոր միջոցներ՝ Հայաստան ժամանած միսսիայի նմանորինակ գործողությունները կասեցնելու, Հայտնելով միաժամանակ, վոր այդպիսի գործողությունների կրկնման դեպքում մենք հարկադրված պիտի լինենք նախարարության կողմից դիմելու ամենակտրուկ միջոցների:

Ներքին Գործերի Նախարար՝

Վարչական դեպարտամենտի տնորեն՝ (Սկորրագրություն)

Գործավար՝ (Սկորրագրություն)

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.272, թ.8; մեքենագիր

Doc.IV-11

ՕՐՋՈՆԻԿԻՉԵՒԻ ԵԼՈՒՅԹԸ ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ԿՈՄՎՈՒՍԻ ԵՐԿՐՈՐԴ
ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ

Կոչ է արվում, որպեսզի պատերազմող հայկական և թուրքական կողմերը ընդունեն Խորհրդային Ռուսաստանի հաշտարար միջնորդությունը, դադարեցնեն պատերազմը, և հայ ու թուրք աշխատավորները միավորվեն ու կազմեն միասնական կարմիր հակափմալերիալիստական ճակատ (16 հոկտեմբերի, 1920թ.)

ВЫСТУПЛЕНИЕ ТОВАРИЩА ОРДЖОНИКИТЗЕ НА ЭТОМ ЖЕ
ЗАСЕДАНИИ.

Товарищи, перед нами выступали с приветствием представители армянской и турецкой коммунистической партии. Это тот момент, когда между несчастным армянским и турецким народом происходит смертельная борьба, в которую измученный армянский народ вовлечен преступным правительством дашнаков, агентами Антанты. Съезд не может обойти молчанием этого и должен отметить свое отношение. Предлагается следующая резолюция.

Второй съезд АКП клеймит позором палачей армянских коммунистов дашнакцаканское правительство Армении, вовлекшее в борьбу армянских рабочих и крестьян против Анатолийского народного правительства, ведущего смертельную борьбу против мирового империализма Англии и Франции.

Съезд обращается к Совет Народных Комиссаров России и Азербайджана взять на себя посредничество между армянским народом и поднявшимся против мирового империалистического гнета Турецким правительством Мустафы Кемаля для скорейшего прекращения кровавых столкновений между армянскими и турецкими трудящимися массами и объединения их в единый красный фронт.

Да здравствует единый красный фронт, против мировых хищников Англии, Франции Америки (аплодисменты).

Стр. 27-28

Оригинал Ед. Партарх. дело № 1 ов.1.
Стенограф, отчет 1-го заседания II-го
Съезда АКП (б) от 16 октября 1920г.

Верно:

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.361, թ.1; մերենագիր

ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻ ՆԱԽԱԳԻԾ Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ
(հոկտեմբեր, 1920թ.)

ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐ

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային
Հանրապետության

Յեվ Հայաստանի Հանրապետության միջեվ.

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետությունը մի կողմից յեվ Հայաստանի Հանրապետությունը մյուս կողմից ղեկավարվելով յերկու յերկիրներում ապրող ժողովուրդների համար հաշտ համակեցության պայմաններ ստեղծելու հաստատուն ցանկությամբ. Վորոշեցին կնքել սույն պայմանագիրը յեվ դրա համար նշանակեցին իրենց լիազորները.

Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետության
Կառավարության

յեվ

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության

Հիշյալ լիազորները փոխադարձաբար ներկայացնելով իրենց լիազորությունները, ընդունելով, վոր կազմված են համապատասխան ձեվով յեվ իսկական կարգով համաձայնության յեկան հետեվյալի մասին.

ՀՈԴՎԱԾ 1

Յելնելով Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետության ազդարարությունից, վոր բոլոր ժողովուրդներն իրավունք ունեն ազատ ինքնորոշման մինչեվ լիակատար անջատումն այն պետությունից, վորի կազմի մեջ մտնում ե նա: Ռուսաստանն առանց այլ յեվ այլության ընդունում ե Հայաստանի Պետության ինքնուրույնությունն ու անկախությունը յեվ կամովին հրաժարվում ե այն բոլոր... իրավունքներից, վոր ուներ Ռուսաստանը Հայաստանի ժողովրդի յեվ յերկրամասի վրա:

ԾԱՆՈՒԹՈՒԹՅՈՒՆ.- նույն սկզբունքից յելնելով Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. արդարացի ե համարում Հայաստանի Հանրապետությանը միացնել Տաճկական Հայաստանի շրջանները յեվ պատրաստ ե բարեկամական աջակցություն ցույց տալ յեվ ազդել դաշնակից Պետությունների վրա՝ հիշյալ շրջանները կամ մասերը փաստորեն Հայաստանին միացնելու նպատակին:

ՀՈԴՎԱԾ 2.

Յեղնելով սույն պայմանագրի 1-ին հատվածում ազդարարված սկզբունքներից, Ռուսաստանը պատրաստվում է հրաժարվել վոյեվե միջամտությունից Հայաստանի ներքին գործերին:

ՀՈԴՎԱԾ 3.

Հայաստանի յեվ Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերացիայի կազմի մեջ մտնող Ադրբեջանի սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետության պետական սահմանները կվորոշեն Հայաստանի Հանրապետության յեվ Ադրբեջանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետության ներկայացուցիչների կոնֆերանսում Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. ներկայացուցչի մասնակցությամբ:

Կոնֆերենցիան հրավիրվում է սույն պայմանագրի ստորագրությունից հետո-անհապաղ:

Յերթե կոնֆերենցիայում համաձայնության չգան –հարցը վորոշվում է ռիֆիրինդումով:

ՀՈԴՎԱԾ 4.

Ռուսաստանն ընդունում է, վոր Հայաստանի պետության կազմի մեջ են մտնում անպայման կերպով նախկին Ռուսական կայսրության ստորեվ հիշված նահանգներն ու շրջանները. Յերեվանի, Կարսի-համապատասխան բոլոր գավառներով ու շրջաններով, բացի Նախիջեվանի գավառից, այլ յեվ Գանձակի նահանգի հարավային մասը՝ Քարվանսարա յեվ Դիլիջան քաղաքների հետ:

Հայաստանի յեվ Ադրբեջանի միջեվ վիճելի յեղող շրջանների- այն և այսպես կոչված Ղարաբաղի, Չանգեզուրի յեվ Նախիջեվան գավառների- պետական պատկանելիությունը, քանի վոր անմիջական համաձայնություն չկա, վորոշվում է ռեֆերենդումով:

Յերթե հետզհետե կպարզվեն Հայաստանի յեվ ուրիշների հետ սահմանային խնդիրներ կլինի, քան այն, վոր սույն պայմանագրի հիման վրա, Ռուսաստանը պատրաստակամություն է հայտնում ընդունել Հայաստանի կազմի մեջ նախկին կովկասյան փոխարքայության այս կամ այն մասերը, վոր կանցնեն նրան այդ կազմավորումների հետ կնքած պայմանագրերի հիման վրա:

ՀՈԴՎԱԾ 5.

Պայմանավորվող յերկու կողմերն ել պարտավորվում են 1 /թույլ չտալ, վոր իրենց յերկրում/ կազմվեն յեվ պահանջ դնեն այն կառավարությունները. Կազմակերպություններն ու խմբերը, վորոնք իրենց նպատակ են դնում զինյալ պայքար մյուս պայմանավորվող կողմի դեմ:

Բացի դրանից Հայաստանը պարտավորվում է արգելել իր կազմի մեջ մտնել կամավորական կամ այլ բանակների /վորոնք մասնակցում են

Խարհրդային Ռուսաստանի դեմ յեկող քաղաքացիական կռիվներին/ հրամանատարական անձանց, յեթե նրանց հայկական ծագում չունեն: Արգելել մտնել վոչ մի ձեվով, նույն իսկ իբրեվ կամար: Իսկ այդ մարդկանցից նրանց, վորոնք սույն պայմանագիրը ուժի մեջ մտնելու մոմենտին բանակի շարքերում կգտնվեն, Հայաստանը պարտավորվում ե անհապաղ հեռացնել բանակի շարքերից:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ. Սույն վորոշման ուժը տարածվում ե կամավորական կամ այլ խորհրդային Ռուսաստանի դեմ մղվող քաղաքացիական կռիվներին մասնակցող, բանակների հրամանատարական անձանց վրա, վորոնց թեյեվ հայ ազգին են պատկանում, սակայն մինչեվ 1920թ. Մարտի 1-ը Հայաստանի հանրապետության բանակի կազմի մեջ չեն յեղել:

2/ արգելվում ե իր տիրիտորիայի վրա թողնել վորյեվե տեսակ գորք, բացի կառավարության գորքից կամ այն բարեկամ պետությունների գորքից, վորոնց հետ պայմանավորվող կողմերից մեկը ռազմական կոնվենցիա յե կնքել, բայց փաստորեն պատերազմական վիճակում չի գտնվում պայմանավորվող մյուս կողմի հետ, արգելել նմանապես անձնական կազմի անհատական կոչն ու գորահավաքը այդպիսի պետությունների բանակի շարքերը:

3/ Արգելել այն պետություններին, վորոնք փաստորեն ռազմական վիճակում են գտնվում պայմանավորվող կողմի հետ, այլ յեվ այն կազմակերպություններին ու խմբերին, վորոնք իրենց նպատակ են դնում զինված պայքար պայմանավորվող մյուս կողմի դեմ- ներմուծել իրենց նավահանգիստները կամ անցկացնել իրենց յերկրամասի միջոցով այն ամենը, վոր կարող ե օգտագործվել պայմանավորվող մյուս կողմի դեմ.- ինչպես զինված ոյժ, ռազմական պարագաներ, ռազմա-տեխնիկական պարագաներ յեվ նյութեր:

ՀՈՂՎԱԾ 6.

....1. 13 տարեկանի հասակի հասած, հայկական ծագումն ունեցող այն անձինք, վորոնք ապրում են Ռուսաստանի տերիտորիայում, իրավունք ունեն հրաժարվելու հայկական քաղաքացիությունից: Այնպես ել ռուսական ծագումն ունեցող անձինք, վորոնք ապրում են Հայաստանի տերիտորիայում յեվ հասել են նշված հասակին, իրավունք ունեն հրաժարվելու ռուսական քաղաքցիությունից:

Պայմանավորող կողմերից մեկում քաղաքացիությունից հրաժարվողները, պահպանում են իրենց իրավունք իրենց ունեցվածքի նկատմամբ, այն պետության որենքների համաձայն, ուր ապրում են նրանք, բայց պարտավոր են յերկու տարվա ընթացքում- դիմում տալու որից սկսած-

թողնել նրա /այդ յերկրի/ սահմանները, ըստ վորում իրավունք ունեն իրենց բոլոր ունեցվածքը լուծարքի յենթարկել կամ տանել իրենց հետ:

...2. Սույն հոդվածի կատարման մանրամասնություններն ու կարգը կհաստատվեն պայմանավորվող յերկու կողմերի միջեվ կնքվելիք հատուկ համաձայնությամբ:

...3. Պայմանավորվող յերկու կողմերի քաղաքացիները, վորոնք ցանկանում են օգտվել սույն հոդվածի նախորդ կետում հիշատակված համաձայնությունը ուժի մեջ մտցնելուց մի տարի ժամանակի ընթացքում կատարել իրենցից պահանջվող ձեվականությունները:

ՀՈԴՎԱԾ 7.

Պայմանավորվող յերկու կողմերի գաղթականները, այլ յեվ այն անձինք, վորոնք Ռուսաստանից հարկադրաբար- ստիպմամբ գաղթել են այժմ Հայաստանի Հանրապետության կազմի մեջ մտնող տերրիտորիան- ցարական տապալված կառավարության կարգադրությամբ-յեվ ցանկանում են հայրենիք վերադառնալ-պետք ե վերադառնան հայրենիք, վորքան հնարավոր ե, կարճ ժամանակամիջոցում:

ՀՈԴՎԱԾ 8.

Պայմանավորվող յերկու կողմերը պարտավորվում են, սույն պայմանագրին ուժի մեջ մտցնելուց հետո անմիջապես ազատել բանտարկությունից կամ պատժի ուրիշ ձեվերից յեվ հետագա դատական կամ վարչական հետապնդումից այն անձանց.

1/ վորոնք այդպիսի հետապնդման են յենթարկվել Հայաստանի տերրիտորիայի վրա- այնպիսի գործողությունների համար, վոր կատարել են հոգուտ ՌԱՖԽՀ կամ հոգուտ 3-րդ կոմունիստական ինտերնացիոնալի մեջ մտնող քաղաքական կուսակցությունների:

2/ վորոնք հետապնդման են յենթարկվել Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Ա.Ս.Խ.Հ. տերրիտորիաներում այնպիսի գործողությունների համար, վոր կատարել են հոգուտ Հայաստանի Հանրապետության, կամ հոգուտ "դաշնակցության" կուսակցության:

Նշված, բոլոր անձանց, յեթե նրանք ցանկանան, արտասահման գնալու, ազատ իրավունք ե տրվում:

ՀՈԴՎԱԾ 9.

Ռուսաստանի յեվ Հայաստանի միջեվ տնտեսական հարաբերությունը ժամանակավորապես, մինչեվ պայմանավորվող յերկու կողմերի միջեվ առեվտրական պայմանագրի կնքելը, վորոշվում ե ստորեվ բերված դրույթներով.

1. Պայմանավորվող յերկու կողմերը իրենց առեվտրական փոխհարաբերության հիմքում դնում են առավելագույն բարեպատեհության սկզբունքները.

2. Այն ապրանքները, վոր գնում են պայմանավորվող կողմերից մեկից կամ մեկի համար, մյուս կողմը չպետք է վոր յեվ տրանզիտի կամ հարկի յենթարկի:

ՀՈԴՎԱԾ 10.

Սույն պայմանագրի նախորդ հոդվածի 1 յեվ 2 կետերի վորոշումները կարող են դրվել այն առեվտրական պայմանագրի հիմքում, վորը կարող է կնքվել յերկու պայմանավորվող կողմերի միջեվ:

ՀՈԴՎԱԾ 11.

Դիվանագիտական յեվ դեսպանական հարաբերությունները պայմանավորող կողմերի միջեվ սահմանվում են անհապաղ սույն պայմանագիրը կնքելուց հետո: Դեսպանների փոխադարձ դրության մասին, մինչեվ հատուկ համաձայնության կնքերը, դրա իրավունքներն ու պարտականությունները կվորոշվեն, պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրում այդ առթիվ գոյություն ունեցող ցուցմունքներով:

ՀՈԴՎԱԾ 12.

Հասարակական-իրավական յեվ մասնավոր-իրավական բնույթի հարցերի լուծումը, վորն առաջ կգան պայմանավորվող կողմերի քաղաքացիների միջեվ, այլ յեվ վորոշ առանձին հարցերի կարգավորումը յերկու պետությունների միջեվ կամ պետությունների յեվ մյուս կողմի քաղաքացիների միջեվ, կատարվում են հատուկ հանձնաժողովի միջոցով, վորի պարտականությունները սահմանվում են պայմանավորվող յերկու կողմերի համաձայնությամբ:

ՀՈԴՎԱԾ 13.

1. Ռուսաց կառավարությունը իր հաշվով Հայաստան ե վերադարձնում 1914 մինչեվ 1917 թվերի համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Հայաստանից եվկուացիայի յենթարկված բոլոր դավանությունների, յեկեղեցիների ու աղոթատների ունեցվածքները, դրանց թվում յեվ արխիվի արժեքները, փաստաթղթերը յեվ Եջմիածնի վանքին պատկանող իրերը:

2. Ռուսաց կառավարությունը Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն ե հանձնում արեվելյան լեզուների Լազարյան ինստիտուտի ունեցվածքը, դրանց թվում գրադարանները, արխիվները, թանգարանները, գեղարվեստական արտադրությունները, ուսումնական պարագաները, փաստաթղթերը յեվ այդ ունեցվածքի մեջ մտնող մյուս իրերը:

Ինչ վերաբերում ե այն արխիվներին, գրադարաններին, թանգարաններին, գեղարվեստական արտադրություններին յեվ փաստաթղթերին, վորոնք Հայաստանի համար եյական նշանակություն ունեն գիտական, գեղարվեստական կամ պատմական տեսակետից, յեվ Հայաստանի

սահմաններից տարվել են Ռուսաստան, Ռուսաց կառավարությունը համաձայնում է այդպիսիները վերադարձնել Հայաստան այն չափով, վոր չափով նրանց հեռացնելը-վերցնել եսկան վնաս չի հասցնիլ Ռուսական այն արխիվներին, գրադարաններին, թանգարաններին, պատկերասրահներին, ուր գտնվում են դրանք:

3. Այն հարցերը, վոր վերաբերում են սույն հոդվածի 1-ին յեվ 2-րդ կետերի հիման վրա ունեցվածքները հանձնելուն յեվ չուտելուն, պետք է կատարվի հատուկ խառը հանձնաժողովի կողմից, վորին մասնակցում են պայմանավորվող յերկու կողմերից հավասար թվով անդամներ:

ՀՈԴՎԱԾ 14.

1. Ռուսաստանը հրաժարվում է վորյեվէ հաշվից, վորոնց բխում են Հայաստանը նախկին Ռուսական Կայսրությանը առաջվա պատկանելիությանից, յեվ ընդունում է, վոր զանազան կոչումների պետական ունեցվածքները, վորոնք գտնվում են Հայաստանի տերիտորիայում, կազմում են վերջինիս անկապտելի սեփականությունը: Իսկ յեթէ այդ ձեվով Հայաստանին պատկանող ունեցվածքը, 1914 թվի օգոստոսի 1-ից հետո, մի յերրորդ պետություն տարել է իր տերիտորիան, ապա այդպիսին պահանջելու իրավունքն անցնում է Հայաստանի Հանրապետությանը:

2. Ռուսաստանը համաձայնում է ուղարկել Հայաստանին պատասխանատվությունից Ռուսաստանի պարտքերի կամ նման պարտավորությունների նկատմամբ, դրանց թվում յեվ թղթադրամ բաց թողնելու, դրամական նիշերի պարտավորությունից, Ռուսական դրամարկղի սերիայից ու վկայությունից Ռուսական պետության ներքին յեվ արտաքին փոխառության, զանազան հիմնարկների ու ձեռնարկությունների յերաշխսավորությունից, յեվ այդպիսիների յերաշխսավորված փոխառությունից յեվ այլն: Ռուսաստանի պարտատերի բոլոր նման պահանջներից, Հայաստանի Հանրապետությանը հասնող բաժինը, պետք է ուղղվեն միայն Ռուսաստանին:

ՀՈԴՎԱԾ 15.

Ռուսական կառավարությունը, ի նկատի առնելով, վոր համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունը ամբողջովին ավերվեց, յեվ վոր հայ աշխատավոր գյուղացիությունը զրկված է իր տնտեսությունը վերականգնելու ամեն մի հնարավորությունից, համաձայնություն է հայտնում.

1. Հանձնել, տալ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանը նավթ այն քանակությամբ, վոր Հայաստանի գործուներության տարեկան նորման է կազմում: Այդ քանակի հաշվին Հայաստանի Կառավարությանը բաց է թողնում 500.000 փութ նավթ, սույն պայմանագիրն ստորագրելուց անմիջապես հետո:

2. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանը տալ, հանձնել գործադրության համար պիտանի ապրանքատար վագոններ այն քանակով յեվ այնքան ժամանակով, վոր կսահմանի պայմանավորվող յերկու կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից կազմված հատուկ խառը հանձնաժողովը:
3. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանը հանձնել, տալ բամբակի արտադրության համար անհրաժեշտ սարքավորում- դազգյահներ ու տեխնիկական հարմարություններ, այն քանակով յեվ այնքան ժամանակով, վոր կսահմանի պայմանավորվող յերկու կողմերի հավասար թվով ներկայացուցիչներից կազմված հատուկ խառը հանձնաժողով:

ՀՈԴՎԱԾ 16.

Պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավորվում ե ընդունել յեվ հարգել մյուս կողմի դրոշակն ու պետնիշը /կնիքը/, իբրեվ կարեկամ պետության խորհրդանշան:

Դրոշակի ու պետնիշի նկարները, այլ յեվ դրանց մեջ մտցվող փոփոխությունները, յերբ դրանց տեղի կունենան փոխադարձաբար կհայտնվեն միմյանց դիվանագիտական ճանապարհով:

ՀՈԴՎԱԾ 17.

Սույն պայմանագիրը յենթակա յե վավերացման /...../:

Վավերացման գրությունների փոխանակումը պետք ե տեղի ունենա Մոսկվայում:

Ամեն տեղ, ուր այս պայմանագրում հիշատակվում ե /րատիֆիկացյալի/ վավերացման մոմենտը, դրա տակ հասկացվում ե վավերացված դրությունների փոխադարձ փոխանակումը:

Ի հաստատումն յերկու կողմերի լիազորները անձամբ ստորագրեցին սույն պայմանագիրը յեվ հաստատեցին այն իրենց կնիքով:

Իսկականը յերկու որինակ կազմվել յեվ ստորագրվել ե Յերեվան քաղաքում:

1920թ. Հոկտեմբեր

Պատճենը պատճենի հետ ճիշտ ե՝ Գործավար.

1. ՀԱՎԵԼՈՒՄՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ.
ՎՈՐ ԿՆՔՎԵՑ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՖԵԴԵՐԱՏԻՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ

ՀՈՂՎԱԾ 1.

Յեղնելով այն բարեկամական փոխհարաբերությունից, վոր հաստատվում է Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետության միջեվ հաստատված հաշտության պայմանագրով, վերջինի /Հայաստանի/ Կառավարությունը Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությանն իրավունք է տալիս ամեն տեսակ ռազմական փոխադրումներ ու տրանզիտ /ամեն տեսակի ռազմական իրեր, նյութեր, ռումբեր, մթերքի պաշար յեվ այլն/ կատարել Հայաստանի Հանրապետության յերկաթուղիներով, ըստ վորում Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությունը յերաշխավորվում է, վոր սույն համաձայնությունը վոչ մի դեպքում չի օգտագործվի ի վնաս Հայաստանի Հանրապետության իրավունքների յեվ անկախության:

ՀՈՂՎԱԾ 2.

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը իրավունք է տալիս Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությանը անցկացնել Հայաստանի յերկաթուղիներով ամեն տեսակի զարամասեր յեվ կոմունիստական համալրումներ: Հիշյալ զորամասերն ու կամանդները Հայաստանի տերիտորիան պետք է հասնեն մաս-մաս, 400 մարդուց վոչ ավելի, ընդ վորում Հայաստանի տերիտորիայի վրա միաժամանակ յեղած զորամասերի յեվ կամանդների մարդկանց ընդհանուր քանակը չպետք է անցնի 1.000 մարդուց:

Չորամասերն ու կամանդները Հայաստանի տերիտորիայով պետք է անցնեն առանց հրաձիգ գեների, բացառության հրամանատարական կազմի, կոմիսարների /զինվորականների/ յեվ պահակների, վորոնց բանակը գնացքների կազմի 3%-ից ավելին չպիտի լինի,վորպիսի անձինք կարող են գեներ ունենալ իրենց հետ:

ՀՈՂՎԱԾ 3.

Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությունը Հայաստանի Հանրապետությանը տալիս է Հայաստանի միջով տրանզիտով անցկացվող ռազմամթերքի, զենքի, նույն թվում յեվ թնդանոթի ռումբերի 5%-ը:

ՀՈՂՎԱԾ 4.

Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. Կառավարության Հայաստանի միջով տրանզիտով անցկացրած ռազմական իրերը, նյութերը, ռումբերը, մթերքն յեվ այլն, այլ յեվ զորամասերը պետք է ուղղվեն դեպի այն կետերը, վորոնք ավելի մոտ են Տրապիզոն-Երզրում-Մուշ-Բիթլիս գծին, յեվ վոչ մի դեպքում չեն օգտագործվի Հայաստանի Հանրապետության դեմ:

ՀՈՂՎԱԾ 5.

1 յեվ 2 հոդվածներում նշված անցկացման տեխնիկական մանրամասնությունների մշակումն դրվում է այն խառն հանձնաժողովի վրա, վորի կազմի մեջ մտնում են Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունների նշանակած հավասար թվով անդամներ:

ՀՈԴՎԱԾ 6.

Նախորդ հոդվածով նախատեսված հանձնաժողովը իր գործունեությունը պետք է սկսի սույն պայմանագիրն ուժի մեջ մտցնելուց հետո, վոչ ուշ քան 3 որը:

Մինչ այդ ժամանակ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կարգադրությամբ մանրամասն տվյալներ են պատրաստվում, վորոնք անհրաժեշտ են պարզելու յերկաթուղու առավելագույն փոխադրման ունակությունը: Յերկաթուղու կանոնավոր գործելու համար անհրաժեշտ են այս անցկացումները ի կատար ածելու համար, սույն պայմանագրի համաձայն տալիս ե Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. հատուկ համաձայնության հիման վրա: Այն բոլոր նյութական միջոցները, վոր տրվում ե Հայաստանի Հանրապետության կառավարության կարգադրությունը Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարության տրանզիտ անցկացումներին մշտապես սպասարկելու համար, անվճար կերպով հանձնվում ե Հայաստանի Հանրապետությանը:

ՀՈԴՎԱԾ 7.

Ձեզնից արագ կերպով լուծելու համար այն ամեն տեսակ թյուրիմացությունները, վոր կարող են առաջ գալ անցկացումների ժամանակ, այլեվ առաջ շարժվող ռազմագնացքների պարենի ապահովության համար, այլ յեվ հսկելու համար, վոր տրված ե մարշրուտի ... ճշգրիտ ուղղություն ստանան անցկացումները, Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. իր ներկայացուցիչներն և նշանակում այն կետերում, վոր վորոշում ե 5 հոդվածում հիշված հանձնաժողովը: Այդ ներկայացուցիչներն իրավունք չունեն խառնվելու յերկաթգծի այն կայարանի վարչության պարտականությունների կատարմանը, ուր կլինեն այդ ներկայացուցիչները:

ՀՈԴՎԱԾ 8.

Բոլոր վառվածքները, յերկաթգծի ավերակումները շարժական կազմի յեվ կայարանների կահավորության վնասները, վոր կարող են առաջ գալ պատահականությունից կամ խորտակումների հետեվանքով, կարգավորվում, շինվում են անհապաղ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության կարգադրությամբ:

ՀՈԴՎԱԾ 9.

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը միջոցներ ե ձեռք առնում անհրաժեշտ պաշտպանության համար՝ յերկաթուղին սույն պայմանագրի հիման վրա անարգել ոգտագործելու:

ՀՈԴՎԱԾ 10.

Այն միջոցները, վոր անհրաժեշտ են մարշրուտի համաձայնեցման յեվ սույն պայմանագրի հիման վրա անցկացումների քանակի կատարման համար, այն մանրամասնությամբ, վոր պետք ե Հայաստանի Հանրապետությանը:

պետության կարիքների յերկաթուղային նորմալ շարժման համար, վորոշում ե 5 հող. հիշվածում նշված հանձնաժողովը:

ՀՈԴՎԱԾ 11.

Կատարվող անցկացման կարգն ու միջոցը մշակում ե 5 հող. հիմնված հանձնաժողովը:

ՀՈԴՎԱԾ 12.

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. Կառավարությանն ե հանձնում հատուկ համաձայնությամբ, Շախթախթի-Մակու / ° / նեղագիծ յերկաթուղու այն մասի շահագործումը, վոր գտնվում ե Հայաստանի տերրիտորիայի վրա, այլ յեվ համապատասխան վարձատրությամբ հանձնվում ե յերկաթուղու այն շարժական կազմն ու այլ ունեցվածքը, վոր Հայաստանի Հանրապետության տրամադրության տակ կլինի:

ՀՈԴՎԱԾ 13.

Այնպիսի համապատասխան յերաշխիք ստեղծելու նպատակով, վոր ապահովի Հայաստանի Հանրապետության ռազմական ապահովությունը Տաճկաստանի կողմից, սահմանվում ե հետեվյալը.

1. Տաճկաստանի Ազգային Մեծ Ժողովի կառավարությունը պարտավորվում ե թույլ չտալ ռազմական ուժերի կենտրոնացում Հայաստանի սահմաններին կից շրջաններում յեվ մասնավորապես Եզրումում, ըստ վորում Եզրումում մշտապես կայազորի քանակը վորոշում ե այն խառն հանձնաժողովը, վորը նշված ե սույն հոդվածի 3-րդ կետում: Յերբ կարիք լինի առաջ շարժել զորքերը,- այդ հարցը յենթարկվում ե նույն հանձնաժողովի վորոշմանը: Վորոշված սահմանափակումները չպետք ե ճնշեն ռազմական գործողությունները Անատոլիայի, Կոստանդնուպոլիսի, Միջագետքի յեվ Սիրիայի ուղղությամբ:
2. Տաճկաստանի Ա.Ս.Ժ.-ի Կառավարությունը պարտավորվում ե սույն պայմանագրի և հողվածում նշված գծից դեպի արեվելք յեղող սահմանային շրջանում միայն այն քանակությամբ զորք պահել, վոր անհրաժեշտ ե յերկրի ներքին կարգը պահպանելու համար յեվ անմիջականորեն սահմանները պաշտպանելու համար: Այդ զորքերի մոտավոր քանակությունը սահմանում ե այն խառն հանձնաժողովը, վոր նշված ե սույն հոդվածի 3-րդ կետում: Հանձնաժողովի վորոշումները պետք ե ի կատար ածվեն ամենաուշը մի ամիս ժամանակաշրջանում:
3. Մանրամասնությունները մշակելու յեվ հերկելու վորպեսզի ճշգրիտ կատարվեն այն պայմանները, վոր նշված են նախորդ կետերում, այլ յեվ ույն պայմանագրի և հողվածում, Տաճկաստանի

տերրիտորիայում, այն կետերում, վոր վրոշվում ե Տաճկաստանի Ա.Մ.Ժ-ի յեվ Հայաստանի Հանրապետության փոխադարձ համաձայնությամբ հիմնվում ե խառը հանձնաժողով, վորի կազմի մեջ Տաճկաստանն ու Հայաստանը նշանակում են հավասար թվով անդամներ. Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. ներկայացուցչի նախագահությամբ նշված հանձնաժողովը հաստատվում ե սույն պայմանագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո 7 որից վոչ ուշ:

ՀՈԴՎԱԾ 14.

Սույն պայմանագիրը հանդիսանում ե Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետության միջեվ յեղող հաշտության պայմանագրի անբաժան մասը յեվ ուժի մեջ ե մնում անհապաղ հետեվյալ պայմանները կատարելուց հետո.

1. Յերբ կդադարեն ռազմական գործողությունները Հայաստանի միջեվ, յերբ Տաճկաստանի կհանձնի /կմաքրի/ իր զորքերն իր բռնած գծից, նախկին Ռուսաստանի կայսրության մասերից, վորոնք Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետության միջեվ յեղած հաշտության պայմանագրի հիման վրա անցնում են վերջինի /Հայաստանի/ տերրիտորիայի կազմին յեվ յերբ տաճկական զորքերը կանցնեն Ռուսաստանի յեվ Տաճկաստանի 1914 թվի սահմաններից այն կողմը:
2. Յերբ Ա.Ս.Խ.Հ. յեվ Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կընդունեն Հայաստանի Հանրապետության անկատարելի իրավունքը վիճելի տերրիտորիաների-Նախիջեվանի յեվ Ջանգեզուրի գավառների նկատմամբ, յեվ այդ գավառների սահմաններից կհանեն այն բոլոր զորամասերը, վորոնք յենթարկվում են Ա.Ս.Խ.Հ. յեվ Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. հրամանատարությանը: Այսպիսին ընդունման դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունն իր կողմից հրաժարվում ե վորյեվե պահանջից այսպես կոչված լեռնային յեվ հարթավայր Ղարաբաղ շրջանի նկատմամբ:

Ի հաստատումն այսու յերկու կողմերի լիազորներն անձամբ ստորագրեցին սույն հավելումն հաշտության պայմանագրին յեվ հաստատեցին այն իրենց կնիքով:

Իսկականը կազմվել յեվ ստորագրվել ե յերկու որինակ:

Ի քաղաքան Յերեվան 1920թ. Հոկտեմբեր.

Իսկականի հետ ճիշտ ե – Գործավար:

ՀՍՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.272, թ.14-29; մեքենագիր

2-ՐԴ ՀԱՎԵԼՈՒՄ ՀԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ
ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՖԵՐԵՐԱՏԻՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՅԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԵՎ

ՀՈՂՎԱԾ 1

Հիմնվելով այն բարեկամական փոխհարաբերությունների վրա, վոր ա-
ռաջ ե յեկել Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետության միջեվ նրանց
միջեվ կնքված հաշտության պայմանագրի ուժով, Հայաստանի Հանրապե-
տության կառավարությունը Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. Կառավարությանն իրավունք ե
տալիս կապ հաստատել իրեն դաշնակից կառավարությունների հետ
հեռագրի, ռադիո-հեռագիր, սուրհանդակների յեվ այլ ոգնությամբ:

Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությունը յերաշխավորում ե, վոր այդ կապով
ոգտվելը չի ծառայել ի վնաս Հայաստանի Հանրապետության շահերի
կամ անկախության:

ՀՈՂՎԱԾ 2

Այդ կապն իրագործելու համար Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. Կառավարությունն ոգտ-
վում ե Հայաստանի Հանրապետության տերրիտորիայի վրա գտնվող
կապի միջոցներից, նոր գեներ /հեռագրի, հեռախոսի/ անցկացնելու
անհրաժեշտության դեպքում, կապի նոր տեսակներ ստեղծելը /սարքելը/,
այլ յեվ գոյություն ունեցողների բարելավելն ու նորոգելը, այս բոլոր
աշխատանքները կատարվում են Հայաստանի Հանրապետության
կառավարության կարգադրությամբ յեվ այն ժամանակամիջոցում, վոր
վորոշում ե հատուկ խառն հանձնաժողով: Անհրաժեշտ տեխնիկական
նյութերը անվճար տալիս ե Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարությունը:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ 1. Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. Լիազոր ներկայացուցչին
իրավունք ե տրվում իր ապարատի յեվ հեռագրային գծի մեջ մտցնել
Հայաստանի Հանրապետությունը:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ 2. Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. լիակատար ներկայացուցչին իրա-
վունք ե տրվում հատուկ համաձայնությամբ, ոգտվելու Հայաստանի
Հանրապետության Յերեվանի ռադիոկայանից, ունենալով իր լսողնե-
րին, այլ յեվ իրավունք ե տրվում իր ռադիո-կայանը հիմնել անմարելի
թրթոտներով / /. Վերջին դեպքում հայաստանի Հանրապետության
Կառավարությունը իրավունք ե տրվում հատուկ համաձայնությամբ,
ոգտվելու Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. կառավարության ռադիո-կայանից, ունենալով
իր լսողները: 5 տարի անցնելուց հետո Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. ռադիո-կայանն
անվճար կերպով անցնում ե Հայաստանի Հանրապետության
կարգադրության տակ:

ՀՈՂՎԱԾ 3

Պայմանավորվող յերկու կողմերը փոխադարձաբար իրավունք են տալիս միմիանց դիվանագիտական սուրհանդակներ /կուրյերներ/ յեվ փոստ ուղարկել /վորոնք համապատասխան վկայաթղթեր կունենան/ իրենց տերրիտորիաների միջով յեվ սուրհանդակներին ու դիվանագիտական փաստը յերաշխավորում են լիակատար ապահովությամբ յեվ անձեռնմխելիությամբ:

ՀՈՂՎԱԾ 4

2 հողվածում նշված կապի իրականացման տեխնիկական միջոցները, այլ յեվ նրան սպասարկելու կարգը սահմանվում է հատուկ, խառը հանձնաժողովի կողմից, վորի կազմի մեջ Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Հայաստանի Հանրապետությունը նշանակում են հավասար թվով անդամներ:

ՀՈՂՎԱԾ 5

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը անհրաժեշտ միջոցներ է ձեռք առնում պաշտպանելու կապի միջոցները պատահական փչացումներից յեվ դիտավորյալ փորձանքներից, շատ վորում այդ ժամանակ առաջ յեկած վնասվածքները անհապաղ շտկում, ուղղվում է Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության միջոցներով յեվ կարգադրությամբ:

ՀՈՂՎԱԾ 6

Սույն համաձայնությունից բխող հաշիվների ձեվն ու կարգը սահմանվում է և հողվածում հիշված հանձնաժողովը:

ՀՈՂՎԱԾ 7

Սույն հավելումը հանդիսանում է հաշտության պայմանագրի անբաժանելի մասը յեվ ուժի մեջ է մտնում անհապաղ, յերբ- 1/ դադարում են ռազմական գործողությունները Հայաստանի յեվ Տաճկաստանի միջեվ յեվ 2/ Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Ա.Ս.Խ.Հ. ընդունում են Հայաստանի Հանրապետության անկապտելի իրավունքը Նախիջեվանի յեվ Ձանգեզուրի գավառների վիճելի շրջանների տերրիտորիայի վրա յեվ այդ գավառների սահմաններից դուրս են հանվում այն բոլոր զորամասերը, վորոնք գտնվում են Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ. յեվ Ա.Ս.Խ.Հ. հրամանատարության տակ: Այսպիսի ընդունման դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունն իր կողմից հրաժարվում է ամեն տեսակ պահանջից, այսպես կոչված, լեռնային յեվ դաշտային Ղարաբաղի նկատմամբ:

Սույնը հաստատելու համար յերկու կողմերի լիակատար ներկայացուցիչները իրենց սեփական ձեռքով ստորագրել են սույն հավելումը հաշտության պայմանագրին յեվ հաստատել են իրենց կնիքներով:

Իսկականը կազմված յեվ ստորագրված ե յերկու որինակ

Յերեվան քաղաքում 1920թ. հոկտեմբերին

Պատճենը պատճենի հետ ճիշտ ե- Գործավար.

Պետ. Կենտ. Արխիվ: "Դաշնագրերի պատճենները" գործ
155, եջ 30-35

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴԻԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻԶ

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ԶԵՎՈՒՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Լեզրանը կարգադրություն է ստացել վերադառնալ Թիֆլիս, այնտեղից Հայաստան ուղևորվելու համար, նրա հետ է նաև Մղիվանին՝ երեք ուղեկիցներով, ով հանձնարարություն ունի կասեցնելու թուրքական զորքերի շարժումը դեպի Հայաստան, ինչպես նաև Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմը իր նիստում ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ բացասական վերաբերմունք է արտահայտել սպասվելիք հայ-ռուսական հաշտության պայմանների վերաբերյալ (9 նոյեմբերի, 1920թ.)

Պատճեն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ
ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

N.1951

9 նոյեմբ 1920թ

Վերջին րոպեյին դրությունը միանգամայն փոխվեց, վորի մասին շտապ յեվ համառոտ կերպով ցանկանում ենք Ձեզ տեղեկացնել: Լեզրանը կարգադրություն է ստացել Մոսկվայի կառավարությունից Բազվից վերադառնալ Թիֆլիս, հավանորեն Հայաստան գալու համար:

Հայաստան է ուղեվորվում Լեզրանի հետ Մղիվանի յուր յերեք ուղեկիցներով, վորը հանձնարարություն ունի կասեցնելու Քեմալի շարժումը դեպի Հայաստան:

Հայաստանի հետ կնքվելիք Լեզրանի մշակած հաշտության պայմանները ամսույս 5-ին այստեղ Ադրբեջանի Ցեկայի քննության առարկա է դարձել յեվ ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ բացասվել է: Ասում են, վոր Ցեկայի այդ վճռից դժգոհ մնալով՝ հայ կոմունիստ անդամները թողել են ժողովն ու հեռացել, վորոշելով այդ վորոշման դեմ բողոք ներկայացնել Մոսկվայի կառավարության:

Դ Ի Վ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Ք. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

Պետ.Կենտ.Արխիվ, 'Հ.Հ. Դիվանագիտության
Ներկայացուցչություն Ադրբեջանում քաղաքական
Գրությունների մասին', գործ 805, էջ 52

ՀԱԱ, Ծ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 272, թ. 34; մեքենագիր

Дос. IV-14
(11 նոյեմբերի, 1920թ.)

ПРОТОКОЛ.

ЗАСЕДАНИЯ КАВКАЗСКАГО БЮРО ЦКРКП от 11 НОЯБРЯ С/Г.
ПРИСУТСТВОВАЛИ-ТОВ.ТОВ.МДИБАНИ.ОРДЖОНИКИДЗЕ. и
СТАСОБА.

СЛУШАЛИ.

1. О Ц.К. Иранской
Коммунистической партии.

ПОСТАНОВИЛИ.

По предложению тов. Сталина
отправить тов. Султан-Заде в Москву.
Состав Иранского Ц.К. увеличить до
12-ти человек, а именно 1/ГАСАНОВ,
2/ГЕЙДЕРЖАН, 3/АГАЕВ,
4/МАМЕД РАСУЛ, 5/ШИ*АЗИ,
6/НЕЙМАТ БАСИР, 7/СУЛЕЙМАН,
8/ АЙВАЗОВ, 9/АХУНДОВ, 10/
АЛИЕВ АЛИ, 11/ДЖАВАД ЗАДЕ,
12/САЛАМУНА.

При наименовании Иранская
Коммунистическая Партия добавлять
в скобках-“АДАЛЯТ”.

Создать при Заграничном Бюро
И.К.П. персидскую секцию для
работы среди персидских рабочих на
территории Кавказа.

Относительно отряда в 1500 человек
персов из Полторацка возбудить
ходатайство перед Р.В.

Кавфронта о переводе их в Баку.

2. О Ц.К. Армении

Ввести в состав Ц.К. Армении т.т.
Касьяна, Бекзадяна (Александра) и
Тер-Габриеляна.

Полный состав Ц.К. Армении
Нуридджанян, Костандьян, Довлатов,
Тер-Габриелян, Бекзадян, Касьян,
Агаси.

СЕКРЕТАРЬ ПРЕЗИДИУМА КАВБЮРО ЦКРКП.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 258, թ. 10-11; ւերիւսիւզիք

Doc.IV-15

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ԼԵԳՐԱՆԻ ՆՈՏԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Լեգրանը բողոք է հայտնում Հայաստանում կոմունիստների հանդեպ դրսևորվող ռեպրեսիվ քաղաքականության նկատմամբ և առաջարկում ազատ արձակել բոլոր ձերբակալված կոմունիստներին, փոխարենը խոստանալով ազատ արձակել Ռուսաստանում և Խորհրդային Ադրբեջանում բանտարկության մեջ գտնվող դաշնակցականներին (28 նոյեմբերի, 1920թ.)

МИНИСТРУ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ
Эривань, 28-го ноября (1920), No.239

До сих пор, не взирая на многочисленные заверения представителей Правительства Республики Армении о полной готовности положить конец политическим преследованиям, направленной против коммунистической партии Армении,- сотни коммунистов и лиц, заподозренных в принадлежности к коммунистической партии продолжают томиться в заключении в условиях тяжелого режима, разрушительно действующего на их здоровье и жизнь.

Российское Советское Правительство, столица коего является резиденцией Коммунистического Интернационала, не может безучастно относиться к положению, в которое поставлена коммунистическая партия и ее члены в Республике Армении.

Дружеские чувства и братские намерения Советского Правительства готового во всякое время придти на помощь и оказать поддержку армянскому народу, дают нам уверенность, что Правительство Армении, в сознании неразрывной связанности интересов обоих народов, населяющих Россию и Армению, откажется от дальнейших преследований и даст свободу всем осужденным или привлеченным к ответственности, в порядке судебном или административном, за принадлежность и содействие коммунистической партии Армении.

Советское Правительство с своей стороны заверяет, что в таком случае будут немедленно освобождены все члены партии Дашнакцутюн, находящиеся на территории федеративной Республики и в частности- в Азербайджане.

О последующем решении Правительства прошу уведомить до 1-го декабря т/г.

ПОЛНОМОЧНЫЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ РСФСР В АРМЕНИИ ЛЕГРАН

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 272, թ. 39; ւերինսագիր

Doc.IV-16

ՀԵՌԱԳԻՐ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼՈՒՄ ԸՆԹԱՑՈՂ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ
ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՂԵԿԱՎԱՐ ԱԼ.ԽԱՏԻՍՅԱՆԻՆ
(1 դեկտեմբերի, 1920թ.)

ԱԼԵՔ-ՊՈԼ
ԽԱՏԻՍՅԱՆԻՆ

Տաճիկների առաջարկած ծանր պայմանները շատ ուժեղացրին կարմիրների դիրքը, վրոնք արդեն գրավել են Դիլիջանը յեվ գալիս են այն լողունգով, վոր իրենք գնում են Հայաստանը փրկելու տաճիկներից: Հայ զորքերը Դիլիջանում համբույրներով են ընդունել կարմիրներին: Կետ այսպիսի պայմաններում կառավարությունը համաձայնվում ե սովետիզացիայի անկախության յերաշխավորության հիմքերով կետ Այս սկզբունքով վարվում են բանակցություններ Լեզրանի հետ:

1 դեկտեմբերի 14

ԱՐՏ.ԳՈՐԾ. ՄԻՆ. ԳՈՐԾ Նո 530 ԵՁ՝146

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 112, թ. 34; անքննագիր

Doc.IV-17
ՎՐԱՅՅԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԽԱՏԻՍՅԱՆԻՆ
(1 դեկտեմբերի, 1920թ.)

ՊԱՐՈՆ ԽԱՏԻՍՈՎԻՆ

Բյուրոն, ֆրակցիան, կառավարությունը վորոշեցին ընդունել կարմիրների առաջարկը սովետիզացիայի մասին, դրել ենք վորոշ պայմաններ, վոր ճանաչվի Հայաստանի անկախությունը, հաշտություն կնքել տաճիկների հետ, թույլ չտալ քաղաքացիական կռիվ մտցնել կառավարության մեջ մերոնցից 1/XII 20թ, 22 ժամին:

ՎՐԱՅՅԱՆ

Պետ.Կենտ.Արխիվ, Արտ.Գործ.Մին.: 'Հայ-թուրքական
Դելեգացիան Ալեք-Պոլում', գործ 866, էջ 126,
'Հարաբերություններ Ռուսաստանի հետ', գործ 530, էջ 156

x/ Գրված է մատիտով, անգրագետ տեղ-տեղ ռուսերեն բառերով /530 գործում/: 866 գործի գրությունը պատճենն է 530 գործի, իսկականի վերջին լրիվ է, ԽՄԲ.:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 272, թ. 44; մեքենագիր

Doc.IV-18

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵՑ,

Էրիվանում հայտարարված է Խորհրդային իշխանություն, Հայաստանի հեղկումին շտրիավորական հեռագիր է հղել Ալեքսանդրապոլից Քյազիմ Կարաբեքիրը, Ալեքսպոլում տեղակայված թուրքական զորքը չափազանց բարյացկամ է Խորհրդային Ռուսաստանի հանդեպ, թուրք զինվորները կրում են կարմիր կրծքանշաններ և իրենց համարում են կարմիրբանակայիններ, Ադրբեջանը հայտարարել է Նախիջևանը, Զանգեզուրն ու Ղարաբաղը Հայաստանին հանձնելու մասին
(2 դեկտեմբերի, 1920թ.)

СООБЩЕНИЕ ТОВ. ОРДЖОНИКИДЗЕ

Передайте т.т. Ленину и Сталину следующее:

Только-что получено сообщение из Эривани, что в Эривани провозглашена Советская власть, старое правительство устранено, вся власть временно, до прибытия ревкома, передана военному командованию, во главе с Дро, военным комиссаром Армении назначен Силин, войскам отдан приказ о передаче их в распоряжение ревкома. Ревком в настоящее время в Делижане, завтра утром поедет в Эривань. Ревком получил приветственную телеграмму от командующего турецким фронтом Карабекира и представителя Турции Кязимбея. Ревком на пути в Эривань. Прибывший сегодня из Александрополя товарищ сообщает, что среди кемалистических войск настроение в высшей степени дружественное нам, войска ностят красные значки и считают себя красноармейцами. Азербейджан вчера уже декларировал в пользу Советской Армении передачу Нахичевани, Зангезура, и Нагорного Карабаха.

Баку, 2-го декабря 1920г.

ОРДЖОНИКИДЗЕ.

“Известия” Москва

4 декабря 1920г., № 273 (1120).

Верно /подпись/

Doc.IV-19

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ
ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ ԵՆԹԱՐԿՈՂ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ
(2 դեկտեմբերի, 1920թ.)

ПРИВЕТ КРАСНОЙ АРМЕНИИ.

Рабочие и крестьяне Армении подняли знамя восстания, образовали ревком и зовут к себе на помощь против дашнакских маузеристов Российскую Красную Армию.

Армения становится и станет Советской.

Дашнакское хозяйничание доживает свои последние дни.

Таковы события последних дней.

Эти события разносят всему миру радостную весть о новой победе рабочего класса.

Они означают, что измученный многострадальный армянский народ сумеет, наконец, свободно вздохнуть и приступить к исцелению своих ран в братском союзе с Советским Азербайджаном и с Советской Россией.

Советская Армения- залог того, что недалеко то время, когда трудящиеся Грузии тоже наконец, скинут своих меньшевитских правителей и присоединят Красную Грузию к общей Советской Федерации.

Только Советское Закавказье даст подлинную пролетарскую свободу трудящимся, освободит их от вековых цепей помещичьего и капиталистического рабства и раз навсегда покончит с позором существования национальной розни.

И последние события в Армении это верный и решающий шаг к федеративному объединению всего Закавказья под славным, боевым Советским знаменем.

А пока борьба за Советскую Армению еще продолжается - дашнаки еще не сложили оружия.

И в эти решительные битвы мы шлем свой пламенный братский привет всем трудящимся Армении, стягивающим свои боевые силы под знамена Революционного комитета Армении.

Да здравствует Красная Армия!

Да здравствует братский Союз Советской Армении и Советского Азербайджана!

Да здравствует мировая революция!

Газ. "Бакинский Рабочий"

Четверг, 2 декабря 1920г.

№ 22 (109), стр. 1.

Верно:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.4, գ.71, թ.2-3; և՛րհիւսիղր

Doc.IV-20

ՀԵՌԱԳԻՐ՝ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ Տ.ԲԵԿԶԱԴՅԱՆԻՆ
(2 դեկտեմբերի, 1920թ.)

ԲԵԿԶԱՏՅԱՆԻՆ
1920 Դեկտեմբերի 2

Ի նկատի ունենալով յերկրի համար ստեղծված հանգամանքները, կա-
ռավարությունը վորոշեց հրաժարվել իշխանությունից յեվ զինվորական
ու քաղաքական իշխանությունը հանձնել հրամանատար Դրոյին կետ
Լեգրանի հետ կնքված պայմանով Հայաստանը հայտարարվում ե
անկախ խորհրդային հանրապետություն կետ Ռուսաստանը պարտա-
վորվում ե պաշտպանել Հայաստանի սահմանները, վորոնց մեջ մտնում
են նաեվ Նախիջեվանը Չանգեզուրը կետ Ռեվկոմը կազմվելու յե 5
կոմունիստից

ԱՐՏ.ԳՈՐԾ.ՄԻՆ. գործ Նո 530 եջ՝ 157

ՀԱԱ, ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 112, թ. 31; անքննագիր

Doc.IV-21

ՀԱՏՎԱԾ ԱՂԻԲԵԶԱՆԻ ԿՈՄՎՈՒՄԻ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ՔԱՂԲՅՈՒՐՈՅԻ
ՆԻՍՏԻ ԳԱՂՏՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
Հայաստանի խորհրդայնացման դեպքում Զանգեզուրն ու Նախիջևանը
խորհրդայնացված Հայաստանին հանձնելը նպատակահարմար չէ մի
շարք պատճառներով
(5 նոյեմբերի, 1920թ.)

Секретный

ПРОТОКОЛ № 4

Заседания Политбюро ЦК А.К.П. совместно с
членами Кавбюро от 4 ноября 1920 г.

Присутствуют: чл. Политбюро т.т. Нариманов, Каминский,
Гусейнов и Егоров, чл. Кавбюро т.т. Сталин,
Орджаникидзе, Стасов и т.т. Шейнман, Легран,
Габриелян и Караев.

ПОРЯДОК ДНЯ

1. Доклад т.т. Шеймана и Гусейнова о переговорах с Грузией.
2. Доклад т. Леграна о положении дел в Армении.

СЛУШАЛИ:

1. Доклад т.т. Шейнмана и Гусейнова о переговорах с Грузией.
ШЕЙНМАН. При сведении с правительством Грузии, с грузинскими коммунистами, из газет мне удалось выяснить, что экономическое положение Грузии очень тяжелое, Грузия, страна потребляющая, она ждет товаров из-за границы, что за отсутствием замены не может их получить. В займе Грузии отказано. Есть у них комбинации на представленные англичанам концессии Батум атагар-Керс, но и она проваливается. Правительство Грузии разделяется на 2 лагеря, об этом есть.....

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Заслушав и обсудив доклад т. Шейнмана о положении дел и переговорах с Грузией, заседание постановило:
 - а) Считать в общем и целом действия т.т. Шейнмана и Гусейнова в переговорах с правительством Грузии правильными и проект договора, предложенной нашей полномочной делегацией, правильным;
 - б) поручить т.т. Шейману и Гусейнову при дальней-... .. листов и среди советистов, которые есть и в армии и в населении говорит, что Кемаль не прочь вести переговоры с Султаном (он за Антанту). Кемалисты предъявляют требования на фракию и еще кое какие, у него нет денег и... Переговоры с Султаном могут изменить все положение в сторону для нас не лучшую. Я согласен с предложением Шейнмана командировать к Кемалю человека

ознакомиться с положением, но мы думаем послать Мдивани с ним Шахтагинского и Нархлидова (кандидатура Старка возражений не встречает, но он может быть больше нужен в Грузии, кроме того Мдивани скорее приедет в Баку, чем Старк.

А грузинам о наступлении можно сказать, что мы к Кемалю отнеслись с ногой, они нам не ответили, как получим ответа, тогда скажем им.

Т. Шейман. Старк из Тифлиса отзывается в связи с моим назначением, и мне кажется, что у Кемалья худо иметь представлением одного не местного, а из центра. Старк выполнит все, что ... но я предлагаемых товарищей не знаю, если они хороши, я не возражаю. Грузины концентрируют войска, на днях будет объявлена мобилизация против Кемалья.

2. Доклад т. Леграна о положении в Армении.

ПОСТАНОВИЛИ:

2. а) Окончательно решение о договоре предъявленном Армении не выносить до переговоров по этому вопросу с ЦК РКП, которое вести поручить тов. Сталину.

б) Единовременно сообщить мнение политбюро, что предложенный договор пункт о передаче Армении Нахичевани и Зангезура не выгодно ни в политическом, ни в стратегическом отношении и может быть произведено лишь в крайнем случае.

в) Считать необходимым поездку т. Леграна в Москву для выяснения вопроса в связи с Арменией.

г) Мотивировку мнения политбюро о Нахичевани и Зангезуре поручить составить тов. Неди...

д) т. Довлатова в Армению не посылать.

1920 г. 5. XI

9 подписей.

Архив ИМЛ при ЦК КПСС, ф.3, оп.1, ед.хр. 1995.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.276, թ.1,5,6; ւնքիւսիդիր

Doc.IV-22

ԲԱՔՈՒՆԵՐԵՎԱՆ ՈՒՂԻՂ ՀԵՌԱԽՈՍԱԿԱՊՈՎ
ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵ-ԼԵԳՐԱՆ ԶՐՈՒՅՑԸ

Օրջոնիկիձեն նշում է, որ Մդիվանին պետք է ձգտի մաքրել Ալեքսանդրապոլը թուրքերից, Լեգրանը պատասխանում է, որ Մդիվանին ոչ մի բան չի հաջողվել, իսկ Ալեքսանդրապոլի հայկական հեղկումն էլ ուղարկել է մի հիստերիկ հեռագիր, որից հետևում է, որ նրանք գտնվում են թուրքերի ձեռքում՝ փաստացի գերության մեջ (11 դեկտեմբերի, 1920թ.)

II-XII(1920)

РАЗГОВОРЫ ПО ПРЯМОМУ ПРОВОДУ
БАКУ-ОРДЖОНИКИДЗЕ
ЭРИВАНЬ-ЛЕГРАН

Օ.--- Здравствуйте, Первое где Мдивани, второе получил твою шифровку 77/185 третье войска отведены из-за боязни продовольственного бремени, четвертое твой секретарь с тремя автомобилями выехал через Каравансарай, пятое шифр Ася имеется получили ли Вы ноту Чечерина. Леграну официально поручается пригласить на конференцию Советское правительство Армении. Передайте Мдивани, что ни каких столкновений на грузинской границе не было, никакого переворота в Грузии не было. Зашифруй и потребуй от него ответ по поводу очищения Александрополя.

Լ.--- Здравствуй Серго. Мдивани сегодня уведомил своем отезде Эривань, завтра ждем его здесь. Причина отъезда неизвестна. Как видно он едет со всеми сотрудниками. Ноту Чичерина получили только что по проводу. Нейтральной зоне думаю подготовку можно начать в дальнейшем ожидаем Ваших указаний. Приказ нахичеванскому отряду передан сейчас он сосредоточен в Шахтахты никаких столкновений не имеет. Даете ли согласие временно задержать его там, нахожу это весьма желательным. Я считаю необходимым приехать в Баку для выяснения некоторых вопросов с тобой и Чичериным прошу выслать Акстафу вагон. По приезде Мдивани вызовем тебя по проводу- хорошо если б ты выяснил в Москве их отношение к отъезду Мдивани из Александрополя. Ничего реального достичь ему не удалось. Ревком Александрополя прислал истерическую телеграмму, говорит что фактически находится в плену у турок и если не будет реального воздействия на туркомандование принужден будет уйти от власти. Грузины прислали протест по поводу ареста их представителя, указывают на отсутствие препятствия их стороны к провозу грузов в Армению и ссылаются на обвал который этому мешает. Пока это мы оставляем в силе приказ об аресте. Желательно иметь информацию о положении в Тифлисе и наших планов, пока все.

Օ.---Есть ли у вас связь с Тифлисом!?

Լ.---Нет, хотя грузины передают нам радио, от нас же не принимают....

ՀՄՍ, Ծ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 272, թ. 46; անթիվագիր

Doc.IV-23

ՕՐԶՈՆՆԻԿԻԶՆԵԻ ԵՎ ՎԵԼԻԿԱՆՈՎԻ
ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՂԻՂ ԿԱՊՈՎ

Քարավանաարայի և Դիլիջանի գրավելու, կարմիր զորքերի առաջ
շարժվելու մասին
(30 նոյեմբերի, 1920թ.)

Принята с аппарата
30/X1 13/30 15/436/313

ИС Т Л Т К... 5911/БЗСЛЗ 111,125 ПЕРЕДАТЬ ПО ПРОВОДУ

Здравствуйте тов. Орджоникидзе Караван Сарай был занят без единого выстрела районе крестьяне с радостью встретили наши части как раз наше выступление было своевременно ибо к следующему дню организовавшие ся крестьяне должны были восстать во главе с группой товарищей которых мы отправили накануне этого в районе нелегальную работу крестьяне несколько раз с зурной подходили к нашей границе но не встретив наших войск вернулись все сведения какие есть в нашем распоряжении говорят что и по всей Армении не будет сопротивления хотя в Делижане стоит часть маузеристов Сепу ...известного большевика это мне удалось с ним говоря по аппарату они угрожают но наши сведения такие что стоящий там полк на нашей стороне имея во главе себя подпольную ячейку коммунистов накануне нашего выступления там был митинг разделившейся на две части с ориентацией к нам и против нас словом если дашнаки окажут сопротивление то это могут сделать только в Делижане дальше нет мною сделано распоряжение чтобы ни один солдат армянина пленного не переправлять в Азербайджан имея ввиду политическую ситуацию думаю и вы согласитесь организовать местный ревком все берется на учет за все платится денег не жалеть на первое время присылаю телеграммы Ревкома вы можете совместно с Сашей Довлетовым изменить как угодно вокруг нашего ревкома надо создать благоприятную, международную обстановку политическую ситуацию надо трубить в газетах и по радио и всюду чем угодно копии этих радио надо передать сюда напечатанном виде летучек чтобы распространить среди населения пока это привет товарищам с коммунистическим приветом АВИС

Здравствуйте тов. Орджоникидзе тоже передаю до зарезу нужны технические работники пусть Саша и Давлетов мобилизуют всех и пришлют АВИС

(лист 1).

Здравствуйте тов. Великанов очень плохо что нет от вас сведений это очень важно? Здравствуйте мне известно только что части кавалерии только выступили на Делижан о дальнейшем пока сведения не поступало так как связь работает очень плохо более или менее сносно

наладили до Караван/Сарая это я все знаю но это как раз недостаточно когда выступил кавбригада на Делижан и откуда в каком количестве сабл и штыков считаете ли вы достаточным чтобы завладеть Делижаном, приняли ли во внимание приказ Назарбекова оказать сопротивление и отбросить от границы? В овладение Караван/Сарая должны участвовать три кавалерийских полка и два пехотных общей численностью до полтора тысяч количество достаточное все равно большие силы на большой дороге развернуть нельзя других дорог кроме шоссе здесь нет ...? В овладении Караван/Сарая или Делижана Делижана ? в котором часу выступили и откуда сегодня части один кавалеринский полк в 2 часа утра из Караван/Сарая пехота должна выступить по приказу В 7 часов резервные два полка кавалерийских выступили из Караван/Сарая в 10 час / надо добиться во что бы то ни стало о результатах о движении сегодняшнего дня и сообщить сегодня же ночью

Сейчас посылается мотоцикл единственный наш сегодня сведения во всяком случае получу ? Будем ждать

(лист 2)

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 367, թ. 1-2; ւերիւսիդիր

ՈՒՂԻՂ ԿԱՊՈՎ ՀԵՌՈՒՄՆԱԳՐՈՒՅՑ ԲԱՔՎՈՒՄ ՀԱՅԿՈՄՄՈՒՄԻ
ԿԵՆՏԿՈՒՄԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ԸՆԿ.ՍԱՐԳՍԻ ԵՎ ՀԱՅՀԵՂԿՈՒՄԻ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ ԱՎԻՍԻ ԵՎ ԴՈՎԼԱԹՈՎԻ ՄԻՋԵՎ

Ընկ. Սարգիսը նշում է, որ Բաքվի և Թիֆլիսի կուսակցական ընկերները որոշակիորեն դժգոհ են Հայաստանի Հեղկոմի կողմից դաշնակցականների հանդեպ վարվող քաղաքականությունից՝ այն չափազանց մեղմ լինելու պատճառով և, որ իրավիճակը շտկելու համար, Հայաստան են գալիս Կովկասից և ամբողջ Ռուսաստանից փորձված ընկերներ, ինչին ի պատասխան հնչում են հավաստիացումներ, որ վերաբերումնքը ոչ կոմունիստական կուսակցությունների հանդեպ բավականին խիստ է՝ իրականացվում են ձերբակալումներ և արտաքսում, կրկին շեշտվում է, որ Ալեքսանդրապոլի հեղկոմը հայտնվել է թուրքական գերության մեջ, և թուրքերը հենց հայկական հեղկոմի միջոցով իրականացնում են քնակչության կեղերումը

(24 հունվարի, 1921թ.)

Разговор по прямому проводу Представителя Ц.К.К.П. Армении в Азербайджане тов. Саркиса с членами Ревкома Армении т.т. Ависом и Довлатовым 24 января 1921 года;

у аппарата т. Саркис – у аппарата – т.т. Авис и Довлатов

т. Саркис- К нам приезжают из Армении товарищи, которые передают о неустойчивом положении у вас. Сообщите о политическом положении страны, о вашем отношении с турецким командованием. Тифлиские товарища и Бакинские определенно недовольны вашим отношением дашнаками, вообще, если хотите, чтобы громадное сочувствие рабочих Баку и партийных товарищей в Тифлисе не изменилось по отношению к Советской Армении и чтобы мы здесь в частности я могли бы работать успешно в пользу Советской Армении необходимо выпрямить линию политики и самим выпрямиться. Сегодня ко мне приехал из Тифлиса от тифлиских товарищей с заявлением Сурен Ерзинкян о том, что там в Тифлисе грузинское ЦЕКА компартии и тифлиские товарищи страшно недовольны. К Вам отправляются группами работники, которые приезжают из Северного Кавказа и со всех концов России. Сегодня выехала группа 56 человек, послезавтра выедет группа в 32 человека. В Баку мобилизованно уже 200 человек они выедут через неделю- или через 10 дней. Сообщите желдорога между Эриванью и Грузинской границей функционирует нормально для прохождения грузов. Опродкомарми просит сообщить общее количество едоков железнодорожников и вообще рабочих для носылки продовольствия. 5 февраля открывается с,езд партии, в конце и назначен с,езд работников всей России. Кавбюро Ц.К. предлагает срочно делегировать в Баку представителя работниц для

дальнейшей поездки на съезд женщин России, норма от пятидесяти работниц- одна. Сообщите подробно о положении.

Авис-Довлатов-

Многое, что сообщается приезжими товарищами преувеличено. Положение Советской власти внутри страны твердое. Политика внутренняя характеризуется следующими моментами: создание твердой коммунистической организации и власти на местах организационная работа в этом отношении почти закончена, состав Ревкома как на местах, так и в центре гораздо лучше, чем мы ожидали. Отношение к партии не коммунистическим следующее: партия Дашнаков совершенно обанкротилась, против отдельных интеллигентов и мелких сошек верхов этой партии мы ведем беспощадную борьбу изолируя их высылкой и заключением в тюрьмы: Против той массы маузеристов на которых опиралась эта партия и дашнакское правительство в целом ведем самую беспощадную борьбу. Нами уже разоружены и преданы суду трибунала многие части этих элементов, недавно только вызвали одну колонну кавалеристов из Турецких армян, которая не подчинившись нам вступила во враждебное отношение к Советвласти. Нами принимаются самые энергичные меры к беспощадному истреблению их. По отношению к другим партиям как меньшевиков эс-эров. у нас другого отношения, как и у вас не может быть, как борьба против них. Многие товарищи приезжие из России удивляются той кипучей работе, которая у нас замечается. Товарищей стоящих вне Армении удивляет факт присутствия ДРО в нашей армии. Я должен сказать, что этот человек самый несчастный и он выезжает на днях в Баку. Армия и работа в ней идет очень успешно. Можно уверенно сказать, что через месяц наша армия выпрямится по советской армии, мнение лучших товарищей сведущих в этом деле, приезжих из России самое лестное. Я не знаю чем вызвано это недовольствие наших товарищей, вчера был грандиозный митинг, после чего первый грандиозный субботник в Армении, принимало участие около пяти тысяч человек. По всей Армении идут усиленные аресты маузеристов. Старые члены правительства нами арестованы в первый же день приезда в Эривань. В процессе организационной работы советского строительства происходит неминуемая дифференциация среди крестьянство, мы не можем создать искусственную гражданскую войну, мы только готовимся, к тому, чтобы изолировав все контр-революционные элементы в то же подавлять всякую попытку возстания в Александропольском районе. Ревком Александропольский находится в полном плену у турецкого командования. Все выкачивается турецким командованием через Ревком. Положение наших товарищей тем самым тяжелое отношение Ревкома к турецкому командованию носят характер больше всего агитационный, чтобы не дать возможности турецкому командованию спровоцировать массы против Советвласти и тем облегчить работу

турецких коммунистов среди солдатской массы. Работа среди мусульман до сих пор идет успешно, выпускались летучки. Существует уже мусульманская организация; организована помощь беженцам мусульманам в Нахичеванском районе. Дорога Эривань Караклис работает нерегулярно, во всяком случае из Баку можно послать всякого рода грузы, пошлите нам бензина и масла которого у нас совершенно нет, ускорьте отправку продовольственных грузов. Выехал ли Богдасаров.

Ответы на другие вопросы получите после от соответствующих наркомов, вообще говоря положение Советвласти в Армении устойчивое, твердое, будьте уверены, что другой политики кроме той, которую бы пожелал Бакинский пролетариат здесь нет и не будет. Других вопросов у меня нет.

Саркис- Продовольственные грузы отправляются; посылается бензин тоже; Богдасаров и товарищи выедет через два дня. Сегодняшняя информация, если она отражает все вполне, удовлетворяет все требования рабочих, информируйте почаще, ибо все интересуются Вами. Привет всем, Алиханяну, у меня также нет других вопросов.

Авис-Довлатов- только прошу не обращать внимания на информацию случайных людей приезжающих и скорее всего удирающих из Армении им не под силу та тяжелая работа, которую мы ведем здесь, дополнительно сообщаю, что сегодня отправлен в первый отряд офицера армянской службы семьдесят девять человек. Сообщите об этом Командарму, скоро отправим под конвоем офицеров Деникинской армии, сообщите об этом Панкратову, пришлите поскорее масла, у нас автомобили стоят, информацию почаще дадим, привет всем товарищам, сообщите еще приедет ли Микоян. Авис-Довлатов.

т. Саркис- О Микояне ничего неизвестно, но на днях выедет в Эривань один из самых ответственных товарищей Богдасаров бывший Аштаракский. Передайте брату Аветису Данилян чтобы написал письма, больше ничего.

Авис-Довлатов- хорошо.

Дело №2 стр. 13-14

Фонд С.С.Р.А. Наркоминдел

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.312, թ.7-9; ւ՛րքնւսոյիդ

Doc.IV-25

ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ռազմաճակատում տիրող ծանր դրության մասին, անհրաժեշտ է օգնություն խնդրել եվրոպական մեծ տերություններից, Հունաստանից, Վրանգելից, և խոսել Լեզրանի հետ, որպեսզի ինքը, որպես Թուրքիային դաշնակից պետության ներկայացուցիչ, ջանքեր գործադրի թուրքական գորքի առաջխաղացումը կասեցնելու համար (28 սեպտեմբերի, 1920թ.)

Թուրքական գորքերը մեծ ուժերով Ղարսի մեր ուժերի վրա հարձակում գործեցին, նպատակ ունենալով գրավելու ամբողջ Ղարսի մարզը յեվ, կարող ե պատահել, վոր մենք ստիպված կլինենք յերկու որվա ընթացքում Սարիղամիշը թողնել: Դրությոնը շատ լուրջ ե: Անհրաժեշտ ե անմիջապես դիմել Լյուկկին յեվ Կորբելին, պնդել, վորպեսզի նրանք անմիջապես հեռագրեն իրենց կառավարություններին թուրքական գորքերի շարժման մասին յեվ խնդրեն բոլոր հնարավոր միջոցները կետ խոսեցեք նայել Լեզրանի հետ յեվ պահանջեցեք նրանից վորպես թուրքերի դաշնակից, վոր ազդի Թուրքերի վրա՝ դադարեցնելու պատերազմական գործողությունները: Խնդրեցեք Հունական ներկայացուցչին շտապ հաղորդելու այս բոլորի մասին Հունական Կառավարության ստորակետ յեվ իմանալ թե արդյոք Հունական գորքերն իրենց հերթին կարող են հարձակման անցնել յեվ դրանով ել թուլացնել Թուրքական առաջխաղացումը կետ Անմիջապես դիմեցեք նայել Վրացական Կառավարության, խնդրեցեք շտապ մեզ նավթ բաց թողնելու, վորը մեզ անհրաժեշտ ե մեր գորքերը ճակատ ուղարկելու համար. Ինչպես յեվ զինամթերք կետ բացատրեցեք վոր յեթե նավթն ուշանա, վտանգավոր դրությոն կստեղծվի Ղարսի մարզի համար. Եունչպես յեվ Բաթումի համար: Իմացեք Վրանգելի ներկայացուցչից, թե Վրանգել կարող ե մեզ ոգնություն ցույց տալ զինամթերքով կամ Տրապիզոնում դեսանտ հանելով
Նո. 5980 /թողցիկ/, սեպտեմբեր 28*/

ԱՐՏԳՈՐԾՄԻՆ

Պետ. Կենտ. Արխիվ. "Ղարսի շրջանի մասին":

Գործ 771, եջ 260

*/ Թարգ. ոռուերենից, խմբ.

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.81, թ.5; անքննագիր

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉԻ ԶԵԿՈՒՅՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ

Եվրոպական տերությունների, Հունաստանի ներկայացուցչի և Լեզրանի հետ ունեցած հանդիպումների մասին, որոնց ընթացքում ներկայացվել է Հայաստանի ծանր դրությունը թուրքական հարձակման պատճառով և խնդրվել է, որպեսզի իրավիճակի մասին այդ անձինք իրազեկեն իրենց կառավարություններին
(1 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Պատճեն.

Գաղտնի.

„1., Հոկտեմբերի 1920թ., Նո. 443.

Հ.Հ. Արտաքին գործերի նախարարին.

Սեպտեմբերի 29-ին յես Սարիզամիշի ուղղությամբ կատարվող տաճկական առաջխաղացման առթիվ, ինչպես ձեզ հաղորդեցի, տեսակցություն ունեցա Լեզրանի հետ. խոսակցությանս համառոտ ելույթունը ձեզ արդեն հայտնի յե:

30-ին նույն հարցի համար յես այցելեցի ֆրանսիական զինվորական ներկայացուցիչ գնդապետ Կորբելին, ֆրանսիական կոմիսարի փոխանորդ Նետտեմանին, անգլիական ներկայացուցիչ՝ Ստոկսին և այսօր հունական ներկայացուցիչ՝ Սկեֆերիսին:

Յես նրանց նկարագրեցի Հայաստանում այժմս ստեղծված դրությունը, վորը արգասիք է տաճկական առաջխաղացման: Հայտնեցի, վոր այդ առաջխաղացումն կատարվում է տաճկական ռեգուլյար զորքերով, թվով մինչև 12 հազար, Կարաբեքի փաշայի ղեկավարությամբ, վոր 1918 թվականին հրամանատար էր Ղարսի ուղղությունն ուսումնասիրած գորավար: Բացատրեցի, վոր Ոլթիի և Սարիզամիշի գրավումը, ճգնաժամային է դարձնում Հայաստանի գրությունը, վորովհետև դորանով մեր Հանրապետությունը զրկվում է իր միակ աղբյուրներից, ուր նա կարող է ձեռք բերել վառելիք յերկաթուղային յերթևեկության համար և շնորհիվ այս հանգամանքի զորքերի տեղափոխությունը կարող է ուշանալ:

Անցնելով տաճկական առաջխաղացման նպատակներին յես հայտնեցի իմ կարծիքը, վոր դա Սևրի դաշնագրի դեմ ուզում է կրկին առաջադրել Բրեստի դաշնագիրը և միաժամանակ ցանկանում է լիվլիդացիայի յենթարկել հայկական ֆրոնտը ու կապ հաստատել բոլշևիկների հետ և այդպիսով ունենալ միանգամայն ազատ թիկունք հույների առաջխաղացման դեմ:

Բացատրեցի, վոր տաճիկների այդ դիտավորությունները վոչ մի խոչնդոտ չպիտի հանդիպին Սովետական Ռուսաստանի կողմից, վորովիետև վերջինս Սևրի դաշնագրից հետո առաջանում ե այն համոզմունքից, վոր Հայաստանը անդարձ կերպով անցնում ե Անտանտայի քաղաքականության, իսկ տաճկական առաջխաղացումը նրանց ներկայացուցիչ Լեգրանը բացատրում ե նրանով, վոր իբրև քեմալիստները ցանկանում են կանխել հայկական ագրեսիվ քաղաքականության հետևանքները Տաճկաստանի նկատմամբ:

Այս բացատրություններից հետո, յես խնդրեցի նրանց չմերժել անմիջապես իրազեկ դարձնելու իրենց կառավարությունները՝ Հայաստանում ստեղծված դրության մասին և միջոցներ ձեռք առնել հասցնել շուտափույթ ոգնություն, վորը կարող ե կայանալ նախ հնարավոր դեսսանտի և ծովային դեմոնստրացիայի մեջ և ապա շտապ կերպով վառելիք հասցնելու մեջ: Նրանք ինձ լսեցին մեծ ուշադրությամբ, հայտնեցին ինձ իրենց համակրության զգացմունքը և խոստացան այս մասին հաղորդել անհետաձգելիորեն իրենց կառավարությանը և խնդրել անհրաժեշտ ոգնությունը: Մասնավորապես դեսսանտի մասին մեր խոսակցության ընթացքում պարզվեց, վոր դա ինքնըստինքյան դժվար իրագործելիի չե, յեթե ի նկատի ունենալ, վոր դեսսանտը հունական պիտի լինի և ափ պիտի իջեցնել Տրապիզոնի շրջանում, ուր մինչև 200,000 մեր դատը համակրող հույն բնակչություն կա: Յես հայտնեցի նրանց, վոր դրանով կարելի կլիներ հասցնել մեծ ոգնություն Հայաստանին, թե բարոյական և թե զինվորական, վորովիետև տաճիկները ստիպված պիտի լինեն այդ դեպքում յես քաշվել իրենց ույժերի մի մասը Հայաստանի սահմաններից: Հարուցած հարցերիս շուրջը հատուկ խոսակցություն ունեցա հունական ներկայացուցիչ՝ Սկեֆերիսի հետ, վորը այս հարցին նայում ե իբրև գործնական հարցի:

Տեսակցությունս մյուս որը հոկտեմբերի 1-ին, յես նրանցից տեղեկություն ստացա, վոր Հայաստանում ստեղծված դրության և իմ հարուցած խնդիրների մասին արդեն հեռագրել են իրենց կառավարությանց:

Դիվանագիտական ներկայացուցիչ՝
Պետ. Կենտ. Արխիվ: Ֆոնդ Ն.ո. 66, գործ 766-44

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց.2, գ.81, թ.6-7; անքենագիր

ՕՀԱՆՁԱՆՅԱՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ ԳՆԴԱՊԵՏ ՍՏՈՔՄԻՆ
Ինդրում է շտապ անգլիական դեսանտ իջեցնել Տրապիզոն, և
նազմամթերք ուղարկել Հայաստանին
(31 հոկտեմբերի, 1920թ.)

Շտապ

1920թ Հոկտեմբերի 31.

Հետևյալը Գիդապետ Ստոքսի համար Ոհանջանյանին.

Հասել ե այն րուպեն, յերբ դաշնակիցները դրականապես և առանց հետաձգելու պետք ե ոգնության գան Հայաստանին կետ Յերկիրը պատրաստ ե զոհելու և անելու զոհողություններ միայն յեթե մենակ /չ/ մնա այդ մասսաների մեջ կետ Հակառակ մեր բոլոր ջանքերին, վրացիք մերժեցին մեզ հետ զինակից լինել կետ Իմ կառավարության անունից խնդրում եմ Ձեզ բարի լինել հաղորդակցության մեջ մտնել Ձեր կառավարության հետ, վորպեսզի անմիջական ոգնություն տրվի Հայաստանին և շեշտել դաշնակիցների կողմից Տրապիզոնում անմիջական դեսանտի անհրաժեշտությունը, վորպեսզի հունական ֆրոնտում թուրքերի վրա ճնշում գործադրվի, վոր զենք, ռազմամթերք, թնդանոթ, մագլուփ և փոխադրության միջոցներ շտապ ուղարկվեն Հայաստանի համար կետ Իմ կառավարությունը սպասում ե Ձեր կառավարության կողմից Հայաստանին տրվելիք ոգնության չափին և ժամանակի վերաբերյալ կետ Վորպեսզի դրությունը փրկվի անհրաժեշտ ե, վոր այս ոգնությունը լինի անմիջական, այլապես դաշնակիցների ֆրոնտի այն մասը, վորը Հայաստանի կողմից պաշտպանվում ե, անխուսափելիորեն կճեղքվի: Իմ կառավարությունը, ինչպես Ձեզ հայտնի յե, հետաձգել ե Սովետական Ռուսաստանի հետ բանակցությունները, սպասելով անմիջական ոգնության:

Պետ.Կենտ.Արխիվ: Արտ.Գործ.Մին.:

«Հայ-Տաճկական դեպքերի մասին» Գործ. 413, էջ 21.

Վավերագրերն անստորագիր ե և տեղը չի նշում: Ինչպես յերևում ե առաջին տողերից վերնագրից, հեռագիր ե, վոր Յերևանից Թիֆլիս ե հաղորդել Ոհանջանյանը Ստոքսին հանձնելու համար, ԽՄԲ.:

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 200, ց. 2, գ. 72, թ. 15; մեքենագիր

Doc.IV-28
ԹՌՌԻՑԻԿ

Հայ բոլշևիկյան ղեկավարների կողմից կոչ է արվում ամեն գնով կազմալուծել ռազմաճակատը և նպաստել թուրքերի հաղթանակին, քանզի Հայաստանի վրա արշավող թուրքերն իրականում զավթիչներ չեն, այլ բարեկամներ և ազատարարներ
(20 սեպտեմբերի, 1920թ.)

«Հույժ գաղտնի»

Հայաստանի կոմունիստների /բոլշևիկների/ կենտրոնական կոմիտեն հրահանգում է կուսակցության բոլոր կազմակերպություններին, թե թիկունքում, թե ռազմական գոտիներում և հատկապես Կարսի Գարնիզոն մեկնող բոլշևիկներին, անհատ զինվորների շրջանում և առանձին հավաքույթներում, եթե հնարավոր է, ինչպես նաև թռուցիկների միջոցով ծավալել լայն պրոպագանդա ընդդեմ պատերազմի, հիմնական խնդիր դարձնելով՝

1. Թուրքիան այլևս նախկին Թուրքիան չէ և Հայաստանի նկատմամբ ագրեսիվ նպատակներ չունի:
2. Քեմալական Թուրքիան Խորհրդային Ռուսաստանի դաշնակիցն է և պայքարում է իր ազգային ազատության համար ընդդեմ իմպերիալիզմի /Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Հունաստանի/:
3. Հանրապետական Հայաստանի հաղթանակը Թուրքիայի վրա՝ կնշանակի իմպերիալիզմի ուժեղացումը Մերձավոր Արևելքում և դրանով իսկ կվտանգվի հեղափոխության հաղթանակը Անդրկովկասում, ապա նաև Արևելքի խորհրդայնացումը:
4. Հայ բոլշևիկ կոմունիստների խնդիրը պետք է լինի՝ արագացնել հանրապետական Հայաստանի պարտությունը, որով և կարագացվի Հայաստանի խորհրդայնացումը. Այս նպատակի համար պետք է.
 1. Կազմալուծել հայկական կռվող բանակը բոլոր միջոցներով, այն է.
 - ա/ կազմակերպել դասալքություն և ամեն կերպ խանգարել զորահավաքին:
 - բ/ Ռազմաճակատներում հասկացնել զինվորներին, որպեսզի նրանք չկրակեն առաջացող թուրքական զինվորների վրա, այլ լքելով դիրքերը վերադառնան թիկունք:
 - գ/ Չենթարկվել սպաների հրամաններին և հարկ եղած դեպքում ոչնչացնել նրանց:

2. Այս ամենի հետ ամենաէականն է հասկացնել հանրապետական Հայաստանի զինվորներին, որ հաղթող թուրքական ասքյարը հեղափոխական ասքյար է, որը ոչ միայն իրեն թույլ չի տա որևէ գործողություն պարտված երկրի վերաբերյալ, այլ կօժանդակի աշխատավոր հայ ժողովրդին ազատվելու իմպերիալիստական գործական դաշնակցւնից:
3. Նորից ու նորից բացատրել, որ դաշնակցականների տիրապետությունից ազատվելով Հայաստանը ընդմիշտ կկապվի Ռուսաստանի հետ ընդմիշտ վերջ կտրվի պատերազմին և սովին ու մշտական ընդհարումներից քայքայված երկիրը կլիանա Ռուսաստանի հարցով և մասնակիցը կդառնա համաշխարհային հեղափոխության մեծ գործին:

Ծանոթություն- Գրությունը կարդալ սահմանափակ ժողովում և կարդալուց հետո անմիջապես այրել: Հայաստանի կոմ.կուս. կենտրոնական կոմիտեի անդամներ՝ Ս. Կասյան, Ս. Մռավյան, Ա. Նուրիջանյան, Շ. Ամիրխանյան, Ի. Դովլաթյան, Ա. Հովհաննիսյան

Նո. 218 Բաքու 1920 ՍԵՊ 20

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 275, թ. 1; անքննագիր

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ
 ԱՀՄԵԴ ՄՈՒԽՏԱՐԻ ՆԱՄԱԿԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ
 ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ
 որտեղ խոսվում է, որ ռուս-թուրքական ներկայիս մերձեցումը
 հնարավորություն կտա համատեղ մահացու հարված հասցնել
 միջազգային իմպերիալիզմին, և հանդիմանանք է ներկայացվում
 ռուսական կողմին, որ չի իրազեկել իր թուրք բարեկամներին անգլո-
 ռուսական համաձայնության մասին ու միաժամանակ մտահոգություն
 հայտնվում, որ Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո, իբր թե,
 Ռուսաստանը պատրաստվում է Թուրքիայից հետ պահանջել նրա
 կողմից բռնազավթված հայկական տարածքները
 (15 դեկտեմբերի, 1920թ.)

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԸ ՅԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԸ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿՈՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ
 ԳՈՐԾՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ Պ. ՉԻՉԵՐԻՆԻՆ

Ղարս, 15 դեկտ. 1920թ.

պ. կոմիսար

Թուրքիայի մեծ ազգային ժողովի կառավարությունն իրեն համարում
 է, ինչպես Ձեզ հայտնի յե, Խորհրդային Ռուսաստանի բնական դաշնա-
 կից այն չափով, վոր չափով նրանք միասին պայքարում են ընդհանուր
 թշնամու դեմ յեվ պաշտպանում են Արեվմուտքի իմպերիալիստների
 ոպոզիցիայից ժողովրդների ազատության սկզբունքները: Այդ նպատա-
 կով Թյուրքիան Ռուսաստանի հետ կապ հաստատելու հենց սկզբից
 հարկ յեղած լիազորություններով ներկայացուցիչներ նշանակեց այն
 բոլոր հարցերի կանոնավորման, վորոնք վերաբերում են Թյուրքիայի յեվ
 Ռուսաստանի փոխադարձ հարաբերության յեվ առհասարակ արեվելյան
 հարցին: Այդ բանակցություններն սկսվելուց առաջ մենք ստացանք
 Վրաստանից յերկու ժողովուրդների մեջ խաղաղության բանակցություն-
 ներ սկսելու առաջարկով մի նոտա: Մենք այդ հարցի վերաբերմամբ
 հարցրինք խարհրդային իշխանության տեսակետը, վորպեսզի ուշադ-
 րության առնենք այն՝ Վրաստանի հետ բանակցելու ժամանակ: 1920թ
 նոյեմբորի 22-ից, ընկ. Մդիվանուն մեր նոտան հանձնելու ժամանակից
 մինչեվ այժմ մենք չենք ստացել վոչ մի պատասխան Մոսկվայից յեվ
 Թիֆլիսից կառավարությունը մինչեվ այժմ սպասում ե պատասխանի իր

խաղաղության առաջարկի: Բացի այդ, Կարա Բեքիրի միջոցով մենք տեղեկացրինք ընկ. Մդիվանուն այն մասին, թե ինչպես վերաբերվեցինք մենք կուստանդինապոլսի հաշտության այն առաջարկներին, վորոնք տրվում էին մեզ անգլիացիների թույլտվությամբ:

Այդ բոլոր փաստերը պարզապես ապացուցում են այն անկեղծությունը, վորով մեր կառավարությունը ցանկանում է մերժենալ Ռուսաստանին, վորպեսզի սերտ աշխատակցությամբ խորտակի համաշխարհային իլպերիալիզմը, մի խորտակում, վորը միայն կարող է ժամանակակից կապիտալիստական ընթիվը վոհնչացնել: Այդ ուղիով մինչեվ վերջ գնալու համար Անգորայի կառավարությունը պետք է հնարավորություն ունենա ամեն թույլ հարկ յեղած բացատրությունները տալ, ինչպես ազգային մեծ ժողովին, նույնպես յեվ թուրք ժողովրդին ռուս-տաճկական փոխադարձ հարաբերությունների դրության մասին, բացատրություններ, վորոնք անհրաժեշտ են յերկու ժողովրդների մեջ անկեղծ յեվ փոխադարձ հավատ ստեղծելու համար մի հանգամանք, վոր ամենից շատ պիտի նպաստի մեր աշխատակցության հաջող հետեվանքների հասնելուն:

Ահա ինչու մենք կարծում ենք, վոր ամեն անգամ տեղեկություններ հարցնելով Մոսկվայի կառավարությունից նրա քաղաքականությունը մեզ համար պարզելու, մենք այդու հենց նպաստում ենք մեր մեջ յեղած համաձայնության ամրացման յեվ հաստատման:

Այն հարցերը, վորոնք մենք կցանկանայինք ըստ կարելոյն շուտ պարզվելին յեվ վորոնցից կախված են այն հրահանգները, վորոնք կտրվեն մեր կողմից անհապաղ Բագու մեկնելու պարտականություն ունեցող ներկայացուցիչներին հետեվյալներն են.- Մոսկվայում ինչպիսի քաղաքականության են ուզում հետեվել Յերեվանում խորհրդային իշխանություն հստատելուց հետո հայկական հարցի վերաբերյալ: Այդ առթիվ մենք հարկ ենք համարում մատնանշել, վոր հայ-թուրքական խաղաղությունը վոչ թե բանվորության վրա է հիմնված, այլ նա բղխում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքից ու սկզբունքից յեվ մենք ցանկացանք անեկսիայի յենթարկել միմիայն թուրք բնակչությամբ հողամասերը, վորոնց վերաբերմամբ կատարված են դաշնակցականների ձեռքով Ձեզ հայտնի գազանությունները: Մեզ լուրեր են հասնում, վոր Հայաստանի ռեժիմի փոփոխության հետեվանոք / մի փոփոխություն. Վոր ամենայն հավանականությամբ ժամանակավոր է/, Դուք ցանկանում եք հիշյալ դաշինքը վերացնել յեվ վերադարձնել Հայաստանին թուրք բնակչությամբ հողամասերը, մի հանգամանք, վոր կծառայե մոտիկ ապագայում այդ հողամասերում բնակվող թուրք բնակչության բնաջնջման նախաբանը:

Մենք բարեկամաբար հարցրինք Ռուսաստանի տեսակետը վրաց հարցի մասին, բայց մինչեվ հիմա չենք ստացել վոչ մի պատասխան,

մյուս կողմից մենք լսում ենք, վոր կարմիր զորքերի յեվ վրացիների մեջ կոխվ ե ծագել: Յեթե այդ տեղեկությունը ճիշտ ե, այն ժամանակ հնարավոր թյուրիմացությունները պարզելու համար մենք ցանկանում ենք իմանալ Ձեր կառավարության դիտավորությունները:

Անգլիան Կոստանդինապոլիսի կառավարության միջոցով շարունակ խաղում ե մեզ հետ, մեզ անվերջ առաջարկներ ե անում ու ավանսներ խոստանում, վորոնց մենք չենք տալիս վոչ մի պատասխան այն համաձայնության հոգուտ համապատասխան վոր մենք ցանկանում ենք կնքել ձեզ հետ, այն ժամանակ, յերբ ամբողջ յեվրոպական մամուլը յեվ արեվմուտքի մեր ազենտները միաձայն խոսում են այն համաձայնության մասին, վորը կնքված ե Ռուսաստանի յեվ Անգլիայի միջեվ, մի համաձայնություն, վորի առթիվ համայնքների պալատում տեղի ունեցան վեճեր:

Յանկանալով Թուրքիայի հասարակական կարծիքը հանգստացնելու հնարավորություն ունենալ, վոր վրդովված ե այդ լուրերով, մենք շատ յերախտապարտ կլինենք, յեթե դուք մեզ ծանոթացնեք այդ համաձայնության բովանդակության յեվ նրա նշանակության հետ:

Կոստանտնապոլիսի ամերիկյան բարձրագույն կոմիսարը հաճախ թուրքական նավահանգստները գործակալներ ե ուղարկում նրանց հանձնարարելով վերսկսել մեզ հետ առեվտրական հարաբերությունները, վորոնք ընդհատված են Միացյալ Նահանգների պատերազմին խառնվելուց ի վեր:

Այդ մասին մենք բարեկամաբար հայտնում ենք ձեզ յեվ հազորդում ենք, վոր մտադիր ենք այդ երկրի հետ առյեվտրական հարաբերություններ վերսկսել այն պայմանով միայն, վոր նա ճանաչի Անգորայի կառավարությունը յեվ Անատոլիայի տնտեսական ու քաղաքական անկախությունը ճիշտ այնպես, ինչպես ռուսական կառավարությունը վարվեց Անգլիայի վերաբերմամբ:

Ապասելով շուտափույտ պատասխանի խնդրում եմ Ձեզ պ.կոմիսար ընդունեք իմ դեպի ձեզ ունեցած խորին հարգանքներիս հավաստիքը:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ՝
ԱՀՄԵԴ ՄՈՒԿՏԱՐ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, g. 3, q. 270, թ. 4-6; մեքենագիր

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄ ՉԻՉԵՐԻՆԻ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄ

ԱՀՄԵԴ ՄՈՒԽՏԱՐԻՆ

որտեղ շեշտվում է, որ Թուրքիան և Խորհրդային Ռուսաստանը բնական դաշնակիցներ են իմպերիալիզմի դեմ համատեղ մղվող պայքարում, իսկ Հայաստանի վերաբերյալ նշվում է, որ խոսքը գնում է ընդամենը թուրքական գորքերը Ալեքսանդրապոլից դուրս բերելու մասին, իսկ Կարսի գրավումը չի կարող անդրադառնալ հայ-թուրքական սահմանային գծի որոշման վրա (դեկտեմբեր, 1920թ. – հունվար, 1921թ.)

ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ-ԱՆԳՈՐԱ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԿՈՄԻՍԱՐ

ԱՀՄԵԴ ՄՈՒԽՏԱՐԻՆ

Խորհրդային կառավարությունը իր խոր գոհունակությունն Ե հայտնում այն յերկու նոտաների առթիվ, վոր ստացվել են տաճկական ազգային կառավարությունից:

Յեվրոպական իմպերիալիստների դեմ պաշտպանողական պատերազմ մղող Տաճկաստանի և Ռուսաստանի աշխատավոր ժողովուրդների, վորպես բնական դաշնակիցների, փոխադարձ իրար հասկանալը, Մոսկվայի կառավարությունը ուրախ Ե արձանագրել:

Խորհրդային կառավարությունն երբեք չի կասկածել Ձեր, դեպի Ռուսաստանն ունեցած զգացումների անկեղծության և նա պատրաստ Ե այդ հավատը ամրապնդելու նպատակով արտահայտել իր տեսակետը տաճկական կառավարության նոտայում շոշափված հարցերի առթիվ:

Նա այդ անուն Ե առավել յեվս նրա համար, վորովհետեվ յերկու ժողովուրդների կամքով միայն հնարավոր Ե հաշտություն յեվ խաղաղություն հաստատել Անդրկովկասում, մեկը մյուսին տեղեկացնելով Յեվրոպայում վարած իր քաղաքականության մասին, մենք հնարավորություն կունենանք խուսափել այն թյուրիմացություններից, վորպիսիք մեր թշնամիները անկասկած կփորձեն յեվ դժբախտաբար ճգնում են սերմանել ռուս յեվ թուրք ժողովուրդների մեջ: Առաջին խնդիրը վերաբերում Ե Հայաստանին: Խորհրդային կառավարությունն, ինչպես յեվ դուք , մտածում Ե, վոր Հայաստանի յեվ թուրքիայի մեջ խաղաղություն պետք Ե հիմնված լինի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի վրա:

Խորհրդային կառավարությունը ընդունում Ե, վոր դաշնակների իշխանությունը խստություններ Ե կատարել, վորոնց հանդեպ Տաճկական բանակի հրամանատարությունը Հայաստանի սահմանների վրա անզգա

մնալ չէր կարող: Բայց նա հաստատապես համոզված է, վոր Հայաստանի նոր խորհրդային իշխանությունը հարեվան ժողովրդների վերաբերմամբ ի բաց հառնելով տաճիկ ժողովուրդը, լցված է բարեկամական ձգտումներով: Հայաստանի խորհրդային իշխանությունը Հայաստանի մուսուլման բնակչության նկատմամբ արմատապես փոխել է իր քաղաքականությունը յեվ տեսնում է նրա մեջ միայն յեղբայրների: Ռուսաստանի իշխանությունը նույնպես խոր համոզված է, վոր թուրք ժողովուրդը յեվ թուրքական կառավարությունը /յեվ վրացական/ նույնպես տեսնում են խորհրդային իշխանության յեվ Հայաստանի բանվոր-գյուղացիական բնակչության մեջ բարեկամ իշխանություն յեվ բարեկամ ժողովուրդ, ու տաճում են անկեղծ զգացումներ նրանց յեվ բոլոր խորհրդային հանրապետությունների նկատմամբ: Մենք չենք կասկածում, վոր դուք անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք կառնենք , վորպեսզի թուրքական բանակը անհապաղ դատարկի Ալեքսանդրապոլի շրջանը, նույնպես յեվ բոլոր մյուս կետերը, վորոնք ընկած են հյուսիսային յեվ արեվելյան կողմերում Կարսի շրջանի, վորի գրավումը մեր կարծիքով չպետք է վնասի Տաճկաստանի յեվ Հայաստանի միջեվ սահմանների վերջնական գծման:

Ինչ վերաբերում է անդրկովկասյան յերկրորդ հանրապետության՝ Վրաստանին, խորհրդային իշխանությունը 1920թ. մայիսին նրա հետ պայման է կնքել: Մենք հրահանգներ ենք տվել, վորպեսզի այդ պայմանագիրը անհապաղ Ձեզ հանձնվի: Պայմանագիրը Ձեզ Անգորա կուղարկի Թիֆլիսի Ձեր ներկայացուցի Քյազիմ Բեյի յեվ Հայաստանի սահմաններում գտնվող Քյազիմ Կարաբեկիրի միջոցով, Ռուս-վրացական տրակտատի հիման վրա Վրաստանի յեվ Տաճկաստանի միջեվ հաշտության պայմանագրի կնքումը խորհրդային իշխանությունը կգնահատի Տաճկաստանի յեվ Ռուսաստանի շահերի տեսակետից:

Ձեր առաջադրած խնդիրներից ամենալուրջը հանդիսանում է Ռուսաստանի յեվ Անգլիայի միջեվ վարած բանակցությունների հարցը: Դուք հարցնում եք, թե մեզ /Ռուսաստանը/ ցանկալի յե արդյոք, վոր տաճկական իշխանությունն իր հարաբերությունները վերսկսի Անտանտայի հետ: Այդ հարցին մենք Ձեզ տալիս ենք լիակատար, անկեղծ յեվ յեղբայրական պատասխան: Մենք Ձեզ տալիս ենք այն պատասխանը, ինչ վոր մենք մեզ կտալինք, վորովհետեվ Անտանտայի հետ ունեցած մեր յեվ Ձեր հարաբերությունների մեջ գոյություն ունի վորոշ նմանություն: Խորհուրդների հաստատման առաջին որերից մենք կողմնակից եյինք բոլոր պետությունների հետ հաշտություն կնքել: Մենք բազմիցս դիմել ենք Անտանտայի կառավարություններին, վորոնք մեր տերիտորիայի վրա՝ Սիբիրում, Հյուսիսում, Ուկրայնայում, Դրիմում յեվ այլուր, վորտեղ վոր հարստություն ունեյին պաշտպանում եյին հին ռեժիմի կողմնակիցներին: Առաջին շրջա-

նում նրանք հավատում եին, վոր մենք կջարդվենք, զուտ հրաժարվում եյին նույնիսկ մեզ հետ խոսել: Հետո մեր հաղթանակների ազդեցության տակ՝ նրանք ձեռք առան մի շարք կիսապաշտոնական փորձեր մեզ հետ խոսելու: Այժմ, յերբ մենք խլեցինք նրանց ձեռքից ամեն տեսակի հույս՝ ունենալ Ռուսաստանում այլ գրուցակից քան խորհրդային իշխանությունը, այժմ միայն, յերբ նրանք տեսան, վոր ռուս ժողովուրդը առանց նրանց ոգնության կարողանում ե պաշտպանել իր խորհրդային սովերենիտետը յեվ իր անձեռնմխելիությունը, նրանք պատրաստ են զգում, չնայած ելի մեծ տատանումներով, հաստատել մեզ հետ խաղաղ հարաբերություններ: Ներկայումս միայն Անգլիան յեվ Իտալիան են այդ ուղիին դիմում: Մեր պատգամավորությունը Լոնդոնում բանակցություններ ե վարում Անգլիայի հետ միայն առեվտրական դաշինք կնքելու համար: Անգլիական կառավարությունը չի ցանկանում մեզ հետ քաղաքական բնույթ կրող բանակցություններ վարել վերջնական հաշտություն կնքելու համար: Նա սահմանափակվում ե առեվտրական հարաբերությունների վերսկսմամբ, բայց հետաձգելով մեզ ճանաչելը: Անգլիան ցանկանում ե մտցնել համաձայնության մեջ արտակարգ նշանակություն ունեցող մի քանի քաղաքական հոդվածներ: Այդ հոդվածները հետեվյալներն են: Մենք հանդես ենք բերում Անգլիական պաշտոնական բնագրի յերկու կետերը: Բանակցող կողմերից յուրաքանչյուրը փոխադարձաբար հրամայում են իրար դեմ թշնամական գործողություններ սկսել նույնպես յեվ իրենց դուրս ուղակի կամ անուղակի պրոպագանդ սկսելու իրար դեմ. մասնավորպես խորհրդային իշխանությունը հրաժարվում ե ամեն տեսակի թշնամական գործողություններից յեվ ձեռնպահ ե մնում ոժանդակել բրիտանական թագավորության մեջ կամ բրիտանական կայսրության վորյեվե ուրիշ հողամասում պրոպագանդային, ուղղված այդ /պետության/ ինստրուկցիների դեմ /պարզ չե/: Նա նույնպես հրաժարվում ե ամեն տեսակի ռազմական, դիվանագիտական յեվ այլ փորձերից, նույնպես յեվ պրոպագանդայից, վորը նպատակ ունի ոգնելու Ասիայի վորյեվե ժողովրդի թշնամական գործողությունների՝ լինի դա բրիտանական կայսրության կամ թագավորության շահերի հակառակ: Մասնավորապես Կովկասում, Փոքր Ասիայում, Պարսկաստանում, Ավրանիստանում յեվ Հնդկաստանում խորհրդային իշխանությունը արգելում ե ռուս քաղաքացիներին վորյեվե գործողություն կամ պրոպագանդ /պարզ չե/: Դուք տեսնում եք Անգլիան ցանկանում ե վզին կապել այնպիսի քաղաքական պարտականություններ, վոր հնարավոր ե պահանջել միայն հաղթողից, բայց վոչ հաղթողից, վորպիսին մենք մեզ իրավացիորեն համարում ենք, նրանցից հետո, յերբ մենք տարանք համարյա ամբողջ աշխարհի հետ ունեցած անհավասար պայքարը: Մենք կատեգորիկ կերպով հրաժարվեցինք վոչ

միայն ընդունելուց, այլ նույնիսկ այդ հողվածները քննելուց: Դուք տեսնում եք, Անգլիան ցանկանում է, վոր մենք կտրենք մեր բոլոր հարաբերությունները արեվելյան պետությունների հետ:

Այդպիսով դիվանագիտական ամենաչնչին խնդիրները նրանց զանց չեն առել: Մենք հրաժարվեցինք նույն իսկ նայել այդ կետերը յեվ չգիտենք այդ առթիվ անգլիական կառավարության պատասխանը:

Միակ կետը, վորին մենք համաձայնվեցինք դեռ 1920թ. Հունիսին, դա այն յերաշխավորումն էր, վորպես սկզբունք, վորը պետք է մտներ Անգլիայի յեվ Ռուսաստանի դաշնագրի մեջ: Ըստ այդ կետին մենք փոխադարձաբար հրաժարվում էին իրար դեմ թշնամական գործողություններ սկսելուց յեվ պրոպագանդայից, լինի դա այդ յերկու պետությունների մեջ թե նրանց տերիտորիայից դուրս:

Ինչ վերաբերում է առյեվտրական դաշնագրին, վորի քննությունը դեռ շարունակվում է, կոնվեցիայի լիակատար բնագիրը ուղարկում ենք ձեզ սուրհանդակի միջոցով: Ահա մեր հարաբերությունների բնույթն Անգլիայի հետ: Այդ բոլորից հետո մենք ստանում ենք այն տպավորությունը, վոր Անգլիան չի շտապում կնքել առյեվտրական դաշինք, վորովհետեվ մեր պատվիրակությունն արդեն ութ ամիս անպատակ գտնվում է Լոնդոնում: Ըստ յերեվիցիին անգլիական կառավարությունը կարծում է, վոր վորքան ուշ այնքան Ռուսաստանը խիստ կարիք կզգա արտասահմանից ստանալու մեքենաներ յեվ ապրանքներ իր տնտեսությունը վերականգնելու համար. Յեվ նա հույս ունի, վոր մենք ավելի զիջող կլինենք յեվ առանց ձեվական խաղաղության կհամաձայնվենք քաղաքականապես մեր ձեռքերը կապել տալ: Մենք ձեզ իտեղյակ ենք կացուցանում, վոր այդ դեպքում Անգլիան նույնպես սխալվում է, ինչպես սխալվեց /պարզ չե/ Իտալիայում, վորից մենք ավելի քիչ թշնամական գործողություններ կրեցինք քան Անտանտայի մյուս կառավարություններից: Մեզ հետ ունեցած պայքարում նա շատ պասսիվ գտնվեց: Իտալիան յեվ Ռուսաստանը պայմանավորվեցին ուղարկել իրար առեվտրական ներկայացուցչություն, բայց իտալական կառավարությունը ջանում է վորքան հնարավոր է ռուսական պատվիրակությունը ուշ հասնի Հոմ: Ինչ վերաբերում է ֆրանսիային, նա մինչեվ այսոր էլ մեզ թշնամի յե մնում: Մենք նրա հետ վոչ մի տեսակի բանակցություններ չենք վարում յեվ հնար չկա մտածելու, վոր կարող ենք մոտիկ ապագայում նրա հետ հարաբերություններ վերսկսել:

Դուք ասում եք, վոր Անգլիան դիմում է Ձեզ զանազան առաջարկություններով, յեվ դուք ցանկանում եք իմանալ մեր տեսակետը Ձեր յեվ Անտանտայի կառավարությունների միջեվ հարաբերություններ վերսկսելու առթիվ: մենք կարծում ենք, վոր կովելով հերոսաբար յեվ հաջողությամբ, ինչպես յեվ դուք եք այդ անում Անտանտայի իմպերիալիզմի դեմ

պաշտպանելով Տաճկաստանի անկախությունն ու անձեռնմխելիությունը: Այդ պայքարը տաճկական հողի վրա կարող է վերջանալ յերկու կերպ: Կամ տաճիկ ժողովուրդը ուժով դուրս կքշի յեվրոպական աշխարհակալներին իր հայրենի յերկրից յեվ առաջի հերթին Կոստանդնուպոլսից կամ ել Անտանտայի կառավարությունները Տաճկաստանի հետ մղելիք այդ պայքարի ընթացքում զգալով, վոր թուրքական ժողովուրդը վճռել է յեվ հնարավորություն ունի պաշտպանել մինչեվ վերջին իր պատիվն ու անկախությունը, կիրաժարվեն պատերազմը շարունակելուց յեվ կցանկանան վորյեվե խաղաղ յելք գտնել կոնֆլիկտից ազատվելու համար: Բայց խորհրդային իշխանությունն իմանում է, վոր իմպերիալիստական կառավարությունները խաղաղ կերպով չեն հրաժարվում կռվով ձեռք բերած դիրքերից: Վոչ իրավունք յեվ վոչ ել ճշմարտություն նրանց մոտ միտք չունի: Նրանք խոնարհվում են միայն ուժի առաջ: Յեթե Թուրքիայի Ազգային Մեծ ժողովի կառավարությունը Անգլիայից ստացել է առաջարկություն, մենք չենք կարծում, վոր Անգլիան անկեղծ ցանկանում է խաղաղություն Թուրքիայի հետ:

Նա ամենից շատ ցանկանում է հերոսաբար պայքարող ժողովրդի շարքերում շահերի յեվ հոսանքների կռիվ ստեղծել, վորպեսզի նրա ընդհիմնադրության թափը թուլացնի, կամ թե չէ այդ առաջարկությունները քողարկում են Անտանտայի նպատակը /բաց/ թուրք ժողովրդի հետ այդ խաղաղության գնով, նա ուզում է իր կողմը քաշել նրան /թուրք ժողովրդին/ խորհչդային Ռուսաստանի դեմ պայքարելու համար:

Բայց մենք յենթադրում ենք, վոր այդ ծրագիրը անհիմն է: Տաճկաստանը յեվ Ռուսաստանը բաժանվող շահեր չունեն այլ այնպիսի շահեր ունեն, վոր կարող են միայն ամրացնել բարեկամությունը: Մենք ավելի քան մտածում ենք , վոր թուրքական կառավարությունը չպետք է հետ վանի Անտանտայի կառավարությունների վորյեվե առաջարկություն, յեթե կա չնչին հույս, վոր դա խաբեբայություն չէ յեվ այդ առաջարկությունները կարող են վերջ տալ պատերազմներին յեվ թույլ կտան թուրքական ժողովրդին անցնել խաղաղ կյանքի՝ բուժելով յոթ ամյա պատերազմից առաջացած վերքերը: Բայց Ձեր կառավարությունը, մեր կարծիքով, ամենից առաջ պետք է պահանջի, վոր առաջարկությունները լինեն բացարձակ յեվ պաշտոնական, հետո անհապաղ իր տերրիտորիայից հեռացվեն ոտարագգյա զորքերը, ում ել նրանք պատկանելիս լինեն, իսկ ամենից շատ Կոստանդնուպոլսից: Բանակցությունների ժամանակ թուրքական տերրիտորիայի վրա ստորերկրիա զորքերի ներկայությունը մշտական սպառնալիք կլինի յեվ անբարեհաջող դրության մեջ կդնի բանակցող պետություններից նրան, վորի հողի վրա գտնվում են այդ զորքերը:

Ռուսաստանը կարողացավ միջազգային տեսակետով իր քաղաքական դրությունը կայուն դարձնել յեվ ստիպել իմպերիալիստ պետություններին հաշվի առնել մեզ այն ժամանակ, յերբ մենք մեր տերիտորիայից դեն շարտեցինք ոտարներին յեվ հակահեղափոխականներին: Յերթ Ռուսաստանի մայրաքաղաքը գրավված լիներ ոտարներով մեզ համար չափազանց դժվար կլիներ բանակցել Լոնդոնում, յերթ նույնիսկ այդ բանակցություններն այդ դեպքում հանգեյին մեր անկախության յեվ անձեռնմխելիության ճանաչման:

Ընդհանուր գծերով այդ ե մեր տեսակետը: Մենք պատրաստ ենք հայտնելու այդ ավելի մանրամասն յեվ խնդրում ենք տալ մեզ այն բոլոր հարցերը, վորոնց նկատմամբ դուք կցանկանայիք մեր բացատրությունը ստանալ: Վերջում մենք կցանկանայինք ցույց տալ Ձեզ, վոր այս փոխանակությունները /բաց/ ունեն առաջնակարգ նշանակություն յեվ մենք ցանկանում ենք շարունակել այդ բոլոր հարցերի նկատմամբ խորհրդակցել վորոնք հաճելի կլինեն հարուցելու թուրքական կառավարության կողմից:

ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՑ ԿՈՄԻՍԱՐ՝ ՉԻՉԵՐԻՆ

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 325, թ. 1-7; անքենագիր

Doc.IV-31

ԲԱՆԱԶԵՎ

ընդունված հանրահավաքում, որը կազմակերպել էր Ալեքսանդրապոլի
բոլշևիկյան կոմիտեն՝ քաղաքը թուրքերի կողմից գրավելուց հետո
(13 նոյեմբերի, 1920թ.)

Перевод с армянского

РЕЗОЛЮЦИЯ

Принятая 13 ноября с/г. на митинге, организованном
Александропольским Комитетом Коммунистической партии Армении.

Александропольский пролетариат и беднейшее крестьянство, освобожденное от векового армянского ига, посылаем свой братский и сердечный привет Турецкой Коммунистической партии, единственной защитнице угнетенных масс Турции. Угнетенные и многострадальные массы Армении твердо уверены, что только единение пролетариата двух соседних народов Армении и Турции, и их работа рука об руку, гарантирует полный успех в великой борьбе и окончательное свержение алчного мирового империализма.

Да здравствует Коммунистическая Партия Турции.

Да здравствует красная революционная Армия Востока.

Да здравствует коммунизм.

Да здравствует Советская Армения.

"13" ноября 1920г.

Г. Алек-поль

Представитель митинга Ар. Тер-Мартirosян /?/
Секретарь Мк. Хачиян /?/

Печать

Р.К.П. /Б/

Александропольский

Комитет

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.189, թ.1; մերենագիր

Doc.IV-32

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ԿՈՉԸ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻՆ,
ԳՑՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻՆ ԵՎ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԻՆ
Քաղաքը թուրքերի կողմից գրավելու կապակցությամբ նշվում է, որ թուրք
զինվորները եկել են ոչ թե թալանելու և կոտորելու, այլ հայ ժողովրդին
փրկելու թալանող ու շարդարար դաշնակների ձեռքից
(տյեմերի առաջին կես, 1920թ.)

ВОЗЗВАНИЕ АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКИЙ КОММУНИСТОВ

Солдаты, крестьяне и беженцы.

Составленное из "хмбапетов" войско позорного дашнакского правительства отступает перед грозным натиском Кемаля.

Не достаточно, что они предали грабежу богатства народа, не достаточно, что они сделались несчастьем армянских трудовых масс теперь они обманывают вас, крестьяне и солдаты, говоря, что турок идет грабить и резать вас. Мы призываем вас не верить дашнакам, ибо идут не грабители, а товарищи армянских крестьян, солдат и рабочих. Они идут не резать вас, а избавить вас из рук грабителей-дашнаков. Знайте, что в Карсе, Александрополе и других занятых местностях они не грабили, не громили, а установили всюду рабоче-крестьянские порядки. Идут не ваши враги, а враги дашнакского правительства. И потому снова призываем вас не двинуться с мест, оставаться спокойными, чтобы не погибнуть от холода и голода. Отвернитесь совсем от дашнаков, надувающих вас и пьющих вашу кровь, истребляя юношей армян, устраивая межнациональную бойню. Призываем вас всех сплотиться вокруг знамени большевиков; они только могут вывести вас из этого тяжелого положения. Итак, товарищи, опомнитесь, требуйте об'явления рабоче-крестьянской власти, ибо требует этого настоящий момент и в этом спасение.

Да здравствует III интернационал

Да здравствует Советская Армения

Долой империализм.

Александропольский областной комитет коммунистической партии /большевиков/.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.189, թ.2; և՛երինսագիր

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԲՈԼՇԵՎԻԿՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԴԻՄՈՒԲԸ ՎԵՐԱԴԱՍ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻՆ

Արված է քաղաքը թուրքական զորքերի կողմից գրավելուց հետո, ի թիվս տեղի բոլշևիկների կողմից ունեցած նվաճումների, հատուկ շեշտվում է բանակից դասալքությունն ուժեղացնելու հարցում ունեցած հաջողությունը, և որ եկած թուրքական զորքերը իրենց դաշնակիցն ու քարեկամն են (14 նոյեմբերի, 1920թ.)

Дорогие товарищи.

5-го ноября мы после панического бегства дашнаков вырвались из тюрьмы и по освобождении приступили к широкой партийной работе. Очередной задачей нашей организации было установление Советской власти во всей юго-западной части Армении, но ввиду полной оторванности от внешнего мира и концентрации 5-го вечером контр-революционных банд Сепу и, наша неподготовленность на барикадах дать бой удирающим маузеристам мы принуждены были отказаться от более широких проблем нашей партии и уйти в подполье. Выбранный еще в тюрьме временный Александропольский Комитет, Областной, чтобы окончательно расшатать почву дашнаков начал самую широкую агитацию не только в Александропольском округе, но и далеко в тылу дашнаков, где по полученным сведениям последними готовится новая авантюра, новая кровавая баня. Налаженный партийный аппарат- областной, городской, уездный и караглинский комитеты все свои силы направили к тому, чтобы удержать напуганных дашнакской провокацией крестьян и беженцев, а также развить массовое дезертирство, каково существовало и до нашей агитации, и в этом отношении мы путем частных митингов и постоянными возваниями к порабощенным рабочим, крестьянам и беженцам Армении, достигли больших результатов; беженцы возвращаются на свои места, проклиная дашнакское правительство. По прибытии наших союзников-революционных турецких войск, нами сейчас- же начаты были переговоры, и только после долгих и основательных переговоров мы нашли общий язык и полный контакт в наших действиях. Сегодня 13-го числа нашей партией был устроен многочисленный и грандиозный митинг, где единогласно проведена резолюция, приложенная в сем письме. Рабочие, крестьяне и беженцы настроены революционно и со дня на день ждут объявления нашей власти. Власть в городе фиктивно в руках городского самоуправления возглавленное лидером местных меньшевиков Леоном Саркисяном. Эта власть не пользуется никакой популярностью среди масс и зачастую обращается к нашей партии с теми или иными просьбами. Наша организация не покладая рук работает в этом направлении, чтоб в самом скором будущем захватить власть в свои руки и положить конец царству безответст-

венного маузеризма. Ждем от вас инструкции, активных работников и финансов. Постарайтесь как можно скорее прислать денег, ибо в нашем распоряжении нет ни одного рубля и освобожденные из тюрьмы товарищи по прежнему влачат полуголодное существование.

Шлем вам всем свой товарищеский привет и надеемся что и вам вместе с нами удастся воодрузить на Арарате красное знамя коммунизма.

Александропольский Областной Комитет

Члены Областного

Комитета: Нерсик Михаил Артзвик

Секретарь Нушик

"14" ноября 1920 года

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.189, թ.3-3ա; ւերժանգիր

ԲՈՂՇԵՎԻԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԲՅՈՒՐՈՅԻ
ԿՈՂՄԻՑ ԱՆԱՏՈԼԻԱ ԳՈՐԾՈՒՂՎԱԾ ՄԻ ԽՈՒՄԲ ԹՈՒՐԹ
ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ ՋԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

Թուրքական և կարմիր բանակների հարաբերությունները եղբայրական են, Հայաստանի խորհրդայնացումը կարևոր գործոն էր, սակայն Դրոյի ներկայությունը Հայաստանի նոր կառավարության կազմում թուրքական կողմի մոտ անվստահություն է առաջ բերում խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ և, ի պատասխան նման թերահավատության՝ Ավիսը հավաստիացրել է, որ անխնա պայքարը դաշնակների դեմ լինելու է Հայաստանի խորհրդային իշխանության ամենազվազվող նպատակը և, որ Կարսի հարցի քննարկումը անիմաստ է
(20 դեկտեմբերի, 1920թ.)

Копия.

АРХИВНАЯ КОПИЯ
ДОКЛАД

Особой Комиссии ЦКТКП, командированной в Анатолию Кавюро РКП
25 ноября 1920 года.

В связи с наступлением турецких войск на дашнакскую Армению начали распространяться слухи о намерениях турецких войск. Кавбюро на своем заседании от 24 ноября с.г. постановило выделить из среды турецких коммунистов особую комиссию с целью выяснения: а) намерения турецкой армии: б) разъяснения турецкому командованию важности факта объявления советской власти в Армении и в) вести предварительную агитацию о необходимости оставить за Советской Армений Александрию.

Комиссия по прибытии на территорию Армении уже имела “вполне проверенные” известия дашнаков о намерениях турецкой армии, якобы предложившее дашнакам пропустить турецкие части в Азербайджан с целью поднять контрреволюцию в Азербайджане и как факт сообщали об уничтожении Антантой Северского договора и т.д. Как только комиссия вступила на территорию, занятую турецкими частями, сейчас же принялись за работу. Первое, что бросилось в глаза - это братская встреча Российской Красной и Турецкой Армии. Особенно сближающим фактором послужили знаки солдат и офицеров Турецкой Армии: красный полумесяц и звезда “Бадаш”, “большевик” – слышалось с обеих сторон: Комиссия начала беседовать с солдатами и командным составом и тут же начало колебаться мнение относительно слухов, распространяемых разными контрреволюционерами. Каково же было впечатление, когда Кезим Карабекир Паша, командующий восточным фронтом, во время продолжавшейся 3 часа беседы объявил то, что аналогичная провокация существует и относительно Красной Армии. Комиссия указывала на социальный состав Красной Армии, на ее воспитание, на ее идеи, стремления, задачи на ее бесчисленные героические подвиги и колоссальные победы над контр-

революционерами- агентами международного империализма. Кязим Карабекир обещал через Анатолийское телеграфное агентство довести до представителей РСФСР о ложности распускаемых слухов и выразил крайнюю, искреннюю радость по поводу соединения армий. Сразу можно было заметить колоссальное поднимающее дух турецкой армии влияние сильного революционного соседа-непобедимой Красной Армии.

Армения и Анатолия.

Факт объявления Советской власти в Армении был встречен сочувственно о чем свидетельствует приветственная телеграмма Кязима Карабекира Ревкому Армении и если бы нетвердая политика Совет-власти Армении по отношению к дашнакам, бесспорно не было бы в дальнейшем недоверчивого отношения со стороны турецкого командования к Советской Армении.

Когда комиссией был поставлен вопрос относительно уничтожения договора заключенного с дашнаками и необходимости начать непосредственные переговоры с Советской Арменией, Кезим Карабекир указал на то, что дашнаки еще остаются у власти и как "глаза продирающий" факт- на Дро. Несмотря на объяснения наши относительно тактического характера таковой политики и на то, что недоверие к Советской Армении есть недоверие к РСФСР, так как Красная Армия вошла в Армению. Когда вопрос был поставлен в такой плоскости, Кязим Карабекир заявил, что о советской Армении будет говорить на конференции в Баку. Недоверие к Советской Армении весьма естественно, ибо до объявления Ревкома Армении комиссия переговорили с членами его по поводу политики и указала, на то, что без определенной политики против дашнаков, турки не будут доверять Советармении- на что был получен ответ, в котором член Ревкома Армении Авис сказал: самая беспощадная война с дашнаками есть главная основа нашего переворота. Ибо веками сложившиеся убеждения турков по отношению к дашнакам слишком крепки, чтобы уничтожить их, хотя бы убеждающими доводами. На конференции в Баку, в которой будет участвовать и представители Армении, Анатолия выслала трех представителей из них двое Али Фуад Паша и Юсуф Кемаль либералы и последний из них доктор экономики, третий же Риза-Пур шовинист, комиссар просвещения Ангорского Правительства.

Анатолия и Антанто-Константинополь.

Из провокационных слухов наибольшего внимания заслуживали бесспорно отношения Анатолии к Константинополю и Антанте, потому комиссия с особенным вниманием отнеслась к этому вопросу и установила полнейшую неосновательность их. Без соглашения с Константинополем Анатолия не войдет в связь с Антантой. Мы проверили сообщения о том, что высланные Антантой для соглашения через Константинопольское Праяительство двое виднейших членов кабинета Тевфик паша и Иззет Салах паша- оба бывшие премьеры, после переговоров с Национальным собранием дали ответ в Константинополь о том, что действительная власть Турция пошла в Ангору и не возвратится. С ними же вместе перешел на

сторону националистов и Фатым Дудша- профессор астрономии. безкорыстно-честный и влиятельный "самородок" Турции. Сознательные солдаты и комсостав заявил комиссии о том, что они ни за что не пойдут опять под иго Султана и Антанты. Коммунистическая организация Ангоры обратилась к Мустафа Кемалю с требованием разъяснения слухов по поводу соглашения с Антантой и Константинополем, заявив на случай соглашения о готовности своей бороться против Ангорского Правительства. На что был дан ответ, совершенно отрицающий возможность даже переговоров о соглашении. И если к этому прибавить ответ Ангоры Грузии, предложившей союзное соглашение, в котором говорится о том, что Грузия сперва должна войти в соглашение с РСФСР, а потом с ней будет говорить и Ангора. По словам Кезим Карабекира вместе с предложением союза Грузия обещала идти на некоторые территориальные уступки.

Исходя из вышеизложенного комиссия находит что:

- 1) Анатолия в настоящее время готова к борьбе с международным империализмом рука об руку с Советарменией. Это настроение не только верхов, но самая широкая масса вполне определенно идет по этому пути.
- 2) Анатолия, связываясь с революционными арабскими частями в Сирии и Палестине и другими революционными силами на Востоке, готова играть доминирующую роль в революционизировании Востока, сознавая всю важность своего участия как краеугольного камня в этом движении.
- 3) Отношение к Советской Армении, пока с дашнаками не будет определенной борьбы, определенно недоверчивое.
- 4) Между Анатолией и Антанто-Константинополем нет никакого соглашения.
- 5) Доведенный до сведения комиссии тов. Леграном через тов. Алимova вопрос о Карсе находим неблагоприятным поднимать в настоящее время, ибо это как нам удалось установить, преведет к неблагоприятным результатам.

С коммунистическим приветом.

20 декабря. Члены Особой Комиссии: Абид Алимов и Сулейман-Кури.
1920г.

Г. Баку.

С копией верно:

Секретарь Делегации ССР Армении подпись

"?" марта 1921 г.

Москва.

Основание: ЦГА АРМ. ССР.
Ф. 114. Оп. 1. д. 217. и. 111-112.

Верно: /подпись/ Даветян

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.291, թ.1-4; ւերթնաւադր

Doc.IV-35
ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ

Ալեքսանդրապոլում և գավառում թուրքերի կողմից վարած քաղաքականության վերաբերյալ, որտեղից պարզորոշ երևում է, որ տեղի են ունենում ուղղակիորեն հայաջինջ գործողություններ, իսկ տեղի հայ բոլշևիկյան հեղկոմի հանդեպ վերաբերմունքը թուրքերի կողմից ընդգծված թշնամական է և խիստ նվաստացուցիչ (28 դեկտեմբերի, 1920թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ
Д О К Л А Д

О состоянии Александропольского уезда занятом турецкими войсками. Информация из доклада т.т.членов Ревкома и показаний крестьян.

Из информации, полученной мною от членов Алек-польского ревкома, представление как о внутреннем положении города так и о внешнем выносятся самое безотрадное. В городе полными хозяевами являются турки, которые и мастерски пользуются своим правом. Прежде всего по отношению к крестьянам. В Алек-польском уезде и Ахалколакском районе вырезано около 30 селений, часть успевших спастись находятся в самом бедственном положении. Продовольствие в городе все спрятано из-за опасения реквизиции турками. Среди населения, мало таких, которые обеспечены хлебом, некоторые пытаются поменять его у турок и несут свои последние золотые вещи, турки охотно дают за них муку, но через некоторое время являются и отбирают ее, говоря, что аскер не имел права ее продать. Были случаи голодной смерти, на улицах, на моих глазах около вокзала на развалинах умирал крестьянин, и затем труп его валялся около 2 дней, пока не убрали. По словам членов ревкома турки очень мало с ним считаются и изысканно дипломатично проводят все свои начинания в жизнь, считаясь с ревкомом постольку поскольку, это не идет вразрез их политики. Ситуация последней меняется с каждым днем, то в худшую сторону, то в лучшую, последнее отношение к Ревкому было натянуто даже враждебно. В городе турецкий командант играет большую роль, даже пропуски без его визы недействительны. Нашей милиции в городе 400 чел. Не считая особого отряда ЧК вооружение милиции плохо. Турки отобрали трехлинейные винтовки давали взамен берданы: ответственные товарищи имеющие револьверы новейшей системы прячут их во избежании реквизиции. Последнее время турки хотели разоружить милицию, но затем после переговоров с ревкомом распоряжение это было отменено. В городе милиция несет караульную службу вместе с турецкими аскерами, бывали случаи если наши милиционеры появлялись в карауле без них, то их немедленно арестовывали. Дней 10 тому назад турки объявили, что у Арпачая был найден труп убитого аскера, и объявили ревкому, что это дело рук армян и потребовали выдать убийцу,

когда даже /как известно ревкому факта убийства не было; так как убийцы не было то турецкие власти арестовали 10 наших милиционеров, обещая в случае не представления убийцы расстрелять их. В данный момент эти милиционеры находятся в тюрьме. В деле конфискации и реквизиции турки превзошли самих себя. Вывозится решительно все даже картины религиозного содержания. Ревкому каждый день предъявляется требования на мебель и проч. и все это быстро увозится. На улицах, не довольствуясь своим обмундированием, они грабят даже среди белого дня граждан, у которых более или менее хорошие башмаки или пальто. Ревком конечно несколько раз доводил эти бесчинства до сведения главно-командующего, но тот категорически отвечал-“этого мол аскеры делать не могут вы лжете”. В первое время их хозяйничанья было послано в Эрзерум масса молодежи от 14 до 28 лет, по сведением прибывших из Карса их раздели до гола, вместо одежды дали мешки и заставляли работать в такие холода, конечно масса умирает от голода и от холода. К красной армии отношение турок враждебное, хотя они и пытаются скрыть это. Один офицер открыто заявил мне, что русских большевиков нужно резать. Но немало среди них есть такие сочувствующие коммунизму, хотя и скрывают это. Последнее время в ревкоме усиленно говорили о подозреваемом восстании среди турецких войск в Карсе. В городе в данный момент находится около 600 человек жандармерии, отлично обмундированные и вооруженные /во все английское/. На казначеем посту стоит 2 сотни курдской кавалерии. В крепости приблизительно 1 полк /1000 штыков/. Всю артиллерию, обмундирование и снаряжение вывезли в сторону Карса. Американцы также при посредстве турок увезли своих 6 вагонов продуктов и одежды. Турки взяли под свою защиту несколько дашнаков арестованных нашей ЧК и они находятся в данный момент в крепости. Последние сведения гласили, что турки спешно оказываются и свозят снаряды к ст. Караял /первая в сторону Карса/. Количество их войск неизвестно. В Джаджуре стоит штаб полка /номер неизвестен/. Далее их посты по Налбанды включительно, затем идет нейтральная зона верст 10, и затем стоят наши части. В районе от Алек-поля до Налбанды по сведениям полученным мною от аскеров стоит приблизительно около 1500 штыков. Штаб полка No.28 находится в сел.Калтахчи, проезжая по селения, все же можно было заметить, что войск очень мало.

Подпись.

28.XII.20г.

Эривань.

Основание: ЦГА Арм.ССР.

Ф.114, оп.1, д.217, л.58-59.

Верно: Давтян /подпись/

ՀԱՄ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 297, թ. 1-3; և՛րհնսսղիր

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՊՈԼԻ ՀԵՂԿՈՄԻ ԱՆԴԱՄ ՆԱՀԱՊԵՏԻ ՑՈՒՑՄՈՒՆԲԸ
Թորքական օկուպացիայի տակ գտնվող քաղաքում և գավառում տիրող
իրավիճակի մասին. թորքերը, ոչնչացնելով տեղի բնակչությանը, չեն
խնայում նաև հայ կոմունիստներին
(հունվար, 1921թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ
ПОКАЗАНИЕ ЧЛЕНА АЛЕКСАНДРОПОЛЬСКОГО РЕВКОМА
НАГАПЕТА:

Весь уезд разделен на 8 участков, из которых 4 находятся на другом берегу Арпачая и которые совершенно пусты.

1-й участок имеет 34 села, из этих селений остались в полуразрушенном виде только 4: Караклис, Дюзкенд, Тападоллак и Днарчи. В остальных селах нет ни людей и ни одного животного. Число взятых пленных из этого района доходит до 8000. Изнасилованы все женщины. Не щадя даже 12 летних девочек. Были случаи, я сам видел, как возами /арбами/ из села везли сено, а под сеном спрятаны были 2-3 женщины.

В II участке захвачено /занято/ только село Голгат и Кулиджан, они совершенно разрушены. В этом районе убили 150 человек. Число пленных-200. Иснасилованы 90% женщин. Последнее время в с. Кавгарлу убили 10 наших партийных товарищей.

В III участке нас никого совершенно не допускали. Жителей 15 деревень этого района переселили в д. Чифтали, ограбив при этом все их имущество. Уведены пленные, но куда именно неизвестно.

В IV участке из 39 деревень остались: Моллагекча, Нарум, Млагитлу и в них только женщины. В остальных деревнях нет никого. После того, как деревня разграблялась – она предавалась огню. Кроме этой деревни все остальные совершенно уничтожены. Из всего уезда скота 300,000 голов, из них 200,000 к Башкадикляру – в район Карса, остальные проданы на этой стороне.

Число уведенных из города и уезда пленных – 14,140 чел., убито – 4,845 чел., изнасиловано женщин и девушек более 25,000. Количество награбленной пшеницы и муки больше полутора миллиона пудов. Можно сказать, что у нас нет уезда. Из населения уезда в 75 тысяч осталось 15 тысяч, нет никакого имущества. Всюду пустыня. Из нашей милиции никто не может войти в уезд, их или убивают или они исчезают безследно. Убито до сих пор 22 милиционера, из них 13 партийных. Также убили 2-х комиссаров, при уводе в плен не жалеют также партийных наших товарищей- взято их в плен больше 30 тыс. По ночам входят в дом, грабят, женщин насилюют, а мужчин выводят и убивают. Положение ужасное.

19 19 21 Алек-поль Член ревкома /Нагапет/

С подлинным верно: Секретарь Делегации С. С. Р. Армении *(подпись)*
ОСНОВАНИЕ: ЦГА АРМ ССР

Ф. 4с/114, д. 229, л. 4.

ВЕРНО: *(подпись)*

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.3, գ.322, թ.1; սերիալի

Doc.IV-37a

ԿԱՐՄԻՐ ԳՎԱՐԴԻԱԿԱՆ, 1918թ. ՀԿ(Բ)Կ ԱՆԴԱՄ ԵՖԻՄ ՎՈՅԿԻՆԻ
ԴԻՄՈՒՄԸ ՀԱՅՎՈՄԿՈՒՄԻ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ
Չարսի մարզում 1918-1921թթ. ծավալված դեպրեդի վերաբերյալ
(նշ շուտ, քան 1926թ.)

Красногвардейца члена ВКП (б)
С 1/го апреля 1918 года Ефима
Васильевича Войкина.

Заявление.

Настоящим считаю своим долгом, сообщить следующие события происходившие во времена дашнакского владычества, а также мое участие я этих событиях в Карсской области....

...ПОЕЗДКА В КАРС К РЮШТИ ПАШИ.

Занимая карскую область курдские банды, а также шедшие впереди турецких войск часть азербайджанских муссаватистов подвергло все трудовое население из армян повальному грабежу и убийству. Когда представилось возможным выехать в Карс я с группой молокан выехал хотя дорогой чуть было не был убит по подозрению, что армянин. Здесь в Карсе я встретил Инспектора школ области при дашнаках Арама Ольтециана которуй оказывал мне и семье большую поддержку при моем преследовании. Здесь я вместе с ним и еще одним тов. Доктором Пирумовым с которым познакомил меня Ольтециан, назвав его коммунистом мы решили отправиться к Рюшти Паше с просьбой принять все меры к прекращению резни над трудовым народом. Паша принял хорошо, но предложил каждому заняться своим делом. Ни в какую политику не вдаваться ни каких съездов не устраивать.

Поняв этом рзговоре нотку злобы, я сейчас стал просить Ольтециана упрсить Пирумова и переодетыми отправиться ко мне в село, где они будут гарантированы от смерти. Он не послушался ссылаясь на то, что он великолепно владее немецким языком и это спасает его.

Через Три дня я узнал, что его взялись вести в Эрзерум и в Сарыкамыше разстреляли. Семья Ольтециана сейчас проживает в Леникане Одна дочь и сын члена ЛКСМ жена учительствует.

ПРИЕЗД ТОВ. Б. МДИВАНИ В СЕЛО МИТИНГ С УЧАСТИЕМ ТОВ.
СУПХИ ПРИЕЗД ВОЕНПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ШТАБА 11-й и
КАВКАЗСКОЙ АРМИИ. МИХАЙЛОВСКОГО, РЮГАНОВА и
ДЫГУНА. СПЕКТАКЛЬ МИТИНГ.

В начале января 1921 года в Карс прибыл т. Б. Мдивани по дороге в Ангору. Узнав об этом и зная т. Мдивани по работе в 11/й Армии на Севкавказе в 1918 году я отправился к нему в Карс. После переговоров в т. Мдивани. Последний предложил остаться мне не взирая ни на какие преследования и подозрения турок и продолжать работы. При чем решил для предания мне авторитетности на случай осложнений при моей работе он решил и спросив разрешения у находящегося в Карсе Кязима Карабекир Паши приехать в село Владикарс. Мы устроили ему должную встречу. Масса народу собралось с соседних сел. Были турецкие части проходившие из Сарыкамыша в Александрополь. Набралось народу до 1500 чел, что весьма много для того времени. Мдивани прибыл на 2-х машинах вместе с т. Супхи секретарем ЦК компартии Турции с его женой и вообще до 10 чел. После моего приветствия тов. Мдивани с балкона моей квартиры выступил с большой речью о положении Советской России и т.д. после митинги у меня на квартире состоялось чаепитие, на которое мы пригласили и турецких офицеров и местного мидюра /Начальника участка/. Тов. Мдивана уехал вечером. На утра меня жандармы отправили в Карс где у коменданта подвергнули допросу, но решительное вмешательство Б. Мдивани спасло меня из под ареста. Через несколько дней т. Супхи с женой приехал ко мне в село за некоторыми продуктами, тут же я ему сообщил, что упорные слухи носят на него недовольства на него среди мусульман обвиняющие его в том, что он приехал закрывать мечети и т.д. и что в городе готовится на него покушение лавочников. И вдруг неожиданно получаю я сведения, что Б. Мдивани выехал в Ангору, пошли разные слухи, что ему предложили ехать и т.д., таким образом мы не смогли с ним видаться в последний раз. По его отъезде меня вызвали в Карс и Губернатор предложил из села некуда не выезжать и лишь разрешил в месяц раз приезжать в город.

В феврале в Тифлис прибыла военная миссия Штаба 11-й армии туда был вызван я. После переговоров с товарищами вышло так, что помимо партийной работы надо было еще кое что делать. Я предупредил товарищей, что за мной слежка. При чем мы допустили одну глупость в чем уже после раскаялись. Это приезд этой военной миссии в село ко мне по примеру тов. Мдивани. Но мы себя распустили. Выбросили лозунги, изготовили флаги и т.д. я прилагаю интересный доклад тов. Дыгуна по этому поводу.

В результате на другой день меня арестовали и еще двух крестьян и посадили в тюрьму, а по требованию турецкого командования наша миссия была отозвана.

НАХОЖДЕНИЕ В ТЮРЬМЕ, РЕПРЕССИИ. ОСВОБОЖДЕНИЕ ЗАТЕМ ВТОРОЙ АРЕСТ. ТОРЖЕСТВО СТАРОГО СОСТАВА СОВЕТА И КУЛАЧЕСТВА.

Таким образом в тюрьму я попал 1-го марта через месяц мне был допрос и суд. Присудили сидеть 6 лет. Я подал жалобу на решение суда Кязим Крабекир Паши и БНСТ/ Большому Национальному Собранию Турции/ при чем жалобу составили телеграммой и через 2 недели получили ответ о нашем освобождении. Освободили 15 мая. Как видно из прилагаемых документов я получил пропуск от Турецкого Губернатора и Нашего Представителя т.Дуброцкого который надо кстати сказать принимал активное участие в моем освобождении. Он же потребовал вагон дипломатической телеграфной связи, якобы для ремонта в действительности для меня и семьи так как у меня была мать сын и вторая жена. 17 мая я сел в вагон отъезжать как меня снова арестовали. Семью отправили в Александрополь, а я посажен был в тюрьму в одиночную камеру.

Так как в тюрьме вся прислуга и охрана была исключительно из муссавистов из Баку жалевшая, что меня отпустили и теперь с торжеством встречавшая меня с удовольствием заявили, что мое дело капут.

Я в жизни не видел не чего ужасного как нахождения в отдельной темной камере три дня без хлеба и воды и только на третий день, меня перевели в светлую отдельную камеру и тут я увидел на дворе до 200 чел. русской молодежи арестованной по подозрению в подготовке восстания против турецкого правительства. Сейчас же меня повели на допрос в канцелярию тюрьму. Здесь я увидел трех офицеров и председательствовавшего, который меня встретил словами. Здравствуйтесь старый знакомый мы Вас знаем по Баку, а я Джафар бей работал в Азербайджане при муссавистах у Генерал Губернатора. “ При чем заявил на чистом русском языке, что мол заседает полевой суд и что я должен всю правду говорить. Стали читать мне объявления написанные на русском языке на пишущей машинке. По буквам я узнал, что это писанное на машинке русского национального Совета, а в последствии узнал, что дело рук чиновника члена старого состава русского национального совета Митюрника, который и сейчас по сведениям живет в Сарыкамыше. Обвинение было написано языком такого провакаторства, что я не знал что отвечать и просил дать мне копию его и я сумею завтра ответить тем более я три дня без воды и хлеба.

Это мое требование было категорически отвергнуто и указано на окно из которого видно было что выстроены все те русские которые пригнаны были в тюрьму и он мне заявил., сейчас же отвечайте где пулеметы и орудия которые у вас спрятаны по селам и когда вы думайте делать восстание. Я категорически заявил, что мне решительно ни чего не известно. Потребовали палки для зопу . Явилось 4 аскера. Готовы были лупить по ногам. Не будучи в силах стоять, Я при виде 4-х кизилых палок пытки которых я видел на аскерах сидевших со мною в тюрьме я пошатнулся голод и жажда обессилили меня. Мне дали воды и катлетку после того как я пришел в себя я заявил, что подобного рода подлогов не видел и не слышал и просил скорее покончить со мной. Наконец,

убедившись в том, что я искренно говорю о том, что нет орудий и пулеметов и не готовится восстаний. Все же меня держали на допросе часиков 10. После чего заставили писать прошение о помиловании. Ясно было, что я был приговорен к разстрелу.

Вновь отправили меня в тюрьму. Через несколько дней ко мне в камеру посадили закованных в цепи 3-х товарищей. Один из них как в последствии я узнал из его слов Юсуф Кемал Председатель комсомола Турции и другой Маскут Мустафаев из Уральской организации следует в Турцию и должны были догнать в Карсе Мдивани не застали и прсили меня сообщить об этом Дубровскому, что я и сделал. Через некоторое время их отправили из тюрьмы по сведениям якобы в Эрзерум.

Знаю, только одно, что приезжала из Баку жена Юсуф Кемала. До сего времени я ясно не представляю был ли это Юсуф Кемал Председатель Комсомола Турции или нет. Есть сведения, что он жив и работает в Коминтерне.

В тюрьме я просидел до 5 июля испытывая все тяжести тюремного режима и репрессии. Надо сказать еще больше усиливало мое страдание это разные доносы на меня кулачества и издевательство над семьей которая из села переехала в Карс.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ИЗ ТЮРЬМЫ “Высылка”. Задержка на границе.

5-го июля в 7 час, утра жандармы меня усадили в скотский вагон с охраной, почти на ходу поезда сообщив, что я высылаюсь без всяких записок. У контрольного пункта Кизильнахчах меня сняли с поезда и только как видно случайное присутствие наших дипкурьеров и секретаря Турецкого полпреда в Москве Рифат бея меня снова посадили и я прибыл, в Александрополь. О том как меня освободили дипкурьеры прилагаю их доклад на имя Кавбюро.

При этом добавляю со мной в тюрьме никто из коммунистов не сидел. Была группой армян часть которых разстреляли, а другая часть в среде которой был вахмистр Особого дашнакского отряда знавший меня хорошо рассказывал мне новости о том с какой энергией и силой искали меня дашнаки. Сейчас он по сведениям сапожничает в селе Еленовка.

РАБОТА ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ИЗ ТЮРЬМЫ.

Прибыв в Тифлис 7/го июля я с помощью т.т.Элиава и Леграна получил материальную помощь. Но все документы у меня были уничтожены, при чем партийный билет No. 98 мною был оставлен у тов. Шемахяна при выезде из Баку и на запрос ЦК Армении я телеграфно получил извещение, что документы утеряны. Я думаю, что всеже их найду в Истпарте Баку или Армении. Тем не менее я в конце июля выехал в Георгиевск где встретил т.т. коммунистов знавших меня по работе в

Георгиевске в 1918 году и Терской Губернской Контрольной Комиссией восстановлен в членах партии со стажем 1918 года.

И после освобождения с тюрьмы до настоящего времени я занимаю ряд ответственных партийных должности. На Севкаказе я работал вплоть до Секретаря райкома. Переехав в Тифлис так сказать ближе к родине. Я 1926 я по настоящее время работаю секретарем одной из крупных ячеек Правления ЗКВ ж.д. Состою членом Ленинского райкома и Тифлисского Уездно-Городского комитета.

В подтверждение всего написанного я прилагаю ряд документов подлинники которых частью в личном деле в Ленинском райкоме в Тифлисе другие в делах Терской Контрольной комиссии оставленные при моем восстановлении я могу по первому требованию представить адреса группы т.т. могущих подтвердить указанные выше моменты моей работы, что же касается моего участия на съезде и возвращения о них может сказать т.т. Гайкас Кастанян и другие т.т., а что же касается перехода границу и переноски оружия могут подтвердить оставшиеся в живых товарищи, но адреса которых мне неизвестны.

В вышеприведенных моих сообщениях возможны некоторые неточности в днях и т.д., но я думаю есть еще т.т. участники Карсских событий которые могут больше меня добавить., отдельные моменты из Карского восстания.

Это я пишу для того, чтобы в дни Советизации Армении, в день годовщины организации Советской власти в Армении не были бы упущены памятью павших бойцов в Карсе .. (Ձեռագիր լրացում և ստորագրություն)

ՀՍՍ, Ծ-Պ. 1022, ց.5, գ.172, թ.1-7; սերիալագիր

ԿԱՐՍԻ ՄԱՐԶԻ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԲՆԱԿԻԶՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ
ՍՏՈՐԱԳՐՎԱԾ ՏԵՂԵԿԱՆՔԸ

Եֆիմ Վոյկինի կողմից Կարսի մարզում հեղափոխական շարժմանը
մասնակցելու վերաբերյալ
(ոչ շուն, քան 1921թ.)

Տ Մ Ա Վ Կ Ա

Мы нижеподписавшиеся жители сел. нижепоименованных Донской области переселившиеся из сел.Владикарса, Благодарного и Михайлово Карской области, настоящим подтверждаем, что тов. ВОЙКИН Ефим Васильевич будучи в середине 1919 году в гор.Карсе принимал активное участие и руководство в следующих революционных событиях:...

1. Заняв село Турецкие передовые части под предлогом, что т.Войкин армянин вывели его за село к яме для разстрела и только энергичное вмешательство крестьян Жукова Василия Васильевича и Василия Андреевича и др. спасло жизнь т.Войкина.
2. Когда Турками был занят Карс и их банды стали устраивать поголовную резню армян т.Войкин с т.Семилетовым пешком с риском собственной жизни отправились в Карс к Коменданту с просьбой о прекращении резни но почти невыслушав их Губернатор предложил им по добру и здоровью отправляться домой и некуда не выходить.
3. Несмотря на все это т. Войкин снова продолжает создавать группы из села Владикарса, а когда приехал в Карс проездом в Ангору т.Б.Мдивани т.Войкин организует в селе большой митинг на который приезжает т.Мдивани и где делает доклад и Положении Советского союза. На этом митинге были крестьяне соседних сел, а также турецкие воинские части.
После этого митинга утром т. Войкин арестовывается и уже в Карсе освобождает егот русское правительство.
4. Несмотря на то, что он пал окончательно по подозрение Турецких властей как коммунист т.Войкин вторично устраивает митинг на котором также участвуют русские Военпредставители Рюганов, Дыгун и др.
5. Сейчас же после вторично митинга Войкин с группой крестьян Семилетовым Щетининым арестовывается и сажается в тюрьму. Просидев с начала марта до Мая они отпускаются с предложением т.Войкину выехать, а как только ему с Александрополя ныне Ленинакана был подан вагон и уже перед отходом поезда он снова арестовывается, несмотря на все протесты русского представительства и сажается опять в тюрьму в ОДИНОЧНУЮ

КАМЕРУ в которой он пробыл до середине июля мес., и уже был освобожден после того как многие из нас выехали в Совроссию. Перед нашими глазами проходили дни нахождения т.Войкина в тюрьме репрессии в отношении его, насилия/заставляли чистить по городу отхожая возить воду, дрова по городу и т.д. Действительность всего вышенаписанного и кратко описанного мы подписуемся:

ЖИТЕЛИ села ДОНСКОЙ
ОБЛАСТИ
Бывшие сел. Владикарса Карс.обл.

ЖИТЕЛИ села...
Донской области, бывшие села
Михайловки Карс. области
ԿՆԻՔ

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 5, գ. 174, թ. 1; սկրիպտի

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾ ԺՈՂՎՈՒ ԲԵԿՋԱՂՅԱՆԻ
ՈՒՂԻՂ ԿԱՊՈՎ ՀԵՌԱՆՈՍԱԶՐՈՒՅՑԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ԱՐԻԲԵՋԱՆՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉ ԿԱՐԱԲԵԿՈՎԻ ՀԵՏ
Խոսվում է թուրքերի կողմից Հայաստանից մագուրի չափազանցված
քանակներ պահանջելու, օկուպացված տարածքներում իրականացվող
կոտորածների, տղամարդկանց՝ Թուրքիա տաժանակիր աշխատանքների
տանելու և թուրքական դիկտատի տակ գտնվող Ալեքսանդրապոլի
հեղկոմի կողմից թույլ տված մի շարք հիմարությունների մասին
(դեկտեմբեր, 1920թ. – ոչ ուշ, քան փետրվար, 1921թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ

Разговор по прямому проводу Наркоминдела Советармении с
Дипломатическим Представителем в Азербайджане.

/V аппарата Карабеков-Бекзадян/

Жду ответа по существу на все мои телеграммы. Меня случайно застал здесь ты. Материал при мне не имеется завтра передам запиской. Сегодняшняя твоя телеграмма обнадеживает нас если действительно случится так, как ты сообщаешь. К своей информации в Москву прибавь новость полученную нами сегодня на Караглиса: Ревком сегодня сообщил мне, что представитель турккомандования предъявил ультимативное требование о немедленной выдаче 4 цистерны мазута, в противном случае первый поезд вышедший из Эривани будет задержан в Александрополе впредь до удовлетворения требования: характерно то, что это требование предъявляется при наличии данных, что у нас в Караглисе имеются лишь две цистерны мазута, как видишь турккомандование определенно провоцирует нас на эксцесс,- мы предписали Ревкому поладить выдачей имеющегося мазута, якобы без нашего ведома ввиду того, что закрытие дороги усугубило бы наше без того тяжелое продовольственное и политическое положение. Сегодня я послал Ангоры ответ на их ноту, завтра думаю послать вторую с изложением фактов насилия и бесчинств в Александропольском и Карском районах с выставлением требования немедленного отвода войск из Александропольского дистрикта, а также района этнического расселения армян указанного в ответной ноте Чичерина Ахмед Мухтару. С каждым днем получают новые подтверждения фактов полнейшего опустошения названных районов, повального грабежа населения, увода молодых мужчин на принудительные работы в район Эрзерума. Все эти факты мною в сводке будут завтра переданы в Ангору.-копии Чичерину, Гусейнову и тебе для доведения до сведения Москвы. Вот пока все о нашем положении. Вследствие вызова Чичерина собираюсь дня через три выехать в Москву через Тифлис. Сегодня получил из Тифлиса ответ на

свою ноту в котором грузины просят послать полномочных для переговоров о нейтральной зоне, признавая принципиально посредничество РСФСР. Об этом мною час тому назад сообщено запиской Шейману. Ответа на записку жду немедленно. Необходимо воспользоваться пребыванием в Тифлисе и предварительно сговориться о переговорах. Согласие Шеймана хотел-бы получить немедленно, чтобы завтра телеграфировать грузинам о своей поездке. Врачей о которых ты сообщил пока не присылай до моего приезда. Сообщи выслал ли топливный маршрут а также с хлебом. На назначение МАРТИРОСЯНА взамен САМОЛЕНСКОГО Ревком согласен. Где Гукасян, которого я просил прислать немедленно для Наркомпрода и Совнархоза. Рассеялись ли после докладов приехавших товарищей провокационные и гнусные наветы на наш Ревком. Вчера на заслушании доклада тов. АМАТУНИ вернувшегося из Александрополя о невозможных условиях работы Александропольского ревкома под нажимом военной диктатуры турок превратившегося в игрушку и наделавшего массу глупостей Ревком постановил немедленно отозвать Александропольский Ревком и выпустить декларацию о причинах вынудивших нас на это шаг. Мешки о которых ты спрашивал высланы тебе в количестве 107000. Сообщи Иоаннисяну, чтобы он постарался выслать из Акстафы застрявшие там наши машины. Объяви Наченабарму Лукину, что Ревком в последствии невыполнения условий соглашения об организации транспорта Акстафа-Эривань считает таковое соглашение аннулированным, поэтому наши грузовики и легковые машины подлежат немедленному возвращению нам. Об этом сообщи также командарму Геккеру. Мравьян приехал позавчера он будет меня замещать до моего возвращения. Сулейман-Нури назначен Наркомостом. О прочем поговорим по приезде своем. Сообщи когда ожидается Ордзоникидзе и что нового у вас. Делегатами на конференцию назначены от нас. Тер-Габриелян и я. Хлебный и топливный маршрут задерживаются за неимением согласия Грузии. Постарайтесь наладить этот вопрос навсегда в Тифлисе. Говорил о Геккером о взаимоотношениях с турккомандованием. Он высказал пожелание, чтобы фактически единое командование в Армении XI Армии. Официально опубликовано Ревкомом, это необходимо сделать немедленно на основании моей прошлой телеграммы. О Нахичевани и Александрополе все существенное завтра передам Москву. Гукасян выехал. Отношение недоворья стараемся рассеять. Полагаю удастся. Где наши порожняки из-под первого маршрута. Ордзоникидзе и Нариманов выехали из Ростова 7 января; день и место конференции неизвестно. Если Шейман сейчас нужен он наверху я его вызову, ты подожди. Пусть Шейман ответит на мою записку, если пожелает чтонибудь спросить-я жду у аппарата. Порожняки отправлены обратно в Караклис. Маршрутами торопите иначе нечем будет кормить армию. Передай Москву завтра же о желании Ревкома заключить военнополитический союз Армении с РСФСР. Желание Геккера будет удовлетворено завтра

же если это нужно для выполнения плана переданного в сегодняшней твоей телеграмме мы радостно согласимся. Сейчас вслед за разговором с Шейманом будет Вам передан моя нота туркам. Жду ответа Шеймана. Для регулирования вопроса о транзите через Грузию и о возврате Грузии наших порожняков беспрепятственно я хотел выехать Тифлис спрашиваю если ли теперь надобность или мне остаться. Не выезжай в Тифлисе сам постараюсь выяснить этот вопрос. Если получишь перевод с Тифлисом сообщи Данушу ШАВЕРДОВУ об ожидаемом моем приезде.

Основание: ЦГА АРМ.ССР.
Ф.114: д.3, л.31.

Верно: (подпись)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 312, թ. 1-3; ւերձուագիր

Doc.IV-39

ԹՈՒՐԻՔԻԱՅԻ ԿՈՄԿՈՒՄԻ ՀԱՏՈՒԿ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՀԱԿԻԻ
ՆԱՄԱԿԸ ՔՅԱԶԻՄ ԿԱՐԱԲԵԿԻՐ ՓԱՇԱՅԻՆՆ

Խնդրվում է, հանուն հայերի սովամահությանից փրկության և հանուն
հեղափոխության հեղինակության բարձրացման, թույլ տալ, որ
Ալեքսանդրապոլով անցնի Ադրբեջանից եկող 35 վագոն ցորենով գնացքը
(21 դեկտեմբերի, 1920թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ

К А Р С

Командующему Турецкими революционными войсками
КЯЗИМ КАРАБЕКИР ПАШЕ.

Для облегчения тяжелого продовольственного положения Армении во
имя спасения несчастного народа от голодной смерти и для поднятия
престижа революции прошу Вашего распоряжения о беспрепятственном
скором и свободном пропуске через Александрополь прибывающих из
Азербейджана 35 вагонов зерна а также впредь разрешить свободный
пропуск таковых же грузов

Номер 97 Декабря 21

Председатель Особого Комитета Турецкой Коммунистической
партии ХАККИ

ОСНОВАНИЕ: ЦГА АРМ ССР

Ф.4с/114, д. 229, л. 3.

ВЕРНО: Давтян (подпись)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 292, թ. 1; սերիալային

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂՎՈՄ ԲԵԿՋԱԴՅԱՆԻ
ՆՈՏԱՆ ՔԵՄԱԼԱԿԱՆ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ
Բողոք է հայտնվում, որ բարեկամ թուրքերը Ալեքսանդրապոլում և
գավառում իրականացնում են բնակչության թալան և ուղղակի սպանոյ,
իսկ Ալեքսանդրապոլի հայ բոլշևիկներից կազմված հեղկումը
օգտագործում են որպես օկուպացիոն ռեժիմի ձեռքին հնազանդ մի
գործիք, մինչդեռ Հայաստանի խորհրդային իշխանությունը լեցուն է ջերմ
և բարեկամական զգացմունքներով Թուրքիայի նկատմամբ
(13 հունվարի, 1921թ.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Խ.Հ. ԱՐՏ. ԳՈՐԾԵՐԻ ԺՈՂ. ԿՈՄԻՍԱՐԻ
ԱՆԳՈՐԱՅԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂԱԾ ՆՈՏԱՆ

Ա ն գ ո Ր ա .

Թուրքիայի Մեծ ազգային ժողովի կառավարության արտաքին գործոց կոմիսարին. Պատճենը ոսկվա արտժողկոմ Չիչերինին, Տեր-Գաբրիելյանին, պատճենը Բագու արտժողկոմ Հուսեյնիովին, Աթարբեկովին:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը սրտաբեկման խորին զգացմունքով հաղորդում է Ձեզ այն անսովոր յերևոյթների մասին, վրոնք նկատվում են մեզ կից շրջաններում ու վրոնք հետզհետե ավելի ու ավելի մասսայական ու քրոնիքական բնոյթ են ստանում: Հայաստանի սոցիալիստական Խորհրդային կառավարոյթան ունեցած ճշգրիտ տեղեկոյթունների համաձայն Կարսի, Ալեքսանդրապոլի գավառներում և չեզոք գոտում Ձեր զորքերին ոկուպացիոն խմբերի կողմից շարունակ կատարվում են հիշյալ վայրերի խաղաղ աշխատավոր բնակչոյթան վերաբերմամբ բռնոյթումներ, կողոպտոտներ և սպանոյթումներ: Թուրք զորքերով բռնված շրջաններում ամենուրեք խլվում և տարվում են Թուրքիա Հայաստանի սոցիալիստական Խորհրդային կառավարոյթան գոյքը, կողոպտոտի յեն յենթարկվում մասնավոր գոյքերն ու տնտեսոյթումները քվում ե գյուղացու տավարը և բռնագրավման ե յենթարկվում բնակչոյթան պարենի վերջին պաշարը: Այսպես Ալեքսանդրապոլ քաղաքից վերջին ամսվա ընթացքում դուրս ե տարվում և դեռ շարունակվում ե դուրս տարվել բացարձակապես ամեն բան՝ գյուղատնտեսական գործիքներ, շոգեմեքենաներ, հեռագրական և հեռախոսական ապարատներ, դթոմորիլներ, մասնավոր գոյք և այլն, գավառն ամայացված ե, ամբողջ տնտեսոյթումը քված: Նալբանդ կայարանում Թուրքիա ուղարկելու համար պատրաստված ե հացահատիկի հսկայական պաշար, վոր խլված ե շրջակա գյուղերից, վրոնց բնակչոյթումը դրա հետևանքով մատնվում

ե տված մահության: Արական ամբողջ աշխատունակ բնակչությունը 18-ից 50 տարեկան բռնի կերպով տարվում են իրենց ծննդավայրերից և այլուրի պարկերից կարված վերնազգեստը խլելուց հետո, ձմեռային այս ցուրտ ու սառնամանիքին Սարիզամիշի ու Երզրումի շրջաններում ծանր ստիպողական աշխատանքներ են կատարել տալիս: Այնուհետև Ղարաքիլիսայից յեկող գաղթականների խմբերը Ձեր ոկուպացիոն զորամասի ներկայացուցիչները փորձում են ուղղել Կարսի վրայով Երզրում, վերոհիշյալ պայմաններում ստիպողական աշխատանքներ կատարել տալու համար: Ձեր զորքերի կողմից Կարսը գրավելիս առաջին յերեք որերը շարունակ կողոպուտները, բռնություններն ու սպանությունները ընդունեցին մասսայական յերևույթների բնույթ և քիչ թե շատ կրճատված չափերով շարունակվում են մինչև այժմ: Բնակչության ամբողջ վառելիքը բռնագրավված է, միևնույն ժամանակ չեն խնայվում նույնիսկ վորբանոցները, արական բնակչությունը ուղարկված է Սարիզամիշ և Երզրում, պարենը խլված է, անասունը թշված:

Ձինված ասկյարների առանձին խմբեր Աղբուվաղի և Համամվի շրջաններում ներխուժում են հայկական գյուղերը, կողոպուտ ու սպանություններ են կատարում և բռնաբարում կանանց:

Դեկտեմբեր 12-ին այդպիսի դեպք է տեղի ունեցել Քյուլիջա:

Դեկտեմբեր 26-ին թուրքական 36-րդ վորսորդական խումբը Կաֆսորլու գյուղը գրավելուց հետո իրենց տեղավորող նույն գյուղի բնակիչներ 9 յերիտասարդ բանվոր կոմունիստների Վարդ Սեր-Պետրոսյանին, Պետրոս Մանասյանին, Իգնատիոս Վարդանյանին, Մարտին Մուրադյանին, Ստեփանոս Մուրադյանին, Մանվել Համամյանին, Թովմաս Աթոյանին, Խաչատուր կուսիկյանին և Մանվել Ասլանյանին աշխատանքը վերջացնելուց հետո գաղտնաբար սպանել են գյուղի հարդնոցներից մեկում: Նրանց դիակները տարված են Քաֆթարվեցի Ստեփանոս Բեյաջյանի սայլով, վորին նույնպես սպանել են հանցանքի հետքերը ծածկելու համար: Հունվար 13-ին ասկյարների մի խումբ առանց վորևե պատճառի հարձակվեց Յեկանլար գյուղի վրա և նրա վրա բաց արեց ուժեղ կրակ:

Ձեզոք գոտում ընկած հայ խաղաղ գյուղացիական բնակչության նկատմամբ տեղի ունեցող կողոպուտները, բռնություններն ու սպանություններն ընդունել են մասսայական բնույթ: Գավառական չորրորդ կոմիսարիատում միայն ցուցակագրության են յենթարկված 200-ից ավելի նման սպանության դեպքեր: Շրջանի բնակչությունը ահաբեկված է գյուղական և տնային տնտեսությունները քայքայված, անասունը թշված և կրկնվող հարկերի պատրվակի տակ խլված են բնակչության բոլոր կենսամթերքները: Ձեզոք գոտու սահմաններում զինված խմբերի հարձակումները վերջին ժամանակներս ընդունել են կրիտիկական

բնույթ և յերթ շարունակվի, այդ շրջանը նույնպես կամայանա, ինչպես ամայացել է Ալեքսանդրապոլի գավառը, ուր ամայացած է վոչ ավել, վոչ պակաս քան 56 գյուղ: Ինչ վերաբերում է Ալեքսանդրապոլ քաղաքի բնակչությանն չնայած հեռագրի վրա ձեր գրած հսկողության, հարուցած արգելքներին /նույնիսկ հեղկոմի վերաբերմամբ/ և մեր ընկերներին Ալեքսանդրապոլից մեկնելու թույլատվություն տալու մերժման, համենայն դեպս հնարավոր ե յեղել անկասկած կերպով հաստատել, վոր Ձեր զորքերի կողմից ոկուպացիայի յենթարկված քաղաքում իշխանությունը վերջնականապես վերանում է ֆիկցիայի և իրական ե դառնում այն չափով ինչ չափով զորահրամանատարությունը նրա կարիքն ե գգում:

Հեղկոմին զորահրամանատարության կողմից շարունակ առաջնորդվող պահանջները ու վերջնագրերը և նրան ծանրաբեռնելը այնպիսի խնդիրներով, վորոնք վոչ մի կապ չունեն հեղկոմի վորպես սովետական իշխանության որգանի հետ /պարտադիր աշխատանքներին բնակչության տանելու համար մարդիկ տալը 10 հազար հրացանների հանձնելը յերբ և վորտեղ, անհատ ասկյարի սպանության հանցավորների հանձնելը/ Ալեքսանդրապոլի Հեղկոմին փաստորեն դրել են ոկուպացիոն զորքի ձեռքում գործիքի վիճակի մեջ, մի հանգամանք, վոր ստիպում է Հայաստանի հեղկոմի նման որգանի հետագա գոյությունն ընդունել վորպես խորհրդային իշխանության իդեալի վարկը աշխատավոր մասսաների և քաղաքացի բնակչության աչքում զցող մի հանգամանք և վորպես այդպիսին միանգամայն ավելորդ:

Այնտեղ, վոր գոյություն ունի ռազմական ոկուպացիա ստրկացման և ամայացման վերահիշյալ մեթոդներով ու միջոցներով, այնտեղ չի կարող գոյություն ունենալ բանվորագյուղացիական իշխանություն:

Վերոհիշյալ բոլոր փաստերի անաչառ անալիզը միանգամայն ակներև ե դառնում, վոր Հայաստանի խորհրդային կառավարությունը չի կարող թույլ տալ այն հողամասում, վորն ըստ իրավունքի նա իրենն ե համարում, այնպիսի գործողություններ վորոնք յերկիրը ակնհայտ կերպով տանում են դեպի քայքայում և նրա բնակչության մատնում են սովի ու արհեստական մահացման:

Հայաստանի Ս.Խ.Հ. կառավարությունը այդ պատճառով ստիպված է ձեր հրամանատարության արարքների վրա նայել վորպես այնպիսի գործողությունների, վորոնք անխուսափելիորեն արնաքամություն և տնտեսական լիակատար քայքայումն են բերում այն շրջաններին, վորոնք թուրքական զենքի հաջողության ընթացքում ընկել են ձեր ժամանակավոր ոկուպացիոն տրամադրության տակ: Ձեր զորքերի մեջ խիստ դիսցիպլինայի և ձեր ասկյարների շրջանում դեպի խորհրդային իշխանությունը համակրության գոյության հանրահայտ փաստը թույլ չի տալիս յենթա-

դրելու, վոր վերոհիշյալ բռնության բոլոր դեպքերը ինքնագլուխ գործողությունների արդյունք են, մի բան վոր գործած անկարգությունների նշանակությունը կրկնակի չափով լուրջ բնույթ է գալիս:

Խորհրդային Հայաստանի ազգաբնակչության անունից, վոր ծարավի յե և արժանի խաղաղ աշխատավորական կյանքի նորմալ պայմանների, վորը խորհրդային իշխանությունը ընդունելով ցույց է տվել իր ջերմ ցանկությունը-յեղբայրությամբ խաղաղությամբ ապրելու հեղափոխական Տաճկաստանի հետ և վորը մի անգամ ընդմիշտ ազատագրվել է յոր հայրենի նացիոնալիզմի լծից, ահա այդ բնակչության անունից յես ստիպված եմ նկատել հիշյալ փաստերը վորպես սպառնական նրանք, վորոնք կարող են խորհրդային Հայաստանի և ազատագրված Թյուրքիայի ժողովուրդներին խանգարել առաջադրված հեղափոխական խնդիրներն իրագործելու: Լիապես հավատացած լինելով, վոր մատնանշված փաստերի գնահատության մեջ մեր միջև չի կարող տարածայնություններ լինել իմ կառավարությունը չի կասկածում, վոր Թյուրքիայի Մեծ Ազգային Ժողովի կառավարությունը չի հապաղի ձեռք առնել արմատական միջոցներ նման արարքների վերացման համար, վորին կարելի յե հասնել ամենաարագ կերպով Ալեքսանդրապոլի դիստրիկտից և Կարսի շրջանի հարավ և արևելյան շրջանների թուրքական ոկուպացիոն զորքերի հեռացմամբ:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը լիակատար կերպով հավատացած է, վոր նրա արդարացի պահանջները չեն կարող Թյուրքիայի Մ.Ա. կառավարության կողմից չընդունվել բարեկամական կերպով և սպառնում է Ձեր կառավարության շտապ պատասխանին մատնաշված աննորմալ դրության լիկվիդացիայի համար ըստ ելության ձեռք առնված քայլերի մասին, վորոնք պիտի հաստատեն դեպի հարևան Խորհրդային հանրապետությունը նրա ունեցած դիտավորությունների և զգացումների անկեղծությունը:

13 հունվարի Յերևան
Հ.Ս.Խ.Հ. ԱՐՏԳՈՐԾԺՈՂԿՈՄ՝ ԲԵԿԶԱԴՅԱՆ

“ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ” 1921թ. Նո.39 եջ 1-ին:

ՀԱԱ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 311, թ. 8-12; մեքենագիր

Doc.IV-41

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԵՐԿԱԹԳԾԻ ԿԱՅԱՐԱՆԻ ԿՈՄԻՍԱՐԻ
ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

Երբ թուրքերը նոր են մտել Ալեքսանդրապոլ, նրանց վերաբերմունքը հայ բոլշևիկների հանդեպ տանելի է եղել, սակայն հետո սկսել են բանվորներին բռնի ուժով քշել Թուրքիա տաժանակիր աշխատանքների, քաղաքում հակաբոլշևիկյան քարոզություն են տանում, թալանում են երկաթուղային դեպոն
(19 հունվարի, 1920թ., 7 մարտի, 1921թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ
ДОКЛАД
КОМИССАРА ЖЕЛЕЗНО-ДОР.УЗЛА

Копия.
19 января 1921г.

При вступлении Тур. Команд. в Александрополь отношение к большевикам было сносно и дало возможность рабочим жел.дор. сконцентрироваться в Александрополе после чего начали гнать рабочих Карс-Эрзерум; видя это рабочие разбежались (скрывались) в городе и перешли в нейтральную зону. В декабре месяце командов. назначило собрание рабочих и вело пропаганду среди рабочих, что большевики придут заставят вас даром работать, советуем ехать с нами и давали им большие обещания но все это прошло безрезультатно, после чего насильно увезли десять рабочих которым удалось вернуться через турецких машинистов.

Из депо все вывезено, те станки и моторы, которые не могут вывезти ломают и в таком виде берут. Зарегистрировано двести рабочих, которых хотят насильно взять, но кто именно они нам не удалось узнать.

(подпись)

С подлинным верно:

Секретарь Делегации С.С.Р. Армении (подпись)

“7” марта 1921г.

М о с к в а.

ОСНОВАНИЕ: ЦГА АРМ ССР

Ф. 4с/114, д. 229, д. 28.

ВЕРНО: Давтян (подпись)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 321, թ. 1; սերիալային

Doc.IV-42
(7 դեկտեմբերի, 1957թ.)

ДИРЕКТОРУ АРМЯНСКОГО ФИЛИАЛА ИНСТИТУТА
МАРКСА-ЭНГЕЛЬСА-ЛЕНИНА ПРИ ЦК КПСС

Товарищу МНАЦАКАНЯНУ

При этом направляю Вам сохранившиеся в моем личном архиве исторические документы 1921 года:

1. Воззвание Александропольского Ревкома от 25 января 1921 года к Ревкому Армении, Азрревкому, Совету Народных Комиссаров РСФСР, Исполкому Коминтерна, всем, всем, всем, о бесчинствах турецких оккупантов, невозможности дальнейшей работы в условиях полного уничтожения гражданских прав, дикого террора, физического уничтожения населения уезда, грабежа и насилия, в связи с чем заявляется об оставлении власти. Воззвание напечатано типографским шрифтом в три столбца на армянском языке.
2. Листовку, озаглавленную:
“Вечная память героям-мученикам!”
посвященную похоронам останков героев-мучеников Рабоче-крестьянской власти в Армении-Степана АЛЛАВЕРДЯНА, Баграта ГАРИБДЖАНИЯНА и МУСАЭЛЯНА.
Листовка на армянском языке, напечатана типографским шрифтом.
3. Приказ войскам, действующим на фронтах Советской социалистической республики Армении, подписанный Народным Комиссаром по военным делам ССР Армении, членом Военно-революционного Совета отдельной Кавказской Армии А. МЯСНИКЯНОМ и командующим Ереванской группой войска ВЕЛИКАНОВЫМ 1 июля 1921 года.

Приказ на армянском языке, напечатан типографским шрифтом.

Одновременно представляю по одной фотокопии этих документов и по одному экземпляру перевода их на русский язык.

Член КПСС с 1920 года

Подпись

/АГЕКЯН Мартирос Ервандович
Москва, Сивцов-Вражек пер.
Дом No. 15/25 , кв. 114,
Тел. Дом. 2-1-62-19/

7 декабря 1957 года.

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 193, թ. 12-13; սերիալի

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՀԱՅՀԵՂԿՈՄԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ, ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՌԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻՆ ԵՎ ԿՈՄԻՆՏԵՐՆԻՆ

Բողոք է ներկայացված ընդդեմ Ալեքսանդրապոլի օկուպացրած
թուրքական զինվորական հրամանատարության, որը, խախտելով
հեղափոխական սկզբունքները, բացահայտ բռնություններ է գործադրում
ոչ միայն տեղի բնակչության, այլ նաև հայ բոլշևիկյան հեղկոմի նկատմամբ
(25 հունվարի, 1921թ.)

Հայաստանի Յեղկոմին, պատճենը Ադրբեյկոմին, Ռ.Ս.Ֆ.Խ.Հ.
Ժողովրդական կոմիսարների Խորհրդին, III Կոմմունիստական
Ինտերնացիոնալի գործադիր կոմիտեին, բոլորին, բոլորին, բոլորին:

Երկարատև ռազմական տիրապետության անտանելի ծանր մամուլի,
քաղաքացիական իրաւունքների կատարեալ ոչնչացումն և քաղաքում ու
գաւառում ստեղծված սարսափելի պայմանների պատճառով մեր
յետագայ աշխատանքների անհնար լինելը, ստիպում են դիմել ձեզ
ներկայ յայտարարութեամբ:

Երկու ամիս սրանից առաջ, երբ աշխատատրական Հայաստանը
ապրում էր դաւաճան դաշնակցութեան վերջին հարաձեները, մենք Ալեք-
պոլի կոմմունիստներս, դաշնակների բանտից նոր ազատած,
կատարեցինք մի պատասխանատու և անխուսափելի քայլ՝ վերցնելով
իշխանութիւնը մեր ձեռքը այն շրջանում, որն ըստ մեր խորհին
համոզմունքի պիտի միանար Խորհրդային Հայաստանին: Մենք
ենթադրում ենք, որ Անտանտայի դէմ մարտնչող Մուստաֆա Քեմալի
բանակը, որը բազմիցս յայտարարել է իրեն մեծ յեղափոխական
լօզունգների կողմնակից՝ բերում է մեզ ազատութիւն դաշնակների
մատուցներից և չի յապաղի թողնել Հայաստանի տերրիտորիան
Խորհրդային իշխանութեան հաստատելուց յետոյ: Մենք ենթադրում ենք,
որ հասել է այն օրը, երբ ազատագրած Հայաստանը պիտի կարողանայ
իր խաղաղութեան ձեռքը մեկնել եղբայրական տաճիկ ժողովրդին: Այս
համոզմունքով լի, մենք ձեռք զարկեցինք եռանդուն աշխատանքի՝
կազմակերպելու Խորհրդային հիմունքների վրայ իշխանութիւնը Ալեք-
պոլում և գաւառում, նկատելով վերջինս, իբրև Խորհրդային Հայաստանի
անվիճելի մաս, իսկ տաճկական ռազմական օկուպացիան իբրև
անցողական երևոյթ: Բայց ցաւօք սրտի, մեր իշխանութեան հէնց առաջին
օրերից մենք սկսեցինք համոզւել, որ տաճկական հրամանատարութիւնը
հակած է ճանաչելու մեր իշխանութիւնը այն չափով, ինչ չափով որ նա ոչ

թէ աշխատատարութեան իշխանութիւնն է, այլ օկուպացիոն տաճկական զօրահրամանատարութեան մտադրութիւնների և հրամանների հիւկամակատարը: Մեր հաւատը դէպի Տաճկաստանի ազգային-ազատագրական շարժման յայտարարած յեղափոխական լոզունգները, նրանց կառավարելու ձևերի հետ ռեալ կերպով շփելուց յետոյ փոխեց սկզբում տարակուսանքի, և ապա կատարեալ հիասթափութեան:

Մեզ, կոմմունիստներիս եռամեայ քաղաքացիական կռի փորձը Խորհրդային Ռուսաստանում ցոյց է տւել քանիցս, որ ռազմական օկուպացիան լրացնում էր իրենով քաղաքացիական իշխանութիւնը, պահպանելով նրան ներքին և արտաքին հակայեղափոխութիւնից:

Այդպէս էլ խորհում էինք մենք մեր ժամանակաւոր և միասնական աշխատանքը, բայց այս այն անհրաժեշտ պայմանով միայն, երբ քաղաքացիական և զինտրական իշխանութիւնները գործում են միևնոյն սկզբունքներով: Պայքարելով իշխանութեան համար, մենք չէինք կասկածում այդպիսի միութեան գոյութեան մէջ, բայց երկամսեայ դառն փորձառութիւնը հասցրեց մեզ այն դաժան հիասթափութեանը, որին ապացոյց բերում ենք հետևեալ փաստերը:

1. Հաւաքած և ուղարկած են էրզերում մինչև յունւարի 1-ը Ալէք-պօլի գաւառից և քաղաքից 15000 բանւոր և գիւղացի՝ ի թիւս որոնց բազմաթիւ կոմմունիստները: Անյայտ կորել են և սպանւել 5000 մարդ:

2. 1 գաւառամասում 34 գիւղից ողջ մնացել է միայն 4-ը այն էլ առանց տղամարդկանց, բացառապէս կանացի մեռնող ազգաբնակութեամբ, որոնց հանդէպ բռնութիւնները չեն դադարում:

3. IV գաւառամասում ողջ է մնացել միայն 3 գիւղ:

Ալէք-պօլի գաւառի գիւղացիների ողջ ինչքը տարած է: Գրեթէ ողջ գաւառում սերմացուի համար հատիկ չի մնացել: Տարած են պարենաւորման բոլոր պաշարները, նոյնիսկ քաղաքի պահեստներից: Քշած է 300.000 գլուխ մանր ու խոշոր անասուններ:

4. Հանւած են և տարւած Ղարս ու Տաճկաստանի խորքերը դէպօր մեքենաները, երկաթուղային գոյքը, տպարանական և այլ մեքենաներ:

5. Անվերջ պրովոկացիոն սպանութիւնները կամ մեղադրանքները այդպիսի սպանութիւններում, օրինակ, անյայտ մարդկանց ձեռքով սպանւած ասկերի համար մինչև օրս ձերբակալւած տասը միլիցիոներներին, որոնցից մէկը արդէն մեռել է, սկզբում ցանկանում էին գնդակահարել, սակայն այժմ ազատելու համար պահանջում են 500 ոսկի լիւրա գլխագին: Այս գլխագները ինչպէս մասնաւոր, այնպէս և պետական բնոյթ կրող, սիստեմա են դարձել և այդպիսով քամում են առանց այն էլ քայքայած երկրի վերջին հիւթերը:

Ասկեարները կատարում են ձերբակալություններ, դուրս են հանում տներից, մերկացնում, թալանում, բռնաբարում: Ներքնայարկենում կատարում են գնդակահարություններ չքմեղ բանտուրների և գիղացիների:

Հաաքում են և բռնի ուղարկում էրզրում մասնագետ բանտուրներին և արհեստատուներին:

Դեկտեմբերի կիսին Քաֆթաուլի գիղում սպանւած են 7 կոմունիստ. միջոցներ ձեռք չէ առնւած:

Յունւարի 11-ին խեղդւած են և գցած ջրհորը 3 կին: Մոտատրապէս այդ օրերու Սև և Կարմիր աշտարակների մէջ գտնւած են բազմաթիւ դիակներ: Բերդում գտնվում են մեծ թուվ կանայք:

Միլիցիոներների զինաթափման և սպանութեան յաճախակի դէպքեր են եղել. Օր. Փալատլու գիղում սպանւած են կոմիսար Մարգարեանը և 8 միլիցիոներներ: Ոչ մի միջոց ձեռք չի առնւած:

Մեր միլիցիան չի կարողանում անձնթղթեր ստանալ գնալու գաւառ իր ծառայութիւնը կատարելու համար:

Յունւարի 7-ին անպատասխանատու ասկեարների կողմից մահափորց էր կատարւել յեղկոմի նախագահի վրայ, վիրատրւած էր մի միլիցիոներ, մի հայ միլիցիոներ Արմենակ Պետրոսեան անյայտ կորել է և մինչ այժմ չկայ:

Յունւարի 20-ին փորձ է եղել թալանելու յեղկոմի նախագահի փոխանորդի տունը, վերաբերմունքը եղել է չափազանց կոպիտ: Թալանւած է յեղկոմը քարտուղարի տունը. Միջոցներ ձեռք չեն առնւած:

Կանչւած է Ղարս և ձերբակալւած յեղկոմի անդամ Իաուֆ Քեմալը:

Յունւարի 21-ից տաճկական հրամանատարութիւնը, յանձինս իր սպաների, շրջում էր քաղաքի բոլոր փողոցները, թալանում և տանում ողջ շարժական գոյքը, այն է՝ գրասեղանները, աթոռները, մահճակալները, փայտի մնացորդները, վերմակները, հայելիները, ամանները և այլ կահկարասիք: Այս բոլորը, համաձայն քաղաքի կոմենդատ Քեագիմ-բեյի յայտարարութեան հրամանով: Յեղկոմի նախագահի փոխանորդի բողոքին նա պատասխանել է, որ կը հրամայի վերցնել միայն սեղաններ, աթոռներ, մահճակալներ և վերմակներ:

Ընդհանրապէս տիրող վակգիսանալիայի հանդէպ մեր մշտական բողոքներին ու դիմումներին մեզ տւել են խոստումներ, որոնք կեանքում երբէք չը կիրառուեցին: Կարելի էր բերել նման անթիւ փաստեր:

Բերւած փաստերը հաստատում են անպայմանօրէն, որ Ալէք-պօլի յեղկոմի իշխանութիւնը դառնում է ֆիկցիա, որ վարկաբեկում է Խորհրդային իշխանութեան գաղափարը: Իրեն իրաւունք չը համարելով լինել յետագայում ճշելու գործիք, Ալէք-պօլի յեղկոմի իր յունւարի 25-ի ժողովին որոշեց թողնել իշխանութիւնը և դիմել ձեզ ներկայ

յայտարարութեամբ, վերցնելով իր վրայից պատասխանատուութիւնը քայքայման, բնաջնջման և երկրի ճնշման այն քաղաքականութեան համար, որ վարում էր և վարում է տաճկաց օկկուպացիոն հրամանատարութիւնը և շնորհիւ որի մենք կանգնում ենք վաղուցանից արդէն Ալէք-պօլի Խորհրդային իշխանութիւնը ի չիք դառնալու փաստի առաջ: Յայտնելով այս ձեզ, մենք մեզ յանձնում ենք ձեր դատաստանին:

Մենք գիտենք, որ կոմմունիստները կամաւոր կերպով իշխանութիւնից չեն հրաժարում, բայց մենք գիտենք նաև, որ նրանք կարող են պատասխանատու լինել միայն իրենց, բանտրա-գիւղացիական իշխանութեան համար:

Մենք պատրաստ ենք մեր ողջ ոյժերը և կեանքը տալ Խորհրդային իշխանութեան կառուցման գործին, բայց այդպիսին մենք չենք խորհում տուեալ պայմաններում, որոնց փոփոխումը, ցաօք սրտի, մեր ոյժերից դուրս է:

Յեղկոմի նախագահ՝ Մ. Գրիգորեան
Յեղկոմի նախ. Փոխանորդ՝ Ն. Ստեփանեան
Անդամներ՝
Ն. Կուրդիներան
Վ. Մխիթարյան
Ն. Զաւարեան
Ա. Տէր-Մովսէսեան
Զ. Աշրաֆեան
Անդամ-քարտուղար Ա. Տէր-Մարտիրոսեան

*ՀԱՍ, Ծ-Պ. 1022, ց. 2, գ. 193, թ.1:
մերենագիր պատճենը տպագիր բնօրինակից*

РЕВКОМУ АРМЕНИИ, КОПИЯ АЗР.РЕВКОМУ,
СОВЕТУ НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ Р.С.Ф.С.Р.,
ИСПОЛНИТЕЛЬНОМУ КОМИТЕТУ И КОММУНИСТИЧЕСКОГО
ИНТЕРНАЦИОНАЛА, ВСЕМ, ВСЕМ, ВСЕМ.

Невозможность дальнейшей работы в условиях невыносимо тяжелого пресса длительной военной оккупации, полного уничтожения гражданских прав, ужасного положения, созданного в городах и уезде, вынуждают нас обратиться к Вам с настоящим заявлением:

Два месяца тому назад, когда трудовая Армения переживала последние удары предателей-дашнаков, мы-коммунисты Александрополя, только что освободившиеся из дашнакской тюрьмы, совершили неизбежный и ответственный шаг, взял в свои руки власть в том районе, который, по нашему глубокому убеждению, должен был присоединиться к Советской Армении.

Мы предполагали, что борющаяся против Антанты армия Мустафы Кемала, который неоднократно объявлял себя сторонником великих революционных лозунгов, несет нам освобождение от дашнакских маузеристов и не замедлит оставить территорию Армении после установления Советской власти.

Мы полагали, что настал тот день, когда освобожденная Армения сможет протянуть свою мирную руку братскому турецкому народу.

Преисполненные этих убеждений, мы приступили к энергичной работе по организации власти в Алекполе и уезде на советской основе, считая их бесспорной частью Советской Армении, а турецкую военную оккупацию, как преходящее явление.

Но, к сожалению, с первых же дней нашей власти мы начали убеждаться в том, что турецкое командование склонно признать нашу власть не как власть трудящихся, а как послушный исполнитель намерений и приказов турецкого оккупационного военного командования.

После реального общения с формами правления турецких властей наша вера в революционные лозунги турецкого национально-освободительного движения превратилась вначале в недоумение, а потом в полное разочарование.

Опыт трехлетних гражданской войны с Советской Россией много раз показывал нам – коммунистам, что военная оккупация дополняла собой гражданскую власть, охраняя ее от внутренней и внешней контрреволюции.

Так мы и мыслили нашу временную совместную работу, но это только при том обязательном условии, что гражданская и военная власти руководствуются одними и теми же идеями.

Борясь за власть, мы не сомневались в существовании такого союза, но двухмесячное горькое испытание довело нас до такого тяжелого разочарования, в доказательство которого мы приведем следующие факты.

1. До 1 января из Алекпольского уезда и города собрано и выслано в Эрзрум 15000 рабочих и крестьян, в числе которых имеется много коммунистов.
Безвести пропало и убито 5000 человек.
2. Из 34 сел первого уездного района уцелело только 4, и то без мужчин, с исключительно женским вымирающим населением, в отношении которых не прекращаются насилия.
3. В 4 уездном районе уцелели только 3 села.

Все имущество крестьян Алекпольского уезда вывезено, почти по всему уезду не осталось ни одного зернышка семян. Вынезены все запасы продовольствия даже из складов города. Угнано 300.000 голов мелкого и крупного рогатого скота.

4. Разобраны и вывезены в Карс и в глубь Турции машины депо, железнодорожное имущество, типографские и другие машины.
5. Бесконечны провокационные убийства или обвинения в таких убийствах, например: за аскера, убитого неизвестным лицами, арестовано 10 милиционеров, из которых один уже умер. Вначале хотели их расстрелять, а теперь для их освобождения требуют выкуп в размере 500 золотых лир.

Эти выкупы, носящие как частный, так и государственный характер, превратилось в систему, и таким образом выжимают последнее соки и без того разоренной страны.

Аскеры совершают насилия, выгоняют из домов, раздевают, грабят, насилюют. В подвалах расстреливают невинных рабочих и крестьян.

Собирают и насильно отправляют в Эрзрум рабочих-специалистов и ремесленников.

В половине декабря в селе Кафтарли убито 7 коммунистов. Меры не приняты. 11-го января задушены и брошены в колодезь 3 женщины. Приблизительно в эти же дни в Красной и Черной башнях найдены многочисленные трупы. В крепости находится много женщин. Было много случаев обезоружения и убийства милиционеров, например: в селе Палутлу убит комиссар МАРКАРЯН и 8 милиционеров. Никаких мер не предпринято.

Наша милиция не может получить пропуска для поездки в уезд с целью выполнения своей службы.

7-го января, со стороны безответственных аскеров была попытка убить председателя ревкома, был ранен один милиционер, а другой милиционер-Арменак Петросян бесследно пропал и до сих пор не найден.

20-го января была попытка ограбить дом зам.председателя ревкома, чрезмерно грубо обращались с ним.

Ограблен дом секретаря ревкома. Меры не приняты.

Вызван в Карс и арестован член ревкома Юсуф Кемаль.

С 21-го января турецкое командование, в лице своих офицеров, обходило все улицы города, грабило и вывезло все движимое имущество, как то: письменные столы, стулья, кровати остатки дров, одеялы, зеркала, посуду и другую домашнюю утварь.

Это совершилось по приказу коменданта города Кязим бея.

На протест зам.председателя ревкома он ответил, что прикажет брать только столы, стулья, кровати и одеялы.

Вообще на наши постоянные заявления и протесты против существующей вакхалии нам давали обещания, которые не претворялись в жизнь, Можно было привести бесчисленное количество подобных фактов.

Приведенные факты безусловно подтверждают, что власть ревкома Алекполя превращается в фикцию, которая дискредитирует идею советской власти.

Считая себя не вправе превратиться в дальнейшем в орудие угнетения, ревком Алек-поля на своем заседании от 25-го января решил оставить власть и обратиться к Вам с настоящим заявлением, сняв с себя ответственность за ту политику разорения, истребления и угнетения страны, которую проводило и проводит турецкое оккупационное командование и в результате которой мы давно уже встали перед фактом отсутствия Советской власти в Алек-поле.

Сообщая Вам об этом, мы сдаем себя Вашему суду.

Мы знаем, что коммунисты добровольно не отказываются от власти, но мы знем также, что они могут быть ответственными только за свою рабоче-крестьянскую власть.

Мы готовы отдать все наши силы и жизнь делу строительства Советской власти, но этого мы не намерены сделать в нынешних условиях, изменение которых, к сожалению, выше наших сил.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕВКОМА

М.ГРИГОРЯН

ЗАМ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ РЕВКОМА

Н. СТЕПАНЯН

Ч Л Е Н Ы:

Н. КУРГИНЯН

В. МХИТАРЯН

Н. ЗАВАРЯН

А. ТЕР-МОВСЕСЯН

З. АШРАФЯН

ЧЛЕН-СЕКРЕТАРЬ

А. ТЕР-МАРТИРОСЯН

25 января 1921г.

ПЕРЕВЕЛ:

КАРАПЕТЯН А.А. (подпись)

“20” сентября 1957г.

ՀՄՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց.2, գ.193, թ.6-11; ւերկիւնիդր

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՓՈԽԱՐՏԺՈՂԿՈՄԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ
ՔՅԱԶԻՄ ԿԱՐԱԲԵՔԻՐԻՆ

Ի պատասխան Կարաբեքիի կողմից հայկական կողմին հնչեցրած մեղադրանքների, որ իբր թուրքական հատուկ փոստագնացների հանդեպ կիրառվել են ոչ իրավական միջոցներ, և դրա հիման վրա կասկածի տակ է դրվում Հայաստանի խորհրդային իշխանությունների բարյացկամ վերաբերմունքը Թուրքիայի նկատմամբ, նշվում է, որ թուրքական փոստագնացները իրենք են խախտել ընդունված նորմերն ու կանոնները, իսկ ինչ վերաբերում է հայ-թուրքական բարեկամությանը, ապա Խորհրդային Հայաստանը՝ թե՛ հայտարարությունների մակարդակով, թե՛ իր ամենօրյա հեղափոխական պրակտիկայում, միշտ էլ ապացուցել է, որ նա լի է դարավոր եղբայր թուրք ժողովրդի հանդեպ ամենաջերմ զգացմունքներով, իսկ վերջում ներկայացվում են այն զագանությունները, որոնք իրականացվում են թուրքերի կողմից օկուպացված հայկական տարածքներում (4 փետրվարի, 1921թ.)

АРХИВНАЯ КОПИЯ

КАРС

Командующему Восточным фронтом генералу КЯЗИМ КАРАБЕКИРУ
КОПИЯ Эрзиджан Представителю Р.С.Ф.С.Р. тов. МДИВАНИ
КОПИЯ Ангора Народному Комиссару Индел АХМЕТ МУХТАРУ
КОПИЯ Баку ОРДЖОНИКИДЗЕ АТАБЕКОВУ, ГУСЕЙНОВУ
КОПИЯ Москва Тов. ЧИЧЕРИНУ ТЕР ГАБРИЕЛЯНУ, СТАЛИНУ
КОПИЯ Тифлис ШАВЕРДОВУ

Правительство Советской Социалистической Республики Армении получило Ваши ноты от 29 января за No. 2668 и от 30 января (1921) за No. 187 и ознакомившись с их содержанием было в большом недоумении и удивлении точка Свои сомнения насчет дружелюбия Советской Армении Вы основываете на подробностях инцидента запятая имевшего место в Караклисе с Вашими курьерами и на основании неточных и непроверенных сведений Вы делаете заключения точка От имени моего Правительства я заявляю следующее двоеточие фактическая сторона инцидента в Ваших нотах передана не вполне правильно точка Дело в том запятая что по соглашению Караклисского Ревкома с представителем турецкой комиссии Тевфик беим от 12 января тире последний дал подписку Ревкому получать письменно или телеграфно пропуска из Эривани для всех проезжающих нашу территорию турецких курьеров и граждан Турции точка Это соглашение было конечно вполне в духе элементарных запятая обычных и обязательных для всех государств норм международных сношений точка На основании именно этого соглашения

Караглисский ревком 27 января остановил Ваших курьеров и потребовал пропуска точка У них не оказалось пропусков из Эривани и даже больше двоеточие пропуска от Командования. Восточным Фронтом за подписью генерала Казим Карабекира были не в порядке тире на пропусках не было печати точка Не зная факсимилие генерала Кязим Карабекира наша революционная стража конечно имела полное основание усомниться в честности курьеров точка Они были остановлены запятая была составлена подробная и точная опись почты и денег запятая имевшихся при курьерах точка Это было сделано в присутствии Рефик бек точка Вещи были оставлены в Караглисском ревкоме под ответственностью Ревкома запятая а курьеры отпущены под расписку Тевфик бея точка Поведение нашей революционной стражи по отношению к курьерам в это время было самое корректное и предупредительное точка Это обман подтвердит Тевфик бей точка Получив подробные и исчерпывающие донесения об этом инциденте от Караглисского ревкома Народный Комиссариат Иностраных дел 30 января сделал распоряжение о возвращении почты курьерам и о беспрепятственном пропуске запятая что и было в точности исполнено в тот же день точка Такова объективная история Караглисского инцидента точка Ясно запятая что Караглисский Ревком действовал вполне законно имея ввиду обычные международные нормы взаимоотношения суверенных государств и еще особое соглашение между ним и председателем турецкой комиссии Тевфик беом точка Эти элементарные нормы ни на минуту не забывались и Ревкомом Советской Армении и ни один гражданин нашей республики до сих пор не приехал Александрополя без визы их пропусков гражданином Баххадиным точка ревком Армении заявляет запятая что независимая Советская Социалистическая Республика Армении запятая признанная своими союзниками Р.С.Ф.С.Р. и Советской Республикой Азербейджана запятая каковые находятся в дружественных отношениях с Революционной Турцией тире отношение своих союзниц к революционной Турции считает обязательным и для себя запятая она запятая Советская Армения не может питать к Революционной Турции чувства недружелюбия запятая недоброжелательства и имеет полное право ждать такое же отношение и к себе точка Ясно что Ваши опасения на счет дружественных чувств рабоче крестьянской Армении по отношению к Революционной Турции теряют всякое основание и становятся совершенно неуместным запятая непонятными и лишеными реального основания угрозы запятая которые мы в ногах по адресу Советской Армении точка советская Армения не раз и в декларациях и своей повседневной революционной практикой доказала что она полна самых братских и честных намерений по отношению к своему вековому соседу братскому турецкому народу точка рабоче крестьянская Аремия не для того свергла позорное иго дашнакцаканов запятая агентов антанты запятая чтоб продолжать их

кровавую политику к соседним народам точка Нет не для этой низменной цели наши товарищи геройски шли в тюрьму и на расстрел точка У павших от рук дашнакцаканов товарищей и у живущих запятая которые победили дашнакцаканов тире у всех было святой мечтой двоеточие дать истерзанной рабочекрестьянской Армении мир со своими вековыми соседями тире с турецким запятая татарским и грузинским народами точка Эта наша мечта тире наша программа действий и от нее мы никогда не отступали и не откажемся точка В ваших нотах мы прочли красиво звучащие слова о дружественных чувствах Командования Восточным Фронтом по отношению к Армянскому народу точка Людей и особенно правителей судят не по словам запятая а по их деламм точка Если бы слух рабоче крестьянской Армении ежедневно и ежечастно не оглушался предсмертными криками умерщвляемых армянских народных масс в оккупированных Вашими войсками областях запятая если бы дым и пепел от разоряемых деревень запятая десятков и сотен запятая не доходили до нас запятая если бы не было всех этих ужасож тире рабоче крестьянская Армения имела бы больше основания искренно радоваться этим красиво звучащим словам точка Номер 687 февраля четвертаго No 43/г

ЗАМНАРКОМИНДЕЛ СОВЕТСКОЙ АРМЕНИИ /подпись/

ОСНОВАНИЕ: ЦГА АРМ ССР

Ф. 40с/114, д.39, л. 37-39.

ВЕРНО: (подпись)

ՀԱՍ, Ֆ-Պ. 1022, ց. 3, գ. 311, թ. 13-15; սկրիպտի

Doc.IV-45

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԺՈՂԿՈՄ ՄՌԱՎՅԱՆԻ
ՀԵՌԱԳԻՐԸ ՕՐՋՈՆԻԿԻԶԵԻՆ ԵՎ ԴՈՎԼԱԹՈՎԻՆ

Հայերին Ղազախի սահմանագլխին ձերբակալելու և Գյանջա տանելու, աղբրեջանցի քոչվորների կողմից սահմանամերձ հայկական գյուղերից անասուններ գողանալու, անօրինական հողագավթումների և ծառահատումների վերաբերյալ
(31 մայիսի, 1921թ.)

ТЕЛЕГРАММА

Баку из 60/1 5099 151 31/5 14/ ДОВАКУ копия твр Орджоникидзе копия Зам. Представителю Армении твр Довлатову- ОВСМ АДРСМ Серьезные недоразумения на границе Казахского уезда продолжают и принимают острый характер тчк Из Казаха нам телеграфуют что КВЧК сегодняшнего числа прошу никого не пропускать из пределов Совармении в Азербайджан без особого разрешения так как лица приезжающие без разрешения задерживаются и отправляются Ганджу КВЧК Телеграмма Нр 8821 тчк Имеем сведения о многих случаях арестов и избииении товарищи из Делижана сообщают также об случаях угона скота из Делижанского уезда хищнического характера истребления леса захвата земель тчк Все это принимает массовый характер создало провокационную атмосферу и вызывает естественную реакцию со стороны армянского населения которое требует от нас закрытия армянской границы перед кочевниками тчк Это крайне печально и мы с этим боремся тчк Но имеем основание просить положить конец безответственным действиям представителей Казахской администрации тчк Убедительно прошу вникнуться серьезность положения принять срочные меры для предотвращения новых недоразумений о последующем прошу сообщить тчк НР 3610 мая 31 дня Наркоминдел Мравян

ՀԱԱ, ֆ-Պ. 1022, ց.5, գ.361, թ.43; անթիսագիր

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Անդրադառնալով Անդրկովկասի խորհրդայնացման գործընթացներում «հինգերորդ շարասյան», այն է՝ տեղական բոլշևիկների դերակատարմանն ու նպատակներին՝ ռուս հետազոտող Ալեքսանդր Կվաշոնկինը նշում է. «Մտրիդային իշխանություն հասարակելը կիսաֆեոդալական, թույլ զարգացած արդյունաբերությամբ պետություններում հնարավոր էր բացառապես բանակի ուժով՝ հիմնվելով ազգային կուսակցական-կոմունիստական ընդդիմության վրա: Անբողջությամբ կոորդինացնելով իրենց գործողությունները բոլշևիկյան Կենտրոնի հետ՝ տեղական կուսակցական ֆունկցիոներները գիտակցաբար սրում էին իրավիճակը: Իրենց ցանկությունը՝ որքան հնարավոր է արագ խորհրդայնացնել իրենց երկիրը, մեծապես հիմնված էր այն հույսի վրա, որ դրանով նրանք հնարավորինս արագ կմիանան իշխանություն ունեցողների կոհորտին, արանալով տեղական ղեկավարների պաշտոններ»:²⁵

Հայաստանի պարագայում խորհրդայնացմանը տեր կանգնող «օրվա հերոս» հայ բոլշևիկները Հայաստան ուղարկվեցին Բաքվից. Ղազախ-Իջևանով դեպի Երևան Հայիեդկոմը ուղևորվեց Կարմիր Բանակի «օժօ»-ի կազմում: Ուղարկված էին ընտրյալներ, որոնք տեղի մի շարք ընկերներից գաղափարապես շատ ավելի հասուն էին և լիարժեքորեն ազատ էին մանր նացիոնալիստական մոլորություններից: Ճակատագրի հեգնանք՝ Հայաստանը կառավարելու համար այդ օրերին Բաքվից ուղարկված Հայիեդկոմ կոչվող «առաջին Կարկովների» այդ վեցնյակից (աестерка!) չորսը դարաբացի էին, մեկը՝ Գանձակից: Միայն Ավիսն էր, ինչպես այսօր կասեին ռմանք, հայաստանցի՝ Կապանին կից Վաչագան գյուղից: Եվ նրանք ոչ միայն արդարացրեցին, այլ անշուշտ գերազանցեցին իրենց հետ կապված բոլոր հույսերն ու սպասելիքները: Առաջին իսկ օրվանից կատաղի պայքար ծավալեցին իրենց տեսակին չպատկանողների դեմ, և նույնիսկ մեր օրերից դեռևս մոտ մեկ դար առաջ հենց նրանք գտան Երևանում առաջին «Ռամիլ Սաֆարովին»՝ ազգությամբ թուրք մի մագործի, կացինը տվեցին նրա ձեռքը և ուղարկեցին Երևանի բանտ, որպեսզի նա անկաշկանդ ու ազատ, իր ուզած ձևով լուծի հայ գինվորականությունից իր վրեժը:

Մի տեսակ ընդունված կարծիք է, որ բոլոր տեղերում և բոլոր ազգերի մոտ էլ բոլշևիկները, կոմունիստները նույնն են եղել: Հանգիստ թողնենք մյուս ազգերին և համեմատենք մեր հարազատ հայ կոմունիստների գործունեության արդյունքները Հայաստանի հետ անմիջականորեն խնդիր ունեցող երկու հարևանների՝ Ադրբեջանի և Թուրքիայի կոմունիստների դիրքորոշման հետ: Հայ կոմունիստները ոչ միայն չէին դիմադրում, այլ

²⁵ А. Квашонкин, նշված աշխատությունը, էջ 190

նույնիսկ միանգամայն արդարացված և անհրաժեշտ էին համարում Հայաստանի հաշվին Թուրքիային տարածքային զիջումներ կատարելը:²⁶ Միանգամայն նույն, զուցեն մի քիչ ավելի դաժան կարծիքի էին նաև թուրք կոմունիստները. Հայաստանին ոչ միայն հող չպետք է հասնի, այլ այն պետք է վերացվի առհասարակ:²⁷ Տարածքային հարցերով ադրբեջանական կողմի դիրքորոշմանն անդրադառնալն իմաստ չունի՝ դա հանրահայտ է: Նշենք միայն, որ երբ Երևանի բանտում հայ բուլշևիկները կացնահարում էին իրենց ձեռքն ընկած հայ զինվորականներին, մյուսներին էլ հետո բանտարկում, քշում աքսոր, կամ էլ պարզապես գնդակահարում, Նարիման Նարիմանովը հասավ նրան, որ անձամբ Լենինից հրահանգ ստացվեց ձեռք չտալ գեներալներ Շիխլինսկուն, Մեհմանդարովին և մի շարք այլ զինվորականների:

Եվ ի վերջո ամեն մեկն էլ ստացավ այն, ինչին որ արժանի էր իր կեցվածքով ու գործով. թուրքական և ադրբեջանական կողմերը՝ փրկված պետականություն և հայկական տարածքներ, հայկական կողմը՝ կործանված պետականություն և կորցրած տարածքներ: Խորհրդային պատմաբաններն իրենց երկրի ճակատագիրը որոշող բանակցություններին նույնիսկ մասնակցելու թույլ չտրված ու մի քիչ տխրած հայ բուլշևիկներին մխիթարելու ու ոգեշնչելու համար գրում են. «*Համաձայնվելով Թուրքիայի հետ Մոսկվայի պայմանագրում հաստատված սահմանի հետ, Խորհրդային Հայաստանի աշխարավորները դրսևորեցին իսկական պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմ*»,²⁸ որը, ինչպես նշել է Վ.Ի. Լենինը, «*ազգից պահանջում է ... գնալ մեծագույն ազգային զոհողությունների հանուն միջազգային կապիտալի տասպայման*»:²⁹

Վերջին հարյուրամյակի ընթացքում Հայաստանի շուրջ կատարված իրադարձություններն ու նրանց ընթացքի տրամաբանությունը հուշում են, որ Հայաստանը և հայերը աշխարհի, այսպես ասած, ուժային կենտրոններին՝ պայմանական Արևմուտքին և Ռուսաստանին, հետաքրքրել են և այսօր էլ հետաքրքրում են երկու տեսանկյունից: Մեկը՝ որպես որոշակի կայունություն ունեցող և, եթե ոչ ամբողջությամբ, ապա գոնե հավանականի շրջանակներում կանխատեսելի քաղաքականություն վարող ռազմաքաղաքական պետական միավորում, որն ի վիճակի է իրականացնել որոշակի տարածաշրջանային ֆունկցիաներ: Այսինքն այդ պետության միջոցով պետք է ապահովվի այդ ուժային կենտրոն կոչվածի քաղաքականության գոնե չճախողումը տվյալ տարածաշրջանում: Այդ դեպքում այդ ամենի իրականացումը պետք է ապահովվի նախևառաջ Հայաստանի

²⁶ Н.Е. Шутова, Армянский вопрос в российско-турецких отношениях (1911-1921гг.), кандидатская диссертация, Владимир, 2006, էջ 26

²⁷ Ю.Г. Барсегов, նշված աշխատությունը, էջ 51

²⁸ А.Н. Хейфец, Советская дипломатия и народы Востока. 1921-1927. М., 1968, с. 117

²⁹ В.И. Ленин, Полное собрание сочинений. Том 41. Май – ноябрь 1920. М., 1981, с. 166

ժողովուրդը՝ պետականամետ ու պետականակենտրոն իր կեցվածքով: Իր պահվածքով հայաստանյան հասարակությունը վճռական պահերին չի ապահովել նման ընկալման համար փոքրիշատե կայուն երաշխիքներ և դրա համար էլ այդ նույն վճռական պահերին այդ նույն Արևմուտքի կողմից արժանացել է, մեղմ ասած, անուշադրության:

Մյուս մոտեցումն այն է, երբ Հայաստանը դիտվում է զուտ որպես աշխարհագրական մի վայր, որը կարելի է իր տարածաշրջանային նպատակների իրականացման համար օգտագործել որպես հարմար ռազմաքաղաքական մի պլացդարմ: Եվ տվյալ ուժային կենտրոնն իր ներկայությունը տարածաշրջանում ցանկանում է տեսնել և ձգտում է ապահովել այն ոչ թե միջնորդավորված, այլ հենց անմիջական, անձնական ներկայությամբ: Հենց այս հերթականությամբ էլ ընկալվել է և այսօր էլ ընկալվում է Հայաստանը Արևմուտքի և Ռուսաստանի կողմից: Ռուսաստանի համար, ավանդական ու սրտամոտ հանդիսացող հենց երկրորդ տարբերակը գործածման մեջ դնելու համար ինքնուրույն հայկական պետականությունը ոչ միայն օգտակար չէ, այլ հանդիսանում է խիստ խանգարող գործոն: Դրա մասին են վկայում պատմական և հատկապես Հայաստանի առաջին Հանրապետության շուրջ ծավալված իրադարձությունները, դրա մասին են վկայում այսօրվա Հայաստանի հետ կապված քաղաքական զարգացումները:

Տարբերությունը 1920-ի և այսօրվա մեջ ընդամենը նրանում է, որ եթե 1919-20-ին Ռուսաստանի քաղաքականությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ եղավ ստեղծել, կազմակերպել ու գործի դնել Հայաստանում «հինգերորդ շարասյունը»՝ ի դեմս հայ բոլշևիկների, քանզի օրվա իշխանությունը դեմ էր կրկին Ռուսաստանի գաղութ դառնալուն, ապա այսօր այդ ամենի կարիքը չկա: Հայաստանյան օրվա իշխանությունը հենց ինքն է այդ գաղութացման ջերմեռանդ կողմնակիցն ու իրականացնողը: Քանզի այսօր էլ Հայաստանը կառավարում են այն օրերի «հինգերորդ շարասյան» լեգիոներների կամ կենսաբանական, կամ էլ գաղափարական հետնորդները:

Բայց ի վերջո, կա նաև մեկ այլ, անհերքելի ճշմարտություն. ինչպիսին էլ լինեն արտաքին գործոնները՝ նույնիսկ չափազանց անբարենպաստ, միևնույնն է՝ իր պետությունն ու պետականությունը թե պահպանողը, թե կորցնողը, իր հողը թե պահողը, թե հանձնողը, առաջին հերթին տվյալ ազգն է, տվյալ ժողովուրդը... Իսկ տարբեր թղթեր ստորագրողն ու չստորագրողը՝ իշխանություն կոչվածը՝ հո լուսնից չէ՞ն իջել, այդ նույն ժողովրդի ու հասարակության արգասիքն ու արդյունքն են, չէ՞:

Այդ առումով չափազանց ուշագրավ է 1920-ի Լեհաստանի նախադեպը: Խորհրդային Ռուսաստանը, կտրելով Սպիտակ Շարժման և մի քանի հզոր պետությունների կողմից իր հանդեպ կազմակերպած ռազմական ինտերվենցիան, անցավ անսասն՝ էքսպանսիայի

իրագործմանը և փորձեց խորհրդայնացնել նաև Լեհաստանը: Այդ նպատակով կենտրոնացվեցին շատ մեծ ռեսուրսներ: Լեհաստանի դեմ հանվեցին Կարմիր Բանակի մեծաքանակ ու ամենամարտունակ զորամիավորումները, իսկ մշակված սցենարով խորհրդայնացումն իրականացնելու համար Ռուսաստանում ստեղծվեցին թվով 65 լեհական հեղկոմներ: Իսկ ո՞րը եղավ արդյունքը: Ռազմական հատվածով Լեհաստանն արեց այն, ինչ չկարողացան անել Կոլչակն ու Դենիկինը և մի քանի պետություններ միասին. նա ծանրագույն ռազմական պարտության մատնեց Խորհրդային Ռուսաստանին: Իսկ քաղաքական հատվածով՝ հեղկոմների մասով, ամենից պարզ ու ամբողջական այդ օրերի գործերի ընթացքը ներկայացրել է բոլշևիկյան առաջնորդներից մեկը՝ Կլիմենտ Վորոշիլովը. «Մենք լեհ բանվորներից և գյուղացիներից ակնկալում էինք ապարամբություններ և հեղափոխություններ, սակայն արացանք շովինիզմ և բուֆ արելություն ռուսների հանդեպ»:³⁰ Եվ այդ ամենը ստիպեց Խորհրդային Ռուսաստանին ոչ միայն հեռու մնալ Լեհաստանից, այլ նույնիսկ ճանաչել նրա պետական անկախությունը:

Ատելությունն ու շովինիզմը, ինչ խոսք, մեր բանը չեն: Բայց մնացածը... Չէ՞ որ հայկական բոլշևիզմը, այն է՝ սեփական երկիրն օտարին հանձնելու միջոցով հնարավորինս արագ միանալ իշխանություն ունեցողների կոհորտին, ստանալով տեղական ղեկավարների պաշտոններ, իրականում կոմունիստական գաղափարների ծագման հետ ոչ մի առնչություն չունի: Դա մեզանում դարերի խորքից եկած ավանդույթ է և սկիզբ է առնում դեռևս 387 թվականից: Իսկ 1920-ին դա դրսևորվեց պարզապես կոմունիստական շարժման դրոշի ներքո: «Բարի ավանդույթը», ինչ խոսք, չի կորչում: Մինչև սույն գիրքը պատրաստվում էր տպագրության, մենք ժամանակակիցն ու ականատեսը եղանք մերօրյա բոլշևիզմի դրսևորման ևս մի քանի վառ օրինակների:

Այս ավանդույթի վերջը երբևիցե դնելո՞ւ ենք, թե՛ ոչ:

³⁰ Большевицкое руководство. Переписка (1912-1927), Сборник документов, Москва, РОССПЭН, 1996, էջ 156